

Zašto pisati i kome?

Sećam se, bilo je to još ratne 1994. godine. Moji štapski saradnici Branka i Srđan svakodnevno su mi dodijavali jednim te istim:

-Pišite knjigu, generale! Zapisano ostaje! - pametovali su.

—   Tà, zapisao sam! - branio sam se. - Sve je lepo, crno na belom, u mom ratnom dnevniku.

- Nije to isto! - nastavljali su pritisak. - Ratni dnevnik je hitra pribilježka, puka hronika događanja. Dobra građa i podsjetnik jeste, ali nije knjiga. Pišite! - zujali su danima.

I tako, vremenom, uhvatih se na lepak njihove upornosti. Najpre toga nisam bio ni svestan. Po mozgu su mi se počela vrzmati mnoga odbojna pitanja. Eto, mislio sam, kada bih i hteo da ih poslušam, što bih time postigao? Nemam literarnih ambicija, vojnik sam od karijere.

U početku su ova pitanja bila samo retorička, nisu tražila odgovore. Bila su moja odbrana od nasrtaja Branke i Srđana.

Kome pisati i zašto? - rezignirano sam ironisao.

Zar ono što smo gledali, doživljavali i preživljavali na bosanskim ratnim prostorima nije roman nad romanima? Branio sam se tom mišlju od njih, ali i od sebe i svoje podsvesne kapitulacije koju sam sve jasnije naslućivao. Ali, seme koje su mi posejali nije istrulilo u mojoj glavi i toga sam postajao sve svesniji. Uplašio sam se mogućnosti pisanja i nastojao je otkloniti relativiziranjem njegovog smisla. Da sam zagrizao, da je seme pustilo slabašnu klicu, ali ipak klicu (jer i život ljudski započinje od kapi, zar ne?), uvideo sam onog momenta kada sam na samoironična pitanja počeo sam sebi suvislo odgovarati.

Neću pisati radi sebe, meni je dovoljan moj dnevnik. Moram pisati radi drugih. Moram i sâm dati prilog svedočanstvima o stradanjima Bošnjaka, Srba, Hrvata, Crnogoraca, Albanaca, Jevreja, Roma, Mađara, Slovenaca, Makedonaca, Rusina i pripadnika svih drugih nacionalnosti širom »druge Jugoslavije«, o stradanjima koja, od 1991. do 1995. godine, kao da traju celu večnost. Ta stradanja ne treba da se pamte da bi trovala, nego da bi se prevladalo zlo i omogućilo pomirenje zaluđenih i zavedenih ljudi i nacija, žrtava raznovrsnih zločinačkih manipulacija. I ne da se zaboravi sve što se dogodilo, to nikako, nego da se pamćenjem i praštanjem otvori putokaz prema novom i boljem, ali i da se sačuva trajni beleg koji opominje da zlo nikada sasvim ne iščezava.

Moram da pišem, jer je moj dnevnik samo za mene, a ja javno moram da posvedočim o zlu, kako bih i sâm pomogao da neljudi budu osuđeni za strašne zločine koje su počinili, za genocid koji je vršen nad nedužnim građanima bosanske zemlje. Moram pisati i zbog moralnog duga prema palim saborcima, koji su dali sebe za idale i ideju slobodne Bosne i Hercegovine, a sada ih prekriva ne samo rodna zemlja, nego i brz veo zaborava onih koji sada pod suncem hodaju zahvaljujući njihovom herojstvu. Moram pisati, da bih od zaborava otrgao sve one mlade koji nikada neće ostarjeti, jer sa svojih jedva dvadesetak godina ili manje života leže u hiljadama zakorovljenih mezara i grobova, na mrtvoj straži, osamljeni, nestali u opštem sećanju, prisutni još samo u bolnim srcima svojih bliskih, ucviljenih članova porodica.

Pisaću zbog obaveze, ali i prava da kažem istinu koju znam o zbivanjima u Bosni i Hercegovini. Znam, to je moja lična istina, moj osobni doživljaj. Ali, imam pravo na nju, jer sam bio neposredni akter najsudbonosnijih događanja u Bosni i Hercegovini s početka 90-tih i njihov izravni svedok. Prvo, zato što sam od prvih dana agresije na BiH učestvovao u organizovanju i odbrani Sarajeva, shvatajući da tako branimo i opstojnost cele Bosne i Hercegovine. Padom prestonice nestalo bi i naše domovine. Bivao sam na prvim linijama odbrane grada - na Trebeviću, Borijama, Poljinama, u Fočanskoj ulici, kod Saobraćajnog fakulteta u Vogošći, na Žuči, Mijatovića kosi, Sokolju, Briješću, Otesu, Stupu, Nedžarićima, Aerodromskom naselju, Dobrinji,

Mojmilovom brdu, Hrasnom, kod »Devet plavih« na Grbavici, na Zlatištu, ali i na ratištima širom Bosne i Hercegovine - u Teočaku, Omerbegovači kod Brčkog, Gradačcu, Lipovači, na padinama Majevice, u Visokom, Olovu, Olovskim Lukama, Kalesiji, Mostaru, Jablanici, Konjicu, Bjelimićima, Bjelašnici, Igmanu...

Susretao sam srčane ljude, borce i sa njima delio odlučnost za odbranu ove lepe zemlje. Na zidu Komande bataljona, razmeštenog uz reku Lepenicu, pročitao sam poruku koja me pratila i neprestano motivisala za borbu kroz čitav ratni period: Bosna je ovo, budalo; malo se povije, ali se nikada ne savije.

Obavezu da sredim beleške iz ratnog i poratnog dnevnika i da ih pretočim u knjigu moje istine o Bosni i Hercegovini imam prema majkama i očevima koji su izgubili po pet-šest sinova i kćeri i sada usamljeni, ojađeni i tužni, čekaju, s varljivom nadom, da im se bar neko od dece vrati. I prema onima, također, koji su izgubili jedince sinove.

Moram da pišem o svima njima, bez razlike da li sam ih lično upoznao ili sam o njima saznavao od drugih, od onih sa kojima sam direktno ili indirektno sarađivao. O zaslužnima se premalo pisalo. Obaveza je nas, preživelih boraca, da se živo sećamo i podsećamo, i sebe i druge, usmeno i pisanom rečju, na borce pale za slobodu Bosne i Hercegovine. Njih i njihovo delo moramo sačuvati od ponora zaborava. To je ljudski i drugarski čin, poštovanje kojeg su dostojni.

Moram pisati i zbog svih onih pomračenog uma, onih koji su ubijali, mučili, palili, pljačkali, silovali druge samo zato što nisu bili iste vere i nacije kao oni. Njihovi preci su živeli stotinama godina kuća uz kuću, plot uz plot, njiva uz njivu, voćnjak uz voćnjak, sa svojim komšijama u ljubavi i slozi, ženeći se i udavajući međusobno, zajednički slaveći i žaleći, ne gledajući jedni druge kroz veru i naciju....

Mora se svedočiti i o odgovornosti **Slobodana Miloševića**, predsednika svih Srba (!) i svih onih koji su ga podržavali, kao i o odgovornosti i vojnog vrha JNA, najpre za raspad Jugoslavije, zatim za rat u Sloveniji, Hrvatskoj i BiH, za genocid i prljava etnička čišćenja.

Pisanjem želim ukazati i na odgovornost **Franje Tuđmana** za »humana preseljenja« naroda, što je samo eufemizam za zločinačku etničku čistku u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, ali i za vojno angažiranje hrvatske vojske u agresiji na Bosnu i Hercegovinu.

Razlog mojoj odluci da se prihvatim pisanja je i traženje odgovora na pitanje da li su ondašnje vlasti Republike Bosne i Hercegovine uradile dovoljno za očuvanje bosanske državnosti, onako kako je to bilo osmišljeno u Platformi Predsjedništva RBiH jula 1992. godine? Uveren sam da nisu i zato na stranicama ove knjige nameravam izneti argumente za tu tvrdnju, s obzirom na ogromne žrtve i mnoge negativne posledice koje su iz toga proizašle i koje osećamo i danas.

Dužan sam predstaviti čitaocu i moj lični stav i položaj u tim istorijskim okolnostima, koji će mu, moguće, olakšati razumevanje mojih zaključaka. Ako mu se ponekad učini da sam ličan, ili sujetan, shvatiće da za to ima dosta objektivnih razloga. Teško je bilo, ali časno, biti Srbin, Bosanac, građanin i oficir u Armiji RBiH. Ovo neće opravdati moju eventualnu subjektivnost, ali će je relativizirati. Neka mi se ne sudi prestrogo...sa drugima sam delio sve poteškoće ratovanja, ali sam imao i svojih dodatnih, specifičnih.

Bio sam u najužem vrhu Armije RBiH i Oružanih snaga Bosne i Hercegovine, ali gurnut na samu periferiju odlučivanja. Tek sada, godinama udaljen od vojnih aktivnosti, spoznajem mnoge činjenice o načinima vođenja odbrambeno-oslobodilačkog rata u Bosni i Hercegovini. Bio sam stalno raspet između Izetbegovićevog ličnog rizika što me ostavio u Štabu Armije RBiH (o čemu mi je u dva navrata pričao) i onoga što se događalo već na samom početku odbrane Sarajeva, u vremenu kada je nacionalni delatnik **Omer Behmen** javno govorio: »*Neće nam taj četnik postrojavati jedinice!*« A armijski general **Delić** izjavljivao u intervjuima: »*General Divjak je jedan od najškolovalnijih i najiskusnijih oficira ARBiH.*«

Moja profesionalnost nije, dakle, bila upitna, ali jeste moja podobnost. I ne samo moja! Nije mi se verovalo iz više nego očiglednog razloga. To me bolelo i vređalo. Lično, ali i objektivno, kao atak na dušu Bosne – zajedništvo! Bio sam gurnut na

rub odlučivanja i ni jednom nisam bio uključen u proces planiranja vojnih operacija. Za rukovodstvo Stranke demokratske akcije (SDA) bio sam i ostao nepouzdan elemenat, baš onakav kakvog me, na suprotnoj strani, video komandant srpske vojske general **Ratko Mladić**, odbijajući da pregovara sa vojnom delegacijom ARBiH na sarajevskom aerodromu 1993. godine zato što se »...u muslimanskoj delegaciji nalazi izdajnik srpskog naroda i onaj koji je u Dobrovoljačkoj ulici komandovao da se ubijaju Srbi«.

— Za koga pišem ovu knjigu?

Pišem zbog novinara **Roja Gatmana**, koji je prvi svetu otkrio stradanje Muslimana (Bošnjaka) u srpskim logorima na Manjači, u Keratermu i Omarskoj, kao i zbog **Džona Barnsa**, novinara New York Times-a, koji je od juna do novembra 1992. godine svakodnevno slao u svet dramatične izveštaje o stradanju građana opkoljenog Sarajeva, a koji nam je bio sugrađanin i sapatnik u tim dramatičnim okolnostima. Iz istih razloga i osećanja činim to i za francuskog filozofa **Anri Bernara Levija** i njegovog saradnika **Žila Hercoga**, tih sjajnih i angažiranih ličnosti, koje su uporno objašnjavali neodlučnoj Evropi i svetu karakter i ciljeve rata, ustajući odlučno u odbranu demokratske i nezavisne BiH. Njihov film Bosna je dokumentarno remek-delo o bestijalnosti agresivnih nasrtaja JNA, paravojnih jedinica Arkana, Šešelja, Jovića, Draškovića i drugih četničkih dobrovoljaca iz Srbije i Crne Gore na suverenu, međunarodno priznatu Republiku BiH.

Pišem da bih se zahvalio i plejadi svetskih humanista – intelektualaca, političara i umetnika, od **Tilmana Cilha**, **Suzan Zontag**, **Ota**, **Pavla Urbana**, do **Alojza Moka**, **Simona Vizentala** i stotine drugih, hrabrih muškaraca i žena, koji su riskirali svoje živote dolazeći u ratno Sarajevo, da posvedoče svoje humano opredelenje i odbrane ideju Bosne i Hercegovine kao nacionalno, kulturno i religijski raznovrsne, ali zajedničke države njenih naroda Srba, Hrvata, Bošnjaka i svih drugih.

Ratne zabeleške, koje sada pretvaram u knjigu, pravio sam i zbog brojnih hrabrih i visoko profesionalnih filmskih i tv snimatelja, koji su u svet slali informacije sa lica mesta o patnjama i stradanjima građana Sarajeva, ali i cele Bosne i Hercegovine. Među njima su nemerljiv doprinos odbrani građanske Bosne dali **Den Dejmmond**, **Kristijana Amanpur**, **Livije Klingl**, ta slavna imena svetskog novinarstva, svojim jasnim i argumentarnim člancima, izjavama, publikacijama o tragičnoj sudbini Bosne i Hercegovine.

Dužan sam zabeležiti trajnu zahvalu velikim ljudima s naših južnoslovenskih prostora - **Predragu Matvejeviću**, **Mirku Kovaču**, **Bogdanu Bogdanoviću**, **Safetu Zecu**, **Mersadu Berberu**, **Radomiru Konstantioviću**, **Saši Vugdaliću**, članovima Beogradskog kruga, beogradskom radio/TV Studiju B, **Stjepanu Mesiću**, **Špegelju**, **Tomcu**, **Đuriću**, koji su »tamo daleko« od sarajevskog pakla, u belom svetu, uporno ponavljali istinu o agresiji na suvrenu Bosnu i Hercegovinu, o genocidu nad njenim narodima, a naročito nad Bošnjacima, kao i istinu o rušenjima kulturnih i verskih objekata neprocenjive materijalne i istorijske vrednosti, o progonima, izgonima, stratištima nedužnih i nevinih, civila – žena, dece, staraca...

Pišem i zbog svojih drugara i drugarica iz zrenjaninske gimnazije, generacija 1956. godine. Pišem zbog **Maje**, **Saše**, **Bogdanke**, **Ksenije**, **Mišeka**, **Save**, **Pere**, **Veljka**, **Vlade**, **Kiša**... koji su 1996. godine obeležili 40 godina naše mature, a mene nisu pozvali na proslavu! Hoću da znaju, a knjiga će im pomoći, da ih njihov Jova, sa gimnazijskim nadimkom Đivi, nije ljudski izneverio. Borio se za iste ideale koje smo negovali u našoj gimnaziji – za demokratiju, ravnopravnost, tolerantnost, ljubav, ljudsku sreću ...Prosto im je da mi budu sudije, ali pravedno suđenje podrazumeva objektivnost. Ako je ikada dosegnu, njihovog suda o moje tri i po ratne godine neću se nimalo plašiti.

Obavezan sam da ove zapise dam na uvid javnosti i zbog hiljade pitomaca, studenata i oficira i pripadnika TO okruga Mostar i Sarajevo, kojima sam bio učitelj i vaspitač. Jednima, da bih se javno zahvalio, jer su učestvovali na pravoj strani, u odbrani Bosne i Hercegovine, i dostigli najviše činove u Armiji RBiH i visoke funkcije u vlasti, društvenim institucijama i u privredi Bosne i Hercegovine. Ponosan sam na njih i njihovo delo. Ali, i da iskažem svoj javni prezir prema onima koji su pošli za »novim učiteljima«, onima koji su propagirali ideju da se samo oružjem i krvavim delom može preseći Gordijev čvor Bosne i Hercegovine. Danas su oni okruženi majkama u crnom, koje se pitaju gde su im sinovi, za koga i za kakve ideje su ostavili kosti širom Bosne i Hercegovine? Oni, koji su dopustili da ih zlikovci zavedu, prevare, koji su prepustili svoje sudbine u

njihove zločinačke ruke, mogu se iskupiti samo spoznajom i priznanjem vlastite krivice i odgovornosti za učinjeno zlo.

Srpski narod je u ovom ratu osramoćen velikosrpskom idejom, planovima i ratnim pokušajima nasilne realizacije ideje o »velikoj Srbiji« i »svim Srbima u jednoj zemlji«, kojeg su provodili genocidom nad Bošnjacima i nemilosrdnom otimačinom bosanskohercegovačkog teritorija. Na prosvedećenim Srbima građanske, demokratske provenijencije je težak, ali častan zadatak da skinu ljagu koju su srpskom narodu naneli njegovi vlastiti nacional-šovinisti. Ali, isti takav zadatak stoji i pred bošnjačkim i hrvatskim građanima, da i sami svedu račun sa svojim nacionalistima.

Floskula da istoriju pišu pobednici u ovoj poharanoj zemlji Bosni i Hercegovini ne vredi. Ovde nema pobednika – svi su gubitnici! Pa, ipak, i takvi pišu »pobedničke« istorije! Istoriju ne pišu stručnjaci, istoričari, nego nacionalne stranke i njihovi ostrašćeni »historičari«, po diktatima svojih dnevno-političkih zahteva. I zbog toga mi valja publikovati ovo delo. Ne želim dozvoliti da ta »historija« zamagli činjenice, ostavi pokolenjima lažnu građu i nacionalistička tumačenja koja menjaju smisao i karakter minulog rata. Temeljni istorijski zaključak je da su poražene ideje »Velike Srbije« i »Velike Hrvatske« u troipogodišnjem ratu, ali je istina i to da nije realizovana ideja branilaca o jedinstvenoj Bosni i Hercegovini, državi tri konstitutivna naroda, u njenim međunarodno priznatim granicama. Teži činjenica da, koliko god je sigurno da se nikada neće ostvariti teritorijalne pretenzije susednih zemalja na teritoriju BiH, isto toliko je realno očekivati obnavljanje bosanske državnosti na celoj njenoj teritoriji, uz punu ravnopravnost svih naroda i građana. Možda se to neće desiti u desetinama narednih godina, ali jednom hoće sigurno, kad logika života i ljudskosti ovlada ovim, sada isparcelisanim materijalnim i duhovnim prostorima BiH.

Na pisanje me tera i moja obaveza prema najbližima, članovima moje uže i šire familije, koji su delili sve poteškoće zajedno sa svojiim sugrađanima, Sarajlijama, u ratnom obručju, ali su bili stalno uz mene, fizički, moralno i duhovno, dajući mi potporu u izboru, pri dilemama i u kratkim trenucima malodušnosti, ali i snagu da istrajem, prevladam, oprostim. Veliko i ljudsko hvala supruzi **Veri**, sinovima **Želimiru** i **Vladimiru**, snahama **Vesni** i **Azri**, unucima **Gregoru** i **Damiru**, unučici **Nori**, mojoj sestri **Nadi**. Mislim da sam im bio primeran uzor, a znam – oni su bili meni snažna potpora kada je bilo najteže.

Ovu knjigu treba da objavim i radi mojih bliskih saradnika, kako onih sa kojima sam sarađivao kraće, tako i onih sa kojima je saradnja potrajala duže u vreme ovog surovog rata - **Branka, Srđan, Emir, Jasmin, Sakib, Neda, Siniša, Edo**.... Svi su oni dali značajan doprinos mom radu u Štabu. Bili smo tim koji pobeđuje!

Konačno, pišem i radi brojnih prijatelja koje sam poznavao pre rata, ali i onih, takođe brojnih, koje sam stekao u ratu. Svi oni su mi bili svakodnevna inspiracija u nastojanju da sačuvam svoj vlastiti ponos, dostojanstvo i moral. Nemerljiva je njihova ljubav, podrška i poštovanje koje su mi pružili! Verujem da su se takva prijateljstva mogla ostvarivati samo u Sarajevu i nigde više na svetu!

Kimeti, Jelici, Cici, Emiru, Kemi, Rešadu, Samiru, Fadili, Abdulahu, Muhamedu. ... malom delu pobrojanog komšiluka u Starom gradu, s kojima sam delio deo mog ratnog života, kao i onim zlatarima, obučarima, krojačima, trgovcima, kolporterima, kujundžijama, frizerima, čistačima ulica, slastičarima, konobarima, staklorescima, fotografima, pekarima, limarima, stolarima, imamima, crkvenim dostojnicima.... svom onom divnom svetu koji me, u neljudskom okruženju, toplim pogledom, razumevanjem, poštovanjem i zahvalnošću, darivao i kuražio - sada se i ovom knjigom odužujem.

Srećan sam čovek! Duboko svestan da su te, nažalost ratne godine u Sarajevu, zapravo zvezdani trenuci moga života. Srećan sam da sam bio i ostao na ljudskoj obali života...

Nije mi bilo lako 1992. godine izvršavati ratne zadatke. Ali, nisam ni slutio da će mi pisanje knjige biti teže i napornije od toga. Pisao sam ja, nije da nisam. Pisao sam ja i apele srpskom narodu da prekine genocid nad bosanskim ljudima, posebno Bošnjacima. Pisao sam 1993. godine engleskoj kraljici i molio je da podigne svoj kraljevski glas protiv ubijanja dece u Bosni i Hercegovini. Pisao sam i narodu Sarajeva iz zatvora Armije BiH u Parsovićima kod Konjica. Napisao sam i svoju ostavku i proteste gospodil**zetbegoviću** i generalu **Deliću**; pisao sam i Srpskom građanskom vijeću i Streljačkom savezu BiH i na mnoge druge adrese. Međutim, ništa mi od svega toga nije padalo teško kao oblikovanje ove knjige, sređivanje zabeleški iz

tridesetak sveski, pregled raznovrsnih ličnih i društvenih arhiva: borbenih dokumenata, stotine intervjuva, press-klipinga, radio i TV emisija. Preko deset hiljada stranica materijala je prošlo kroz moje ruke ratnika, nenavikle na ovakvu vrstu posla!

Spomenih već da je ova knjiga moja istina o sudbonosnim događanjima devedesetih godina u Bosni i Hercegovini. Pravo na svoju istinu imaju svi ljudi i akteri tih događanja. Dajem pravo onima koji su do zadnjeg dana, s puškom u ruci, u rovu branili Sarajevo i Bosnu, kao što sam i ja činio, dajem im pravo da prosuđuju, potvrđuju ili osporavaju moje viđenje rata i postratnog doba. Isto pravo dajem majkama, očevima, braći i sestrama, udovicama i ucveljenim devojkama, koje ostadoše bez svojih najbližih. I lekarima, novinarima, vatrogascima, pekarima, apotekarima, umetnicima i drugima koji su samopregorno, bez straha i mane, pomagali herojskom sarajevskom narodu da živi i preživi. Mogu to, prosto im bilo, i majstori od pera, pameti i duše: jedan Izet **Sarajlić**, Marko **Vešović**, Avdo **Sidran**, **Safet Plakalo**, Dragan **Jovičić**, Gradimir **Gojer**, **Šemsudin Gegić**, Dževad **Šabanagić**, **Šaćiragić**, Ademir **Kenović**, Sabahudin **Resić**, **Zija Dizdarević**, Rasim **Ćerimagić**, akademik Ljubomir **Berberović**, **Arif Tanović**, Muhamed **Filipović**, Boro **Bjelobrk**.

To pravo pripada i vrlim damama **Senadi Kreso**, **Nermine Kurspahić**, **Vildani Selimbegović**, **Arijani Saračević**, **Ines Fančović**, **Nadi Đurevskoj**, **Minki Muftić**, **Mireli Huković**, **Duški Jurišić**, **Halidi Bojadži**, **Madžidi Pavlović**, **Suadi Kapić**, **Amili Omersoftić**, **Jasni Diklić**, **Gordani Magaš**, **Emiri Žmiro**, **Behireti Šljivić** i brojnim drugim dragim ženama Sarajeva.

Svima njima dajem moju ratnu istinu na sud. Njima, ljudima, ali ne i onima koji su klali, ubijali, silovali, sakatili i proterivali žene, decu, stare i nemoćne; onima koji su rušili i palili gradove, sela, spomenike mog bošnjačkog, srpskog i hrvatskog naroda; onima kojima će suditi Hag i dragi Bog za njihova zla dela. Njihov sud ne priznajem.

To pravo oduzimam i onim političarima i generalima koji su nam Bosnu i Hercegovinu sveli na polovinu i četvrtinu teritorija. Bosna je ovo, budale! Nije ona za cenkanje i potkusurivanje. Ko je to činio i čini, stići će ga zaslužen prezir naroda i sud istorije.

Ne tiču me se ni mišljenja nacionalista, šovena, ratnih profitera, tatova, spletkara, travestita, nepismene rulje, izdajica, dezertera, svih onih kojima će suditi vlastita deca, unuci, pokolenja.

»Svaki čovjek na zemlji ima blago koje ga čeka – reče mu njegovo srce. Mi, srdašca, rijetko govorimo, jer ljudi ne žele naći to blago. O njemu govorimo samo maloj djeci. A onda puštamo život da on preuzme na sebe da vodi svakoga prema njegovoj sudbini.«

Ovu sentencu iz knjige »Alkemičar« brazilskog pisca Paola Coelhoa, najlepše knjige koju sam pročitao nakon rata, doživio sam kao autentičnu potvrdu svog životnog izbora. Malo ljudi, nažalost, sledi put svog Srca, put autentične Priče, i Sreće... Ja se, na sreću, nisam oglasio na glas svog srca, i ovo je priča o tome, koja, verujem, može pomoći prilježnom čitaocu da stigne do svoje, vlastite, pa tako i do istine o stradanju i opstanku bosanskih naroda i njihove nesrećne domovine.

Prisećam se sa tugom i vremena kada su knjige gorele, što od dušmanskih granata, što od nepodnošljive zime, koja je promrzle ljude terala da ih spaljuju ne bi li se malo ugrejali. Isti osećaj je bio kada se u Fabrici duvana u Sarajevu zbog nedostatka papira duhan motao u stranice školske literature. Dok se telo grejalo, duša se ledila. Nekad manje - kad smo palili **Ćosićeve**, **Draškovićeve**, **Nogine** »tvorevine«, a nekad više - kad su na red došla dela Marksa, Lenjina, Tita, Šekspira, Andrića, Dostojevskog, Krleža, Crnjanskog,... U vremenu kada su »tamo« rušene bogomolje čudesne arhitekture – Aladža džamija, Ferhadija, Saborna crkva... a »ovde« postamenti spomen-bista Andrića, Ćopića, Dizdara, Kulenovića...

Vandalskim komandama »Pali!« i »Ruši!«, suprostavio sam vlastitu »Ne pucaj!« u predvečerje 3. maja 1992. godine u Sarajevu, u ulici simboličkog imena - Dobrovoljačka.

Eto, imao sam, i imam potrebu i obavezu da o svemu ovome progovorim jasno i otvoreno, sa punom ljudskom i profesionalnom odgovornošću. Dosledno pozivu svog vlastitog, detinjeg Srca. I da, odajući počast **Rami Biberu**, radniku

GRAS-a, koji je prvi ubijen 1. marta 1992. godine, na pravdi Boga, od četnika, knjigu posvetim svima znanim i neznanim patriotama Republike Bosne i Hercegovine.

6. april 1992.

Belešku započinjem u 21,00 sat. Napetost je dostigla vrhunac. Neizvesnost, konfuzija na sve strane, roj pitanja bez odgovora.

Na jutarnjem sastanku Republičkog štaba TO pukovnik **Stjepan Šiber** obavestio nas je o događajima na padinskim delovima Sarajeva, na Vracama, 5. aprila 1992. godine. Tog dana, oko 15.10 sati, izvršen je oružani napad na Centar za obrazovanje kadrova unutrašnjih poslova RBiH. Napad su, uz podršku jedinica JNA, izvršile oružane formacije SDS-a i specijalne jedinice MUP-a. Centar je napadnut sa brojčano i tehnički nadmoćnijim snagama, pa je otpor oko 600 slabo naoružanih učenika i polaznika kursa trajao četiri sata i dvadeset minuta. Dakle, do 19,30 sati. U borbi je poginuo **Samir Musić**, učenik XX klase, poreklom iz Goražda, a napadači su imali 11 poginulih. Organizator tog napada je bio **Mladen Mandić**, dotadašnji načelnik Centra. Neravnopravnom odbranom je rukovodio **Husein Balić**. Učenici, kursisti i njihove starešine su zarobljeni na Vracama i o njihovoj sudbini se ne zna ništa. Vlada RBiH preduzima mere da se zarobljeni oslobode.

Sastanak je završen uputama pukovnika Šibera da zaključamo i zapečatimo kase i ladice, »za svaki slučaj«, te nas je, sve osim dežurnog tima u Operativnom centru Republičkog štaba, uputio kućama, gde treba da budemo spremni da se »na telefonski poziv u što kraćem vremenu nađemo u Štabu«.

Posle sastanka otišao sam u bolnicu na Koševu. Tamo, već dva meseca, boravi moja supruga **Vera**. Doživela je psihički šok zbog mog »sukoba sa zakonom«. U dubokoj je depresiji, veoma neraspoložena, zamagljenih očiju, koje skrivaju njihovo plavetnilo. Očiju koje ne iskazuju ni tugu, ni radost. Osećam grižnju savesti, jer sam je doveo u ovo stanje. Tridesetak minuta nastojim, okružen psihički posrnutim bolesnicima u sobi za posete, da je ohrabrim, da joj ulijem malo optimizma, da joj pomognem da savlada krizu. Nažalost, ne uspeva mi da joj izmamim ni najmanji osmeh na licu. Trideset i dve godine smo zajedno, delili smo dobro i zlo, kako se kaže, imali bračnih uzleta i padova, ali ovakvih teških časova nije nikada bilo.

Veče sam proveo uz televizor. Udar na TV dnevniku – evropska dvanaestorica i SAD su priznali RBiH kao samostalnu državu u okviru njenih AVNOJ-skih granica!

Vest me nagna na grozničavo razmišljanje o pretnjama koje je 14. oktobra 1991. godine izneo **Radovan Karadžić** na Skupštini BiH. »Ovo nije dobro što vi radite. Ovaj put na koji vi želite da izvedete Bosnu i Hercegovinu, ista je ona autostrada pakla i stradanja kojom su prošle Slovenija i Hrvatska. Nemojte misliti da nećete odvesti Bosnu i Hercegovinu u pakao, a muslimanski narod možda u nestanak, jer muslimanski narod ne može da se odbrani ako bude rata ovde!«

Pretnja mi je tada zazvučala krajnje neozbiljno, gotovo apsurdno. Ta, rezonovao sam, JNA u Bosni i Hercegovini to nikada neće dozvoliti. Sada sam se počeo malo kolebati.

Televizija reemituje snimak mitinga mira održanog 6. aprila ispred Skupštine BiH. 60.000 ljudi iz svih delova Bosne: radnici iz Breze i Zenice, građani Tuzle, Vareša, Viteza, Travnika, Jajca, Bugojna, Konjica, Mostara, Sarajeva ...unisono zahtevaju od Vlade i Predsedništva BiH »mir i samo mir!« Redaju se govornici i traže hitno uklanjanje sa pozicija vlasti svih onih koji podstiču sukobe, zagovaraju nacionalnu podeljenost, koji razbuktavaju nacionalističke strasti, koji bi da ruše Bosnu i Hercegovinu. U masi mnoštvo zastava, transparenta, slika **maršala Tita**. Kliče se Bosni, zajedništvu, miru, a čuju se i poklici protiv JNA. I onda - pucnji! Doista, neko puca i to po ljudskoj masi koja traži mir!? Je li to moguće? Nažalost, moguće je. Masa se ustalasila, ljudi se, zbunjeni, pognuli. Skrili bi se, a nemaju gde, na čistini su skupštinskog platoa. Neki iz mnoštva pokazuju na gornje spratove hotela Holiday Inn. Izgleda da se puca otuda. Pucaju maskirane osobe, čarapama skrivaju lice. Bitange, teroristi. Je li slučajno, pitam se, što se ovo događa baš na godišnjicu fašističkog bombardovanja 1941. godine? Zlo se, evo, ponovo povampiruje u slobodarskom Sarajevu pedesetak godina kasnije.

7. april 1992.

Sa artiljerijskih položaja oko Sarajeva - sa Poljina, Vraca, Trebevića, Lapišnice, iz kasarni u Lukavici, gađaju stare sarajevske četvrti: Jarčedole, Vratnik, Hrešu, Bistrik i Baščaršiju. Pitam se - ko, zbog čega i s kojim ciljem puca po civilnom stanovništvu? Zar je moguće da pucaju vojnici i starešine JNA?

Ne, to ne može biti, to ne mogu shvatiti, a još manje prihvatiti. Nije to JNA, moja savest odbija takvu mogućnost. To su teroristi Srpske demokratske stranke, seva mi u glavi, oni su zapretili da će bombardovati grad, ako se »odmah« ne puste iz zatvora »njihovi ljudi«. Radi se o četvorici pritvorenih snajperista, koji su pucali iz hotela Holiday Inn po masi mirovnog protesta, za nagradu od 500 DM za svaki »uspešan hitac«. To samo oni mogu da budu i niko više! Bože sačuvaj, moja JNA to ne može! Neće ona nikada sudelovati u ovakvoj terorističkoj radbi! Zar ona nije narodna vojska, Titova?!

A onda, šok! Na TV vestima informacija da avioni »moje vojske« raketiraju Lišticu i Čitluk. Opet sopstvena neverica i pitanje bez suvislog odgovora: koje objekte, protiv koga? Znam, tamo nema vojnih sastava. Znači, i ovde se JNA ponaša kao u ratu u Sloveniji i Hrvatskoj. Zar je to moguće?, pitam se skrhan. A vesti teku dalje. Sve gore od goreg. U Banjoj Luci je proglašena Srpska Republika BiH. Vlada i Predsedništvo BiH još se ne oglašavaju. Nema javnih reakcija ni na upad »arkanovaca« u Bijeljini, ni na njihov zločin u tom gradu. Ni na dejstva SDS-ovih oružanih grupa po Kupresu i Bosanskom Brodu! Opšta konfuzija u zemlji i u mojoj glavi!

Tražim smiraj u razgovoru sa sinom **Želimirom** i snahom **Azrom**, koji žive u Logavinoj ulici. Pričam telefonski i sa sinom **Vladimirom** i njegovom suprugom **Vesnom**. Oni stanuju u drugom delu grada, na Hrasnom brdu. Umiruje me činjenica da je Vladimir kod kuće. Znam ga, voli da se nađe tamo gde se stvari »kuhaju«. Psuje pomahnitale snajperiste i luđake koji gađaju grad. Kaže: »Papani! Neće oni proći nekažnjeno!« Molim ga da ne pravi nikakve gluposti u ovom metežu i da vodi računa o supruzi i sinčiću **Gregoru**, mom unučetu.

Nastavljam dugu i oštru raspravu sa Želimirom i Azrom. Ne slažu se sa mnom »da će ovo brzo proći« i da će »razumni ljudi zaustaviti ovu ludost«. Navode poslednji, najnoviji primer. Najurili su iz kuće poznanika **Srdana Dikosavljevića**, koji im je »trunio« o ugroženosti Srba i njihovom pravu na vlastitu državu. Razilazili smo se u stavovima: ja njima – »Ipak, ovo će brzo proći, mora. Jutro je pametnije od večeri! Ohladiće se usijane glave!«, a oni meni - »Gadno se zakuhalo. Biće krvi do kolena!« Po njima, krvavo kolo su povele bosanske nacionalne stranke, a za mene je kriv Milošević i njegova opasna ideja o »svim Srbima u jednoj državi«, izrečena na Kosovom Polju 28. juna 1989. godine, na obeležavanju 600. godišnjice bitke na Kosovu 1389. godine.

A šta ako su u pravu?

Noć provodim u grozničavom razmišljanju o ratnim događanjima i, ipak, dolazim do utešnog zaključka da u Sarajevu neće doći do sukoba na nacionalnoj osnovi. Ne može to, i kvit! Ni pucanj na »srpske svatove« na Baščaršiji, kako je to potencirala SDS-ova ratna mašinerija, ne stavljam u taj ružni kontekst. Grdno jeste, ali nije nacionalističko. Zar naši balkanski prostori ne poznaju hiljade veselih, ali i desetine krvavih svadbi? Zar mogu naše tradicionalne narodne svadbe bez pića, nadmetanja i pucnjave? Nekada i krvi, zbog ljubomore, ili zbog otmice devojke, a neretko i zbog pijanstva i gluposti.

Nadu greje činjenica da su SAD priznale Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Kako umiriti ljude?

8.   **april 1992.**

Izlazim iz stana nakratko, da kupim novine i hleb. U toku dana posećuju me moje komšije, **Muhamed** i **Kimeta Hadžikapetanović**, pa **Jelica** i **Rešad Čatović**. Hoće da čuju moje mišljenje o neveselim događajima.

„Ne trebate se plašiti. Ma, to su samo male čarke. Neće biti rata u Sarajevu!“, tako ih pokušavam umiriti. Kimeta ne prima moje objašnjenje zdravo za gotovo.

„Ljudi sve živo pokupovaše u prodavnici. Šta da radimo?“ – pita.
„Proći će ta ludost. Vera i ja ništa nismo kupili“ – kažem da je umirim.

Ne znam da će baš tako proći ta ludost. Eto, jučer, 7. aprila, Srpska skupština okončala je 15. sednicu. **Momčilo Krajišnik** potpisao dokument o proglašenju nezavisne srpske republike. A **Biljana Plavšić** i **Nikola Koljević** napustili Predsedništvo RBiH u kojem su bili članovi od 1990. godine.

Oko 17.45 zvoni telefon.

„Kako si, šta radiš?“ - Prepoznajem glas pukovnika **Šibera**.
„Ništa osobito! Čitam novine, odmaram se“ – odgovaram.
„Kako porodica? Jesu li svi zdravi?“
„Dobro su! Supruga je još u bolnici, ali biće u redu, nadam se“.
„Da li možeš doći do Štaba?“
»Da, kako ne. Eto me za petnaestak minuta.«

Osećam da se nešto važno dešava u Štabu. Uzbudjen sam. Vrlo brzo sam se spremio i za pola sata bio pred Šiberom. Vidim: i on uzbudjen. Samo što se pozdravimo, otpoče njegov monolog:

„Ovo su sudbonosni, historijski trenuci za Bosnu i Hercegovinu. Dobila je nezavisnost, postala samostalna država i nju treba graditi i braniti. Vidiš, Srbi su napustili Predsjedništvo (Koljević, Plavšić, Krajišnik - nap. autora) i proglasili srpsku Bosnu na Palama. Predsjedništvo je donijelo odluku o formiranju novog Štaba Teritorijalne odbrane RBiH. Njegov zadatak je da organizuje oružani otpor tamo gdje stanovništvo i teritorija budu ugroženi od naoružanih sastava terorističke SDS. Predsjednik Izetbegović me pozvao i ponudio mi mjesto Načelnika Štaba TO RBiH. Odlučno sam odbio ponudu. Tu je dužnost prihvatio komandant Gradskog Štaba TO Sarajevo pukovnik **Hasan Efendić**. S obzirom da Predsjedništvo želi da se obezbijedi višenacionalni sastav Štaba, ocijenili smo da tebi ponudimo mjesto zamjenika NŠ TO RBiH. Razmisli o prijedlogu. Konsultuj se sa porodicom ili s kim hoćeš. Večeras ili sutra ujutru me izvijesti o odluci. Ja bih želio da nam se priključiš. Moraš shvatiti da su ovo sudbonosni trenuci za našu domovinu.“

Dok je Šiber još govorio, u mojoj glavi je hitro sazrela odluka. Nikog neću i ne moram konsultovati. Iskreno govoreći, ponuda mi je godila. Zamisli, Jovan, a jedan od zamenika komandanta TO! Progovorili su u meni vojnički instinkt i ambicija. Samo učas je sevnula i vragolasta misao kad joj nije mesta, ni vremena: »da ne bude mačku prevelika goveđa glava«?

Kao iz topa sam odgovorio: „Ostajem. Nemam o čemu više da razmišljam. Nema potrebe ikog da konsultujem!“ Šiber, vidljivo obradovan, izda mi odmah zadatak da načinim nekoliko borbenih dokumenata i brzo napusti prostoriju našeg »istorijskog« razgovora.

Izlazim u hodnik gde srećem oficire i građanska lica koja su ranije radili u Republičkom Štabu TO RBiH. Pozvani su u Štab i evo ih, odazvali su se: **Franjo Plečko, Abdulah Kajević, Džemo Hot, Sakib Mahmuljin, Rašid Zorlak, Rifet Bilajac, Dževad Jusić, Sakib Selmanović, Husein Paravlić, Velija Katica, Bahrudin Muhić – Bijeli**.... Sa svakim se veoma srdačno pozdravljam i sa nekim posebnim, do tada nedoživljenim oduševljenjem.

Ushićen, vraćam se u kancelariju i pišem Naređenje opštinskim štabovima o izuzimanju naoružanja i municije Teritorijalne odbrane koja su smještena u magacinima JNA i Naređenje o preuzimanju mjera zaštite objekata od vitalnog značaja za nesmetano funkcionisanje vlasti BiH (PTT, železnica, elektroprivreda, sredstva informisanja, proizvodna preduzeća, itd. – op. autora).

Bilo je 23.00 sata kada sam se prenuo iz posla. Zar već? - čudio sam se. Negde iz daljine su dopirale eksplozije nepoznatog porekla, sa zastrašujućim detonacijama.

Dosetih se da trebam telefonirati deci. Možda brinu za mene, kao što ja brinem za njih. Dobro je, sve je O.K.

Posao završavam u 23.45. Dosta je za danas uzbuđenja. Sustigao me umor, ali nisam nezadovoljan. Naprotiv, osećam radost zbog prvih obavljenih zadataka u odbrani Bosne i Hercegovine.

9. april 1992.

Okupili smo se u sali broj III, na trećem spratu zgrade Predsedništva, gde je smešten Štab TO BiH. Sakupilo se jutros 46 osoba, od kojih je samo 16 aktivnih oficira. Odsutnih je 43. Za pukovnike **Dragoljuba Pavlovića**, **Stevu Ševu**, **Branka Vučkovića** i **Jovu Vukobrata** kažu da su negde na hrvatskom ratištu. Nema potpukovnika Vukadinovića, inače komandanta brigade za obezbeđenje Republičkog štaba TO. Sastankom rukovodi pukovnik Hasan Efendić. Odmah daje reč pukovniku Šiberu, a ovaj nam čita: Predsjedništvo je 8. aprila 1992. godine donijelo

Odluku o proglašenju neposrednje ratne opasnosti

Kada je Šiber završio sa čitanjem Odluke, novoimenovani komandant Štaba TO RBiH Hasan Efendić je oštrim vojničkim tonom i veoma precizno izjavio:

„Odlukom Predsjedništva formirano je jezgro Štaba, s osnovnim ciljem da planira, organizuje i realizuje odbranu Republike Bosne i Hercegovine. Dosadašnji Štab na čelu sa generalom **Dragom Vukosavljevićem** nije ništa uradio na odbrani Bosne i Hercegovine i zbog toga svi oni moraju odgovarati pred narodnim sudom. General Vukosavljević je u utorak, sa 5-6 oficira, napustio prostorije Štaba, ponijevši sa sobom dokumenta kriptozastite i planove upotrebe TO RBiH i otišao u komandu 2. VO (vojna oblast) kod generala **Kukanjca**. Sa njim su otišli pukovnici **Dragoljub Pavlović** i **Radivoje Ostojić**, potpukovnik **Časlav Mihajlović**, građanska lica **Špiro Pereula** i **Miro Cabo**, pukovnik **Marko Mešanović** i potpukovnik **Časlav Mihajlović** (?)... Ovo je izdaja! Za sve one koji su radili protiv RBiH biće formirana tužilaštva, sudovi i postupiće se po zakonu. Na vama je da odlučite ko će ostati u Štabu i boriti se za Republiku BiH, a ko neće može da ide. Šiberu, napravi spisak lica koja ostaju u Štabu. Rok izjašnjavanja je do 14.30, danas" - neumoljivo je završio Hasan.

Pukovnik Šiber je pokušao razjasniti novo stanje stvari.

„Situacija je veoma konfuzna, a tome, posebno, doprinosi neusaglašenost saveznih i republičkih zakona. Republika Bosna i Hercegovina, kao međunarodno priznata, samostalna država, ima pravo na vlastite zakone, uredbe i propise. Treba regulirati mjesto, ulogu i zadatke TO u odbrani RBiH. Nama se ne smije ponoviti Slovenija i Hrvatska. U svakom slučaju treba izbjegavati konflikte sa JNA. Svi mi treba da ostanemo ljudi. Znamo da ćemo biti proglašeni dezerterima, jer nećemo da se priključimo JNA. Nikome nećemo zamjeriti ako ne ostane u Štabu. Ko ne želi da ostane, neka uzme svoje stvari i neka ide!“ – jasna je Šiberova poruka.

Pukovnik **Rifet Bilajac** je vrlo emotivno govorio o prilikama u kojima smo se našli.

„Ovo je direktan napad na Bosnu. JNA se miješa u unutrašnje stvari legalne i legitimne Bosne i Hercegovine. Svim silama moramo sačuvati Bosnu. Ne smijemo doživjeti sudbinu Vukovara.“ Govori ubedljivo. Ja sam saglasan sa ovim stavovima. Ali, nisam sa njegovim daljim izlaganjem:

„Upozoravam vas da će neki ostati u Štabu samo da bi rovarili! Ostaće provokatori! Pamet u glavu!“

Evo, Bilajac iznosi prve sumnje u pojedince!

Javljam se za reč i govorim. Pri tom gledam po sali, gde za drugim stolovima sede, jedni naspram drugih, oficiri i građanska lica Republičkog štaba TO. Atmosfera je napeta, glave su pognute, lica izražavaju zabrinutost i dileme. Presudni su ovo momenti za svakoga od nas, i za naše porodice. I za ovu državu, također. Stoga predlažem da se rok za izjašnjavanje o

ostanku ili odlasku prolongira do narednog jutra.

"Starešine i civili treba da razgovaraju sa svojim porodicama i prijateljima. Mnogima nije lako da sami odluče o sopstvenoj budućnosti. Što se mene tiče, ja sam odlučio sinoć, kao i onih dvadesetak ljudi koji su jučer bili pozvani u Štab. Pitanje je kako će se odlučiti sada ovih tridesetak koji nisu bili jučer u Štabu. Zašto nisu, ja ne znam! Pred njima hamletovska dilema 'biti ili ne biti' postaje »ostati ili otići".

Sa mojim predlogom se ne slaže pukovnik Efendić. Insistira kategorično na roku kojeg je naznačio u uvodnom govoru:

„Hoću spisak do 14.30 časova!“

To je ultimativni zahtev za potpis lojalnosti. Ovo ne sluti na dobro.

Sastanak je završen. Ljudi se pokunjeno razilaze. Na hodnicima i u kancelarijama mučna atmosfera. Razgovaram sa svojim 'cimerom', pukovnikom **Stojanom Ilićem**, sa kojim već šest meseci delim istu kancelariju. Vidim i osećam: u velikoj je dilemi! Ne zna ni sam šta da radi. Uveravam ga da je za njega i za porodicu jedino pravo rešenje da ostane u Štabu. U Sarajevu radi i živi više od 20 godina. Ima dve devojčice na studiju, zaposlenu ženu. Ovde je svio svoje 'gnezdo'. Častan je čovek.

Telefonira majci u neko selo pored Prokuplja, u južnoj Srbiji. Dok priča sa njome glas mu podrhtava, a suze se skupljaju u očima. Majka, kao majka, sigurnost vidi u rodnom domu. Savetuje da napusti Sarajevo i vrati se 'kući'. Premda mirne naravi, Stojan je sada napet i nervozan. I gore od toga, veoma je neodlučan. Žao mi ga ljudski, ali ne posustajem u svojoj argumentaciji.

U jednoj od štapskih kancelarija sam naišao na žučnu diskusiju između **Predraga Popare, Mladena Dobrića, Milorada Štaka i Laze Gogića**. Tema je i ovde, a što bi drugo moglo biti, minuli sastanak i zahtev za brz potpis lojalnosti Štabu. Čujem, smeta im i vređa što su ih izdvojili, što ih jučer nisu pozvali u Štab na dogovor, kao nas dvadesetoricu. Ko je njih i zbog čega izabrao? - pitaju se. Šta smo onda mi? - nastavljaju uvređeno. Iako ni sam nemam odgovora na ta pitanja, kažem im da je, u ovoj nejasnoj i složenoj situaciji, ipak, najrealnija odluka – ostati na radu u Štabu i staviti se u odbranu građana i naroda Bosne i Hercegovine.

Podsećam ih na tradicionalni suživot Muslimana, Srba, Hrvata, Jevreja i drugih na ovim lepim prostorima. Iznenadiše me svojim negativnim reakcijama. Ne dele moje mišljenje. Osećam se neprijatno. S tupim osećanjem izgubljenosti, napuštam njihovu kancelariju.

Efendićev ultimativni termin do 14.30 sati za izjašnjavanje je istekao, a Ilić i njih trideset nisu potpisali lojalnost Štabu TO.

U Štabu nas ostaje dvadesetorica onih koji su jučer bili ovamo pozvani. Ostali odlaze kućama. Sutra će doći da se razduže. Razočarano sam se pitao: da li je to baš ovako trebalo da se razreši?

Odlazim supruzi Veri u bolnicu. Zatičem je u krevetu, uplakana je. Čim me ugledala, pita me:

„Šta si odlučio?“

„Ne znam na šta misliš?“ - pravim se da ne razumem pitanje.

„Pa, sinoć sam gledala TV dnevnik i čula o nekim izmenama u TO? Ništa ne znam o tebi. Šta si odlučio?“

„A što bi ti volela da sam odlučio?“

„Naravno, ono što i sinovi, da ostaješ?“

„Dobro, a šta misliš da sam uradio?“

„Pa, ostao si?“

„Naravno da sam ostao. A gde bi nas osmoro, nego u Sarajevu, u Bosni?“

Vera je histerično zaplakala i mnogo me truda stajalo dok sam je umirio. Mila moja, i u ovako bolesnoj osećam njen ponos i iskrenu radost zbog mojih postupaka.

Vraćam se u Štab i noć provodim sa Šiberom, Mahmuljinom i Zorlakom, radeći na izradi naše Platforme za razgovor sa Saveznim sekretarijatom za narodnu odbranu SRJ. Predsedništvo RBiH je odlučilo da se organizuje susret predsednika Izetbegovića sa generalom **Veljkom Kadijevićem**, saveznim sekretarom za narodnu odbranu, u što kraćem roku, od koga bi tražili razjašnjenje vojnog angažiranja JNA u BiH i zahtevala transformacija jednog dela JNA u Armiju RBiH.

U Platformu za razgovore unosimo sledeće odrednice:

- a) Republika Bosna i Hercegovina je međunarodno priznata država sa sopstvenim ustavom, zakonima i organima vlasti, što i JNA mora poštovati;
- b) Tražimo da se državi BiH hitno vrati naoružanje TO koje joj pripada, a koje se trenutno nalazi uskladišteno u magacinima JNA i pod njenom kontrolom, kako bi se naoružale jedinice TO i MUP-a RBiH;
- c) Zahtijevamo od JNA da njene jedinice ne napuštaju kasarne i ne vrše bilo kakvo kretanje i premještanje iz jednog u drugi dio Republike BiH bez saglasnosti Republičkog štaba TO i MUP-a;
- d) Tražimo i procjenu mogućnosti transformacije JNA u Armiju RBiH, tako da se formiraju rodovske i vidovske (KoV, RV, ARJ) jedinice avijacije, oklopnih i artiljerijskih jedinica, a višak ljudstva pješadije demobilise.

Osećam da smo uradili dobar posao, da smo napravili upotrebljiv dokument. Ali, iskreno govoreći, ne verujem da će Savezni sekretar za narodnu odbranu uopšte prihvatiti razgovor sa našim Predsedništvom, ceneći dosadašnje ponašanje i odgovornost JNA u raspadu Jugoslavije.

Kao potvrda te slutnje do nas dopiru pojedinačne eksplozije granata oko zgrade Predsedništva. Pre sat vremena se oglasio i PAT (protivavionski top) žestokom vatrom po obližnjoj zgradi Higijenskog zavoda.

Radio Sarajevo izveštava o napadima ekstremista zločinačkog SDS-a na Foču, Višegrad i Zvornik, uz sadejstvo oklopno-mehanizovanih snaga JNA. Na TV ekranu se redaju užasni prizori paljevine, ubijanja, duge kolone izbeglica, užasavajući plač dece.

Spiker uporno ponavlja apele: - Molimo sve sukobljene strane da poštuju prekid vatre!

Ništa mi nije jasno!? Ko su te 'sve strane'? Znam da ni u jednom od tih gradova na Drini nema naoružanih jedinica naše TO, pa mi ti pozivi sa TV ekrana izgledaju čudno.

Skoro je ponoć. Zabrinuti sinovi naizmenično me pozivaju telefonom. Proveravaju jesam li O.K., a ja ih savetujem da se čuvaju, da se drže stana i što manje izlaze napolje.

Imam li prava odlučivati o sudbini nekog mladog čoveka?

10. april 1992.

Jutros, poosle čitanja »Službenog lista«, osećam izvesnu nelagodnost. Navedena je Uredba o ukidanju Štaba TO SRBiH i obrazovanja Štaba TORBiH. Ovom uredbom određen je privremeni znak za pripadnike TO – to je stari bosanski grb štitastog oblika, plave boje, presečen belom dijagonalom sa po tri zlatno-žuta ljiljana u svakom polju. Za komandanta TO RBiH je imenovan pukovnik **Hasan Efendić**, a za zamenika komandanta TO RBiH pukovnik **Stjepan Šiber**.

Čitam Uredbu i osećam se nelagodno. Nigde mog imena! Da li je raniji razgovor sa Šiberom bio samo provera mog opredeljenja ili pokušaj zadovoljenja nekakve nacionalne forme? Utučen sam. Dvoumio sam se da li da odem do Šibera i razrešim svoje dileme. U prvi mah sam odustao, ali ne sasvim! Predvečer sam smogao snage i otišao po objašnjenje. Na

moje veliko iznenađenje Šiber je dosta hladno odgovorio:

„Pa, ne znam! Ti nisi ništa rekao da li prihvataš ili ne prihvataš da budeš zamjenik.“

„Tačno je da nisam ništa rekao. Ali je tačno i da sam sa vama ova dva dana. Mislio sam da se to podrazumeva. Sa vama sam stalno, nisam ni išao kući.“

Šiber obećava da će se to ispraviti narednog dana.

Ponoć je davno minula, a u hodnicima Predsedništva velika gužva.

Stalno pristižu nepoznati ljudi i ostvaruju kontakt sa pukovnikom Efendićem. Iz pravca Starog grada se čuju detonacije, a dole, na ulici, glasovi vojnika na obezbeđenju oko zgrade.

Neće ovo dugo trajati, uveravam nemušto samog sebe. Treba samo razgovarati sa generalom **Veljkom Kadijevićem**. Može se ovo, ipak, smiriti. Sa tim neočekivano optimističkim mislima, utonuo sam u dubok san. Iza mene je ostao naporan aprilski dan.

11. april 1992.

Jutros mi u kancelariju banu pukovnik **Vehbija Karić**. Priča o svekolikim problemima sa kojima se suočavao u nameri da napusti komandu 2. VO, gde je vršio funkciju vojnog portparola. Ozaren zaključuje:

„Prošlo je najgore. Evo me sada sa mojima. Od danas počinje novi život!“

Još kaže da je određen da organizuje Pres-centar Štaba TO RBiH i predočava mi vlastitu vizuru njegovog funkcionisanja. Radujem se da je došao u naš štab. Nismo se poznavali ranije. Istina, gledao sam njegove istupe na TV u ime 2. VO i nisam se slagao sa njegovim objašnjenjima nekih diskutabilnih postupaka JNA. Sada to više i nije važno. Mnogo je važnije da je još jedan iskusan oficir napustio redove otuđene JNA.

Pristižu prvi izveštaji iz okružnih i opštinskih štabova TO. Ohrabrujući, nema šta. Od ukupno devet okružnih štabova, šest ih je iskazalo lojalnost Štabu TO RBiH, a tri su se negativno oglasila (Banja Luka, Doboje i Mostar- nap, autora). I od 109 opštinskih štabova TO u BiH, 76 je pozitivno odgovorilo na naš zahtev. Sada smo dobili objektivnu potvrdu da je većina građana za odbranu teritorijalnog integriteta Bosne i Hercegovine.

Ovaj dan je za mene veoma značajan, jer sam imao prvi susret sa pripadnicima Patriotske lige. O njima i njihovoj Ligi nikad ranije nisam ništa čuo. Bilo ih je desetak. Međusobno se oslovljavaju imenima **Halil, Meho, Zijo, Zagi, Zenga**... A ja ne znam da li su im to prava ili konspirativna imena. Jedan nosi radio-stanicu, svaki drugi motorolu, neki je pretovaren sa kartama. Raspoređuju se u dve-tri kancelarije Operativnog centra.

Pred ulaz u Centar postavljaju svoje obezbeđenje. Čujem kako Halil naređuje Zagiju:

„Preuzmi obezbeđenje zgrade sa našim ljudima!“

Na nas, članove ŠTORBiH uopšte ne obraćaju pažnju, niti traže naše mišljenje. Napraviše začas spiskove i akreditacije za ulazak u Operativni centar.

„Ko nije na spisku ne može ulaziti u Centar!“ - čuo sam kad Zagi naređuje obezbeđenju. Do sada je tamo svako slobodno ulazio bez kontrole.

Imam poziv iz kasarne »Maršal Tito«. Na telefonskoj vezi je, kakvog li iznenađenja, **Enver Maslak**, jedan od meni dragih mladih oficira JNA Primeran starešina, još bolji sportista, odbojkaš. Hoće moj savet. Pita: „Da li da napustim kasarnu ili da ostanem?“

Pomislih, zašto baš mene pita? Možda je to neka provokacija? Stoga rekoh:

„Envere, ostanite u kasarni, pratite događaje i o njima nas izveštavajte preko vaše supruge. Javiću vam kada treba da napustite kasarnu.“

Čim sam to izgovorio, pokolebao sam se. Imam li pravo na takav način odlučivati o sudbini mladog čoveka?

Nervira način na koji TV Sarajevo informiše javnost o stanju u Bosni i Hercegovini. Već dve noći daju skupne vesti sa TV Beogradom i Novim Sadom, što stvara konfuziju kod gledalaca. Ispada kao da se puca negde u Africi i Aziji, a ne na našem kućnom pragu i u našoj kući.

Dežurni sam u Štabu do ponoći. Iz MUP-a nam javljaju da je pucano sa brda Mojnilo na policijsko vozilo koje je išlo kroz Aerodromsko naselje ka Dobrinji. Iz istog naselja telefonira anonimni građanin i javlja da je primetio veću grupu naoružanih ljudi u maskirnim odelima u predelu aerodromske zgrade.

12. april 1992.

Pre nekoliko trenutaka, u 20,15, završen je sastanak sa komadantom Hasanom Efendićem. Razmatrali smo naređenja predsednika Predsedništva da Sarajevo treba braniti po svaku cenu. Predsedništvo je uputilo javnu i nedvosmislenu poruku: Sarajevo ne sme pasti u ruke neprijatelja!

Sa organizovanjem rada u Štabu TO, paralelno se odvija i rad Ministarstva odbrane R BiH. **Jerko Doko** je ministar, a **Munib Bisić** zamenik. U međuvremenu sam doznao da je Munib jedan od organizatora Patriotske lige. Njega se sećam kao dobrog studenta na Odseku opštenarodne odbrane na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, kada sam, krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih bio načelnik Katedre taktike u Centru vojnih škola KOV u Sarajevu.

Negde između 11.00 i 13.00 sati u Ministarstvu odbrane prisustvujem sastanku na kome je izvršena analiza vojno-političke situacije. Utvrdili smo da su jedinice JNA, paravojni sastav SDS i policije »srpskog MUP-a« zaposeli položaje poviše grada, na Vidikovcu, Vracama, Mojnilu, Lapišnici, Borijama, Grdonju, Baricama i Poljinama. Odatle su nesmetano i neselektivno gađali minobacačima civilne objekte u Starom gradu tokom celog proteklog dana.

Na tom sastanku, prvom takve vrste, razmatrana su pitanja nadležnosti, organizovanja i sadržaja rada ŠTO R BiH i Ministarstva odbrane.

Doko je veoma rezolutno govorio o nadležnostima Ministarstva i Štaba, insistirajući na činjenici da je Ministarstvo odbrane, kao sastavni deo civilne vlasti, nadređeno Štabu i odgovorno za vođenje politike odbrane, a da je funkcija Štaba TO da rukovodi operativnim delom. Štab isključivo odgovara za planiranje i izvođenje borbe. Kadrovska politika je u rukama Ministarstva odbrane, naglasio je ministar, insistirajući da se Štab treba što hitnije popuniti, jer su u njemu sada svega tri lica postavljena na dužnost odlukom Predsedništva.

Dokin stav o potrebi popune Štaba po multinacionalnom principu bio je meni dobrodošla potvrda ispravnosti moje lične odluke da prihvatim Šiberov poziv i uključim se u rad Štaba.

Ministar je insistirao i na hitnom formiranju civilne policije TO, kao bitnog elementa rukovodjenja i komandovanja u ŠTO. Razlog za to je više nego vidljiv – po gradu vršljaju mnogobrojne provalničke skupine, koje obijaju i pljačkaju prodavnice i stanove i dodatno remete krhki javni red i mir. Po njegovom ozlojedjenom izlaganju bilo je očigledno da se milicija ne uspeva suprotstaviti ovim kriminalcima.

Ministar Doko predlaže i hitno formiranje kasarni za pripadnike TO. U pravu je, samo imamo »mali problem« - u potencijalnim kasarnama za jedinice TO još uvek se nalazi JNA i ne pokazuje nameru da se iseli iz njih.

Doko insistira na redu, radu i disciplini, i upozorava da se efikasno spreči oticanje podataka poverljivog sadržaja. Na moj predlog, danas je ustrojen ratni dnevnik Štaba TO RBiH, u koji smo odmah uneli prve podatke:

- U Modriči su radnici srpske nacionalnosti napustili stanicu javne bezbjednosti, uzevši motorna vozila i neka materijalna tehnička sredstva;
- Dana 10. i 11. aprila o.g. na Čitluk je izbačeno oko 100 mina iz minobacača 82 mm i 120 mm;
- Na više položaja oko Tuzle, JNA je izmjestila svoje snage i postavila obezbeđenja na komunikacije oko grada;
- U noći 11. na 12. april 1992. godine prekinuto je emitovanje programa TV Sarajevo preko predajnika na Majevidi, a otpočelo je emitovanje programa Televizije Beograd;
- Između 11.40 i 11.45 sati oštećen je most na rijeci Neretvi kod lokaliteta Aleksin Han (Jablanica), tako što je na sredini mosta nasilno zaustavljena cisterna sa gorivom, vozilo minirano i aktivirano teledirigovano. Prvi izvještaji govore da je to uradila grupa na čelu sa predsjednikom HDZ-a u Jablanici;
- Izbjeglice iz Tasovčića (Čapljina) preko Počitelja pokušavaju da se čamcima prebace na desnu obalu rijeke Neretve;
- Preko Ščepan-polja i Stoca kreće se kolona od 6 tenkova JNA. Na putnom pravcu Stolac – Dabrica zaprečen put prema Čobanovom polju i Mostaru;
- Rezervisti JNA iz Crne Gore i istočne Hercegovine pljačkaju Radoč, predgrađe Mostara. Sa plantaže Agrokombinata »Hepok« u tzv. carskim vinogradima oteli 7 traktora i odvezli ih put Nevesinja. Zaposjeli Hidroelektranu Mostar;
- Na Višiče (općina Čapljina) ispaljeno je 40 minobacačkih granata.

Po prijemu ovih izvještaja, komandant je naredio nadležnim štabovima mere i postupke za otklanjanje posledica. Priželjkujem da me komandant uključi u donošenje odluka za upotrebu jedinica TO, što on, ne znam iz kojih razloga, dosad nije učinio.

U dnevničke zabeleške za 12. april navodim apel Udruženja Fočaka od pre dva - tri dana jugo-armiji, emitovan putem sarajevskih medija. Evo jednog citata:

»Armijska vrhuška, na čelu sa generalom Adžićem, ostala je nijema na brojne apele da spriječi agresiju na Bosnu i Hercegovinu, razaranje brojnih gradova, terorizam i pokolj nedužnog stanovništva. Zato, polazeći od činjenice da se u BiH trenutno ne radi o multinacionalnim sukobima, kako ocjenjuju generali, već o otvorenoj agresiji i najgoroj vrsti terorizma, apelujemo na viši, srednji i niži kadar u Armiji da, umjesto tzv. pozicije koju zagovaraju marionete iz Generalštaba, stanu na stranu naroda i da od svojih pretpostavljenih zahtijevaju energične vojne aktivnosti protiv raznih naoružanih dobrovoljaca i rezervista iz Srbije i Crne Gore potpomognutih terorističkih grupa«.

Dobro smišljen apel, rezonujem. Međutim, skeptičan sam da će neko, a posebno oni kojima je upućen, na njega reagovati.

U toku noći, prilično tajanstveno, iz Štaba su izašli članovi Patriotske lige: **Kemo, Sule, Rašid, Zagi, Rasim** i ostali. Vratili su se pred zoru, vidno umorni, šutljivi i neraspoloženi. Čuo sam kad je Kemo rekao:

»Ne može se sa dva kilograma eksploziva zarušiti put i srušiti most!«

Iako ljubopitljiv, nisam ih pitao o čemu se radi. Nije to bilo umesno u njihovoj deprimirajućoj situaciji.

Kakve li podlosti u ovom pamfletu!?

13.   **april 1992.**

Ovaj dan je ispunjen pojačanom minobacačkom vatrom po Mojmilu, Alipašinom mostu, Olimpijskoj ulici.... Jutros doznajemo da su tokom noći postavljene barikade u Dobrinji i da se vode ulične borbe u tom sarajevskom naselju. Obaveštavaju nas iz ŠTO Novi Grad da su iz kasarne JNA u Lukavici prema sarajevskom aerodromu krenula 2 tenka, 3 transportera i jedinica

jačine 100 vojnika. Sa pozicija JNA na brdu Mojmilu otvorena paljba iz transportera po okolnim naseljima. Oseća se panika među stanovništvom.

Na podnevnom sastanku kod načelnika Štaba razrešio sam jutrošnju **Keminuzagonetnu** izjavu. Protekle noći on i njegovi saborci iz Patriotske lige nisu uspjeli zauzeti skladište JNA u Faletićima, prigradskom naselju nadomak Sarajeva. Pukovnik **Efendić** je njihov neuspeh objasnio lošom organizacijom napada, podjeljenim komandovanjem, pri čemu su totalno zakazali samozvani lokalni »komandanti«. Izostao je očekivani efekat iznenađenja pri napadu na skladište, a borci nisu ispoljili potrebnu dozu odvažnosti i drskosti. Sve u svemu - nikakav učinak, ali je zato to postao jak adut u propagandnim rukama JNA, koja se rastrubila o napadu na njene posade i objekte.

Ovaj neuspeh me navodi na razmišljanje. Znaju li uopšte ovi srčani ljudi iz Patriotske lige da je ovo rat sa obučenom vojnom mašinerijom, sa izuzetnim profesionalcima? Njihov je entuzijizam veoma koristan, ali nije svemoćan. Borbena dejstva traže serioznu razradu plana napada, koji pruža realne šanse za uspeh akcije. Znaju li oni išta o načinima planiranja, organizovanja i izvođenja napada, o komandnom izviđanju, obezbeđivanju krila i bokova, ubacivanju jurišnih grupa, o ostalom...? Ko su ti lokalni »komandanti«? Ko je neposredno komandovao napadom na spoljno obezbeđenje skladišta?

Mislio sam da će pukovnik Efendić nastaviti objašnjenje ovog neuspeha ovim smerom upozorenja. Umesto toga, on naređuje **Himzi Pečenkoviću**, komandantu Štaba TO Grada Sarajeva, da se tokom dana u svakoj gradskoj opštini formiraju odredi, da Štab TO Stari Grad sa svojim jedinicama poruši deo komunikacija na Trebeviću i da se jedinicama JNA onemoguću komunikacija na relaciji Lukavica – Pale, a da Štab TO Novi Grad poruši deo komunikacije na potezu Tilava -Tvrdimići i Sarajevo–Hadžići. Rok za izvođenje ovih radnji je do 14.04.1992. godine u 08:00 sati. To je odluka pukovnika Efendića, donesena bez ikakve konsultacije s organima Štaba. Sumnjam u mogućnost njene realizacije. Znam da TO Novi Grad nema potrebna sredstva za rušenje navedenih komunikacija, ni adekvatno naoružanje i municiju za uspešnu izvedbu akcija. To, uostalom, Efendiću kaže i sam komandant Opštinskog štaba TO Novi Grad **Murat Softić**. Pukovnik je odlučno odgovorio... »Naređenje se mora izvršiti ili nas neće biti!«

Odradio sam svoju smenu i latio se Ratnog dnevnika Štaba i u njega upisao, između ostalog, izveštaj o prolasku 10 tenkova kroz Vlasenicu na putu prema Han-Pijesku. Beležim i obavest da u večernjim satima vojnici JNA izvlače i odvoze naoružanje brigade Republičkog štaba TO iz skladišta u Faletićima. Više od četiri sata su granatirani Foča i Višegrad. Osnovni zaključak o današnjoj vojnoj situaciji u Bosni i Hercegovini je da jedinice JNA i TO opština sa većinskim srpskim stanovništvom vrše pokrete i (za)posedaju povoljne topografsko – taktičke položaje oko naseljenih mesta, posebno Foče, Tuzle i Mostara, te duž komunikacijskih pravaca Pale - Sokolac, Zvornik - Vlasenica, Foča - Višegrad. Objektivnog razloga za to nemaju, jer na tim područjima nema naoružanih civila, a još manje naoružanih pripadnika TO R BiH, čije oružje, uostalom, JNA nadzire, jer se nalazi u njenim magacinima. Nešto se grdno valja iza gore!

Samo što sam legao na poljski krevet i nekako se na njemu ugodno sklopčao, probudile su me eksplozije oko zgrade Predsedništva i obližnje Skupštine Grada, da me još jednom podsete na ono što sam sve više slutio - da je sve ovo ozbiljnije nego što se nadamo i da optimizmu o razrešenju nesporazuma nema mesta. Nije ovo nikakva »dečija šala«, pomislio sam, bunovan i sanjiv istovremeno.

14. april 1992.

Večeras, oko 20.00 sati, načelnik Štaba TO R BiH je odobrio Direktivu za odbranu suvereniteta i nezavisnosti Republike Bosne i Hercegovine. Ona je delo timskog rada članova Štaba, na kojem smo, ipak, najviše truda uložili **Kadir Jusić** i ja. Naravno da smo mi, autori teksta Direktive, bili veoma zadovoljni što smo »od prve« uradili prihvatljiv dokument i što se u njemu našla i ova formulacija: «...Potencirati značaj popune borbenih jedinica pripadnicima srpske i hrvatske nacionalnosti sa ciljem povratka povjerenja i uvjerenja da nam je jedina mogućnost zajednički život, a ne podjela Bosne i Hercegovine«. Ovakav sadržaj Direktive potvrđivao je valjanost mog izbora i opredeljenja. Neka druga varijanta, u nekom drugom duhu, odbila bi me i ne bih bio u sastavu Teritorijalne odbrane R BiH.

Ali, naše zadovoljstvo urađenim umanjile su korekcije komandanta Efendića. On je, naime, naše pogodbene rečenice pretvarao u apodiktične, naredbodavne i time menjao njihovu suštinu. Na moju primedbu da »ova Direktiva treba da bude potčinjenim štabovima smernica za organizovanje i pripremu za odbranu od agresije, a ne da se njome naredi aktivno izvođenje odbrane«, komandant Efendić je kratko odgovorio, bez objašnjenja, da »to tako treba da bude!«

Ostalo mi je nejasno i drugo komandantovo naređenje, da se Direktiva unese u delovodnik pod datumom 12. april 1992. godine, umesto 14. april 1992. godine, kada je pisana i overena. Istina, komandantova je zadnja i uvek ispravna, zar ne?

15. april 1992.

Danas sam, zajedno sa zamenikom ministra za odbranu **Munirom Bisićem** i podsekretarom u Ministarstvu odbrane **Omerom Bašićem**, dao prvi intervju za štampu u Međunarodnom press-centru

Na pitanje koje se odnosilo na problem rešavanja statusa JNA u Bosni i Hercegovini, odgovorio sam: »Opređenje Predsedništva je da se odnosi sa JNA reše dogovorom, na miran i dostojanstven način, bez konfrontacije. Sačinjena je Platforma za razgovor sa vršiocem dužnosti Saveznog sekretara za narodnu odbranu generalom **Blagojem Adžićem** i njegovim suradnicima, u kojoj se ističe dobra volja i iskrena namera da se pitanje daljeg boravka zatečenih snaga JNA na teritoriji RBiH razreši u obostranom interesu. U svakom slučaju nismo za upotrebu sile,... Medjutim, Munir, Omer i ja iznosimo jedinstven stav da oni koji ubijaju nezaštićen narod, koji vrše genocid, neće ostati nekažnjeni.

I dok je konferencija za novinare trajala, nastavlja se celodnevni odlazak građana iz Sarajeva, uz izdašnu pomoć JNA. Sa aerodroma poleću vojni avioni sa civilima. Vozovi i autobusi su brojni i puni. Odlaze oni koji ne veruju da će oružani sukob uskoro prestati, većinom pripadnici srpske nacionalnosti. Ono što izvesno znam to je - ja i moja porodica nigde ne idemo, ostajemo u našem gradu, gde smo proživeli dvadeset sedam mirnih godina, u Logavinoj ulici, uz Baščaršiju.

Povoljnom utisku s press konferencije, po mom mišljenju, prilog je dao gospodin **Alija Izetbegović**, svojim mudrim zaključkom: »U Bosni i Hercegovini nije po srijedi nikakav etnički sukob, kako se u nekim krugovima pokušava tumačiti. Ovo je klasična agresija spolja, potpomognuta iznutra, na našu nezavisnu i međunarodno priznatu državu, na njene demokratski izabrane organe. Ovu agresiju toleriše JNA u Bosni, a u Hercegovini direktno pomaže.«

Na ovu Predsednikovu izjavu reagovala je Komanda 2. VO saopštenjem:

»Veoma nam je žao što događaji u našoj Republici prerastaju u sve oštrije međunacionalne sukobe, čije su posledice neviđeni egzodus naroda, individualni teror, posebno pojedinih nacionalista, vandalski upadi u stanove, kolektivni strah do bezumlja koji prerasta u panični beg naroda sa nesagledivim posledicama po život nejači: žena, dece i staraca. Nad životom ljudi nadvila se glad, sve se više šire zarazne bolesti koje nemamo čime da lečimo. Kako u Sarajevu, tako i na celom prostoru BiH, čvrsto i sigurno držimo sve vitalne tačke, objekte, komunikacije i punktove, čime ćemo, sasvim sigurno, sprečiti oružane sukobe većih razmera. Budite sigurni da, i ako dalje zadržite poverenje u Armiju, mi ćemo vam obezbediti mir i slobodu, sreću i spokojstvo.«

Kakve li podlosti u ovom pamfletu!? Tako nešto izjavljivati u trenucima kada iz Podrinja, iz sata u sat, stižu sve dramatičnije vesti! U Foči gori Prijeka čaršija, kulturno – istorijsko jezgro grada, staro preko 500 godina, što je rezultat dejstva zapaljivom municijom po njemu. Više od 10.000 stanovnika napustilo je grad zbog oružanog terora kojeg nad njima sprovode domaći i prekodrinski Srbi.

Članovi Patriotske lige u Zvorniku pružaju žestok otpor u rejonima Bukovik, Vidikovac i Kula-grad, a »arkanovci«, do zuba naoružane koljačke grupe, vrše nedela, i već su pobili preko 300 građana, siluju, otimaju i pale imovinu zvorničkih Muslimana, naročito onih viđenijih. Potresna su svedočenja izbeglica koji su uspeli da se spasu o masakru u gradu i ratnom plenu kojeg arkanovske horde odvlače preko Drine u Srbiju.

I danas je nastavljeno neselektivno granatiranje grada. Na redu su Mojnilo i Vojničko polje, a naselje Dobrinja je opkoljeno i

potpuno odsečeno od centra Sarajeva. Sve veći strah se uvlači među stanovništvo.

Ministarstvo zdravlja je saopštilo da je od početka granatiranja Sarajeva, zaključno sa 11. aprilom 1992. godine, poginulo 17 naših sugrađana, a da ih je 172 ranjeno. Jučer je Gradsko saobraćajno preduzeće doživelo ogromno razaranje. Desetak minobacačkih granata od 120 mm, sistematski naciľjanih sa brda na »remizu«, uništilo je 24 autobusa i 30 tramvaja i oštetilo 40-tak vozila. Možda su u GRAS-u mogli reagovati bolje, da su se dosetili da voźni park razvuku na više mesta po gradu, a ne da ih drže u remizi. Ko zna!?

Na povratku kući čekala me radost, moj unuk **Damir**. Kod njega nema naređivanja, samo posluh. Dedov! Snaha **Azra** traži razumevanje za našu dečicu. Treba ih izvesti iz grada. Saglasan sam sa njome. Dovoljno je da nas trojica odraslih Divjaka, otac **Jovan** i sinovi **Želimir** i **Vladimir**, ostanemo i ratujemo za naše Sarajevo. Moramo dati šansu mojim unucima, deci mojih sinova, **Damiru** i **Gregoru**, da stasaju u miru i budu graditelji bosanske budućnosti.

Pred ponoć idem supruzi u bolnicu Koševo. Nisam je video već tri dana. Zaplašena je i zabrinuta za unuke, sinove, snahe. U celoj ovoj nesreći što se nadvila nad nama svima, srećna je okolnost za nju i za mene da je u bolnici, da je zbrinuta i sa ljudima. Da je ostala sama u kući strah bi je, verujem, već dotukao...

Vraćam se u Štab i pravim bleške. Sada je 2.30 iza ponoći. Iz daljine, iz pravca Mojmila, Dobrinje i Ilidže, poput potmule, povremene grmljavine, dopiru eksplozije granata u intervalima od 10 do 15 minuta. Iznenada se dosetih aktuelnog gradskog vica i nasmejah se pred spavanje. Kao, pitaju Muju: »Koje su najbrojnije snage u Sarajevu?« »HOS, odgovara.« »Kakav HOS, crni Mujo?« »Čuj, kakav!? Haustorske odbrambene snage, eto ti!«, Mujo će pobeđnički. Eh, taj sarajevski duh, nepobeđivi! I u paklu će opstati. Dobar je to znak....

17.april.1992.

Dežuram u Operativnom centru Štaba TO RBiH. Neprekidno pristižu informacije sa čitave teritorije Bosne i Hercegovine. Jedinice podgoričkog korpusa gađaju nemilice Stolac i Čapľjinu. Sukobi u Derventi. JNA minobacačima granatira centar Foče i levu obalu reke Drine. Četnici pljačkaju grad i pale muslimanske kuće. Spaljeno je selo Gornje Crnače kod Višegrada i u njemu ubijeno deset stanovnika. Svi su Muslimani. U Sarajevu se pljačka na sve strane. Na udaru su trgovačke radnje, kiosci, magacini i privatne kuće. Nema uhapšenih pljačkaša. Nema zaštite dobara. Policija je ili nesposobna ili pasivna, nema »treće«. Duboko sam zabrinuto zbog tog haosa u gradu.

Cene prehrambenih proizvoda vrtoglavo rastu. Škole su prekinule nastavu. Jevrejska opština organizuje evakuaciju 323 sarajevska Jevreja. A neko pre mog dežurstva je upisao u Ratni dnevnik: »Dan je relativno miran!«

Prema raspoloživim podacima (bez podataka za okrug Mostar i Livno) u TO RBiH prijavljeno je 74.043 dobrovoljaca, koji raspolažu sa svega 15.365 cevi raznovrsnog streljačkog naoružanja. U TO i MUP Sarajevo prijavilo se dobrovoljno oko 30.000 ljudi, a svega je oko 7.000 naoružanih. U Tuzli je prijavljeno preko 20.000 lica, a naoružano je svega 3.000. Sve je veći broj pripadnika bivše JNA i građanskih lica u njenoj službi koji pristupaju TO RBiH. Do 16. aprila u Štab TO BiH su se prijavila 122 aktivna vojna i 33 građanska lica.

Imamo saznanja da je većinski deo postojećeg starešinskog kadra JNA u Bosni i Hercegovini opredeljen za jedinstvenu, nedeljivu Bosnu i Hercegovinu, pa očekujem da će nam se pridružiti. Ako to učine do 25. maja 1992. godine, zadržavaju sva prava i beneficije koje imaju u JNA. U protivnom ih gube na teritoriju naše Republike.

Istinu govoreći, događanja u Bosni i Hercegovini u martu i aprilu nisu me doticala, sve je to bilo veoma daleko. Ubeđen, kao i mnogi drugi građani, da rata u BiH neće biti, posebno da ga u Sarajevu nikako ne može biti, čitajući, naknadno, novinske izveštaje shvatio sam u kakvoj sam zabludi bio.

19. april 1992.

Zabelešku u dnevnik vodim pred ponoć. Najpre, jedna »zanimljivost«.

TV YUTEL, obavio sa mnom intervju, a izjava je emitovana 17. aprila. U intervjuu sam optužio JNA i paravojne sastave SDS za agresiju na BiH. Snaha Azra mi je pričala da je tokom emitovanja u stanu u Logavinoj zazvonio telefon, a kad je podigla slušalicu, začula je grub muški glas koji je zahtevao da razgovara sa »izdajicom srpskog naroda«. Pošto je čuo da me nema kod kuće, usledila je bujica psovki i pretnji: »...sve ćemo vas pobiti...zapalićemo vam kuću...sjeme ćemo vam satrati...kupite se iz grada!« Snaha je bila u šoku dok mi je prepričavala taj događaj, jedva sam je smirio. Posavetovao sam je da se narednih dana ne odgovara na telefonske pozive. »Pretnja kao i svaka druga!«, tešio sam je, ali mi nije bilo baš svejedno. Ne toliko zbog mene, koliko zbog unuka, snahe i sinova.

U 08.00 sati, kao svakog drugog dana, referišemo komandantu Efendiću... Veliki broj važnih vojnih tajni procurilo je u javnost. Doneta je odluka o formiranju bataljona Vojne policije. Za prvog komandanta postavljen je **Kerim Lučarević** - Doktor. To je hrabar, odlučan i veoma energičan čovek, koji i kroz naočale pogledom »ubija«. Malo se plašim njegove prirode: ima naglih reakcija. Neki dan, u prolazu, čujem ga u hodniku, glasno preti: »Ovo sve treba pobiti! Oni su krivi za sve!«. Pri tome pokazuje na novopridošlu grupu oficira, dobrovoljaca oficira iz JNA. Ni u šali to ne bi bilo ugodno čuti.

Potpukovnik **Rasim Mekić** nas obaveštava o upućivanju dobrovoljaca u odbranu Foče. Tamo je trebalo odmah poslati oko 400 naoružanih ljudi. Računalo se, pre svega, na izbegle Fočake, kojih je u Sarajevu bilo već oko 10.000. Međutim, na zbornom mestu na Igmanu se okupilo svega šezdeset dobrovoljaca, od čega Fočaka samo deset. »Plan je potpuno podbacio i niko nije otišao put Foče«, kaže rezignirano Mekić.

Gledaj ti njih, nemaju interes da brane svoj rodni grad, a i taj naš Štab TO, zar nije kadar da organizuje i uputi dobro naoružanu i opremljenu jedinicu na Drinu ? Zasigurno, Bosna se brani i ovde, u središtu zemlje, ali i tamo, u Foči, na granici, tamo se bije prava bitka za nju. Nešto tu meni ne štima? Nešto je tu sumnjivo!? Sumnjivo!

20. april 1992

Kolegij komandanata je usvojio sadržaj Otvorenog pisma generalu **JNAKukanjcu**, kojeg su napisali u Odjeljenju za moral TO RBiH.

»Gospodine generale,

sjećate li se kako je veliko bilo odobravanje ovog grada, njegovih žitelja, kako običnog svijeta, tako i njegove intelektualne elite, njegovih najistaknutijih građana, kada ste, onomad, kad bijahu barikade, krenuli u svoju mirovnu misiju i doprinijeli normalizaciji i uklanjanju svih barijera i djelatelskih ambicija?

Bili smo sa Vama, nadali se i vjerovali. Onda se desila Bijeljina, pa Zvornik, Foča, Široki Brijeg, Kupres, Mostar, Čapljina, desilo se Sarajevo i dešava se još uvijek.

Pokazali ste da možete, samo kad hoćete, da zaštitite sve nas. Onda smo se nadali, možda se rijetki od nas još nadaju. Rijetki, ali ih još ima. Da li nam još uvijek možete vratiti naše ranije dane? Možete! Pitanje je samo da li hoćete. Odgovor znate jedino Vi.

...

Objasnite ovom gradu zašto to činite i zarad čijih suludih ciljeva? Recite nam, generale! Nećemo reći generale, već, čovječe!

...

24. april 1992.

Danas Sarajevo kao da posrće. Svi su na nogama: pripadnici TO, MUP-a, Civilne zaštite. U naseljima Hrasnica, Sokolovića koloniji, Butmiru, Dobrinji, svuda u gradu, panika! Četnička artiljerija, minobacači i tenkovi, od jutarnjih sati zasipaju ova naselja. Izveštaji, šta izvjetaji, naša gola čula, oči i uši, registruju stotine i stotine eksplozija granata koje četnici ispaljuju sa Gavrića brda, iz Lukavice, Nedžarića, Mojmila. Javljaju nam u Štab da neprijatelj preko megafona ultimativno poziva stanovnike Gornjeg i Donjeg Kotorca, Hrasnice, Butmira i Sokolovića kolonije na predaju oružja. Daju i rok: do večeri, pod pretnjom da će, nakon isteka roka, uslediti represalije. Zasuti smo uspaničenim telefonskim pozivima sluđenih ljudi.

Naš izvor iz Nedžarića nas obaveštava da u širem rejonu Lukavice, Butmira i Vojkovića ima 150-200 tenkova, 20 haubica, 30 PAT-ova 30/2 mm, oko 200. Mislim da »izvor« preteruje u broju tenkova, bliže je istini da ih ima 50-70, raspoređenih na vatrenim položajima na Mojmilu, Vracama, Trebeviću, Borijama, Mrkovićima, Poljinama. I ova brojka je zastrašujuća. Naša TO u gradu ima tri tenka i protivoklopnih sredstava za uništenje najviše 10-15 tenkova. Ove brojke se čuvaju kao najveća tajna koju četnici ne smeju doznati.

Podatke o nedostatku, posebno protivoklopnih sredstava, moramo skrivati i od našeg stanovništva, da se ne bi demoralisali saznanjem o našoj protuoklopnj nemoći. Bolje je da ne znaju... Naše oružje je, zasad, veliki patriotizam i moral pripadnika TO i MUP-a i uverenost da se borimo za pravednu stvar – odbranu suvereniteta Bosne i Hercegovine.

Stiže li ovaj apel do ljudi u gradu ili je to samo neuspeli pokušaj da se građani motivišu za samopožrtvovanje? Da nada postoji može se videti na primeru **Ljilje Čerimagić**. Pre rata sa porodicom Čerimagić imali smo blisku vezu. Sada Ljilja, već nekoliko dana, uredno mi javlja podatke o kretanju agresorskih tenkova i oklopnih vozila na relaciji Ilijaš-Vogošća i Ilijaš-Rajlovac. Ne pitam je odakle joj podaci, ali drugi izvori potvrđuju da su njene informacije tačne. Reči zahvale nisu dostatne za njenu hrabrost.

U toku dana, u ime Štaba TO RBiH, prisustvovao sam sednici Vlade Republike BiH. Na dnevnom redu je samo jedna, ali krucijalna tačka: brutalna agresija na BiH, u kojoj, pored terorističke organizacije SDS, sudeluju i jedinice JNA.

Nakon iscrpne i argumentovane diskusije, usvojeni su sledeći zaključci: (odabir RSE)

1. Za svirepo ubijanje građana Bosne i Hercegovine, ... izravno su odgovorni general **Blagoje Adžić**, kao komandant JNA, generali **Milutin Kukanjac** i **Pavle Strugar**, kao komandanti vojnih oblasti koje pokrivaju teritoriju Republike Bosne i Hercegovine. Krivi su, jer podstiču i toleriraju korištenje snaga JNA u agresiji i terorizmu prema Bosni i Hercegovini;

...

2. Vlada Republike BiH odlučno zahtijeva od Vlade Srbije i Crne Gore, kao i od građana tih država, da naredi i izdjestvuju povlačenje svih građana Srbije i Crne Gore koji organizovano učestvuju u agresiji na Republiku BiH;

...

3. Vlada ponovo poziva sve pojedince i skupine da se uključe u jedinstven sistem TO Republike BiH, te da onemoguće sve oblike paramilitarinog djelovanja;

Na sednici je najavljeno da će Vlada uskoro objaviti dokaze o spoljnoj agresiji protiv Republike BiH, sa imenima pojedinaca i organizacija koji su uključeni u akt agresije i terorizma. Naime, većina terorističkih organizacija koje deluju na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine ima sedište komande izvan BiH. Komandni kadar je u većini slučajeva poreklom iz Srbije i Crne Gore. To se vidi iz podataka o komandnom sastavu 2. i 4. Vojne oblasti. Nakon smrti komandanta OS SFRJ maršala **Josipa Broza Tita** došlo je do nagle kadrovske promene u sastavu JNA, pri čemu je najviše jačao oficirski kadar iz srpskog korpusa. Da je u agresiji na Bosnu i Hercegovinu komandovanje jedinicama JNA bilo gotovo isključivo u nadležnosti generala iz srpskog naroda, pokazuju sledeći primeri:

general – pukovnik **Milutin Kukanjac**, komandant 2. VO, rođen 1935. godine na Zlatiboru, Srbija, Srbin po nacionalnosti, u Sarajevu je posedovao porodični stan u ulici O. Maslića;

general – major **Vojislav Đurevac**, komandant 4. Sarajevskog korpusa, rođen 1937. godine u Peći, Kosovo, poreklom Crnogorac, imao je stan u ulici Ivana Krndelja u Sarajevu;

general **Tihomir Talić**, komandant 5. Banjalučkog korpusa, rođen 1939. godine u Šumadiji, Srbija, Srbin po nacionalnosti;

general **Špiro Niković**, komandant korpusa u Bihacu, rođen je kod Bara, Crna Gora, Srbin je po nacionalnosti;

pukovnik **Branko Šaragović**, komandant 5. Vazduhoplovnog korpusa, rođen je u Zagrebu, Hrvat je po nacionalnosti;

general – major **Milan Nedeljković**, koji je pre nekoliko dana zamenio generala Savu Jankovića, komandant Tuzlanskog korpusa, rođen u okolini Niša, Srbin po nacionalnosti, živi u Nišu;

general – major **Ratko Mladić**, komandant Kninskog korpusa, rođen 1944., selo Božanovići, opština Kalinovik, Srbin sa stanom u Skoplju;

general – major **Momčilo Perišić**, komandant Bilećkog korpusa, rođen je u opštini Gornji Milanovac, Srbin je po nacionalnosti, porodica mu je donedavno živela u Sarajevu, u Ulici Braće Vujičića;

general – pukovnik **Petar Strugar**, komandant 4. Vazduhoplovnog korpusa, sa komandom u Podgorici, Crnogorac.

[Download](#)

(VIDEO - Arhivski snimci opsade Sarajeva)

Pored mnogih drugih, ovi podaci upućuju na zaključak da se u poslednjih 5-6 godina planski radilo na kadrovskom jačanju jednonacionalnog komandnog sastava i da se na taj način izbrisao onaj, četrdeset godina prepoznatljiv višenacionalni lik JNA, koja je imala zadatak da brani Ustav i teritorijalni integritet Jugoslavije, pa time i Bosne i Hercegovine. Današnja JNA se stavila u celosti u odbranu ideje »Velike Srbije«.

Sednicu Vlade i zaključke doživljam kao još jedan argumentovani pokušaj da se međunarodna javnost uključi u zaustavljanje agresije i terorizma koju nad Bosnom izvode JNA i paramilitarne organizacije bosanskih Srba. Mislim da ni ovaj apel neće stići daleko! Sasvim sam skeptičan u odnosu na apel vladarima Srbije i Crne Gore, koji, po mišljenju stranih, dobro obavještenih novinara u Sarajevu, imaju podršku Rusije i, bar do sada, neutralan stav Engleske i Francuske, u njihovoj ratnoj avanturi na bosanskim prostorima. Vanjska politika Bosne i Hercegovine se vodi u inostranstvu, zbog haotičnog stanja u zemlji, pa nisam sasvim siguran da naša diplomacija čini dovoljno u stvaranju objektivne slike o agresiji na Bosnu Hercegovinu.

28. april 1992.

Zbrajam i oduzimam sve što se desilo u prethodna četiri dana. Mnogo bolesnog besmisla, nelogičnosti. Ali, mene više brinu naredni dani. I dalje sam sklon procenama da ovo ludilo ne može još dugo trajati. Ne može! Pa nisu svi u toj »JNA« luđaci, ne mogu, valjda, svi izdavati ili slušati komande da se »bije« po gradovima i ubijaju nedužni ljudi, civili. Ne mogu, valjda, svakodnevno, i mirne savesti, gledati desetine i stotine mrtvih i ranjenih ljudi, dojučerašnjih prijatelja, suseda, poznanika? Kakve bi to bile izopačene ličnosti kada bi dopustili luđacima da i dalje povlače okidače na topovima i tenkovima, da i dalje hladnokrvno spuštaju mine u cevi kalibra 82 mm i 120 mm, da zrna, granate i mine, bez ikakve selektivnosti, ubijaju ljude na ulicama, decu po dvorištima, bolesnike u bolnicama, porodice u stanovima? Zar se ne stide buktinje koju su potpalili i koja je progutala Muzej XIV zimskih olimpijskih igara, i u njemu onu simboličnu, olimpijsku baklju, koja se pali na Olimpu, na tlu helenske civilizacije, a čiji je plamen osvetljavao jasno lice Sarajeva 1984. godine, kao sportskog, dakle, humanog centra sveta? Zar ih ne peče plamen njihovih požara u fabrikama »Vaso Miskin Crni«, »Kras«, »Unioninvest«, požari Geodetskog zavoda, RTV doma, Skupštine BiH, »Grasa«, Željezničke stanice...? Je li im išta sveto, što nije »njihova« uskogruda svetost? Zar mogu podneti toliki barbarizam na pragu trćeg milenija?

Zavod za transfuziologiju stalno ponavlja dramatične apele, gotovo vapaje: »Trebamo krvi, ranjenici umiru...!«, a general Kukanjac: »Mi se samo branimo. Mi moramo sačuvati naše vojnike. Mi smo napadnuti!« Danas je Predsjedništvo RBiH donelo neopozivu odluku o povlačenju »JNA« iz Bosne i Hercegovine, a general **Milan Panić**, načelnik GŠ JNA, iz Beograda odgovara: »JNA će tamo ostati još 3-5 godina!«

Nemamo više vremena. Obruč se oko Sarajeva sve više steže. Više nemamo izlaza preko Ilidže prema Konjicu, niti preko Vogošće i Ilijaša prema Visokom, Zenici. Komandant **Efendić** donosi odluku: »...Moramo razbiti snage neprijatelja u rejonima: Ilijaš, Semizovac i Vogošća i obezbijediti komunikaciju Sarajevo – Visoko.

Dvouvim se, jesmo li i sa ovom odlukom zakasnili, kao što kasnimo sa zadacima iz Direktive o odbrani Sarajeva od 14. aprila o.g. koje do danas nismo realizovali? Kakve su naše procene brojnog stanja i borbene gotovosti paravojnih sastava bosanskih Srba i dobrovoljaca iz Srbije i Crne Gore? Ne znamo da li su realne, a kako to doznati iz ovog našeg hermetički zatvorenog položaja? A naši odredi, razumljivo s obzirom na teške objektivne okolnosti njihovog formiranja, nisu ni organizacijski, ni formacijski ustrojeni! Nemamo naoružanje i municiju za ovakve proboje! »Neka nam Bog bude na pomoći«

– komentariše Bilajac dok čita komandantovo naređenje.

Protekle noći sam doživio izvestan šok. U obilasku vojnog obezbeđenja oko zgrada Predsjedništva i Opštine Centar, čuh stražara kod Careve džamije kako viče: »Stoj! Pucaću!« Naređenje se odnosilo na biciklistu koji je, uprkos policijskom satu, u mraku »bezbrizno« okretao pedale bicikla po glavnoj gradskoj ulici. Stvorila se gužva u kojoj su ga dva vojnika grubo šćepala i privela pod svetlost sijalice. Pretrnuo sam od straha! Moj vrli sin, Želimir!? Ja »mrtav«, on se smeje, zabavno mu. »Šta je, rista? (šatro inverzija od 'stari', kako me deca zovu od milja - op. autora). Što si tako ozbiljan? Šta se desilo?« Jedva sam se suspregnuo da ga svojski odalanim. Je li moguće da tako površno shvata ozbiljnost ratnog trenutka? Začas čoveku odleti glava, a on uopšte nije svestan takve mogućnosti! Rat je šala, šta li? I nastavlja: »Bio sam kod burazera u Hrasnom, malo smo se zezali, pa ja poš'o kući. Zar je to tako strašno?« Strašno je sine, mislim. Već je desetero dece ubijeno u gradu, a glasno mu kažem: »Želimire dragi, molim te, uozbilji se, ovo je rat!« i još mislim šta bi se dogodilo njegovoj bolesnoj majci Veri, da sazna za njegove lude gafove?

29. april 1992.

Nemam mnogo iskustva u vojno-političkim procenama, pa ne znam da li je moj sud o tome da će sukobi s paramilitarcima SDS-a trajati mesecima, pa i godinama, validan? Moja prognoza je crna, pesimistična, ali sada nemam argumenata da zaključim drugačije. E, drugo je to što bih ja voleo da se ona nikada ne ostvare. Bilo bi lepo ako progrešim. Ne bi mi bilo nimalo žao!

Na radnom stolu me zateklo i pismo prijatelja. Žao mi je da ga se ne mogu setiti. Potpisao se imenom **Fadil**. Neka mi oprost. Likove bolje pamtim i da ga sretnem znao bih – on je! Ne mogu odoleti iskušenju da i njegov tekst ne uvrstim u moj ratni dnevnik. Zavrđuje!

»Znaš da sam Te i ranije cijenio po tvojoj inteligenciji i realnom rasuđivanju, ali Tvoju odluku da pristupiš Teritorijalnoj odbrani Bosne i Hercegovine sam popratio sa suzama u očima, naravno od radosti, i nisam se toga stidio.

...

Prijatelju, bilo bi dobro da pripadnici naše Teritorijalne odbrane ne učine niti jednu grešku, koja bi makar i malo asocirala na ono što teroristi i bivša JNA rade, jer ne samo da to šteti ugledu branilaca Sarajeva i Republike BiH, nego se ustrošeno koristi u propagandi terorističkog SDS-a, JNA i Srbije.

...

Jovane, zbog prirode bolesti ne mogu Ti puškom pomoći, jedini sin mi je od početka aprila u svojoj jedinici MUP-a i brani svoj grad, ali mislim da Ti mogu višestruko pomoći drugim neophodnim poslovima i sada i nakon konačnog oslobođenja, s obzirom da jednu od oblasti bivše JNA dobro poznajem, a to će vama i sada i kasnije veoma zatrebati.

Želim Ti sreću i zdravlje da izdržiš sve ove napore, a to želim svim mojim sugrađanima i građanima ove naše i jedine Republike.«

Tako meni jedan od mnogobrojnih prijatelja. Dugo ostajem zamišljen na njegovim porukama. One su u punoj saglasnosti sa onima koje mi kazuju brojni znalci i nepoznati koji mi se spontano i sa simpatijama javljaju kad obilazim straže oko Predsedništva, kad hodam sarajevskim ulicama, na »štraftu« od Večne vatre do Bašćaršije. Zašto ne reći, njihova podrška, simpatije i ljubav mi ljudski gode, motivišu, ali i obavezuju. Meni je, opet, drago da u njima vidim i dalje sve one ljudske vrednosti kojima sam svedok dvadesetak i više godina života u ovom lepom gradu, vrednosti koje su odredile moj životni izbor.

Pitam se, jesu li vlasti u potpunosti svjesne Fadilovih upozorenja? Godi mi Fadilov zahtev da pripadnici Teritorijalne odbrane ne učine ništa nalik onome što agresor radi u svojoj mržnji. Nažalost, bilo je i ima ponašanja i u našim redovima koja nisu primerena korektnom vojničkom, ni ljudskom. Ona krnje ugled Teritorijalnoj odbrani, ali bar malo teši činjenica da se ne radi o masovnoj negativnoj pojavi. Štab TO RBiH je, ipak, intervenisao i načinio dokument o primerenom vladanju pripadnika oružanih snaga.

...

Pitanje je da li su i u kolikoj mjeri oštri zahtevi Štaba TO dospeli do svakog pripadnika naših oružanih snaga? Mi o tome nemamo relevantnih podataka. Ostaje nam vera da će se s većom organizovanošću jedinica TO i MUP-a disciplina i samodisciplina boraca i starešina sve više poboljšavati, a time i razlike u ponašanju od agresorskog bezakonja, kojeg se Fadil i sav civilizovani svet grozi.

Iz sveg glasa vičem

2.maj 1992.

Ujutro, 2. maja, predsednik Izetbegović sa državnom delegacijom R BiH, posle završene međunarodne konferencije u Lisabonu, gde nisu usaglašeni stavovi oko budućnosti R BiH, avionom Evropske zajednice poleće za Sarajevo. Sarajevski aerodrom je pod kontrolom JNA, pa je bila upitna sigurnost sletanja, ali lord Karington, jedan od pregovarača o prekidu rata, garantuje bezbednost državne delegacije. Posle mnogih peripetija – između dilema da li leteti do Sarajeva, hoće li biti zabrane sletanja, do želje Alije Izetbegovića da se sleti u Zagreb, avion napokon, ipak sleće na sarajevski aerodrom, u popodnevnim satima. Tu nastaje prava drama. Naime, posle sletanja aviona vojnici JNA odvođe predsednika Predsedništva R BiH **Aliju Izetbegovića** i ostale članove delegacije do aerodromske zgrade, gde ga, pored ostalih, prima komandant 4. Korpusa JNA **Vojislav Đurđević**. General se izvinjava što zadržava delegaciju, »jer je u gradu haotično stanje i postoji opasnost za Vašu bezbednost, pa je odlučeno da Vas zadržimo kod nas dok se ne smiri situacija.« I pored žestokog suprotstavljanja ovoj odluci od strane Izetbegovića i Zlatka Lagumdžije, jednog od članova delegacije, svi su na silu odvedeni u kasarnu JNA u Lukavici.

Nas desetak u kancelariji dežurnog u Operativnom centru Štaba TO bilo je prikovano uz televizor od 20:00 do 23:00 sata. Sa velikim uzbuđenjem pratili smo posredovanje Senada Hadžifejzovića između visokopozicioniranih oficira JNA, koji su zatočili Izetbegovića. Povremeno sam u pogledima ovih zabrinutih ljudi odgonetao o čemu i šta misle. Imao sam utisak da su svi oni, uostalom kao i ja, bili zabrinuti za sudbinu Alije Izetbegovića. U beležnici sam gotovo stenografski vodio pribeležke najinteresantnijih delova rasprave vođene na dnevniku TV Sarajevo.

U prvom telefonskom kontaktu sa Hadžifejzovićem Izetbegović traži da razgovara sa nekim iz Predsedništva:
- Ja bih trebao da razgovaram sa nekim iz Predsedništva, da ugovori prekid vatre. Ovdje su spremni da obustave vatru.....Sa generalom Kukanjcem sam razgovarao telefonom. Vojska želi da se izvuče iz grada u pravcu Lukavice.

Evo, mislim se, odgovora, radi čega je JNA zarobila Predsednika. Međutim, ne mogu da dokučim kako je Alija Izetbegović siguran da će ta vojska obustaviti vatru, izaći iz grada i pustiti njega na slobodu.

Izetbegović vodi razgovor sa **Ejupom Ganićem**, članom Predsedništva R BiH.

Izetbegović: ".....Ja sam došao prije sat i po na aerodrom, a tada me vojska dovela ovdje u Lukavicu. Ejupe, šta se dešava?"

Ganić: "Vojska gađa grad! Ovo je agresija, ovo je nevjerojatno! Od 12 sati gađaju. Pogođen je Dom sindikata, Skupština, refej na Humu."

Izetbegović, skoro ljutito odgovara Ganiću: "Oni tvrde obrnuto."

Ganić, veoma uzbuđeno produžava: "Alija, ovdje su novinari, ovdje je domaća javnost, međunarodna javnost! Pobogu, brate, ovdje padaju granate, rakete!!"

Izetbegović, kao da nije u potpunosti čuo Ganića, kaže: "Oni traže da im se omogući prolaz ka Lukavici."

Ganić: "Pa, ko im brani.....Zašto ti ne dođeš u Predsedništvo?"

Izetbegović: "Zato što mi ne daju da dođem. Zato što sam prisilno doveden u Lukavicu."

Izetbegović, malo kasnije ponovno insistira: "Neka se vojsci omogući da ide iz grada prema Lukavici."

U razgovor sa Izetbegovićem sada se uključuje **Stjepan Kljuić**, član Predsedništva:

Ključić: "Predsjedniče, saslušaj me, Stjepan Ključić govori. Prvi preduvjet koji moraš postaviti Đurđevcu (komadant Sarajevskog korpusa – op. a.) je da prekinu paljbu po gradu."

Izetbegović: "Naravno."

Ključić: "I drugi preduvjet, da te dovedu u grad! Prekid vatre sa naše strane je uspostavljen! Omogućit ćemo vojsci povratak cestom i putem kojim je došla. Sada je 25 minuta do 9. Pola sata im dajemo da te dovedu u Predsjedništvo."

Ganić, dodaje: "UNPROFOR da tebe dovede. Ovdje, u Predsjedništvo, Alija!"

Ključić: "Neka naredi Đurđevac prekid vatre. Mi smo svojim naredili."

Dok je na ekranu fotografija Alije Izetbegovića, čuje se njegov glas:

Izetbegović: "Naredite im da prestanu pucati!" (to, vjerovatno, govori generalu Đurđevcu). "Naredite im, generale, preko radio-veze, da prestanu pucati! Naredite im, generale, naredite! Sa naše strane se ne puca. Neka čuju građani, ovu poruku..." (glas je sada mnogo jači i naredbodavniji) "Neka omoguće, svi, kretanje vojske!"

Ko u ovom času može čuti Predsjednika RBiH kad u pola grada nema struje, kada su građani, u strahu od granata, sakriveni po podrumima pretvorenim u skloništa

Ključić, veoma temperamentno govori u mikrofonski: "Nema kretanja, Predsjedniče, dok ti ne dođeš ovamo. Molim te, Predsjedniče, ti si uhapšen. Ti si predsjednik države. Nema izlaska nikome dok se ti ne pojaviš u Predsjedništvu."

Hadžifejzović obaveštava Aliju Izetbegovića da su u studiju ministar odbrane **Jerko Doko** i član Predsjedništva **Fikret Abdić** i pita: "Ja Vas molim da nam objasnite kakav je Vaš položaj u Lukavici."

Izetbegović: "Ja sam ovdje, praktički, zarobljenik." I posle kraće stanke čuje se ponovno glas: "Evo, general Đurđevac kaže da nije tako."

Hadžifejzović se obraća **Đurđevcu**: "Gospodine Đurđevac, Senad Hadžifejzović pored telefona. U direktnom smo programu, gospodine generale. Ja sam bio vaš vojnik prije deset godina. Bili ste mi prije deset godina kao roditelj, jer sam bio vaš vojnik godinu dana. Hoćete li mi reći kakav je status gospodina Izetbegovića u vašoj kasarni?"

Đurđevac: "Tuku nas po kasarni. Tuku nas opasno. Ako imate imalo smisla za humanost, zamolite ove da prekinu paljbu. To su nevini mladići. Ja sam prekinuo svaku vatru!"

Hadžifejzović pokušava da užarenu situaciju dovede do kraja: "Imate tu tačku dogovora, vi da prekinete vatru, da Teritorijalna odbrana BiH prekine vatru i da pustite predsjednika Izetbegovića."

Ipak, i dalje je trajala neizvesnost. Đurđevac se poziva na svoju humanost. (Sic!): "Ja sam samo humanista, ali ovo je više nemoguće trpjeti. Molimo da nam se malo vjeruje, da se izvučemo iz grada Sarajeva...»

Hadžifejzović: "Pa, generale, imate garanciju Predsjedništva BiH da će put koji odaberete biti slobodan!"

Đurđevac, nervozno reaguje: "Niko nema autoriteta da obuzda ove ljude."

Komešanje je u kancelariji, ne čujem dobro šta kaže Ključić, čujem samo zadnji deo rečenice: "... za pola sata Izetbegović da bude u Predsjedništvu."

Đurđevac, autoritativno odgovara: "Predsjednik ne može iz bezbjednosnih razloga. On je ovdje najbezbjedniji sada. Ne prihvatam ultimatum."

U kancelariji dežurnog Operativnog centra graja nadjačava glasove sa televizora. Komentariše se Đurđevčevo "Ne prihvatam ultimatum.":

- Gledaj četnika! - kaže Delija.
- Nećemo ga mi moliti, idemo na Lukavicu!, ratoboran je Bilajac, junior.

Hadžifejzović nastavlja pregovore: "Generale Đurđevac, prekinite vatru sa područja Lukavice prema Sarajevu."

Đurđevac odgovara: "Uopšte se ne tuče iz Lukavice, već se Lukavica tuče."

Ključić veoma uzbuđenim glasom prekida Đurđevca: "Nije istina! Evo i sada se tuče centar Sarajeva."

Đurđevac, ignorišući Ključića, insistira na razgovoru samo sa jednim čovekom, sa Senadom: "Naš zahtjev je da nam se omogući: prvo, da prekinu sva borbena dejstva; drugo, da nam se omogući da izvučemo mrtve i ranjene, da se omogući izvlačenje iz komande i Doma Armije naših ljudi. Gospodin Izetbegović, koji je veoma razuman čovjek, ovdje je sa kćerkom, Lagumdžijom, bezbjedan i ništa im neće faliti."

Galama je u sobi dežurnog, pa ne mogu pratiti šta Hadžifejzović govori Đurđevcu: "..... u kojem je statusu gospodin Predsjednik u Vašoj kasarni?"

Đurđevac: "U statusu čovjeka koji treba značajno da pomogne da se vojska spasi, da se nevini životi izvuku, da se mrtvi izvuku."

Hadžifejzović i dalje pokazuje interes za sudbinu Izetbegovića: "Ja se nadam da Vi nećete, generale Đurđevac, na taj način riješiti problem što ćete gospodina Predsjednika držati u kasarni."

Đurđevac, očito u defanzivi, odgovara: "Ja sam dobio takvo naređenje, Senade! Nazovite generala Kukanjca, biće vam sve jasno. Zdravo!"

U kancelariju ulazi vojnik sa obezbeđenja i poziva me: "Traži Vas jedan teritorijalac."

Mladog čoveka ne poznajem, u civilnom je odelu, sveže obrijan, ne liči na teritorijalca: „Gospodine pukovniče, **Vlatko Marković** sa Jevrejskog groblja poslao Vam je ovo pismo i rekao da sačekam odgovor.“

Nervozno otvaram pismo, na brzinu pogledom prelazim sa rečenice na rečenicu. Na više mesta ponavlja se ista rečenica: "Zaustavili smo četnike na Jevrejskom." Traži da dođem među vojnike da im odam priznanje i dalje "...donesite nam municije, nemamo ništa, jer ako ponovno napadnu, nećemo ih moći zadržati."

Markovićevoj vojniku obećavam da ću doći na Jevrejsko groblje čim pre budem mogao i da ću preduzeti sve mere da jedinica dobije municiju. Vraćam su u sobu dežurnog oficira i pratim "debatu" na TV Sarajevo.

Ganić se obraća Predsedniku: "Alija, molim Te, ne možeš donositi odluke dok ne dođeš u Predsjedništvo."

Izetbegović veoma odlučno odgovara: "Odluku o obustavi vatre mogu donijeti bilo gdje, ako hoću!"

Ganić: "Alija! Ti si pod pritiskom, nemoj da kloneš duhom, narod je uz tebe!!"

Izetbegović, umiruje Ganića: "Bez brige, ja sam ti rekao da imam jake nerve. Ne trebaš se za to sekirati uopće. Ništa neću narediti što neće biti uredu. Ništa neću narediti što će biti na štetu građana BiH. Budi bez brige."

Hadžifejzović i dalje insistira da Đurđevac dovede Predsednika u Predsedništvo. General, naravno, to odbija i navodi razlog zbog čega: "Nije bezbjedno. Tvrdim da bi na nas pucali i Švrakić i Juka Prazina i svi oni koji žele zlo Sarajevu ... stotinu je barikada. Senade, moramo pametno procjenjivati situaciju. Ja sam je procijenio i gospodin Predsjednik, koga veoma cijenim, uvažavam, ovdje je najsigurniji ..."

Čuje se glas Alije Izetbegovića (njegova fotografija je na ekranu): "Senade, ja ovdje nisam po svojoj volji, niti smatram da sam ovdje veoma siguran. Najsigurniji bih bio da se nalazim na svom radnom mjestu. Senade, ja sam jednostavno zarobljenik."

Ganić se ubacuje u razgovor Alije Izetbegovića i Hadžifejzovića: "Evo, autentičan glas komadanta Teritorijalne odbrane."

Hasan Efendić javno poziva na prekid vatre: "Pripadnici Teritorijalne odbrane! Pripadnici Ministarstva unutrašnjih poslova! Prekinite vatru! Nemojte gađati ukoliko se ciljevi ne budu micali. Prekid vatre važi do 9.30 da se omogući gospodinu Predsjedniku da bezbjedno dođe do Predsjedništva."

Iz kancelarije u kojoj se nalazi Alija Izetbegović, u pregovor se uključuje pukovnik Agović i postavlja uslove pošto je uspostavljen prekid vatre. Glasni komentari prisutnih u kancelariji dežurnog nadjačavaju "debatu", Ne razaznajem o čemu se raspravlja. Molim za tišinu, čuje se glas Alije Izetbegovića: "Ganiću, imaš puna ovlaštenja, u moje ime, da naređuješ dok se ne nađem u Predsjedništvu. Sva tvoja naređenja su i moja naređenja. Mislim da je ovo što smo sada dogovorili razumna stvar. Neka se pokupe ranjenici. Neka Kukanjac krene prema ovamo, ja ću prema tamo, negdje ćemo se naći i razmijeniti."

Tog momenta prekinuta je telefonska veza sa kasarnom JNA u Lukavici. Odlučio sam da obiđem stražu koja je obezbeđivala zgradu Predsedništva i Štaba Teritorijalne odbrane, da ih upoznam sa situacijom u kojoj se nalazi vrhovni komadant Teritorijalne odbrane Alija Izetbegović. U spavaonici u prizemlju gde je smeštena straža njih dvadesetak bezbrižno spavaju, kao da se nalaze u mirovnoj misiji, a ne u ratu! Možda je to i dobro, lakše će podneti naredne dramatične sate i dane.

Sa komandrom straže idem u obilazak stražara na spoljnjem obezbeđenju. Pita me komandir: „Hoćemo li u napad na Lukavicu da izbavimo našeg Predsjednika? Tako se priča među vojnicima!“

„Mladiću, ne znam. Mislim da bi to bilo rizično i da bi Izetbegovića doveli u još težu situaciju. Nadam se da će prevladati razum i da će doći do razmene predsednika Izetbegovića i generala Kukanjca, pod nadzorom UNPROFOR-a i generala Kola Dojla (Coll Doyll). Treba nam trezna glava!“

U razgovoru sa vojnicima na straži vidim da su u potpunosti upoznati sa zarobljavanjem Vrhovnog komadanta. Ogorčeni su na UNPROFOR koji nije zaštitio Izetbegovića i dopustio da ga četnici zarobe. Svaki od njih osam na straži pitao je

„Zašto ne napadnemo kasarnu u Lukavici i izbavimo Izetbegovića iz četničkih ruku?“

„Čime, kako, sa kojim snagama i sredstvima izvršiti oslobađanje Izetbegovića, kada nemamo ni jednog tenka, niti jednu haubicu 150 mm?“ - postavljam kontrapitanje. Ne dobijam odgovor. Nadam se povoljnom odvijanju situacije tokom sutrašnjeg dana, uveravam vojnike, a i samog sebe.

3. maj 1992.

I ovog jutra, kao što sam to već praktikovao, ugrabio sam da budem među prvima koji su obavili jutarnju toaletu. Vode nema u česmama, a jedno bure od stotinjak litara veoma se brzo isprazni, pa se članovi Štaba uzmuavaju po zgradi da dođu do vode. Obišao sam stražu oko zgrade Predsedništva i uputio se prema mostu na Skenderiji. Prilazi mi novinar BBC-ja sa

snimateljem i moli da intervenišem kod policajca koji ih sprečava da snime stravičan prizor na ulici. Naime, između spaljenih tramvaja nalaze se dva spaljena transportera JNA koja su dan ranije pokušavala da se probiju prema Predsedništvu RBiH Na desnoj obali Miljacke oko transportera razbacana su spaljena tela vojnika. Takvu sliku ugljenisanih ljudi vidim prvi put u životu. Oseća se smrad spaljenog mesa, tera na povraćanje. Policajcu preporučujem da odobri snimanje : « Neka agresor vidi šta ga čeka ako ponovo pokuša da ovlada gradom. A evropske vlade mogu videti kakva je namera JNA u Bosni i Hercegovini i Sarajevu i da ćemo se suprotstaviti svim silama da očuvamo RBiH ! » Policajac je nevoljko prihvatio moje objašnjenje i dozvolio snimanje jučerašnje scene zaustavljanja napada JNA.

A ja sam odatle krenuo ulicama Sarajeva do Baščaršije.

Titova ulica, Vase Miskina zatrpane su ciglama, malterom, drvenim gredama, ostacima od jučerašnjeg celodnevnog granatiranja grada. Još se dime zgarišta. Za divno čudo, radnici »Rada« rade na raščišćavanju, lopatama i krampovima, u opravdanom strahu od novih granata. U prolazu ih pozdravljam, otpozdravljaju sa poštovanjem. "Kako je naš Alija?" - pitaju zabrinuto.

Otvorene prostore između «Svjetlosti» i Ekonomskog fakulteta i onaj kod Katedrale pretrčavam - neću da budem glineni golub za snajper na Trebeviću.

U povratku susrećem, kao i svako jutro, desetak građana koji očekuju kolportere sa Oslobođenjem. Dominira visinom **Gradimir Gojer**, pozorišni uposlenik, koga sam upoznao u Mostaru 1986. godine, kada sam bio na dužnosti komandanta Teritorijalne odbrane Okruga Mostar.

„Šta čeka TO, zašto ne oslobađa našeg Predsjednika?“ - preglasan je Gojer.

„Gospodine Gojer, budite mirni, TO kontroliše situaciju.“ - rekoh, a ni sam nisam bio u to uveren!

U osam sati, svakodnevna je praksa, sastanak kod pukovnika Efendića. Organi štaba referišu o vojno-političkoj situaciji u Bosni i Hercegovini "školskim" redosledom... Težište u referisanju je bilo na jučerašnjem napadu srpske vojske na Sarajevo. Predloženo je da pukovnik Efendić putem naredbe čestita braniocima Sarajeva, jer su zaustavili napad i odbranili grad. Ipak, najviše je bilo razgovora o sudbini Alije Izetbegovića.

Najnovije informacije saopštio je načelnik štaba TO RBiH:

- Situacija sa Izetbegovićem je pod našom kontrolom. Za njegovo oslobađanje veoma se angažovao ambasador SAD-a u Beogradu Waren Zimmerman. Imam informaciju da je komadant UNPROFOR-a u Sarajevu, general Luis Mekenzi, (Lewis McKenzie) utanačio sa Alijom Izetbegovićem i generalom Kukanjcem njihovu razmjenu pod zaštitom UNPROFOR-a. Detalje zna gospodin Ganić, koji je ovlašćen od Alije Izetbegovića da donosi naređenja koja su u interesu Bosne i Hercegovine. Naredio sam komadantima opština Novi Grad, Novo Sarajevo, Centar, Stari Grad da osiguraju bezbjedan dolazak Predsjednika u grad i razmjenu sa Kukanjcem bez ikakvih incidenata. Povećati broj oficira u Operativnom centru i uspostaviti neposrednu vezu sa kontrolnim punktovima iz Lukavice do Bistrika. Ganić mi je rekao da će u grad sa Alijom doći tri transportera. Kod džamije Čobanija treba provjeriti da li se Predsjednik nalazi u transporteru ili je pripremljena prevara. « Ne vjeruj Danajcima ni kada poklone donose » - poznata je sentenca koja upozorava na opreznost.

Svako se vratio na svoje radno mesto, sa zebnjom očekujući kako će se odvijati situacija oko razmene Predsednika. Bilo je 10.45 sati kada je operativni dežurni dobio izveštaj iz Opštinskog štaba TO Novi Grad da je kolona iz Lukavice krenula put Vraca za Sarajevo. Isti podatak je došao iz Štaba TO grada Sarajeva.

Pošto od načelnika štaba nisam dobio konkretan zadatak u vezi sa razmenom, odlučio sam, više iz znatiželje, da dočekam kolonu iz Lukavice i da kod džamije Čobanija sa teritorijalcima proverim da li se u nekom od vozila nalazi Izetbegović. Jedva sam pronašao Emira, mog vozača, pa smo ulicom Maršala Tita, onda pored hotela Beograd i Glavne pošte, koja je bila pravo zgarište, preko mosta kod Pozorišne kafane do džamije stigli velikom brzinom. A, tamo, nema nikoga. Sigurno smo poranili, mislim. Malo više uz ulicu, kod zgrade «Sarajevo osiguranja», stoje dva stražara.

„Da li ste primetili bela vozila UNPROFOR-a?“ - pitam.

„Ima više od pola sata prošlo je nekoliko vozila obojenih u bijelo, ali i više od dvadeset vozila JNA!“ - odgovara osamnaestogodišnjak.

„Emire, vidiš da je prevara. Rečeno je da će biti samo tri vozila, a gle ovo, ubaci se JNA u Sarajevo bez opaljenog metka!“

Vratismo se preko mosta i desnom obalom Miljacke prođosmo pored oštećenog transportera JNA, koji je jučer zaustavljen kod "Estrade", pređosmo most kod hotela »Nacional » i nađosmo se na Trgu 6. april. Kakva scena! Vri kao u košnici. Na trgu, nagurano dvadesetak kamiona sivomaslinaste boje u koje vojnici JNA u naramcima utovaraju fascikle, sanduke sa municijom za automatsko pešadijsko naoružanje, pakete nedefinisanog sadržaja, sredstva veze i ne znam šta još ne.

U polukrugu prečnika ne većeg od 400 metara u kordonu bile su brojne grupe polunaoružanih i poluuniformisanih pripadnika Teritorijalne odbrane i jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova iz Starog grada. Prepoznajem mnoga lica poznanika iz predratnog perioda i iz ovih mesec dana rata. Tu su **Avdo Godinjak, Ismet Dahić, Fuad Abadžić, Muhamed Švrakić, Sulejman Zolj, Avdo Panjeta** ..... Atmosfera je veoma napeta. Polukrug je u stalnom ljuljanju, iz drugog plana čuju se povici: - "Krenuti! Šta se čeka? Ne dajte im da utovaraju municiju!"...

Od Dahića uzimam megafon, obraćam se vojnicima JNA, koji prebledelog lica i unezverenih pogleda nastavljaju utovar robe: „Govori Jovan Divjak, zamenik načelnika Glavnog štaba TO. Vojnici, prekinite utovar, napustite JNA, priključite se Teritorijalnoj odbrani RBiH. JNA je fašistička vojska. Ako nam se priključite, možete odlučiti da li ćete ostati ili otići vašim kućama!“

U toku narednih petnaestak minuta, sa različitih mesta na trgu ponavljam poziv. Vojnici JNA ne reaguju, a pripadnici TO iskazuju nezadovoljstvo mojim apelom. Pojačava se njihanje kordona, nadjačavaju glasovi onih koji zagovaraju da se krene u napad. Krećem od komandira do komandira, od jedne do druge grupe i tražim da se ne napadaju vojnici JNA:

„Mi ni ne znamo da li je Alija Izetbegović u komandi 2. vojne oblasti. Ako jeste, ne znamo šta je dogovoreno o njegovoj razmeni. Ako izvršimo napad mogli bismo poremetiti plan razmene.“ - nastojim da smirim situaciju. Obilazim poprečne ulice, ljudi u grupama prate događaje, domačice ispekle pitu, skuhalo kafu i dele pripadnicima TO koji u smenama dolaze iz kordona.

Nusret Šišić Dedo, priprema "roru" (vodovodna cev!) da ispali granatu na Trg 6. april. Objasnio sam mu da bi to izazvalo negativne efekte. Nisam bio uveren da je Dedo prihvatio moje obrazloženje. I prisutni građani podstiču teritorijalce da se krene u napad.

Eno, vidim ministra unutrašnjih poslova **Delimustafića**, koji se provlači između kamiona i ide prema komandi 2. VO, maše rukom i dovikuje: „Sve je uredi. Idem do Alije Izetbegovića. Sve je dogovoreno.“ Daleko je da ga pitam šta je to sve dogovoreno, tako da se napeta atmosfera produžava. Pokušavam da preko Dahićeve motorole uspostavim vezu sa Predsedništvom i sa Hasanom Efendićem, ali ne uspevam.

Dolazi jedan golobradi mladić, ne stariji od 14 godina, poziva me kući: „Ja sam radio amater, dođite da uspostavimo vezu sa Predsjedništvom!“

Prihvatam. Nažalost, i pored pokušaja od gotovo pola sata, nije uspostavljena veza kako bih dobio upute šta da preduzmem u ovoj zamršenoj situaciji.

Kada sam se vratio, a tamo, trg potpuno prazan! Emir mi objašnjava da je kolona vozila JNA krenula put Skenderije, a da su na čelu kolone dva vozila UNPROFOR-a! Naređujem mu da me vozi desnom obalom Miljacke do Pozorišne kafane, da utvrdim šta se dešava. U Dobrovoljačkoj ulici, kod broja 55-57 čelo kolone je zaustavljeno. Peške krećem prema transporteru UNPROFOR-a u kome pretpostavljam da se nalazi predsednik Izetbegović. Tu se našao, ne znam kojim slučajem, snimatelj TV Sarajevo i pita: - Mogu li snimati? - Da!"- rekoh važno! Sa prozora okolnih zgrada građani aplaudiraju: -"Bravo Divjak!"- dovikuju, sustižem **Jusufa Pušinu**. Pitam ga o čemu se radi. "Ne znam" - odgovara, deluje zabrinuto. Kod otvorenog poklopca na transporteru sede vojnici iz Alijinog obezbeđenja-**Zukorlić, Seljo, Mehmedagić, Osmica i Smajlović**. Penjem se, naginjem se na otvor:

„Gospodine Predsedniče, ovde pukovnik Divjak.“ - uspostavljam prvi kontakt sa Predsjednikom.

„Zdravo Divjak!“ - kaže. – „Zašto smo ovdje zadržani?“ - pita ljutito Predsednik.

„Ne znam o čemu se radi, tu sam sada došao. Evo, tu su Pušina i Vaš zet.“ - odgovaram.

„Slušaj, Divjak, naredi da se kolona pusti. Dogovoreno je da sa Kukanjcem idem do Skenderije i poslije pređem u drugo vozilo i idem u Predsjedništvo.“

Slušam pažljivo, a u glavi mi se gomilaju misli i pitanja o zdravstvenom stanju Predsednika, da li je bio maltretiran, da mu nisu dali injekciju sedativa, da li to što govori nije pod nečijim pritiskom!?

„Gospodine Predsedniče, da li ste zdravi, da li su Vas maltretirali, kako se osećate?“

„Divjak, daj neka puste da krenemo!“

„Gospodine Predsedniče, ovo je historijski trenutak za Bosnu, snimatelj TV Sarajevo je tu, vaša poruka ide u svet. Kažite o čemu se radi?“

„Javi Ganiću da smo dogovorili razmjenu na Skenderiji, da naredi da se pusti kolona, sve smo dogovorili sa generalom Mekenzijem.“ - neumoljiv je Predsednik.

Nagnut nad otvorom transportera, slušam Predsednikove reči i pokušavam razabrati da li je glas prirodan ili uzbuđen. Dosadašnji razgovor mi izgleda sasvim prirodan. Od Osmice, pratioca Alije Izetbegovića, tražim motorolu, pokušavam da Ganiću prenesem Izetbegovićeve poruke.

„Kako je Predsjednik, šta poručuje?“ - jedva razaznajem njegov glas.

Ponavljam poruku da treba pustiti kolonu da nastavi kretanje ka Skenderiji. Duž kolone, tamo prema mostu Drvenija, čuje se sporadična pucnjava. Iz sveg glasa vičem, pre bi se reklo da se derem: "Ne pucaj. Ne pucaj!" Na motoroli čujem glas koji kaže: «Uklonite Divjaka, šta će on tu? Izdao je sopstveni narod, izdaće i nas!»

Izetbegović požuruje da krene kolona, iz Predsedništva nema "glasa", opet vičem: - „Ne pucaj! Ne pucaj!“

Između kamiona kreću se grupe pripadnika Teritorijalne odbrane. Transporteru prilazi stasiti vojnik i kaže: «Silazi, šta ćeš ti tu. To je moj predsjednik, nije tvoj!» - zapovednički ton me obeshrabrio, silazim; prepuštam mesto **Zoranu Čegar**u, policajcu iz specijalne jedinice MUP-a. Njegovo ime mi reče Emir, pošto sam sišao sa transportera. Odlazim do vozila u kome su general Mekenzi, **Zlatko Lagumdžija**, sa kojim se srdačno pozdravljam. I on pita zbog čega je kolona zaustavljena. Generalu **Mekenziju**, koji je glavu uvukao u ramena i deluje zaplašeno, pokušavam da na francuskom jeziku objasnim da će sve biti O.K.

Ponovo sam kod transportera u momentu kada **Čegar** otvara njegova vrata i otpočinje monolog: „Generale Kukanjac, ako se nešto desi mom Predsjedniku, ubiću i tebe i svu tvoju familiju. Gledaj (energično otkopčava košulju i pokazuje pet, šest tupfera na telu) - „Ovo su mi uradili tvoji četnici, vidiš, ovo su rane od jučerašnjih borbi ovdje u Sarajevu. Tako će biti izrešetano tvoje tijelo, ako se nešto desi Aliji!“ - ubedljivo govori Čegar.

„Slušaj, Čegar, daj kaži im da puste ovu kolonu, moram hitno u Predsjedništvo!“ - zahteva Predsjednik.

U međuvremenu, Jusuf Pušina je u razgovoru sa meni nepoznatim licima, uspeo da izdejstvuje, evo, posle gotovo 40 minuta, dozvolu da kolona vozila JNA sa dva vozila UNPROFOR-a nastavi put Skenderije i Lukavice.

Stojim na uglu ulica Dobrovoljačke i Čobanije, gledam prolazak kolone kamiona, evo i jednog autobusa ispunjenog većinom ženama u uniformi JNA i oficirima JNA, prepoznajem neke koji su do neki dan bili u Republičkom štabu TO. Deluju uplašeno. Pitam se zašto su tamo, a ne sa nama? Izbrojao sam šesnaest vozila, koja su se kretala prema Skenderiji, kada su, kao po komandi, sledeća otpočela skretanje ulevo prema džamiji Čobanija. Na papučicama kabina, s leve i s desne strane, po jedan pripadnik TO, upućuju vozače u smer gde treba da idu. Građani na okolnim prozorima aplaudiraju, raduju se ovom činu.

Odlazim sa mesta događaja u zgradu Predsedništva, gde stižem u momentu kada se Predsednik, umornim korakom i fizički iscrpljen, penje uz stepenice na čijem ga vrhu sačekuju Ganić, Kljuić, Pušina i neki drugi. Metar-dva sa strane pratim srdačno pozdravljanje Predsednika sa prisutnima. Vojnički ga pozdravljam, ali kao da me nije ni primetio. Svita odlazi u Predsednikov kabinet, a ja stajem na vrhu stepenica pun gorčine. Valjda sam zaslužio reč – hvala? Ili nisam, vrag bi ga znao?!

Za bolje sutra

6. maja 1992.

Noć provodim u bunilu, u košmaru. Ne mogu da spavam. Buljim u mrak, pa onda palim svetlo. Vidim na satu, 3.25! Prethodnih dana nisam bio sposoban ni fizički, ni psihički, da zapišem ni reč u svoj dnevnik! I kako bih mogao? Po deseti put noćas u svojoj haotičnoj glavi vrtim film događanja iz prethodnih dana. Ne znam da li je to realnost ili snoviđenje? Plod bujne mašte, nečim nepoznatim provocirane, sklonost knjigama i filmovima s ratnim i akcionim događanjima, »zamor mog ljudskog materijala«, šta li? Sve mi liči na to, a svest mi kazuje drugo. Istina je, nije fikcija. A ta me istina zbunjuje, šokira i plaši. Kako tek sada, kada su »sve igre odigrane«!? Posttraumatski stres, kaže li se to tako? Paničim kada su razlozi panici, u najvećoj meri, već prestali...

Bistri mi se u glavi i javljaju se jasnije misli. To mi omogućava da se latim pera i nastavim svoje prekinute dnevničke zabeleške. Prisećam se kada sam baš ja, početkom maja, na pres konferenciji pozvao psihologe da se oglase preko medija s uputima građanima kako da najlakše relativiziraju jako osećanje straha i izbegnu trajne psihičke posledice. Kako da se suprotstave razornoj moći panike!

Nadolazeća jasnoća mi je podarila i »nemoguće« pitanje: - »Kako smo, uopšte, uspeali?« Neshvatljivo mi je da smo mi, pripadnici TO i MUP-a, smogli snage, umešnosti i hrabrosti, pa 2. maja 1992. godine sprečili elitne jedinice JNA da podele grad i uspostave svoju vlast? Moram to sebi ponovo i ponovo razjašnjavati, kako bih stigao do pravog i konačnog odgovora.

Počelo je, dakle, u ranim jutarnjim satima, 2. maja 1992. godine. Sarajevo gori! Požari na sve strane. Rezultat su tog noćnog, a naročito upornog i žestokog ranog jutarnjeg granatiranja. Svi vitalni objekti grada su pogođeni, a i dalje su meta gađanja. Pogođeni su Predsjedništvo, Skupština RBiH, Skupština Grada, Tržni centar »Hepok«, Ekonomska škola, Dom policije, Višegradska kapija, Socijalno osiguranje, Elektroprivreda BiH, Republički zavod za statistiku, Alipašina džamija, robna kuća »Zema«, hoteli »Bristol«, »Nacional«, »Evropa«, TV predajnik na Humu i RTV dom, brojne zgrade u ulici Maršala Tita. Ko zna šta li se dešava po gradskoj periferiji, kad je ovako u centru grada i njegovoj okolini?

TO Novi Grad javlja Štabu da je iz Nedžarića, prema gradu, krenula mehanizovana kolona od tri tenka i dva transporter. »Idu« prema RTV domu i zgradi PTT inženjeringa na Alipašinom polju. Iz kasarne »Jusuf Džonlić« im daju potporu: artiljerijskom vatrom »čiste« im put, prave »vatreni tepih« pred tenkovima i transporterima u pokretu.

U Operativnom centru zavladao strah – kako će teritorijalci zaustaviti oklopna vozila? Ne brine nas rešenost i hrabrost boraca, već njihovo oružje. Znamo, imaju po jednu »osu«, »zolja« i dva minobacača, i to je sve! Čujem **Amira Bilajca**, govori sebi u bradu, verovatno hrabri sebe: »Siguran sam da će Ramiz Salčin naći neko rešenje. Siguran!« A ja, ko zna koji put u ratu, vrtim svoju besmisleni ateističku misao: »Neka im je Bog na pomoć!«

A onda u Operativni centar stiže nova mučna vest. Javlja je **Vlatko Marković**, dežurni u odredu »Vukovi sa Zlatišta«: »Dva tenka i jedan transporter kreću 'zaobilaznicom' prema Jevrejskom groblju! Sa magistrale otvaraju vatru prema stambenim objektima u ulici Vojvode Putnika, gađaju Skupštinu, zgrade »Unis«-a. Čujem zaglušujuću buku motora. Nemamo protivtenkovskih sredstava! Postavili smo jednu protivtenkovsku minu na putu, ispod ulaza u Jevrejsko groblje. Drugo nemamo.«

Ne, neće uspeti »Vukovi« sa Zlatišta da zaustave tenkove! I kako bi!? Ne može se goloruko na tenk? I baš će on na onu jednu – jedinu minu nagaziti!?, - mučim samog sebe, rezignirano. A ako prođu, a proći će, strahujem realno, eto ih na puškomet od zgrade Predsedništva!

Zloslutnu misao mi prekide nova informacija. Javljaju iz Starog Grada, iz Štaba TO, da je jutros došlo do snažne eksplozije u Glavnoj pošti na Obali. Misle, nisu još sigurni, da je delo diverzije!? I mi smo je čuli oko osam ujutru, ali nismo znali gde se desila. Sada znamo i još nam je veća muka od tog saznanja! Vest potvrđuje i izveštaj Štaba TO opštine Centar. Sve telefonske linije na ovom području su prekinute.

A zle misli dube li, dube po mome mozgu. Roje se nove sumnje – jesu li se četnici već dohvatili gradskih ulica?

Prozori na Predsedništvu podrhtavaju od detonacija minobacačkih mina koje padaju oko zgrade i u dvorište. Više se ne čuju zvuci tramvaja. Stali su još jutros i sami Bog zna hoće li i kada proraditi ponovo.

Štab TO Sarog Grada šalje novu informaciju. Njegovi borci ratuju sa elitnim jedinicama JNA, zvanim »niški specijalci«. Njih tridesetak već ranije su zaposeli Dom JNA u centru grada i sada odatle vatrom kontrolišu park ispred poslovne zgrade »Svjetlost« i Ekonomskog fakulteta.

...

Vrhunac uzbuđenja u Centru doživljavam kada su u našu salu ušli, oko 16.00 sati, **Mustafa Hajrulahović Talijan** i **Kerim Lučarević Doktor**. Stigli su sa najkompletnijim informacijama o dramatičnim događajima i borbi na sarajevskim ulicama. Najkritičnije je, govore naizmenično, bilo na Skenderiji, ni tri stotine metara daleko od Predsedništva. Dva motorna vozila tipa »Picgauer« sa dvadesetak vojnika JNA prešla su skenderijski most, s leve na desnu obalu Miljacke, dok su iz pravca Vrbanje mosta, u isto vreme, levom stranom reke, uzvodno, pristizala tri njihova transportera.

Četiri naše borbene grupe kojim je komandovao Mustafa Hajrulahović – Talijan i dve pod komandom komandanta vojne policije Kerima Lučarevića – Doktora bile su raspoređene na potezu: Skupština BiH – Čobanija most. Grupa pod komandom **Dede Šišića** bila je na položaju u staroj centrali, zgradi »IRC-a«, na samoj Skenderiji.

Naši su borci osuli paklenu vatru po »Picgauerima« i direktnim pogocima »osama« i »zolja« zapalili vozila, a vojnike, koji su iskakali iz zapaljenih vozila, dočekali su smrtonosnim rafalima. U takvoj situaciji, videvši stradanje prethodnice, transporteri su odustali od pokreta prema Starom Gradu. Prešavši most, tri transportera su žurno krenula put Marijin Dvora, a četvrti je »hrabro« krenuo, ipak, desnom obalom reke, verovatno da pomogne »specijalcima« u Domu JNA. U visini kafea »Estrada« sustigao ga je pogodak »zolja« i spalio ga.

Istovremeno, tenk JNA, koji se kretao Lenjinovom ulicom na Grbavici, pravcem prema Vrbanja mostu, zaustavljen je protivtenkovskim preprekama. Nije mogao dalje.

A kada sreća i junaštvo krenu po dobru, stiže i izveštaj od »Vukova«, od **Vlatka Markovića**, da je tenk kod Jevrejskog groblja nagazio na onu jedinu PT minu i da je oštećen. Sada se moglo lakše disati...Ali, događaji koji slede pokazaće da je to bio samo mali predah i varljiva nada da su prestala uzbuđenja.

9. maj 1992.

Danas, 9. maja, prisustvovao sam sahrani **Radeta Todorovića**, mladića od 17 godina. Doktor II (Kerim Lučarević) zamolio me da prisustvujem tom tužnom činu, najviše zbog roditelja. Teško mi je bilo izreći reči utehe roditeljima, a još teže govoriti nad Radetovim grobom, pred rodbinom i borcima iz čete TO Otoka. Govorio sam, ali veoma konfuzno, zbunjeno i sa dubokim bolom za poginulim mladićem i bolom prema roditeljima koji su ostali bez sina.

11. maj 1992.

Jedva sam smogao snage da zabeležim događaje u poslednja tri dana. Tragičan slučaj u kome se našao sin Želimir skoro me je paralisao, do pomisli da sve ovo što sada radim napustim i odem bilo kuda iz ovoga pakla.

Naime, 8. maja, posle popodnevnog obilaska bolnice Koševo i Vojne bolnice i dugih razgovora sa medicinskim osobljem, koje je iskazalo visok stepen profesionalizma i humanosti i sa borcima i sa civilima, od kojih je većina u veoma kritičnom životnom stanju, a mnogi od njih amputerci, vratio sam se u Štab pred emitovanje dnevnika TV Sarajevo. Ulazeći u neveliku prostoriju uz Operativni centar, zatekao sam pet-šest oficira. Pozdravili su me kako je to i propis, vojnički, ali na jednu moju šalu niko nije glasno reagovao. To me je začudilo, znajući da su ti mladi ljudi uvek bili raspoloženi za pošalice.

U očekivanju dnevnika osetio sam uskomešanost, razaznao sam poneku od rečenica... »Priča se da je danas na ulici

ranjen **Divjak Želimir** . . . Sigurno to nije pukovnikov sin »... « Provocirao je vojnike na ulici pokazujući tri prsta », čuh jedan drugi glas. Uzdržavao sam se da ne pitam o čemu se radi, jer, poznavajući karakter i temperament sina Želimira, slutio sam da je nešto uradio što nije u redu. Ali, isto tako odbijao sam mogućnost da je nešto kardinalno uradio da bi neko na njega pucao. Pravio sam se da ništa nisam čuo, a nisam tražio da mi se objasni o čemu se radi, iako je to Želimir u pitanju. A još samo pre tri sata Želimir mi je bio u kancelariji sa svoja dva školska druga **Ivanom Foglom** i **Nebojšom Mitrašinićem**. Razgovaralo se o svemu i svačemu, smanjila se flaša viskija koju mi je poklonio **Alija Delimustafić**, pomoćnik ministra unutrašnjih poslova.

U toku sklapanja mozaika o mogućem pogrešnom potezu mog sina, na vratima se pojavio komandantov sekretar: "Gospodine pukovniče, zove vas komandant Efendić." U komandantovoj kancelariji bili su **Efendić** i **Vehbija Karić**. Nisam ni seo, kad otpoče naizmenična priča njih dvojice. "Biće sve u redu." - reče Efendić "Sada smo bili u bolnici, dobro se oseća tvoj sin" - nastavlja Karić.

"Ovo je čudnovat rat, gori od onog 1941-1945. Tada je u mojoj porodici ubijeno i zaklano preko 20 duša, pola ih je završilo u Drini", govori Efendić, a ne vidim svrhu toga.

"Pukovniče, nikome na glavi ne piše čiji je sin. A ne znam zbog čega je pokazivao tri prsta" - Karić govori nebuloze.

Slušam, ali me njihova priča ne dotiče, jer ništa mi konkretno nisu ni rekli. Pa ni najvažnije - da li je ranjavanjem ugrožen njegov život, gde, kada, ko i zbog čega je pucao na Želimira.

Razljučen i uvređen ponašanjem Efendića i Karića, naglo sam ustao i kao furija izleteo iz kancelarije, ne obazirući se na njihove reči: "Stani, biće sve u redu... Kazniće se krivci... Vрати se!"

Uleteo sam u kancelariju koju sam delio sa **Pečenkovićem** i zaključao se. Ridao sam kao malo dete. Neki su dolazili na vrata i pozivali da ih otvorim, da porazgovaraju sa mnom. Pečenkoviću sam rekao da se "snađe" za noćas.

Dugo sam se borio sam sa sobom da ne izletim iz kancelarije i odem u bolnicu u posetu sinu. Valjda je bilo normalno, očinski, da ga vidim odmah po saznanju. Ali, tvrdoglavost koja je sastavni, negativni deo mog karaktera, sputala me da odem. Noć sam proveo u košmaru. Napisao sam pismo-ostavku predsedavajućem Predsedništva RBiH **Aliji Izetbegoviću**. Razlog ostavke je haotično stanje u gradu, koje je posledica samovoljnog ponašanja samoproglašanih komandira po mahalama i kvartovima, krađe u prodavnicama, ulaženje u stanove radi otimanja privatne svojine i sl., i nesposobnosti Štaba TO i Vlade RBiH da to spreči. Uzgred, naveo sam da je verovatno informisan o ranjavanju moga sina Želimira!

...

U sedam sati i petnaest minuta 9. maja stajao sam uz Želimirov krevet na Traumatološkoj klinici Medicinskog centra Koševo. Dr. **Adnan Dizdar**, hirurk specijalista, koji je operisao Želimira, trenutak-dva ranije umirio me informacijom da Želimir nije u životnoj opasnosti, da je bila prostrelna rana na obe noge i da se nada da neće biti posledica. Zanimljivo, dr. Dizdar operisao je Želimiru ahilovu petu pre nekoliko godina.

Želimir, bled kao krpa, mutnih očiju, nepokretnog donjeg dela tela, « zeza » se kao i uvek: "Gde si, bre, rista", ja skoro mandrkn'o, a ti mi tek sada dolaziš! Šta si se tu prepao, kakav si ti komandant, pa si se usr'o!?" Najradije bih ga ošamario zbog ove njegove priče, jer zaista nije svestan koliko me njegovo ranjavanje uplašilo.

"Oprosti, sine, što te nisam već sinoć posetio. Jednostavno to nisam uradio iz prkosa prema sebi i tebi. Šta se desilo, kaži mi?"

"Ni sam ne znam. Vračali smo se od tebe, Fogl, Mitar i ja, Titovom ulicom, kada su u velikoj brzini iz pravca Večne vatre "furala" dva džipa bez cerade. Iznerviran tom ludom vožnjom, podigao sam tri prsta! Usledila je škripa kočnica, naglo zaustavljanje vozila, iskanjanje vojnika sa automatskim puškama... "Daj akreditaciju!", viknu jedan dežmekasti. Smejem se dok mu je pružam. Zatim šamar, jedan, pa drugi i eto me na zemlji...dalje ništa ne znam šta se desavalo."

Pažljivo sam saslušao sina, ništa ne pitajući i ne komentarišući. "Hvala Bogu, da je ostao živ, a za posledice biće vremena", rekoh u sebi.

Dogovorili smo se da od majke, koja je od ove klinike na 300 metara, na Psihijatrijskoj klinici, što duže sakrivamo njegovo ranjavanje. Kada bude saznala znamo da će doživeti novi šok.

Posle razgovora sa Želimirom posetio sam suprugu **Veru**. Uz velika naprezanja suzdržao sam se da ne govorim o Želimirovom stradanju.

U Štabu sam izbegavao razgovore o nemilom događaju, dva dana nisam prisustvovao jutarnjem referisanju i izbegavao sam kontakte sa komandantom i Karićem.

Gospodin Izetbegović je na moje pismo-ostavku odgovorio pismom u kojem me poziva da dobro razmislim pre nego donesem odluku o daljem angažovanju u TO RBiH.

I sada mislim da je bila normalna moja reakcija vezana za slučaj sina Želimira. Poziv koji mi je gospodin Izetbegović uputio budi nadu da će se pitanje Sarajeva odvijati u povoljnijem smeru i da mi je u tom slučaju i dalje mesto među borcima i građanima koji žrtvuju sebe i porodice za bolje sutra svih građana koji žive u Sarajevu.

Zgusnu se nekako život u ratu

13.maj 1992.

Raketirana Željeznička stanica, Hotel »Bristol«, »Elektroprivreda«...

14.maj 1992.

Iako sam veoma umoran, a skoro će ponoć, ne mogu da zaspim. Po glavi mi se vrmaju svakojake misli – od onih najgorih, depresivnih, pa do onih pozitivnih, optimističkih, pa tako ukруг. Svakodnevno građani i vojnici sve glasnije postavljaju pitanje – šta se čeka, zašto ne proteramo četnike sa visova oko grada, do kada će »ovo« trajati?

Ne nalazim ni prave, ni jasne odgovore. Ne smem im govoriti o pravom stanju u kojem se nalaze branitelji Sarajeva. Sa čime se mi, zapravo, suprostavljamo stravično naoružanom YU agresoru i njegovoj braći po oružju i nacionalitetu u Bosni i Hercegovini? Odgovor na ovo pitanje je uzrok mojim cikličnim strahovanjima, naročito u kriznim, vojnim kampanjama neprijatelja! Svaki put nakon obilaska ili inspekcije naših položaja, kada sam sređivao svoje utiske i zapažanja i pripremao izveštaje za komandanta Efendića, hvatao me iskonski strah. Hoće li i mogu li ovi srčani ljudi u civilnoj ili nekakvoj poluvojnoj odeći, sa tenama na nogama, polugladni ili gladni, slabo ili gotovo sasvim nenaoružani, sa malo ili bez ikakve municije, izdržati duže sva ova brojna iskušenja?

Eto, neki dan, tačnije 12. maja, obilazio sam borce na liniji Brajkovac – Vranjača, dužine 500 metara, i utvrdio da je svaki treći na položaju iza prirodnih zaklona, naoružan sa puškom M-48 (»tandžara« kako je vojnici zovu), poluautomatskom puškom ili »kalašnjikovom«, sa 5-10 metaka svaki. Video sam samo jednu »osu« i desetak ručnih bombi, izrađenih u radionici »Satex-a«, i ništa drugo od vojne opreme! Moj vodič Bego, zvani »hiljadu trava«, ima jedan lovački karabin sa snajperom i veliki lovački nož. A u Štabu smo mislili da imaju desetine »osa« i »zolja«!

Po gradu kolaju priče o našem RPG-u i nitroglicerinkama, a ja ih do dana današnjeg nisam video! Na Vranjači se borci vajakaju: »E, da smo imali bar dva – tri RPG-a, »osu« ili »zolju«, nikada nam 'čete' (četnici u žargonu – nap. autora) ne bi uzele Zlatište. Nikada!« Pitam ih, otkuda im i ovo oružje kojeg imaju. Odasvud, glasi njihov odgovor. Trofejno i lovačko je doneseno od kuće. »Babo mi je kupio kalašnjikov i ovih deset metaka, za tri stotine mara (njemačkih maraka – nap. autora)« – rekao mi je jedan. Neki su se hvalisali da su ih dobili od Patriotske lige, a drugi od SDA. Malo ih je zarobljeno od JNA. Među vojnicima kolaju i priče da pojedinci trguju oružjem, naplaćuju borcima puške.

Da apsurd bude veći, kritično stanje sa naoružanjem i opremom na prvim brobenim linijama nije se opažalo u gradu. Na ulicama Sarajeva se viđaju »napucani« i nabildani policajci iz TO i stanica javne bezbednosti, naoružani najnovijim modelima poluautomatskog i automatskog oružja. I to je tema stalnih mojih polemika sa vojnicima na prvim linijama. Iskreno sam priznao da mi iz Štaba nismo u stanju poslati ove »šanere« (foler – nap. autora) na borbene linije. Obećavao sam im da ću učiniti sve što je u mojoj moći da se ovo sramno stanje izmeni, ali ni sâm nisam bio ubeđen u snagu svog obećanja.

Imao sam jedinstvenu priliku da vidim i egzemplarne primerke našeg »naoružanja«. Tako mi je jedan mladić na položajima u Blekinom potoku pokazao svoju pušku, na njoj grb monarhističke Jugoslavije i godina proizvodnje 1928!?

A oni tamo, preko, na koje je uperena ova puška, tvrde naši obavještajni izvori, raspolažu sa naoružanjem i municijom »do grla«. Svaki vod ima mitraljez M – 84, zvani »sijač smrti«, a svakodnevno se razbacuju paljbom po našim položajima sa desetak »osa« i »zolja«, uz arsenal minobacača i topova svih mogućih kalibara. Tek tako, da pokažu šta imaju, da uplaše ili rasteraju strah, ko zna? Malo im je i to, pa se služe i drugim »borbenim« sredstvima. Iz večeri u večer, puštaju sa tranzistora, otvorenog »do daske«, zvuke od Kosova do »najnovijih« patriotskih pesama, »garniranih« cijukom klasičnih gusala.

A naši ne mogu ni vesti sa programa Radio Sarajeva da čuju! Nemaju aparata, ni struje. Znam da je uprava za moral

propisala i odredila koja tehnička sredstva treba da poseduje svaka jedinica, ali nema mogućnosti. Stoga, naši kontriraju »četama« pesmom o Sarajevu, o ljiljanima, Bosni i Vikiću. S vremena na vreme znaju gromoglasno podviknuti: »Allahu ekber!« (»Bog je najveći« – nap. autora). Ne znam da li time razbijaju vlastiti strah ili ga »brđanima« uteruju u kosti?

Ne smem ni da pomislim na zimu. Kako će ovi hrabri branitelji Sarajeva izdržati sve ove nedaće i zimska iskušenja, i sprečiti agresoru put do grada? Ne mogu a da se opet ne prisetim onih »lepotana« i »manekena«, tatinih i maminih »sinčića«, sa antiminskim čizmama na nogama, u NATO-ovim »Alfa« uniformama, sveže obrijanih i prestižnim losionima tipa »Mascho« osveženih, sa »Raybankama« na očima, gradskih šetača i osvajača devojačkih srdašaca po sarajevskim ratnim kaficima, koji posluju kao u dobra, stara, predratna vremena. Muka mi je. Lečim je sarkazmom: da mi ih je samo videti u mokrom rovu prve borbene linije na Vranjači!?

A ja sam gore, na tim položajima poviše grada, naše prave borce, istinske branitelje, na grub način, s prva, upozoravao na neurednost, zapuštenost, neobrijanost, iako sam i sam video da nemaju ništa osim golih života, slabe odeće i obuće i još bednijeg naoružanja. Nemaju gde da se opnuže posle napornog stražarenja, da nešto kvalitetno pojedju, da popiju nešto toplo, tečno, da se ugreju, da snagu obnove ili osuše od kiše natopljene »uniforme«. Često su imali da popiju samo šoljicu vode koju su sami donosili od kuće u plastičnim bocama. ... Pa mi je čak postalo neprijatno što sam među njih dolazio iz grada doteran, po vlastitoj navici, kao »ispod čekića«!

Danas mi je načelnik za organizacijsko-mobilizacijske i personalne poslove dostavio pregled starešina iz bivše JNA koji su se prijavili u TO RBiH. To je veoma zanimljiv pregled koji navodim u celini:

Kategorija Muslimani Srbi Hrvati Ostali Ukupno

Oficiri	643	17	56	26	742
Ml. Ofic.	295	2	18	5	320
Svega	938	19	74	31	1.062

18. maj 1992.

Štab TO RBiH i dalje deli prostorije sa Predsedništvom RBiH i Ministarstvom odbrane RBiH koji su razmešteni na prvom spratu. Organi Štaba razmeštenisu na drugom i trećem spratu, au podrumskim prostorijama urađeno je sklonište koje se koristi u slučajevima jačeg minobacačko-artiljerijskog granatiranja. Nekolicina visokopozicioniranih članova Predsedništva i ŠTORBiH sigurnosti radi više vremena provodili su u skloništu nego u svojim kancelarijama!

20. maj 1992.

Skoro je ponoć. Iako umoran posle napornog, poludnevnog obilaska položaja u Velešićima i Pofalićima, poprištu tzv. Pofaličke bitke koja je vođena 16. i 17. maja, pišem ovu zabelešku. Ova bitka zahteva potpuniju i dublju analizu, koju je moguće kvalitetno uraditi tek u uslovima mira, znači nakon rata. Sada se može, bez bojazni da zapadnem u subjektivizam, zaključiti da ona predstavlja prekretnicu u borbi za Sarajevo, a time, indirektno, ali ne i manje značajno, i za odbranu cele Bosne i Hercegovine.

Oko 10. maja u ovaj deo grada je bila upućena naoružana grupa iz Srbije i Crne Gore, pripadnici paravojnih formacija »beli orlovi«, »arkanovci« i »šešeljevci«. Na kraju je, smatra se, bilo raspoređeno oko 600 paravojnih ekstremista SDS-a, tj. ojačani bataljon naoružan automatskim pešadijskim naoružanjem i minobacačima 60 i 82 mm.

Na strani odbrane Velešića i Pofalića, koju je stručno-vojnički i organizacijski pokrio Štab TO opštine Novo Sarajevo, bila su uključena dva pofalićka odreda TO, velešićki odred TO, vod odreda TO sa Koševskog brda komandanta Salke Gušića i dva protivoklopna odeljenja specijalaca MUP-a i vojne policije, bez i jednog minobacača.

Akcija je odlagana dva puta. Čekao se najpovoljniji trenutak za postizanje potpunog iznenađenja i kad psihološka prednost

naših boraca dostigne vrhunac u odnosu na tehnički i brojčano jače paravojne snage bosanskih Srba i »dobrovoljaca« iz Srbije i Crne Gore.

U prepodnevnom satima 15. maja, preko zvučnika automobila u pokretu četnici su se oglasili meštanima Pofalića ultimatumom, »da se Turci« bezuslovno predaju zajedno sa naoružanjem.. »Ovako smešan ultimatum smo odbili i, zauzvrat, poručili četnicima da se oni predaju«, sa ponosom mi je govorio komandant Idrizović. Tako je ostao status quo. Niko se nije predavao. U zoru, preciznije u 4.00 sata, 16. maja, Regionalni štab je dao »zeleno svetlo« Opštinskom štabu TO Novo Sarajevo da počne akcija.

Žestoke borbe vođene osam punih sati, tj. do podneva, kada su se na Čangalovića česmi sastali Jukini i Habibovi borci. A četnici? Iznenadjeni brzinom napada i odlučnošću jedinica TO, a posebno kada su ostali bez najjačih uporišta, naročito onog kod »Plavog granapa«. Njega su »razvalili« specijalci Dževada Topalovića – Tope i Salke Gušića, uz sadejstvo diverzantske grupe Pofaličkog i Velešićkog odreda, pa je četnike zahvatila panika. Od tog momenta njihov otpor je postao začuđujuće slab. Bili su razbijeni u manje, neefikasne grupe i ostalo im je samo da produžavaju sopstvenu, agoniju boreći se celu noć između 16. i 17. maja.

A naši, poneseni početnim uspehom, nastavili su produženom akcijom »čišćenja« tokom 17. maja i proterali četnike do brda Orlić. Uspeh je prevazišao najoptimističnija očekivanja planera akcije u Opštinskom štabu TO. Radosna vest je prostrujala gradom – teritorijalci očerupali »bele orlove«, na Orlić ih oterali! Slobodna teritorija Pofalića je sada veliki rejon.

23. maj 1992.

ŠTA JE S ORIJENTALNIM INSTITUTOM?

Državna agencija BH Press objavila je vest da je Predsjedništvo RBiH postavilo Sefera Halilovića, dosadašnjeg načelnika za operativno–nastavne poslove, na mesto komandanta Štaba TO RBiH, umesto pukovnika Efendića. Ova vest me nije osobito iznenadila, jer sam bio svedok izvesnih radnji koje su sugerirale na tu mogućnost, ali me nije ostavila ravnodušnim. Bio sam povredjen, jer sam opet izbačen »u aut« kod ovako važnih odlučivanja. Iako imam, formalno, visoko mesto, drugo ili treće u vojnoj hijerarhiji Republike, nisam dobio mogućnost da iznesem svoj stav o kadrovskim promenama u Štabu. Počeo sam da shvatam da su centri moći odlučivanja negde drugde, izvan sistema rukovodjenja i komandovanja, i da se »tamo negde« odlučuje o najbitnijim stvarima planiranja i organizovanja oružane borbe.

26. maj 1992.

Prisustvujem sednici Predsedništva. Komandant Halilović upoznaje članove Predsedništva sa trenutnom vojnom situacijom. Neprijatelj je u svemu tehničkom premoćan. Njegov komandni sastav čine profesionalne starešine JNA. Tehničko materijalna sredstva (TMS) u jedinicama pobunjenih bosanskih Srba su u celosti iz arsenala JNA, logistička podrška im dolazi iz Srbije i Crne Gore. U globalu, TO RBiH ne oskudeva u ljudstvu. 23. maja TO je imao ukupno 93.052 borca. Nema tenkove, oklopne transportere, sredstva veze, inženjerije, uniforme, odeću. Nema kasarne za smeštaj vojnika.

Neki podaci, koje sada prvi put čujem, dodatno povećavaju moju zabrinutost. Da bi se stanje popravilo, Sefer u ime Štaba TO predlaže da se od rezervnog sastava milicije obrazuju dve brigade i da se uključe u sastav TO; da se proglase ništavnim akreditacije izvesnih grupa, grupica i samostalnih jedinica i uvede jedinstvena akreditacija pripadnika OSBiH, da se odmah pristupi izradi Uredbe sa zakonskom snagom o vojnim stanovima i da se ponište rešenja izdata u MUP-u o uselenju u vojne stanove. Također predlaže da se formira prateća četa za obezbeđenje Predsedništva i da se izradi Kodeks ponašanja prema ratnim zarobljenicima, u skladu sa odredbama Ženevske konvencije.

Ministar MUP-a Jusuf Pušina potvrđuje da u gradu doista vlada anarhično stanje i da je grad opljačkan »iznutra«. Ali, odbija optužbe izrečene na račun policije. »Komandanti jedinica TO ne dozvoljavaju policiji da interveniše u njihovim zonama

odgovornosti. Pljačku su izvršili pripadnici TO, a ne policija!«, kategoričan je ministar. Slaže se sa ocenom da je bilo samovoljnih upada u privatne stanove, uz napomenu - »ne samo srpske«.

«Preduzete su mjere koje će ubuduće spriječiti takvo ponašanje.« Pušina se ne slaže sa Seferovim mišljenjem da policijske snage nisu uključene u odbranu Sarajeva. »Gospodo, treba da znate da je policija odbranila ovaj grad. Da nje nije bilo, danas ne bismo sjedili u ovoj zgradi Predsjedništva«, povišenim glasom odgovara ministar na izrečene optužbe.

28. maj 1992.

Skoro će ponoć, hoću da zabeležim presretnuti razgovor komandanta vojske bosanskih Srba Ratka Mladića i komandanta artiljerijske brigade Mirka Vukšanića. Razgovor je tekao ovako:

Mladić.

Izvolite, družo generale?

Šta predlažete da tučem?

Pa, evo, ja sam naredio tri plotuka, ova što se maloprije...

Dobro, ti si naredio. Koje ciljeve mi predlažeš?

Ja više ne bih po ovim ciljevima, prenio bih vatru ovamo na Pofaliće.

Nemoj. Šta ćeš na Pofaliće?

Pa, zato što smo samo jedan plotun po njima.

Velušiće tuci, Velušiće...

Velešiće...

Velešiće.

Da, razumem.

Velešiće tuci, i Pofaliće tuci, tamo nema srpskog življa mnogo.

Da.

A tuci ono oko one Dobrovoljačke, oko one Humske gore.

Oko Humske....

I Đure Đakovića gore.

Razumem.

Je l' ti jasno?

Razumem.

Predsedništvo mi još jedan plotun pali.

Razumem, družo generale!

Zdravo.

General Mladić je tokom rata u hrvatskoj komandovao kninskim korpusom JNA i zbog okrutnosti u komandovanju, granatiranja Zadra i gradova u dalmatinskoj Zagori proglašen je ratnim zločincem u Republici Hrvatskoj. Postavljen je za komandanta vojske bosanskih Srba polovinom maja i nastavio ubijanje građana Sarajeva. Takvog kakav je sigurno ga čeka električna stolica!!!

0.maj 1992

Zgusnu se nekako život u ratu. Pred neizvesnom sutrašnjicom, u zadnjih desetak dana maja, pravim opsesivne »inventure« protoklog života. Ne znam koji je smisao toga i zašto, ali mi se prošlost nameće tako snažno da me od tog golemog pritiska spasavaju samo moje velike obaveze i aktivnosti. Čim malo predahnem od njih, prošlost neumoljivo zakuca na vrata moje svesti i ja nevoljno započinjem svoje »kopanje« po njoj.

Vojnička služba podrazumeva seobe, česta menjanja garnizona i gradova. Znam oficire koji su u karijeri u bivšoj JNA promenili 20-tak garnizona i mesta službovanja, od Slovenije na severu do krajnjeg juga u Makedoniji. Mene je, nejasnom logikom okolnosti, takva sudbina vojnog starešine mimoišla, premda nije učiteljsku porodicu mog oca i majke. Otac je službovao u brojnim školama na selu i gradu. Naravno, i mi sa njima, moja sestra i ja. U mom najranijem detinjstvu živjeli smo u selima Šuvajčićima, uz Dunav, pa u Jablanici, na pitomoj Prosari kraj Bosanske Gradiške, u Moldavi i Langovetu u Rumunjskoj, Beloj Crkvi u Banatu, u Bosanskoj Krupi, pa, kao trinaestogodišnjak, u Zrenjaninu.

Život u Zrenjaninu bio je divan period mog detinjstva. Bio je materijalno skroman, da ne kažem siromašan, ali sretan i lep. Zavolio sam taj grad i njegove ljude. Mislim da su i oni mene. Iako je od tog doba proteklo dosta vode rekomb Begejom, u mom sežanju i sada žive jasni likovi mojih školskih drugara i prijatelja, naivne, romantične, ničim opterećene generacije pedesetih godina, čiji su ljubimci bili estradne zvezde Ivo Robić, Lola Novaković, Duško Jakšić, omiljeni fudbalski timovi zrenjaninski »Proleter« i beogradska »Zvezda«, a ljubav poezija, košarka, francuski i ruski jezik. Saša, Maja, Ksenija, Marija, Draginja, Bogdanka, Mileva - sedam ruža u razredu među nama, »muškarčinama« sa par dlačica na bradi, Mišekom, Ivom, Džekijem, Manojlom, Kišom, Veljkom, Vladom, Prokom, Jarićem, odreda ludo zaljubljenih u profu geografije, zanosnu Ninu Vinogradov. Sa njenih časova nikada se nije bežalo do u sanjarenje, kao što smo znali »bolovati«, jedni u vreme časova iz francuskog, a drugi latinskog jezika.

Činili smo skladan i jedinstven razred, kako u dobrim, tako i »magarećim« stvarima. U muškim sportskim nadmetanjima, na rukometnim i fudbalskim utakmicama sa suparničkim školskim razredima, imali smo snažnu navijačku podršku naših drugarica. Za njihovu privrženost mi smo im se oduživali noćnim ispraćanjima do njihovih kućnih kapija. Morale su, jadne, tako je zahtevao ondašnji građanski red, biti u kući do devet uvečer. A mi, muška bratija, skupljali smo se onda na omiljenom gradskom odredištu i do kasno u noć prepričavali jedni drugima stvarne ili izmišljene, željene, događaje sa njima, na tom bajnom putu do njihovih kapija.

Gimnazijsku maturu pamtim po dva događaja. Prvi, po neuspehu nameri da se konačno legalno »natreskamo do daske«. Besparica je sprečila taj podvig. Imali smo tek toliko novca da kupimo dve boce vina, dovoljnu tek da se razveselimo. I drugi, umesto da budem oprošten od obaveze polaganja maturalnog ispita, kao što se očekivalo, nastavnik latinskog jezika mi je, po onoj »Vitae, non sholae« - Učimo za život, ne za školu- neočekivano zaključio »trojku«, pokvario prosek ocena i »oterao« na maturalne ispite. Nepripremljen za ovakvu eventualnost, na ispitu iz fizike i matematike sam doživio totalni fijasko.

Mora da me je iz nevolje izvukao moj pismeni rad iz književnosti, koji je proglašen najboljim u generaciji. Tema je bila »Kuj me, življenje, kuj« - polustih slovenskog pesnika Otona Župančiča U pismenom radu opisao sam svoje viđenje života. Za mene život je bio trka na 110 m, sa preponama. Kratak i sa puno prepreka. A zatim, u tom životu sebe sam video kao dirigenta sa velikim orkestrom. I, na kraju – život kao maratonska trka na 42.195 metara!

Bio sam svestan da nemamo para. Jednostavno, pomirio sam se sa činjenicom da ne mogu prisustvovati maturalnoj večeri. Srećom, moja majka, najbolja majka na svetu, sašila mi je belu košulju od krevetske plahte, kratkih rukava, jer nije bilo dovoljno platna. Već sam imao sako od somota i cipele sa gumenim đonovima. Snašla se da plati ulaznicu, ali nisam imao kravatu! Tako mi je majka Emilija omogućila da doživim do tada najlepší trenutak u životu. Ali, ovim se ne završava moje sećanje ma maturalno veče. Dolazeći u hotel razmišljao sam o tome kako će moji vršnjaci i vršnjakinje biti odeveni. Težio sam se da Jarić, Veljko, Proka, Manojlo neće biti bolje obučeni od mene. Znam da teško žive Draginja, Mileva, pa i Ksenija. Drugi su već tada počeli »da ganjaju modu« Utešen činjenicom da ću ipak prisustvovati najradosnijem događaju i da će biti i drugih skromnije odevenih, odvažno sam ušao u hotel.

U trenutku, obuzela su me dva osežanja. Prvo, tuga i suze u očima. Svi moji drugovi i drugarice iz razreda izgledali su mnogo bolje obučeni od mene. Srećom, drugi osećaj bio je jači od ovog prvog. Majka mi je ipak omogućila da budem na maturskoj večeri! Suze radosnice zamenile su suze tuge. Evo, u sobi gde spavam visi slika sa nasmejanim licima maturanata Druge zrenjaninske gimnazije godine 19954/56!

Vojno školovanje nije bilo moj izbor. Velike obaveze i angažman na Vojnoj školi u Beogradu nije mi ostavilo mnogo vremena i mogućnosti da se temeljito srodim sa tim gradom i njegovim ljudima. Tri godine edukacije i šest godina ambiciozne službe u glavnom gradu nisu me mogle ukoreniti u tu sredinu. Ono što me tamo činilo sretnim bili su brojni umetnički i kulturni sadržaji i događanja kojima sam bio revnosan pratilac i »potrošač«.

Preselenje u Sarajevo je značilo pomak. Grad i ljudi, ali i moja dostignuta životna zrelost, iskustvo, pomagali su mi da širom otvorenih očiju pogledam novu sredinu u koju sam došao živeti. Ovaj grad, začudio sam se, poseduje krasne ljudske osobine: plemenitost i čovečnost!. To saznanje me tako moćno zaokupilo da sam, naprosto, »morao« izučiti i istoriju Sarajeva, tražeći ključ odgovora o nastanku ove njegove osobenosti. Ta istorijska strast, evo, u meni traje od tog doba, i ni danas ne popušta. Nimalo!

Do ovog poganog, ratnog vremena, živim u Sarajevu neprestano dvadeset i sedam godina, bogatih i sadržajnih ljudskih godina. Na brojne upite novinara, ali i drugih, znatiželjnih, zašto sam ostao u okruženom gradu, jednostavno ali duboko istinito odgovaram: »Zbog Sarajeva, zbog njegovih ljudi!«, kao što o tome govori i stih »Sarajevo, ljubavi moja!« iz pjesme šansonjera Montena.

»To je grad! U svakom smislu te reči. I u koje god doba dana, i sa kojeg god uzvišenja bacite pogled na Sarajevo, uvek i nehotice pomislite isto: »To je grad, grad koji traje i umire i u isto vreme se rađa i preobražava«, tvrdnja je nobelovca Andrića, koja je životno neporeciva. A sada taj grad tuku, sa okolnih uzvišenja, barbarske horde tobožnjeg humaniste, lekara i pesnika koji je napisao stih: »Siđimo u gradove, da tučemo gadove!« Montanjer durmitorski, izgubljeno crnogorsko čeljade četničkog oca, koje, na sarajevsku i bosansku nesreću, nađe u »tom gradu«, svoje mesto školovanja, službu i porodičnu sreću, svoj dom, oduži se nezahvalno, još gore, katilski svom gradu – domaćinu.

U Sarajevo sam sa porodicom stigao sa zebnjom, ali otvorenog srca i ono me primilo istim načinom. Uklopili smo se u običaje, prihvatili tradiciju, zadržali i sačuvali sopstvenu. Uz male, početne konflikte, zedevice i pokoju čvorugu na glavi, Vladimir i Želimir su ubrzo primljeni u »raju«. Grad i okolina, topli i dragi ljudi u njemu postajali su nam svaki dan sve bliži, prosto su se uvlačili čoveku pod kožu. Sarajevo, to su moji sarajevski drugari, Šefket Haverić i njegova porodica, Čerimagići, Krivošije, stari dedo Vejsil i njegova deca, Hadžikapetanovići, Kreštalice, Pešići, Čatovići, Đečevići... Sazrevala je misao u meni da on postaje moja sudbina, moj grad za sva vremena. Sada, kad trpi najžešća materijalna i duhovna razaranja, kad patnja ljudi doseže granice izdržljivog, on mi je još draži i bliskiji.

Mi branimo naše Sarajevo!

Juni 1992.

Dnevniku »pribadam« tekst koji je novinarka **Medina Delalić** objavila u listu Mladina.

"Ako se jednog dana bude pravio film o Sarajevu, a sigurno hoće, jedan od glavnih likova biće pukovnik Jovan DIVJAK, zamjenik načelnika Glavnog štaba Oružanih snaga BiH, tačnije hijerahijski treći čovjek odbrane BiH. Vjerno će ga moći dočarati samo čovjek koji ima puno energije, koji hoda vojnički, strogo, odlučno, a onda u grupi ljudi, pored koje se zaustavi da izmijeni po koju riječ, ostavlja «oblak» smijeha. Ima sve pozitivne osobine jednog Srbina. Neposrednost, duhovitost, brzinu razmišljanja, koje se ispoljavaju na pravoj strani, zbog čega ga Sarajlije već zovu «Srbini s ljudskim likom». Zovu ga još «vojnik mekog srca» i «pukovnik sa cvijećem». On jeste sve to, ali je siguran da ga ponašanje neuobičajeno za jednog vojnika i ljubav prema cvijeću nisu učinili tako omiljenim među vojnicima i građanima Sarajeva. Učinio je to profesionalizam kombinovan sa mangupskim ponašanjem, koje jedino može proći kod bosanskih boraca, ljudi kojima rat nije profesija i koji, samim tim, nisu navikli na armijsku disciplinu i poštivanje autoriteta.

Pedesetpetogodišnji Divjak rijetko koju noć provede u štabu Oružanih snaga koji je smješten u zgradi Predsjedništva. Vrijeme uglavnom provodi obilazeći položaje, pužući sa 20-godišnjim mladima po blatu ili jurajući kroz mračne sarajevske ulice autom po gradu. Naravno, brza vožnja nije stvar hira pukovnikovog vozača, ujedno tjelohranitelja, sekretara i jedinog pratioca **Emira**, već nužda proizašla iz činjenice da se treba trkati sa mecima, a umjesto krivina izbjegavati granate. Sticaj okolnosti je htio da sam se više puta sreća sa pukovnikom, ali su mi cehovske kolege preporučile da ga nikada ne pitam o tome kako se njegova nacionalnost i srpsko porijeklo (rođen u Beogradu) uklapaju sa opredjeljenjem za borbu na bh. strani. Jednom prilikom, indirektno, objasnio je to sam rekavši da je njegovo «opredjeljenje za ovu domovinu» slijed onoga kako je živio proteklih 26 godina u Sarajevu. U svakom slučaju podtekst ove rečenice, koja dobija na težini činjenicom da je nije izrekao Musliman ili Hrvat već Srbin, kazuje da ne bi trebalo pitati Srbe koji su ostali zašto su ostali, već one koji su otišli na brda: zašto su otišli?"

1. jun 1992.

Komandant TO Otesa **Abid Izmirlić**, kapetan I klase bivše JNA, geodeta i topograf, na moj predlog postavljen na tu dužnost, više puta me pozvao da dodem u Otes, i pomognem u uspostavljanju saradnje i sadejstva »vojske« i civilne vlasti.

Prvi dan juna je topao. Temperatura je 26°C. Uputili smo se u Otes. Vozač Emir nas provlaci brzom vožnjom kroz Velešiće i Pofaliće, vešto izbegavajući vatru PAM-ova i PAT-ova sa četničkih uporišta na nižim trebevičkim padinama, sa Zlatišta i Vraca. Na Stupu smo prošli kroz razrušene pogone auto-baze »Centrotransa«, pa, potom, punim gasom izbegli dve minobacačke mine. Đavo će sami znati odakle su doletele?

Kroz naselje idemo peške. Preda mnom čujem žagor: «Evo ga! Ide komandant!» Meštani sa vrtnih vratnica i plotova, ispred kuća, sa balkona i trotoara, na ulici, prepoznavši me, aplaudiraju, mašu rukama. Iznenađen sam ovakvim prizorom, polaskan dobrodošlicom, sretan spoznajom da su ovim hrabrim ljudima dostupne informacije iz centra grada. Stiskaju mi ruke, tapšu po ramenima, čestitaju na uspehu trećeg maja. Jedan se predstavlja: »Ja sam Brajlović. Evo sam ost'o sa svojim ljudima i pomažem u ishrani teritorijalaca i mještana.« Odgovaram: »Tako i treba. Bravo! Samo tako nastavite«, a tiho pitam Emira: »Ko je taj?« On se čudi: »Ma, jedan od najimućnijih Sarajlija. Poznati trgovac i mesar. Mnogo je novaca dao za nabavku oružja za odbranu Sarajeva!«, ekspresno me obavještava Emir.

U komandi odreda Otes referiše **Izmirlić**. Navodi teško rešive probleme, zbog kojih treba moju pomoć. »Naselje je sa tri strane okruženo teritorijem koje je zaposjeo neprijatelj. Dokle će ovako ići niko ne zna! Odsječeni smo od Sarajeva, a plašimo se da će HVO, bez borbe, prepustiti četnicima jedini izlaz iz naselja kod mosta u Doglodima i da će nas tako dovesti u potpuno okruženje. Eto, nemamo ni svoje vozilo, kako bi ranjenike prevezli do grada u bolnicu. Ipak, najveći problem je što nemamo potpunu saradnju sa komandom HVO-a na Stupu. Sa njihovim komandantom Marićem ne možemo dogovoriti sadejstvo i podršku. Mislim da se radi o političkom, a ne vojničkom pitanju. Muslimani i Hrvati se moraju dogovoriti što je moguće brže o zajedničkoj borbi. Hrvati iz Otesa slobodno trguju sa Srbima iz Iliđe i Bojnika. Ja to ne mogu da shvatim!«

Trguju i saraduju sa četnicima, sa našim zajedničkim neprijateljem!? Imam problema i u samom Otesu. Samozvani komandant Alić stalno se miješa u rukovođenje i komandovanje. Mnogi se mještani žale na njegovu ponašanje, a učestale su i njegove otimačine privatne svojine građana.«

U grad smo se vratili kasno. Vožnje nisam bio ni svestan, jer sam u glavi sumirao sve one brojne i uznemirujuće činjenice iz Otesa i sistematizirao zahteve i mere koje treba hitno referisati Štabu. Iako ne delim Izmirlićevo uverenje o mogućoj izdaji od strane HVO, ipak ću upoznati Regionalni štab TO o svekolikim opasnostima koje vrebaju sa zapadne strane grada.

2.jun 1992.

Komandant Halilović je organizovao sastanak sa pomoćnicima. Izvršili smo analizu i ocenu borbenog morala. Naravno, prvo smo ocenili stanje morala kod neprijatelja, kod vojske pobunjenih bosanskih Srba. S obzirom na činjenicu da nisu uspjeli da uđu u Sarajevo za nedelju dana, kao što su planirali, i da okupiraju Bosnu i Hercegovinu za tri – četiri sedmice, da su oko Sarajeva izgubili jake taktičko–topografske objekte, da imaju velike gubitke u ljudstvu i da im ono sada nedostaje, moral njihovih vojnika je u opadanju. Izrazita tehnička nadmoć i dominantni taktički položaji koje kontrolišu su osnova na kojoj grade moral! Da bi popravili stanje morala, sigurno će pokušati ponovne napade na grad. Potvrda toga su pojačana granatiranja centralnog dela grada.

U analizi stanja morala naših boraca duže vremena smo se bavili faktorima koji na njega negativno utiču. Nepopunjenost jedinica i borci starijih godišta su najveći problemi. Sekretarijat za narodnu odbranu u Sarajevu je znatan broj vojno sposobnih građana rasporedio na »neborbene dužnosti.« Ima ih mnogo u Civilnoj zaštiti i to u rasponu od 25 do 45 godina. Za odbranu korisnije je da imaju pušku u ruci i brane svoj grad. Za primer ovog stanja sa ljudstvom naglasio sam da sam na Čolinoj kapi, u Faletićima, na Brekinom potoku, na borbenoj liniji, susretao ljude od 60 do 70 godina. Podatak da je veliki broj ljudi na radnoj obavezi, a samo neznatan broj preduzeća stvarno radi, primer je slabog rada Sekretarijata narodne odbrane i ignorisanja zahteva GŠ da se svi borbeno sposobni građani rasporede u jedinice ARBiH. U brojnim logističkim centrima po opštinama u pravilu rade »tatini sinovi«. Neki su pribežište našli u rukovodstvima političkih stranaka. Brojna je lista i poverenika u mesnim zajednicama i Crvenom krstu/križu. Na stanje ratnog morala kod boraca utiče negativno i priličan broj »šanera«, koji se šepure na javnim mestima u gradu i samo s vremena na vreme »odrade« neku akciju.

U analizi zaključujemo da nema potrebne sinhronizacije aktivnosti između GŠ i Ministarstva unutrašnjih poslova. Izostaje međusobno ispomaganje. Osim Specijalnog odreda policije, kojim komanduje **Dragan Vikić**, mali je broj jedinica policije na borbenim linijama odbrane. Gradska vlada se pokazala nesposobnom da braniocima i njihovim porodicama obezbedi najminimalnije uslove za život. Kako se onda u takvim okolnostima može uopšte govoriti o patriotizmu i borbenom moralu?

Pojedine grupe vojnika i civilne policije ulaze neovlašteno u privatne stanove, protivzakonito i samovoljno pretresaju. Blamiraju vlast u gradu i bacaju ljagu na oružane sastave. Sve je uočljiviji strah u narodu, naročito među nemuslimanskim življem.

Nedostatak stručnog komandnog kadra je veoma ozbiljan problem, koji se negativno reflektuje na stanje borbenog morala u jedinicama. Komandanti nekih jedinica, posebno u opštini Stari grad, ne poseduju ni minimum vojnih znanja, da bi mogli planirati borbena dejstva i uspešno komandovati jedinicama. Situacija je tim ozbiljnija što nemaju ni svesti o svojim vojničkim nedostacima, pa postaju ozbiljna smetnja u sistemu zajedničkog komandovanja.

...

I onda, na kraju, načelnik Uprave za moral pukovnik **Karić** predlaže da se stanje morala u našim jedinicama oceni kao - vrlo dobro!

»Kome to treba?« – zapitao sam se začuđen. Nas nekoliko starešina, među kojima je bio i **Sefer**, insistirali smo da Uprava za moral mora bolje spoznati stvarno stanje u jedinicama i realnije procenjivati stanje morala. Komandantu Haliloviću predloženo je da Predsedništvu prezentira »neumiveno« stanje morala u TO R BiH.

Jučer me posetio predsednik Skupštine Opštine Novi grad **Ismet Čengić**. Zanimljiva je njegova priča, velika zabrinutost za opšte stanje u njegovoj opštini. Fabrika »Zrak«, važan industrijski objekt od strategijskog značaja za odbranu Sarajeva,

višestruko je ugrožen, a mere zaštite su slabe i neadekvatne. Ljuti se što je došlo do promena komandanta štaba TO Novi Grad, a bez znanja, saglasnosti ili bar konsultacije sa organima opštinske vlasti. Lično je mišljenja da novopostavljeni komandant Ramiz Salčin ne može uspešno voditi oružanu borbu. »On jeste heroj na lokalnom nivou i može uspešno komandovati manjom jedinicom, ali ne i Štabom. Uz to, samovoljan je, nikoga ne sluša«, odlučan je u svojoj oceni Čengić. U Opštinskom štabu, došlo je do podele na one koji »ganjaju« ličnu korist i one koji se bore za opštu stvar. Veruje da tome umnogome kumuje **Ramiz**.

Nasilno se ulazi u stanove; napušteni stanovi se ne pečate; građani se odvođe na nezakonito isleđivanje, a nekima se nakon toga gubi trag; pljačka se, otima, švercuje. Komadiri se, neretko, ponašaju kao šerifi! U okolnostima nasilničkog ponašanja pojedinaca, mnogi poštteni građani neće da se uključe u odbranu grada.

Na njegova brojna pitanja nemam ni sam odgovora, ali obećavam da ću u najskorije vreme doći u Opštinski štab i poduzeti mere da se bar neke slabosti otklone.

6. juna 1992.

Mučan osećaj izazvali su u meni i događaji u vezi s bolnicom »Jezero«. Kada je izgrađena kasnih sedamdesetih godina, slovila je za jednu od najvećih i najmodernijih ginekoloških klinika i porodilišta na Balkanu. Nju je među prvima žestoko i nemilosrdno gađao i rušio neprijatelj sa položaja u Pionirskoj dolini, sa Kromolja i Mrkovića. Četničko obrazloženje za taj više nego varvarski čin bilo je da je klinika pretvorena u vojni objekat, iz kojeg su Zelene beretke ubijale nezaštićeno srpsko stanovništvo u ovom gradskom području.

25/26 maja 1992. godine bolnica je pogođena zapaljivim granatama. U tom momentu se u njoj nalazilo 60 beba, 15 majki i oko 50 lekara, medicinskih sestara i babica. Zbog prekida u napajanju strujom odmah su umrle dve bebe u inkubatorima, a četiri malo kasnije, tokom izmeštanja u Očnu kliniku u gradu.

Kad sam bio prvi put u obilasku TO Opštine Centar komandant **Jašarević** mi je referisao o veoma složenoj situaciji u zoni odgovornosti njegovog štaba. Tada mi je rekao da je najteže u rejonu bolnice »Jezero«, gde imaju svakodnevne probleme na odbrani položaja. Nema dovoljno ljudi, imaju slabo naoružanje, nema municije, nasuprot jakih snaga neprijatelja...

9. juna 1992.

Amfiteatar na »Građevini« (Građevinski fakultet) je ispunjen do poslednjeg mesta. Prisutno je preko tri stotine vojnika. Jedva stišavam žagor mladosti. Razgovaramo o odbrani Sarajeva, Bosne i Hercegovine, o četnicima koji nemilosrdno nastavljaju bombardovanje grada, o dužini rata i najviše o problemima koji tište vojnike. Govornici se smenjuju jedan za drugim.

Diskusija je bila na momente polemična, žustra. Bilo je povremenih komešanja u sali, dobacivanja, nestrpljenja, ali ipak u granicama tolerancije i pristojnosti. Nisam mnogo govorio. Nije bilo potrebe. Kazao sam: »U zabludi su svi oni koji misle da će NATO intervenisati u Bosni i da će se rat završiti do jeseni. Pošto su ratnu mašineriju pokrenuli iz Beograda, upotrebljavajući celokupnu tehniku JNA da ostvare davnašnju želju o »velikoj Srbiji«, a uz prećutnu saglasnost Evrope i SAD, rat se neće zaustaviti sam od sebe. To mi moramo učiniti. Za sada samo patriotizmom, hrabrošću i puškom. Trebamo se bolje naoružati, drugačije ustrojiti vojsku i iz odbrane preći u napad. Za to nam je potrebno dve do tri godine. Za većinu velikih sila, za Francusku, Englesku, Rusiju, pa i SAD, ovde, u Bosni i Hercegovini, vodi se građanski, a ne osvajački rat. Naše diplomate moraju raditi organizovanije i odlučnije da se u Savetu bezbednosti i UN ovaj rat kvalifikuje kao agresija na članicu UN-a, čime bi se obavezali na pomoć u odbrani Bosne i Hercegovine.«

Govorio sam glasno, oprezno vagajući svaku rečenicu pre nego što je izgovorim, nastojeći da ono što izgovorim bude jasno i precizno. Dok govorim, u amfiteatru se povećava komešanje. Povremeno prekidam izlaganje. Vojnici su različitog stepena obrazovanja i vojno–stručnog znanja, pa cenim da sumnjaju u neke moje tvrdnje, naročito u onu o »dve do tri godine« koje su nam potrebne za totalnu konsolidaciju i prelazak u napad i oslobođenje Bosne i Hercegovine. Nju potkrepljujem podacima o naoružanju sa kojim srpska vojska drži Sarajevo u okruženju.

»Neprijatelj ima između 70 i 80 tenkova u krugu od 60 km okolo Sarajeva, oko 500 komada artiljerijskog oružja kalibra 120 – 155 mm i oko 17.000 do zuba naoružanih vojnika. U Sarajevu imamo tri tenka i jedan oklopni transporter, oko 70 artiljerijskih cevi i oko 5.000 pušaka. Ipak, brojke su jedno, a stvarnost drugo. Mi branimo naše Sarajevo! To je simbol otpora agresoru, svima kojima je Bosna u srcu, Muslimanima, Srbima, Hrvatima, Jevrejima i Romima, svim građanima Sarajeva. I mi ćemo pobediti!«

Snažan aplauz je prekinuo moje izlaganje, ali mi duši nije dao spokoja. »Ne mogu vam obećati ni puške, ni čizme, ni bolju hranu, ni cigarete, jer drugi odlučuju o logistici, a ja tu nemam mnogo uticaja. ('Nikakvog!' – ostade mi u grlu neizrečeno). Ali vam obećavam da ću vas svakoga dana obilaziti na položajima. To će biti moja pomoć vama da lakše provedete vreme na linijama.«

Skup se završio u dobrom raspoloženju, u duhu one apsurdno realne sentence: »kriza je velika, dakle, pobeda je izvesna!« Mnogi mi prilaze i pozdravljaju, žele saznati još neke pojedinosti i tako sebi olakšati muke.

11. juna 1992.

Imao sam naporan dan. Obišao sam položaje na Grdonju, Sedreniku, Kozijoj ćupriji i Popovom gaju. Ponoć je već odavno prošla, a ne mogu da zaspim, malo od umora, a više od bolnog osećanja. Mnogo krvi i mrtvih smo se nagledali ova dva meseca po sarajevskim ulicama. Posebno upečatljiv je bio stravičan prizor masakra, emitovan na TV 27. maja, kada su dve minobacačke granate ispaljene sa četničkih položaja sa Borija, eksplodirale među ljudima koji su stajali u redu za hleb u Miskinovoju ulici. Ubijeno je 17 građana, a ranjeno preko 50. Užas!

Ipak, na mene je do sada najbolniji utisak ostavio događaj kojeg mi je Emir ispričao vozeći me od Grdonja prema Sedreniku. Pitao je da li znam za jučerašnju tragediju neke porodice u ovom delu grada. Nisam znao, pa mi je ispričao. Desetog juna je jedna granata usmrtila troje dece, koja su bila sa vojnicima u dvorištu, i jednog vojnika. Kao uzgred je dodao: »Pa, nešto mislim, bilo bi dobro izraziti roditeljima saučešće!« Kada je predlog »pao«, a ja ga u magnovanju prihvatio, bili smo već prošli mesto nesreće. »Vozi nazad!«, rekao sam Emiru.

Dok smo u rikverc vraćali na tužnu adresu, misli su mi neverovatnom brzinom strujale jedna za drugom. Šta reći jednoj majci i jednom ocu koji su u mahu izgubili troje dece!? Kako se ponašati? Hoće li me i ko će me primiti? Ko sam ja za njih? Nepoznat čovek i uz to Srbin! A granata je verovatno doletela iz komšiluka, sa srpskih položaja iz rejona Barice. I neprijatnost, i strah, i osećaj dužnosti spram tih unesrećenih roditelja mešali su se u mojoj duši dok sam ulazio u mračni podrum gde su boravili.

Teško sam se privikao na tamu: kao sena, iz tužnog zbora okupljenih ljudi čije likove sam nazirao, izdvojila se žena četrdesetih godina, lica natečenog od plača. Pošla mi je u susret, govoreći: »Evo našeg komandanta, da sa nama podijeli bol.« Prišla mi je i zagrlila me. Ne mogoh, zašto ne priznati, zaustaviti suze koje su navrle pred tolikom nesrećom. Izrazih potom saučešće nešeg Štaba i svoje lično majci, ocu, baki, rodbini dece po redu kojim sam im prilazio. Glasovi su nam bili drhtavi, reči izgovaramo polušapatom. **Halida Bojadži**, majka ubijene dece, otpoče svoju tužnu priču, a svaka njena reč je produbljivala u meni bol. I ona i muž joj **Dule** (kasnije saznadoh da mu je to nadimak, **Abdulah** mu je ime), i njihovi sinovi **Fehim** (1975) i **Mirza** (1979) od 4. aprila se nalaze u Patriotskoj ligi, a sada su u odredu TO Sedrenik.

Zavisno od rasporeda dežurstva u jedinici, majka i otac su, naizmenično, vodili tamo i svoje sinove. Nedorasli za pušku, angažovali su se na poslovima primerenim njihovom uzrastu: obavljali su kurirske poslove između jedinice i komande, raznosili hranu i vodu borcima. Postali su ljubimci celog odreda i naselja. Celom su Sedreniku bila »puna usta« Halidinih i Duletovih sinova. Ali, bilo je i onih koji su im, s pravom, prebacivali zbog toga što ih golobrade, gotovo decu, vode na liniju fronta. Govorili su im: »Ne daj Bože da im se nešto desi, kakva li će vas onda kletva stići!?« »Sve je u Božijim rukama!«, odgovarala im je nepokolebljivo Halida.

Jučer, pre podne, tridesetak teritorijalaca Sedrenika se zadržalo u dvorištu familije Bojadži na doručku, posle noćne smene. Umorni, ali veseli, i, moguće, zadovoljni što im je još jedno dežurstvo na liniji dobro prošlo, opustili su se malo za vreme

doručka, i zaboravili, fatalno, da su na nišanu ljudi-neljudi poremećenog uma. Među mladićima koji su bezbrižno čavrljali, motala su se, zapravo im bili pri ruci kao i u svakoj drugoj prilici, Fehim i Mirza, ali i njihova rodica **Amina**, koja im je došla tog jutra u posetu. Razdraganost mladosti, na kratkom ratničkom odmoru do naredne smene, prekinula je najpre prva, pa druga zaglušujuća eksplozija. Dim na mestu eksplozije, vrisak, krici, komešanje i glasne komande komandira Borovčanina da se ljudi hitno sklone u podrum. Kad se dim malo razišao, ukazala se stravična slika: u uskom prolazu između dve susedne kuće, na mestu gde je eksplodirala druga granata, posvuda su bili razbacani ostaci četiri raskomadana ljudska tela.

Abdulah je bio očevidac eksplozije. U tom momentu se nalazio u obližnjem voćnjaku. Videvši šta se desilo, pojurio je izbezumljen i u hipu je pretrčao tih stotinjak metara koji su ga delili od njegovih sinova. Uzalud je bila očeva trka života: uludo je, i u neverici, išao od jednog do drugog sina, u varljivoj nadi da mu je bar jedan preživeo. Halida je izletela iz kuće, panično pozivajući decu da se sklone u kuću. Halida je teturala od Fehima do Mirze, tela njenog vlastitog tela, sudarajući se, sludena, sa svojim izbezumljenim mužem, Duletom, koji je očajan skupljao krvave delove svoje dece i dvadesetjednogodišnjeg vojnika **Sakiba Praševića**, njihovog komšije i prijatelja.

»Uzela sam u naručje svoju ljepoticu Aminu, htjela da je unesem u podrum, da je sklonim. Na mojim je grudima bila njena klonula glavicica. Poduhvatila sam je prstima, ovako (pokazuje raširene prste), a između prstiju osjetila sam žitkost. Curio joj je mozak!«, govorila je kroz plač Halida, a ja sam jedva razaznavao njene reči.

»To su uradili dušmani. Nisu ljudi. To su sotone. Stiće njih božija kazna!... Ali, zašto su to uradili nevinoj dječici, mome Fehimu, Mirzi i Amini?... Dragi Allah će ih kazniti, hoće, znam ja!«, nastavljala je svoj nepovezani monolog.

Sedim nepomičan, bez reči. Ovde nema utehe. Ovo je tragedija koja svojim realizmom nadmašuje sve one slavne literarne, klasične, grčke tragedije. Snagu njezine životnosti ne mogu doseći ni talenti jednog Dostojevskog, Andrića, Selimovića... Pred njom blede čak i maestralni opisi strahota u »Pričama iz Kolime« u sibirskom logoru.

»Sinoć mi palo napamet da osvetim sinove«, priča dalje Halida. Ima desetak kuća složenih u nizu, jedna uz drugu, uz samu cestu koja vodi do kasarne »Zmajevac«. U njima žive Srbi.

Trgla se i po kući počela tražiti benzin. Uzela ga iz Duletovog auta, htela da se sveti, da pali »srpske kućetine«. Jedva je smirili, Dule i prijatelji. I sada, trezvenije, mirno priča o tome. »Ne, ne mogu ih sumnjičiti. Među prvima su došli da mi pomognu. Ovih ratnih dana smo se međusobno pomagali. Moja se djeca do jučer igrala sa njihovom. Savo, Nemanja, Marko.. Kuće u kojima žive su pune rupa i oštećenja od granata sa oznakama JNA. Njima je glava u torbi kao i nama ostalima... Ali, zašto baš moju djecu!? Što mene dragi Allah ne uze!«, zavapi novi bol iz Halidinih materinskih grudi.

Slušam Halidine reči, a krvi mi se ledi u venama, usta se suše. Prosto da čovek poželi da umre, da nestane sa lica zemlje, mrzeći nejasno i samog sebe za krivicu kojoj nije uzrok.

I sam u bunilu, napuštam ovaj tužni dom. Jedva se dočepah spasonosnog zraka. Sada mogu da udahnem, ali osećam kako me snažno prožima osećaj suodgovornosti za ljudsku tragediju koja sve više poprima univerzalni karakter, i to na kraju dvadesetog stoleća, mili Bože! Ali, u meni se jednako tako snažno budi i rešenost da se sa svim mogućim potencijalima, ljudskim i materijalnim, ostrvim na zločince koji su došli sa svih strana da nam unište život, da nam sruše vekovne tekovine zajedništva i tolerancije, da u naše potomstvo poseju zlo seme šovinizma.

Sedam u auto i u vožnji razmišljam o osveti. Šta je ona u osnovi? Intelektualan, prirodan ili instiktivan, animalan čin? Mislim o Halidinoj probuđenoj, pa brzo ugašenoj želji ili potrebi za osvetom. Mislim i na **Želimirovo**, sinovljevo, teško ranjavanje, osmog maja. Brine me realna mogućnost naknadnih medicinskih komplikacija. Brine me i neizvesnost vlastitog ponašanja ako mu se dogodi. nešto još gore, ne smem ni izgovoriti šta, da »nesreća ne čuje«. Pitam se da li bi me očaj tada nagnao da prigrlim tvrdi princip običajnog prava nekih naroda – »Oko za oko, zub za zub!« koji mi je inače stran, anahron i necivilizacijski? Nismo li društvo koje treba zakonski, pravno sankcionisati zločin nad čovekom i sprečiti proizvoljnost lične pravde, osvetu? Ali, šta kad nastupi bezakonje u društvu, kada se brutalnost ne može obuzdati, a zločinac kazniti pravnim sredstvima? Nije li tada osveta poželjna, legitimni čin pravde? Ako nije, čime onda zaplašiti potencijalnog ubicu i nagnati ga

da odustane od svojih krvavih nauma?

I tako, u krug! Pro et contra! Nesavladivo pitanje, nerešena dilema.

Ni hrana nije ista za sve

15. juni 1992.

Već više od dva meseca, gotovo svakodnevno, provodim po desetak sati na linijama odbrane grada.

Na položajima borci provode vreme u zaklonima i u stanju gotovosti, da mogu odmah odgovoriti na paljbu iz neprijateljskih rovova i osujetiti napad ako ga agresor pokuša. U stanju pripreme, ako je linija odbrane blizu naselja, borci se bolje smeštaju i dobro štite od nepogoda. Iako su to objekti dobro oštećeni i pod stalnom vatrom bliskog neprijatelja, tamo im je dosta ugodno. Uvek se nađe neki derutni otoman ili sećija da se na njima odmore umorne i nazeble boračke kosti, ublaži napor 48-satnog dežurstva u rovu, sa »puškom na gotovs« i sa štakorima u društvu. Pričaju da je bilo slučajeva da štakor ujede vojnika! Samo im je to nedostajalo u ovom »rahatluku«!?

I vojnička hrana je priča za sebe. Izbor je asketski skučen, u najboljem slučaju to su pasulj i riža, katkad krompir i konzervirano meso. Kvalifikovanih kuhara je malo, pa i u onako otežanoj pripremi jela, svoj »doprinost« lošem ukusu hrane daju nevični kuhari. Hrana se priprema na nekoliko gradskih punktova, pa se otprema do položaja boraca. Tamo tek započinju pravi problemi s distribucijom. Za videla, zbog brisanih prostora i stalne pešadijske i neretko snajperske vatre neprijatelja, namoguće je razneti hranu i vodu do mnogih položaja. Tek sa prvim sumrakom, pod okriljem i zaštitom mraka, razmire se donosioci hrane po trebevičkim padinama. U početku su donosili tri obroka, sada smo dva, jer je ponestalo hrane: jedan »topli« i drugi »hladni« obrok. Dok stigne sa vrućeg kazana, u kojem je zgotovljen u poslepodnevnim satima, do gladnog i umornog branitelja na Trebeviću oko ponoći, »topli« obrok je postao »hladni«. Ko bi ga takvog jeo u ponoć? Kome se to uopšte ruča usred noći?

Probao sam nedavno »pilav« sa vojnicima na položajima. Prava katastrofa! Jelo, ako je to uopšte jelo, bez mirisa, ukusa i potpuno hladno. Borci čekaju moj sud, a ja ostao bez reči! Kažu, tako je to često. A na trpezi na kojoj sam »jeo«, gomila razbacanog hleba. Niko ne jede. Vekne slabo ispečene i sasvim neslane, bljutave! Srećom ili nesrećom, kako se uzme, nije svuda tako. Nedavno sam u štabu Juke Prazine poslužen finim pecivom, koje se još pušilo!

»Kulinarsku« slavu su stekli i neki sarajevski komandanti. Njihovi su se borci ponosili sposobnošću svojih starešina. Jeli su, doista, dobro, ili bar bolje od drugih jedinica, a često su imali i nezamislivi desert u obliku banane, jabuke ili čokolade. I cigareta, bogme! Juka, Caco, Zlaja, Čelo - to su njihova imena. Njihove sposobnosti su bile stvarne. Rado su i često »nabavljali« hranljive artikle iz civilnih magazina i tako širili svoju slavu brižnih komandanata site vojske, za razliku od onih drugih, »nesposobnih«. I u jedinici komandanta **Zlatka Lagumdžije** se razvila, u junu mesecu, kulinarska delatnost. Počela je »serijska« proizvodnja namaza od kakaoa (ratni euro – krem). Lagumdžijina ga vojska u slast jede razmazanog po toplom hlebu. Da, tamo gde su komandanti bili inicijativniji i »drskiji«, jelo se u jedinici bolje. »Neko hadžija, neko bos«!

Jelo se bolje i u rubnim delovima grada, tamo gde asfalt gubi borbu sa plodnim zemljištem. Dok je u tim domaćinstvima bilo hrane, borci i njihove »štablije« jeli su pite koje su donosili brižni članovi domaćinstava »svojoj vojsci«. Ali, nažalost, i to je vreme »punijih stomaka« kratko potrajalo.

Ali, sva ova kazivanja o ratu i ratnim događanjima, i ljudima u njemu, gotovo da sustaju po zanimljivosti u odnosu na čudesni i neverovatni ljudski fenomen – pušenje cigareta!

Pre rata, počesto nedeljom, sinovi i snahe su kod Vere i mene bili na ručku. Lepo smo časkali uz dobar zalogaj i poneko piće. Ali, kraj ručka me ljutio. Tada bi njih petoro zapalilo cigarete uz kafu. Soba bi se u tren ispunila duhanskim dimom. »Ugušićemo se, ovisnici!« – grmio sam nezadovoljan. »Šta radite? Kako ste se samo na to zlo navikli!?« Nisam mogao ni naslutiti koliku im nasladu to »gušenje« pričinjava. Tek sam u ratu počeo slutiti što je strast za duhanom, kad sam shvatio da većina vojnika mogu i bez jela i pića, i bez vode, spavanja i odmora, ali ne može bez duhanskog dima!? Stoga ne iznenađuje da se među prvim, uopšte, narednjima komandanta Štaba TO, našla i naredba da se pripadnicima TO dnevno dodeljuje po jedna kutija cigareta. Srećom, u gradu su se zatekle veće količine duhana tj. cigareta uskladištenih u Fabrici duhana, »Onasi«, »Duhanprometu«, samoposlugama...i sada su predstavljale veliki ratni kapital Sarajeva. »Snalažljivi« komandanti su se odmah dosetili »zlatne koke« i požurili da je »smire« u svoja skladišta. U njihovim jedinicama se pušio »Marlboro« i druge »licencne«, što će reći strane cigarete, a borci »običnih« komandanata pušili su sarajevsku »Drinu«. Dovoljno je bilo pogledati koju kutiju sa cigaretama vadi borac iz džepa, pa zaključiti kojoj »elitnoj« jedinici pripada.

Naravno, kako se rat oduljio, zalihe cigareta su se sve više tanjile i bilo je veoma teško obezbediti 30.000 kutija cigareta dnevno za vojsku i zaposlene u civilnoj zaštiti, ministarstvima, bolnicama i dr.! Kada se pitanje duhana »užarilo«, na linijama me, u pravilu, prvo dočekivalo nervozno pitanje boraca: »Zašto kasni podjela cigareta. A, kako su u korpusu već podijeljene? Oni, gospoda, puše »Marlboro«, a mi »Drinu«. Pravedno, nema šta!?« Nisam znao odgovor, najprije zato što takvih informacija zaista nisam imao, a onda i zato što sam nepušač koji ima stotinu drugih, prećih briga.

U obilascima boraca često sam zaticao predstavnike mesnih zajednica i verskih službenika Islamske zajednice, koji su im donosili cigarete. I sam sam znao podeliti moje »sledovanje« cigareta tamo gde sam cenio da je stanje sa duhanom, ali i sa nervima ljudi kritično. Nisam imao svoju duhansku »logistiku«, a da jesam bio bih još omiljeniji među borcima. Tražio sam za cigaret–poklon uzdarje, neki novi vic, o kome drugom nego o Muji i Sulji! I da vidiš, oni odmah, »k'o iz rukava«, razveseljeni cigaretama koje su dobili: »Vraćaju se tako njih dvojica sa položaja, kad snajperista pogodi Muju u uho i otkinu mu ga. Uho odleti u travu. Sageše se obojica da ga traže. Nigdje ga. A onda će Suljo, pobjednički: Evo ga, Mujo. Našao sam ga! Mujo ni mukajet! Dalje prebira po travi. – Čuješ li ti mene, Mujo? Evo ga, našao sam ga! Mujo ga prezrivo pogleda i reče: - Uzmi ga sebi Gdje li je samo »čik« što mi je bio za uhom, Allahu dragi?«

Kad nestane duhana, nastaje »kućna radinost!« Razmenjuju se iskustva o vrstama travki, poduka kako ih prepoznati, u kojim količinama smešati, koje im suho lišće dodati, u koji papir smotati, pa »zdravo«, bez nikotina, zapaliti i popušiti.

O švercu cigareta na sarajevskim opasnim ulicama da i ne pričam. Sada je već u gradu paklo »Drine« tri nemačke marke, a »Marlboro« prestižnih sedam. Vidim, neki ga puše i u našim štabovima. Zanimljivo.

...

Kako je vojska bosanskih Srba pojačavala opsadu oko Sarajeva i neutralisala više od 65 % teritorije Bosne i Hercegovine, tako se osoblje UNPROFOR-a osećalo sve nesigurnije, položaj im je bio sve ugroženiji. Na početku **MacKenzijeve** komande UNPROFOR-om na njih se često pucalo, ali se »nije znalo« ko je odgovoran za to.

Iz MacKenzijevih izjava bilo je lako poverovati da su pripadnici ARBiH, »bosanska vojska« kako je nazivao bh. Armiju, spremni pucati na UNPROFOR, dok Srbi, naravno, nisu. Prema njegovim izveštajima, srpski vojnici su poštovali vojnu disciplinu i naredbe, dok »Muslimani« to nisu činili! MacKenzi rat u BiH ne definiše kao agresiju, niti napad na nedužne civile. Tvrdo je protiv obustave embarga na oružje, jer ga »u Bosni ima više nego dovoljno«!

Kad se razgovaralo o zločinima u Sarajevu, KacKenzi jed govorio da su obe strane krive. Poznata je njegova tvrdnja da stvarni problem za mirovnu misiju »predstavljaju Bosanci, a ne Srbi«! u vremenu kad je srpska vojska kontrolisala 70% teritorije, a veći deo etnički očistila! »Muslimani su protiv mirovnog procesa; postoje indikatori koji ukazuju da Predsedništvo ide ka krizi u Bosni.« - maliciozna je izjava kanadskog vojnika-diplomate.

Predsednik Predsedništva **Izetbegović** je, sledom ovakvog ponašanja MacKenzija, javno u medijima optužio Kanađanina za pristrasnost prema Srbima. A ovaj je više puta govorio o »neutralnosti« misije UNPROFOR-a. Veoma je indikativno reagovanje MacKenzija, na molbu »Oslobođenja«, da dozvoli prenošenje papira za novine preko Aerodroma, **Gordani Knežević**, novinarki »Oislobođenja« je odgovorio: »Ne!«

General je rekao novinarki da bi to izgledalo kao da pomaže jednoj strani u konfliktu! Kakav paradoks!

Poznato je kako je general MacKenzi »referisao« predsedniku Francuske Francois Mitternadu kada je ovaj posetio Sarajevo 28.juna 1992. godine. Tada je rekao:

»Izetbegović insistira na tome da je ovaj rat vanjska agresija koju kontrolira Beograd, dok Karadžić insistira da je ovo građanski rat. Sada, kada su Srbi zauzeli teritorije koje su željeli, Izetbegović hoće da dobije čitavu zemlju nazad. Jedini način da ubijedi međunarodnu zajednicu na veliku vojnu intervenciju, kojom će ga osloboditi od srpskih neprijatelja.«

Besramno je Kanađanin rekao Mitterandu: *»...Muslimani uvijek prekrše prekid vatre. Postoje dokazi da su organizovali zlostavljanje svoga naroda, ali tako da izgleda da su to Srbi uradili.«!*

Ovakve optužbe i ponašanja generala MacKenzija kod vojnika i građana izazvali su animozitet – bio je omrznut, ali njega to nije doticalo. Nikada Kanađanin nije reagovao, protestovao kod **Karadžića** i **Mladića** zbog desetina izmasakrirane dece po trgovima, ulicama, školskim dvorištima... Sarajeva, što je bilo delo delovanja srbočetničkih granata i mina. Čak ni u ovim slučajevima nije pokazivao ljudsko lice. Čovek koji je rekao da su »Muslimani organizovali zlostavljanje svog naroda, ali tako da izgleda da su Srbi to uradili«, ne može ni imati ljudsko lice..

23. juni 1992.

Ponoć je već davno minula. Na pragu sam 78. dana nepokolebljivog pripadništva TO RBiH. Prethodni dan mi je doneo prvu nelagonost, na sastanku sa grupom penzionisanih generala bivše JNA koji su ostali u ratnom Sarajevu. Moj je utisak, nažalost, da nisu dobro došli! Pitam se, zašto? Odgovor slutim, pa se osećam pred njima nelagodno, bez krivice – kriv!

Sastanak je započeo komandant **Halilović**, toplo i biranim rečima ih je pozdravio, napominjući da su mu neki među njima u ranijem periodu bili neposredni komandanti. Ponosan je što su njegovi učitelji ostali u domovini i stavili se, svaki prema svojim mogućnostima, u odbranu Bosne i Hercegovine.

U desetak minuta generale sam upoznao sa trenutnom vojno-političkom situacijom u BiH i okruženju i sa veoma kritičnom ocenom stanja, sposobnosti i mogućnosti TO RBiH. Naravno, težište je bilo na opremljenosti jedinica i štabova TO, problemima logističkog obezbeđenja i slabom vojno-stručnom komandirskom i komandnom kadru. Namera mi nije bila da iskusne ratnike uplašim, već da ih uvedem u realnost borbene sposobnosti TO RBiH.

Imao sam utisak da naši učitelji i komandanti, kao i većina Sarajlija, misle da su u pitanju samo trenuci kada će započeti razbijanje čeličnog obruča koji steže i davi grad. Bilo mi ih je žao kada sam video u njihovim licima nemalo razočarenja, pošto su upoznati sa pravim stanjem, odnosno sa malim mogućnostima deblokade Sarajeva.

Nakon uvodnih reči, prvi je, po običaju, počeo diskusiju pukovnik **Rifet Bilajac**, od 1991. godine penzionisani oficir JNA. Započeo je sa, po mom mišljenju, otužnom i nepravednom optužbom prisutnih kolega, penzionisanih generala. Rifet ih je učinio odgovornima za genocid nad Muslimanima, za transformaciju JNA u četničku vojsku bosanskih Srba, za njihovo tobožnje »jednoulje« sa starešinskim kadrom te paravojske, apostrofirajući posebno krivnju **Ačića**, **Lukežića** i **Vranića**, da su baš oni dodeljivali ovim sadašnjim, četničkim oficirima položaje i činove u doba svog komandovanja jugo–armijom.

»Pod vašom komandom, eto, ja nisam dobio čin generala, a vaši generali sada ubijaju grad!«, jetko je izgovorio Rifet Bilajac.

»Sumnjam u mnoge od vas koji ste ovdje prisutni!«, bila je njegova završna rečenica.

Na njegovu subjektivnost je žustro reagovao komandant Halilović tvrdnjom: *»Ja ne sumnjam! Ne znam šta ko od vas misli, ali želim da se aktivno uključite u odbranu Bosne i Hercegovine, naravno, u skladu sa vašim psihofizičkim mogućnostima.«*

Načas je zavladao muk i neugodna atmosfera, ali su se gosti pribrali i počeli svoje diskusije. Istina, kod svih se osećala nastupna nesigurnost, verovatno prouzrokovana Bilajčevim optužbama. Ali, tokom diskusije, pozdanje postepeno vraćalo, pa su čak počeli i da predlažu konkretne mere za poboljšanje sistema rukovođenja i komandovanja, nudeći usluge, ali uz uslov međusobnog poverenja.

»Ostali smo u Sarajevu, radimo prema svojim mogućnostima i ne dozvoljavamo da se u nas sumnja!« Na ispravnost njihovih tvrdnji upućuje i prosek od časnih sedamdeset godina njihovih života. To se ne sme zaboravljati!

Ako sam sa nelagodnošću slušao Bilajca, govor generala **Džemila Šarca**, čoveka za kojeg sam vezan dubokim emocijama još od davne 1958. godine, kada sam bio pitomac Vojne akademije, i ovog sam puta pratio sa najvećom pažnjom i

respektom.

Onda, u činu pukovnika, Šarac se prema meni i drugim academicima odnosio veoma srdačno i prijateljski, iskreno spreman, kako onda, evo, i sada, nakon tridesetak godina, za »čašicu prijateljskog razgovora« o eventualnim problemima sabesednika. Dok sam slušao šta govori ovaj čovek, partizan i ratnik iz oslobodilačkog antifašističkog rata 1941–1945, osetio sam iznova staru, mladalačku toplinu prema ovoj izuzetnoj ličnosti.

Umesto sadašnje frontalne borbe, u kojoj gine mnogo ljudstva, a bez većih vojnih efekata, ovaj iskusni ratnik založio se za partizansku taktiku ratovanja. Pitao se zašto nema diverzija u pozadini neprijatelja, na pravcima Sarajevo–Rogatica, Sarajevo–Višegrad, Bileća–Trebinje?

»Partizanski rat je strategijsko pitanje. Bosna mora imati svoju političku i vojnu strategiju! Mi smo baštinici najljepših tradicija NOR-a. Odluke ZAVNOBIH-a su i sada aktuelne i značajne!«, zaključio je Titov general svoje nadahnuto izlaganje. A ja se u tom trenutku prisetih njegovog članka »Pravda traži nove Nirnberge«, štampanog ćirilničnim pismom u sarajevskom Oslobođenju, 5. maja 1992. Godine.

General **Milan Ačić**, Srbin iz okoline Drvara, odlučno odbija sve insinucije i sumnje nekih građana u njegovo političko opredeljenje, ali i opredeljenje svojih kolega koji su, kao i on, ostali u Sarajevu. Na svakom koraku nailazi na nekog od tih ostrašćenih ljudi koji uzvikuju: *»Šta će nam crveni generali? Oni su krivi za sve što nam se desilo i dešava!«*

Odlučno odbija optužbe i pojašnjava da nedostatak jedinstvene političke platforme odbrane RBiH onemogućava uključivanje u tu akciju kadrova koji nisu članovi nacionalnih stranaka.

General Sakib Pozderac je predložio je formiranje brigada, s visokim stepenom borbene gotovosti i veoma izražene motiviranosti, u kojoj ni život nije prevelika cena za odbranu Sarajeva i cele Bosne. Brine za Cazinsku krajinu, jer je pod snažnim uticajem Fikreta Abdića, a geografski je udaljena od centra države, bez sinhronizacije u rukovođenju na relaciji Sarajevo–Bihać.

General **Mirko Vranić**, Hrvat iz okoline Sanskog Mosta, bio je jedan od kandidata za mesto ministra odbrane u Vladi, nakon prvih demokratskih izbora. Kandidaturu je odbio, jer se nije slagao sa nacionalnim i stranačkim pristupom stvaranju nove države, kao zajednice tri konstitutivna naroda...

Kao rođeni Krajišnik, predlaže, čini mi se sasvim umesno, odsudnu odbranu Bihaća, Krupe, Cazina. Poput predhodnika u diskusiji, i on ukazuje na primere negativnog ponašanja pripadnika vojne i civilne policije prema građanima Sarajeva, od nasilnog ulaska u stanove i oduzimanja lične imovine, do hvatanja tobožnjih članova »pete kolone« i sl. *»To se mora odmah zaustaviti!«* - energično je završio svoj govor.

Moje impresije sa sastanka su bile dvojake: stekao sam utisak da prisutni generali doista žele pomoći, ali i to da neki članovi našeg Štaba sumnjaju u njihove dobre namere. Da li zbog nepoverenja u ove davnašnje visoke oficire JNA, ili iz straha da bi ih njihov angažman u Štabu odveo na dužnosti u jedinice? Niko to ne može, pa ni ja, sa sigurnošću znati!

24. juni 1992.

Iako dosta umoran, i u kasne večernje/jutarnje sate u umornoj besanici, čitam beogradsku »Politiku«, izdanje 16. juna, tačnije dvadeset prvi nastavak feljtona pod naslovom »Bio sam zarobljenik Zelenih beretki«, pisan rukom **Mirka Carića**, redovitog »Politikinog« sarajevskog dopisnika. Nisu mi poznati sadržaji prethodnih nastavaka feljtona, ali me ovaj broj posebno zainteresirao, jer je u njemu objavljeno pismo moje sestre Nade, upućeno uredništvu lista iz Beograda. To je njen odgovor na pisanje u feljtonu. Čudne li koincidencije, čudnog li trokuta kojeg smo nesvesno načinili sestra, ja, njen brat a zamjenik načelnika Štaba TO RBiH, te novinar Carić!

Pre nešto više od mesec dana, u hodniku Štaba TO RBiH opazio sam meni nepoznatog, a fizički iscrpljenog čoveka, kako

stoji između dvojice vojnika, sa vidljivim modricama po licu. Moja luda znatiželja, koja me više puta do sada mogla koštati glave tokom ratnih, sarajevskih dana, naročito trećeg maja, opet je odnela prevagu nad razumom, pa sam od vojnika zatražio da ga uvedu u moju kancelariju. Nisam se osvrtao na realnu mogućnost, u to doba, da me proglaše saradnikom našeg neprijatelja. Brzo sam doznao o kome je reč.

U nevezanom razgovoru kazao mi je da je slao »Politici«, iz svog stana na Ilidži, izveštaje o dnevnim događajima u Sarajevu i Bosni i Hercegovini, početkom »sukoba« i »konflikta«, kako je on nazivao agresiju na Bosnu. Jučer je kidnapovan iz stana, priveden u zgradu Predsedništva i prilično brutalno »ispitivan«, pod sumnjom, kako su mu govorili, da je špijun koji ima »veze i kanale u sarajevskim kasarnama JNA i sa Centrom u Beogradu.«. Budući da nisu mogli dokazati svoju sumnju, »ispitivači« su odlučili »špijuna« zameniti za **Nijaza Abadžića**, poznatog novinara i priznatog ekologa, zatvorenika paravojnog srpskog zatvora na Ilidži. Do razmene, držaće ga pritvorenog u zgradi vojne policije na Bjelavama, tako su mu kazali.

Kad je tako, smislio sam, od načelnika bezbednosti ću zatražiti da Carić sačeka razmenu kod mene, umesto na Bjelavama. Nameravao sam ga malo »provodati« po gradu i gradskoj periferiji, da se sam uveri u veličinu razaranja kojeg svakodnevno vrše artiljerci JNA. Biće korisno čoveku Cariću da se vlastitim čulima uveri u istinu Sarajeva i da o tome novinarski progovori objektivnije u »Politici«. Smišljeno, urađeno!

Ostao je kod mene u kancelariji. Da mu prekratim vrijeme čekanja na razmenu i malo okuražim, povremeno bismo igrali šaha i vodili duge rasprave o karakteru rata u Bosni. Saglasili smo se jedino u tome da se rat mogao i morao izbeći.

Za njega, bez imalo sumnje, glavni krivci za rat su Muslimani, koji su napadima na kasarne JNA, na njihove vojne konvoje, skladišta i druge vojne objekte prvi počeli sukobe. O muslimanskom narodu, inače, Carić ima veoma pozitivno mišljenje, a krasi ga posebno, tvrdio je, tolerantnost i merhamet (dobročinstvo – nap. autora).

»Ali«, dodao je, »sada tim narodom manipulišu njegove vođe, usmjeravajući ih na sukobe sa Srbima i Hrvatima, dok u javnosti govore da su za koegzistenciju i toleranciju.« Vidim, nema Carić predstave o situaciji i rušiteljskom karakteru JNA artiljerije, pa ga upućujem sa Emirom na brz, automobilski obilazak grada na potezu Marijin dvor – Baščaršija.

Kad se vratio iz opasne »šetnje«, izgledao je vidno preneražen! Seo je i napisao članak za »Politiku«, izneo svoje impresije, pobrojao sve objekte koji su tog dana porušeni u Sarajevu. Pomogao sam mu da izveštaj prosledi u Beograd, osiguravajući teleks za njegovu komunikaciju sa beogradskim uredništvom lista. Dva dana kasnije, stigla je iz Beograda povratna informacija da je članak objavljen integralno, ali uz svojevrstu uredničku napomenu da je **Karadžić** protestovao kod Izetbegovića zbog maltretiranja novinara Carića od strane »Zelenih beretki«. U napomeni se još navodi da mu je život u opasnosti i da je njegov tekst u Sarajevu pisan pod prisilom.

Termin razmjena nikako da se utanači. Deveti dan je uspešan. Dogovor je postignut.

Po mom nalogu, zapravo zamolbi, Emir je obavio zamenu Abadžića za Carića. Ne baš oduševljeno, a i kako bi, i sa razumljivom dozom strahovanja, odveo je Carića u četnički osinjak na Ilidži, a otuda doveo oslobođenog ekologa. U celosti je uspešno odradio svoj delikatni posao i zaslužio sve čestitke!

Na rastanku, zamolio sam Carića za uslugu kad stigne u Beograd, da telefonski nazove moju sestru Nadu sa kojom ne uspevam već duže uspostaviti kontakt i da joj ispriča svoje utiske o meni, njenom bratu.

Čim je stigao u Beograd prionuo je na pisanje feljtona u više od dvadeset nastavaka o svom viđenju sukoba u Sarajevu. Optužio je Zelene beretke i Patriotsku ligu. Na deo feljtona koji se odnosi na ličnost i delo Jovana Divjaka reagirala je sestra pismom "Politici" pod naslovom: "*Ostao sam sa svojim narodom*" kojeg je list integralno objavio.

Čuvaj se, sestro! Ne brini odveć za svog Batu. Znaš da ima tvrd, bosansku glavu!

26. juni 1992.

Danas je Predsjedništvo objavilo veoma značajan dokument, Platformu za djelovanje Predsjedništva Bosne i Hercegovine u ratnim uslovima, koji me istinski obradovao. Nakon gotovo tri puna meseca agresije na BiH, konačno, građanima ove zemlje ponuđen je politički okvir za okupljanje svih patriotskih snaga u jedinstveni front odbrane državnosti i teritorijalnog integriteta RBiH.

Dokument nudi prihvatljivu platformu za uključenje, odnosno za angažovanje svakog pojedinca ponaosob u odbrani države jednakopravnih naroda Muslimana, Srba i Hrvata, i svih drugih rodoljubaca, bez obzira na religioznu, jezičku ili bilo koju drugu različitost.

Više nema mogućnosti za političko i svako drugo laviranje. Razlog ovako radikalnom stavu leži u činjenici da Platforma nudi jasan i decidan odgovor na, za normalnog čoveka nepostojeću, veštačku dilemu – čija je Bosna i Hercegovina država!? Ako se do sada, u nedostatku Platforme, takva dilema mogla nategnuto postavljati, sada se ona totalno razrešava jasnim stavom da se »Politički i društveni život u BiH zasniva na ravnopravnosti Muslimana, Srba i Hrvata, kao i pripadnika drugih naroda i narodnosti u upravljanju državnim poslovima.«

Gradom vlada njegovo visočanstvo – strah!

1. juli 1992.

U susret mi dolazi, čvrstim korakom, mladić mršavog tela i lica, zaustavlja se tri metra ispred mene i odsečno raportira: »Gospodine pukovniče, odred TO Hrastovi II nalazi se dijelom na položaju, a dijelom u pripravnosti na liniji od »Bosna – filma« do Sedrenika. Dok je nas na ovim položajima četnici neće proći! Dosadašnji gubici jedinice su 16 poginulih boraca i 36 ranjenih. Raportira komandant Kan.«

U glasu mu se osećala trema, a celo telo i gesta su pokazivali vidno uzbuđenje. Posle čvrstog, muškog pozdrava, na Kanovom licu se pojavio smešak i opuštanje, tako da me nije iznenadila vanprotokolarna dobrodošlica koju je mladalački spontano iskazao rečima: »Hvala Vam što ste došli! To je za mene, za sve nas u odredu, velika čast. Ovdje nas ima svih nacionalnosti i svima nam mnogo znači što ste ostali sa nama. Znaite, završio sam Srednju vojnu školu i ja Vas znam iz kasarne »Maršal Tito« - razdragano je govorio Kan.

Ne sećam se tog višljavog mladića od ranije, ali je u ovih nekoliko minuta ostavio na mene snažan utisak. Posmislio sam: »Kamo sreće da imamo više ovakvih komandanata!«

Obilazeći naselje imao sam dvojako osećanje. Pritiskivala me i bol porodica koje su unesrećene pogibijom svojih bližnjih i tuga zbog ruševina i paljevina na koje smo posvuda nailazili. Ali sam osećao i radost kada sam u dvorištima i baštama oko kuća video ljude u poslu. Dan je bio prelep, pravi letnji dan u ratnoj 1992. godini, pun sunca, svetlosti i plavog neba. Učinilo mi se, a možda je stvarno tako i bilo, da je zavladao neki svečani mir, jer se čuo cvrkut ptica, zujanje pčela, naokolo leptiri oko raznobojnih cvetova ... Ljudi obnavljaju polusrušene ili zapaljane domove, drugi »deveraju« u dvorištu, žene su pognute nad lehamu u bašči, čiste korov, deca se bezbrižno igraju po ulicama i sokacima Hrastova. Iznenada mi je i neočekivano vaskrsela slika idiličnog padinskog, letnjeg predela Sarajeva, upamćenog iz sretnijih, mirnih dana predratnog vremena. Ipak, jedan delić moje svesti je budan, upozorava, »nije to ono!«. Na puškomet, na svega 400 do 500 metara od ove idilične predstave, vatrene su linije pune razornog materijala. Uživaj u letnjem danu, Jovane, u lepoti vrtova i bašči, u radnim ljudima i razigranoj deci, u neočekivanoj idili trenutaka i prostora, ali ne sanjaj budan, oružje preti...

Srećem ljude! Srdačno se pozdravljamo, tapšemo i čestitamo jedni drugima. Pljušte meni već poznata zabrinuta pitanja građana: »Kada ćemo u deblokadu?«, »Šta se čeka?«, »Hoće li Ameri bombardirati 'čete'?«, »Što tatini sinovi nisu sa našom djecom na linijama?«, »Kako vam je porodica, sinovi?«. Na mnogim mestima me nude »kahvom«, pićem, vodom (»da se okrijepim!«), pitom (»sad će iz peći!). Bože, koliko blagosti, topline i neposrednosti prema meni i mom ljudskom činu! Zar sam ih ovakve mogao pustiti i otići!? Sa njima, ovakvima kakvi jesu, do kraja, jer znam i verujem, možemo prebroditi sve zajedničke nam nedaće i nesreće!

Oko ponoći, nebo se osulo zvezdama. Čini mi se da nikada pre i nigde nisam vidio toliku njihovu bleštavost. Potpuno su osvetljavale okolne planine i grad u kotlini. Pred tom lepotom me obuzela nekakva melanholija i neka besmislena praznina u duši i telu. Sanjam li ja sve ovo što nam se dešava ili je doista zbilja?

2. juli 1992.

Pred zoru je zahladilo, ali ja nisam osetio hladnoću, jer smo u stalnom pokretu. Bila je to, opet sanjarim, noć za romantiku! A takva nije dobra za vojnike. Kako bilo, prošla je kao i druge...

Vratih se u komandu odreda i, kompletno obučen i sa čizmama na nogama, stropoštah se na krevet i odspavah dva debela sata. Slatko! Kan je sa nestrpljenjem čekao da čuje moja zapažanja i primedbe sa terena. Kad se razbudih, pohvalih ga rečima: »Čestitam vam na dobro organizovanoj jedinici. Vojnici i stanovnici naselja poštuju vas i vole i to je dobra osnova na kojoj treba dalje jačati borbenu sposobnost jedinice. Vaš odred spada u najbolje jedinice koje sam obišao u ova dva i po meseca rata. Kroz vašu naredbu, kroz dnevnu zapovest, pohvalite u moje ime pripadnike vaše jedinice. Sa vašim problemima ću upoznati Sefera Halilovića i siguran sam da ćete uskoro dobiti svu potrebnu pomoć. Vaši rezultati zaslužuju veću pažnju opštinskog i regionalnog štaba TO. Skrenuću i njima pažnju. Želim da u budućem radu ostvarite još bolje rezultate, da sačuvate živote vojnika i da ne izgubite nijednu stopu zemlje. Neka vam naredni cilj bude zauzimanje Male i

Velike kule.«

8. juli 1992.

Ne osećam nikakvo zadovoljstvo što vodim ratničke zabeleške. To mi je kao omča oko vrata. Čemu i kome one služe? - pitam se. Odgovor bi mogao biti i sledeći – neka ih onima koji negde daleko »brinu« za nas u ovoj tromesečnoj blokadi, neka ih grize savest što su rodni grad prepustili na milost i nemilost maloumnih i genocidnih spodoba.

Nesreća se definitivno ugnezdila u Sarajevu. Kuca svakodnevno na sve brojnija vrata sarajevskih porodica. Zadnje stranice dnevnih listova Oslobođenja i Večernjih novina su sve punije imenima poginulih od snajpera i granata. Sa padinskih linija odbrane grada svakodnevno, na rukama, snose ranjene i poginule borce. U tri meseca rata, od meseca aprila do jula, poginulo je već 750 dece, a računa se da ih je najmanje 4.500 ranjeno. Na grad dnevno pada najmanje 2.500 projektila – mina, granata i raketa raznih kalibara. Opasnost vrebala ljude na svakom koraku. Naravno, i moje najbliže.

Svakoga dana, kad iznađem malo slobodnog vremena između brojnih obaveza, »skoknem« do supruge Vere u bolnicu na Koševu. Teši me činjenica da su bolesnici smešteni po bolničkim podrumima i skloništim, pa ne moram odveć brinuti za njenu sigurnost. U tom smislu, bolesnici su u boljem položaju u odnosu na ostale žitelje grada. Imaju nešto više struje i vode i redovitiju ishranu, zahvaljujući ogromnom naporu bolničkog osoblja. Verino psihičko stanje je veoma loše i žalim što nemam dovoljno vremena za duže razgovore, koji su najbolji njen sedativ.

Na njenom odeljenju, na Neuropsihijatriji, primećujem svakoga dana sve više mladih ljudi i boraca. Ratna dejstva snažno utiču na ljudsku psihu. Vera je veoma osetljiva na moje retke izostanke. Ako preskočim samo jednu posetu zbog prezauzetosti, odmah je hvata prava panika. Pod stalnim je opterećenjem i strahom da se nešto loše ne desi nekom od nas trojice, njenih muškaraca. Kada me ugleda prvo što pita je: »Kako su sinovi?«, a tek onda, »Kako si ti?«. Nikada joj ne govorim o odlascima Vladimirove jedinice na liniju, u borbu, o ranjavanju Želimira rekao sam joj tek mesec dana kasnije, kada sam je doveo do Traumatologije, jer joj to stvara dodatnu napetost i pogoršava ionako narušeno zdravstveno stanje. Njena beskrajna vezanost za decu, kao i većine majki celog života, stalna briga o tome kako će i hoće li završiti školu, kako će proći na studijama, u braku, životu općenito, gomilali su godinama u njenu dušu negativnu i trošili njenu pozitivnu životnu energiju. Ta prevelika zabrinutost za decu uzrok je, delom, njene duboke depresije. Naravno, u svemu tome ima i moje krivice! Srećna okolnost po nju što je ovde manje – više izolovana od ratnih događanja u gradu, a loša što su i u krugu bolnice česte eksplozije, koje joj pojačavaju nemir i strah za njene vojnike.

Nisam ni ja imun na strah za decu i njihove najbliže. Istina, sada sam manje zabrinut za Želimira nego ranije, jer se, nakon ranjavanja i hospitalizacije, oporavlja uspešno u krugu porodice Selesković, koja, opet, sve čini sa svoje strane da što brže »stane na noge lagane!« Nemam reči zahvalnosti za njihovo požrtvovanje. U vreme kad ni sami nemaju dovoljno hrane za sebe, nabavljaju za Želimira mladi sir, mleko, sveže meso, kako bi mu rana zacelila bolje i brže. Ovih dana je pokušao stati na ranjenu nogu. Paničarim od neizvesnosti koja me muči - hoće li ranjavanje »šorpionom« iz ruke pripadnika TO ostaviti ozbiljnih posledica na nozi mog sina? Svaki razgovor sa njime o ovoj temi završava njegovim šegačenjem. Moju zabrinutost za njegovu budućnost skrene vešto u »šala – šegu«. Upozoravam ga, uludo, da će kad – tad morati napustiti topli dom Seleskovića i sam se početi brinuti za sebe. Hoće li moći? A on se više brine za mene, svog »ristu!« Zna gde se krećem i šta radim. O tome ga redovno, iako sam mu zabranio, izveštava Zoran Selesković, inače njegov školski drug, u čijoj se porodici oporavlja od ranjavanja.

»Šta ti to sve treba?«, pita. »Gotovo da jedini iz Štaba ideš na linije. Pričuj se i ti malo. Mislim da te koriste i da ćeš na kraju, kad se sve ovo jednom završi, ostati sam – samcat i zaboravljen, pre svega od ovih koji te sada tapšu po ramenu,« savetuje me sinak, i nastavlja: »Neki dan, kaže mi Mitar, bio je kod tebe. Priča da si ga, kao oficira – artiljerca, poslao u Nastavni centar na Bjelavama da ga rasporede u artiljerijsku jedinicu, na komandirsku dužnost u bateriji. A oni ga tamo odbili, rekli mu da im nisu potrebni artiljeri. Razočaran je grdno, misli da su drugi razlozi u pitanju. Srbin je, a uz to su mu roditelji ostali živeti u Semizovcu. Uradi nešto, »rista«, za moju raj, koji su ostali u gradu. Oni će ti biti zahvalni!«

Pokušavam mu objasniti motive mog angažiranja na najosetljivijim mestima odbrane grada. Prekida me : »Čale, 'rista', bre, nemoj da si tako naivan! Jesi li slep kod očiju? Vidiš li ko vozi najbolja kola po ovom gradu? Znaš li čija su? Oteta od vlasnika, građana Sarajeva! Ko su 'napucani' mladići, manekeni na ulicama i 'kafićima' koji 'sređuju' stanje po gradu? A oni,

bedni, gore, na linijama pred 'četama', šta je sa njima? Kod Juke, Čele, Tope, u Regionalnom štabu, javno se govori po gradu, puši se samo 'Marlboro'. Odakle?, pitam te. Čuvaj, bre, glavu, 'rista'! Trebaš svojoj porodici. Misliš li ti ikad o nama, oče?«

Zatečen tim pitanjem, pitam se: »Misliš li ozbiljno na njih, Jovane?«

Do drugog sina, Vladimira, skoknem, u Sremsku. Najčešće ga zatičem sa drugovima u jedinici. Kad me ugleda na vratima, skače, komanduje: »Mirno!« i izlazi pred mene, na raport: »Gospodine pukovniče, Vlado i kompanija imaju čas iz naoružanja:« Očev sin, uvek spreman na šalu, na izrugivanje, ali ga i redovito »zalepi!«

Posle dugog i toplog zagrljaja, sledi njegovo neizostavno pitanje: »Jesi li nam doneo cigara i klope?« Vadim se stereotipnim odgovorom: »I sam znaš da nisam sretnik, kao moj komandant, da mi poklanjaju 'stranske' cigarete. Odakle da ti donesem?« Gleda me. »Čuj, a šta radiš sa sledovanjem »Drine«? Umesto što ih deliš svojim kokama, mogao bi ih doneti ovamo«, uporan je Vladimir. Emir me »vadi« iz nevolje. Drugar je sa Vladom. Sam se »snabdeva« »Marlborom«, pa ga ponekad doturi i Vladinima.

Tati, pukovniku, vojnici brzo serviraju kaficu, nađu i čašicu pića za »ristu«, pa započinje priča u gustom dimu pripaljenih cigareta, o svemu i svačemu. Vojnici me zasipaju pitanjima: »Kada će plate?« »Šta je sa podelom novih uniformi i čizama koje su, priča se uveliko, već stigle u grad?« »Kada ćemo deblokirati Sarajevo?« »Kada će šminkeri iz grada i kafića na linije?« Ovi su, izgleda, bolje informisani od mene. To se naročito odnosi na pitanja Vladimirovog komandira Nermina Sukića-Bele. Mrzovoljno im odgovaram, jer za njih nemam ni jednog optimističnog odgovora.

Umesto toga, serviram im šalu o obećanjima nekih starešina našeg i Regionalnog štaba o skorom ulasku naše vojske u Iliđžu. Kao, dolazi na smenu iz grada vojnik i govori u jedinici: »Gospodo, imam dvije novosti za vas. Jedna je dobra, druga loša. Koju želite prvu čuti?« Prisutni u horu odgovaraju: »Dobru!« Vojnik će: »U četvrtak oslobađamo Iliđžu!« Na to će, sretni, upitati za drugu. »E, loša je novost da je prvu, dobru, saopštio pomoćnik komandanta GŠTO!«

Od prvih dana aprila Vlado i njegova raja iz Hrasnog nalaze se u jedinici kod Bele, a komandant im je Edin Bahtić, proslavljeni fubaler »Željezničara«. Vladimir je izrastao u pravog vojnika, na ponos svog oca! Dočekao je, možda, vreme da iskaže svoje vojničke vrline, koje sam mu ranije zapretao, odvrativši ga od namere da ide u vojnu školu. Nisam ni ja bio za vojnika, a kamoli Vlado sa svojim tananim, romantičarskim emocijama i boemskog duha. Gledam ga: lepo mu stoji uniforma, uredan je, sveže obrijan, namirisani i stalno nasmejan! Pričam mu kako sam se bio zabrinuo kada mi je javio da ide sa jedinicom na zadatak i da će se vratiti za nekoliko dana. Odbio je, konspirativno, da mi kaže o kakvom se zadatku radi. Jendostavno je rekao »Čao, rista!«, a ja njemu »Čuvaj se!«

Kada se vratio ispričao mi je kroz smeh šta im je bio zadatak, a ja sam ga slušao s grčevima u stomaku. »Dobili smo zadatak u Otesu da pređemo prugu i zauzmemo Željezničku ulicu. Nakon toga, trebali smo produžiti do osnovne škole »P.P. Njegoš«. Početak je bio uspešan! U napad smo krenuli u 4 ujutro i brzo prešli nasip i prugu. Mislio sam da smo ih iznenadili! Ali, ne lezi vraže! Kad smo se našli na čistini, na dvadesetak metara do prvih kuća u pomenutoj ulici, poče žestoka vatra koja nas je sve prikovala za zemlju. Bela komanduje: »Naprijed, juriš!«, a niko se ne diže sa zemlje. Bela ponovi komandu, ali niko od nas ni makac. Naša vatrena podrška sa nasipa je za trenutak blokirala vatru četnika, a vojnici to iskoristiše i bez komande se počеше povlačiti. Dopuzah do Bele i pitam ga šta da radim. "Ne znam ni ja. Obećali su nam artiljerijsku i minobacačku podršku, ali, evo, ništa! Opet su nas 'izradili'. Otpuzaćemo do one kuće uz nasip, pa ćemo vidjeti šta ćemo dalje«, dovrši Bela. Samo što smo se zavukli u kuću, otpoče ponovo vatra po nasipu, ali, bogme, i po kući gde smo nas dvojica. Ležali smo na podu uz sami prozor. Ocenili smo da smo tu najsigurniji. Lepo smo zapalili cigaretu i kikotali se, nešto od sreće što smo ostali živi, nešto, verovatno, da odagnamo strah. Ko im jebe majku! Izdržali smo mi i gore. Dva sata kasnije, kad je vatra malo utihnula, izvukli smo se iz kuće, pa preko nasipa. Kad smo se pojavili, nastalo je opše grljenje i ljubljenje sa rajom. Tek smo tada shvatili da smo bili otpisani! E, kad je tako, ja njima: »Je li, pederi, mislili ste da ćemo tako jeftino prokockati svoje živote!? Meni se još živi!«, završio je priču Vladimir, smešeći se.

Dok je pričao i smejavao se, ja sam osetio strašan pritisak u slepoočnici i potiljku, grčeve u stomaku. Je li moguće da je ovom

mladom čoveku, mom sinu, sve ovo puki vic? Pet saboraca mu je tamo poginulo, on je sasvim slučajno ostao živ, i sada se šegači. »Zabava, nema šta!« Ništa mi drugo nije preostalo nego da mu kažem, i rekao sam mu: »Vladimire, pamet u glavu! Ako ni zbog čega drugog, moraš ostati živ zbog svog deteta, Gregora!« Na spomen imena mog unuka, čuh po prvi put u ratu kako, uozbiljen, kaže: »Sve mi više nedostaju Vesna i Gregor. Posebno Gregor. Kako li je njima u belom svetu? Hoće li me dete zaboraviti?«

9.juli 1992.

Danas sam veoma žestoko reagovao kod komandantra Halilovića. Panika me bila uhvatila kada je u OCR došla informacija da je u Gornjim Velešićima ubijena porodica Ristovića, da je izvršen brutalni masakr. U informaciji se kaže da koreni ove porodice u Bosni potiču od pre 400 godina.

„Sefer, čoveče, ko to uradi i zbog čega? Poduzmi mere da se taj tragični događaj odmah razjasni, da se pošalje poruka građanima Sarajeva, srpske nacionalnosti, da to nije antisrpski čin. Shvati, i ovaj užasni čin dovodi me u dilemu šta i kako dalje da radim!“ – bez reda, nekontrolisano izbacujem rečenice iz sebe.

„Daj, Divjak, smiri se! I ja sam u šoku. Ovo nam nije trebalo u danima kada smo u žestokom okršaju sa srbočetnicima. Ti dobro znaš šta sve činim da sačuvam multinacionalni sastav ARBiH. Ovo ugrožava, ruši sva moja nastojanja da građani imaju puno povjerenje u AREBiH.“

Slušam i ne slušam ovo o čemu Sefer govori. Hoću da odmah reaguje, da nastupi na TV i smiri napetu situaciju, jer je vest o masakru u Gornjim Velešićima prostrujala Sarajevom. Dok sam razgovarao sa komandantom, „po pozivu“ javio se Fikret Muslimović, te izvestio: „Kontaktirao sam MUP, koji je bio na mjestu tragedije. Po njihovoj procjeni ubistvo porodice Ristović počinio je Murat Šabanović sa grupom Sandžaklija!“

Sefer je nezadovoljan informacijom, čini se da ima drugačije podatke.

„Fikrete, uključi se u istragu zajedno sa MUP-om, hoću u što kraćem vremenu da mi doneseš potpunu informaciju, ova Tvoja mi nije vjerodostojna!“

Dok je komandant s nekim razgovarao telefonom obraćam se Muslimoviću:

„Fikrete, šta ovo znači? Miriše mi na to da nas se protera iz Sarajeva. Zar ne može neko da krene u Logavinu i da mojoj porodici uradi isto kao porodici Ristović?“

„Pukovniče, nije baš tako kako Vi govorite. To su Ristovićima uradili pojedinci, koji su izvan komande ARBiH. Već su otkriveni, biće im suđeno u najkraćem vremenu!“ – hoće Muslimović dsa me umiri.

Ljutito napustih komandantovu kancelariju.

U OCR dežurni oficir Stjepan Pleli, pokazao mi je spisak članova porodice Ristović koje su usmrtili „pojedinci koji su izvan komande ARBiH“, kako mi je tumačio Muslimović. Dok su ručali u 13,20 sati ubijeni su Radosava, njena dva sina Pero i Obren, sestra Bosa, te rođake Danila i Mila

„Pleli, dragi, šta ovo znači? Čemu vodi? Hoćemo li pakovati kofer?“ – pitam, a sam nemam nikakav odgovor.

Ponovo sam kod komandanta u 20,30 sati. S vrata rekoh:

„Gospodine komandante, ništa ne uradiste da se saznaju počinioci. Strah se uvukao u gražane!“

„Divjak, niste u pravu. Dobro znate da mi nemamo nadležnosti nad MUP-om koji vodi postupak. O svemu sam izvjestio Izetbegovića i tražio da reaguje kod Pušine. Ja sam odredio Lučarevića, komandanta Vojne policije, da se uključi u istragu ubistva. Očekujem njegov izvještaj za dva, tri sata.“

Nisam komentarisao. Vratio sam se u kancelariju, gde su me čekali Branka, Srđan i Mladen. Veoma su zabrinuti, u strahu su. Mole da večeras ne idu kući, da prespavaju u Štabu! Do kasno u noć tešili smo se. Saglasili smo se da će ubistvo u porodici Ristović veoma negativno uticati na Sarajlije pravoslavne veroispovesti, ali i na sve druge Sarajlije građanske provenijencije.

10. juli 1992.

Gradom vlada njegovo visočanstvo – strah! Srećemo ga svuda i gotovo kod svakog. Čas u formi užasa kojeg prepoznajemo po karakterističnoj ukočenosti reakcija, čas kao paničan strah, obeležen motoričkim uzbuđenjem i bitnim smanjenjem svesne kontrole, a najčešće kao teskobu, tj. neugodno osećanje, uzbuđenje povezano sa koncentrisanim očekivanjem opasnosti. Pa i oprez kod ljudi sadrži elemente prikrivenog i sublimiranog straha. Neki su strahovito instiktivni, prirodni čoveku, a plod su vanjskih podražaja, a drugi su, opet, simptomi podsvesnih sukoba ili duševnih bolesti. Bilo kako bilo, strah je opšta pojava u ratnom Sarajevu, izloženom brojnim nedaćama koje čovek ne može ni prebrojati. Bojimo se za sebe, za svoje bližnje, za svoje komšije, prijatelje, poznanike. Za decu, roditelje, partnere. Bojimo se za grad, za Bosnu ... Bojimo se genocida, urbicida, kulturocida. Bojimo se gladi, žeđi, smrzavanja, invalidnosti, silovanja, paljenja, rušenja, klanja, eksplozija. Bojimo se omrknuti, ali i osvanuti. Bojimo se sadašnjice, a strepimo od sutrašnjice. Borimo se da preživimo, a kad nam to uspe onda ne znamo šta ćemo sa vlastitim životima.

Sve su brojnije i alarmantnije informacije o bezakonju koje se sprovodi nad sarajevskim Srbima. Takva sam obaveštenja najpre primao sa nevjericom, ali sam vremenom postao svestan njihove istinitosti. Neka od njih su govorila da među pripadnicima vojne policije, ali i civilnog MUP-a, kruži proglas koji poziva na budnost i akciju, jer se u grad infiltrirala jaka «peta kolona». Sada je došlo do «ili mi, ili oni!» Stoga, treba sve pregledati, prekontrolisati, sumnjive uhititi, ispitati, zatvoriti, a za trud i napor «slobodno uzeti sve što može doprineti borbi». Ako je proglas istinit, a praksa koja je usledila direktno to potvrđuje, put u pljačku i otimačinu, nezakonite radnje i u bezakonje bez posledica je širom otvoren.

Početkom maja, na lokalitetu između Koševskog stadiona i bolnice «Koševo» pronađeno je sedam neidentifikovanih muških leševa i dva, također nepoznata, ženska leša.

Polovinom istog meseca ubijen je Goran Simić, trgovac sa Bentbaše. Poznavao sam ga odranije. Ponekad sam kod njega kupovao svoj predratni, mesečni «fassung». Dobar, čestit čovek, obljubljen u mahali u kojoj je živeo. Svu hranu u prodavnici je podelio svojim komšijama početkom agresije. Njegova smrt ostaje zagonetna, kao i motiv ubistva: ko će znati je li u pitanju sirovo koristoljublje ili nacionalna netrpeljivost? Ili je u pitanju brutalna odmazda za masovna ubistva Bošnjaka u srpskoj okolini sarajevskog obruča? Šta god da je u pitanju, ubijen je nedužan čovek! Egzekutiva je kriminalna i porađa specifičan strah.

Krajem juna kod bolnice «Koševo» su otkrivena četiri nova leša, a kod restorana «Bazeni» na Bentbaši pet muških i dva ženska neidentifikovana trupla.

A onda se desilo da je gotovo nasilno u moju kancelariju, pre nekoliko dana, nahrupila očajna žena, izvesna gospođa Behireta Šljivić, tražeći moju pomoć u potrazi za «izgubljenim» suprugom Božidarom, članom «Patriotske lige» i pripadnikom TO od prvih dana njenog ustrojstva, u jedinici Mušana Topalovića – Cace. Suprug joj je nestao 24. juna; nigde ga ne može naći, pa sumnja da je ubijen. Čak pominje i motiv, ugodan stan u kvartu Alifakovac u koji je Caco uselio «kurvice iz svoje jedinice», kako se izvorno izrazila izbezumljena žena. Šta sam mogao učiniti drugo za zabrinutu Božidarevu suprugu, nego je posavetovati da ode u odeljenje bezbednosti i izvrši prijavu slučaja, čvrsto joj obećavši da ću poduzeti sve da se njen muž pronađe. »Sigurno je sa jedinicom na Trebeviću. Vjerovatno su se tamo zadržali duže zbog dejstava. Sve će biti u redu! Zainteresovaću se, pa ću Vas izvijestiti» - dobio sam odgovor i obećanje od načelnika bezbednosti Regionalnog štaba TO Jašarevića. Kontaktirao sam i Fuada Abadžića, komandanta u Cacinoj jedinici, koji poznaje Božidara, ali on o njegovom nestanku nije znao ništa.

Behireta je uporno i prilježno dolazila u Štab, ne dajući ni sebi niti meni predaha u potrazi za suprugom. Iz dana u dan je izgledala i psihički i fizički sve slabije. Stalno je ponavljala svoje uverenje da je Božidar ubijen, jer se «zove Božidar Šljivić i jer se usprotivio Caci, koji je Božidarev stan dao kurvi!»

Na moja urgiranja, načelnik Jašarević je odgovarao da nema ni traga ni glasa o Šljivici. Behireta se, potom, nije pojavljivala nekoliko dana u mojoj kancelariji. A onda se pojavila, mislim da je to bilo 2. jula, sva skrhana, uplakana, povijenih ramena i leđa. «Našla sam mog Božu. Ubili su ga i zapalili. Znala sam!» Cacinu koristoljublje je uzrok njegove smrti. Kada nije pristao da ustupi svoj stan, odveli su Božu u komandu, na smrt isprebijali i kod Jevrejskog groblja ga bacili mrtvog u nekakvu jamu. Saznavši da se Božina supruga upustila u upornu istragu, Caco je naredio da se Božino telo izvuče iz jame i spali, te tako izbrišu tragovi zločina.

«A sreća je, luda sreća, da nije izgorio skroz, jer je tih dana padala kiša. Glava mu je ostala čitava ...», grcala je slomljena žena, «ostala mu je glava čitava ... glava čitava», odbijale su se njene reči o zidove moje kancelarije. Bila je neutešna. Nisam znao šta da učinim za nju, pa sam je molio da sačuva razboritost i da bude hrabra.

Kada se malo smirila, na um mi je palo da svoju tužnu storiju ispriča novinaru Oslobođenja. Poslušala me i već 5. jula sam čitao njen razgovor sa novinarom Vladom Mrkićem na stranicama lista. «Da ga je ubila granata, ja bih žalila svog muža, ovo je rat, ginu i djeca, užasni se zločini dešavaju. Ali, da ga ubije jedan kriminalac na tako užasan način, ja to moram objelodaniti. To ne može ostati skriveno. Pola ljudi neće da ide u Teritorijalnu odbranu, neće da stanu uz rame sa kriminalcem ... Idem do Izetbegovića da mu kažem: Riješite se kriminalaca, jer ni Muslimani nisu sigurni od njih! Zar nije ova vlast toliko jaka da se riješi pet-šest kriminalaca?»

Svaka čast čestitoj Behireti, svaka čast Mrkiću na novinarskoj i građanskoj hrabrosti. Uradili su što su mogli! Da li će nakon ovog članka neko reagovati? Hoće li iko zbog ovako morbidnog stanja u gradu biti pozvan na odgovornost, ukoren, kažnjen, smenjen? Sumnjam, ali se nadam! Zar nam nije dovoljno one goleme bestijalnosti «sa brda»? Zar se na veliki zločin odgovara zločinom, pa bio on i sto puta manji? Zar ne postoje pravda, zakon, sudovi? Zar se neko može ubiti što je tamo Musliman, a ovdje Srbin? Ne, ne može biti, i meni ne ostaje ništa drugo nego da se žestoko borim protiv zla koji čine paravojni sastavi bosanskih Srba i njihova prekodrinska bratija.

Iako sam nepokolebljivo ostajao na izabranim stazama svog života, tištala me ova «srpska tema». Primetio sam da o njoj često piše Dragan Stanojlović na stupcima lista Oslobođenje, pa sam pozeleo da sa njime porazgovaram o tome. Nisam ga lično poznao, pa sam mu poručio, zapravo, zamolio sam ga da dođe u Štab, i on je došao. Razgovor je bio zanimljiv, poticajan i višesatan. Pri odlasku, Dragan mi je dao kopiju teksta kojeg je pripremio za objavljivanje, a koji se bavio problemom Srba u Sarajevu i kojeg, evo, ovdje reproduciram:

«Posve slučajno bio sam svjedok kada je nedavno na Alipašinom polju granata ubila čovjeka: muškarac srednjih godina mirno je išao trotoarom, a onda je samo dva-tri metra ispred njega, tresnulo. Kad se razišao crni dim, ljudi koji su pritekli u pomoć zatekli su gelerima izrešetano tijelo nesretnog čovjeka bez ikakvih znakova života. Stigao mu njegov paket smrti – klonulo je izustio jedan od prisutnih. Pola sata kasnije događaj kao da je zaboravljen, niko više nije pričao o njemu, a život nesretnih i nedužnih Sarajlija nastavio je da ide svojim ponižavajućim tokovima. Na znam koje je nacionalnosti bio ubijeni sugrađanin, ali znam da je granata eksplodirala u kvartu u kome borave i kreću se isključivo civili i da je doletjela iz Nedžarića, sa agresorskih položaja. Paket smrti ovom Sarajliji, nedužnom civilu, uputio je Srbin.

Evo zašto pominjem nacionalnost žrtve i ubice. Sutradan po ovom događaju moja komšinica A.Z., Muslimanka po nacionalnosti i vjeroispovijesti, imala je da u «Adri» preuzme paket. Mislila je da je od sestre iz Njemačke i radovala se kao malo dijete. Pošto je slabog zdravlja, a njen komšija, inače srpske nacionalnosti, ponudi se da joj on donese paket. Mlađi sam i zdraviji, komšinice, a i gdje ćete Vi po ovom zvizdanu! – rekao je. Tako i bi. Komšija Srbin donese paket, ali on ne bijaše upućen iz Njemačke, već iz Rače Kragujevačke. Od muškarca «najsrpskijeg» imena i prezimena, upućen ženi Muslimanki. No, moja komšinica nikako da se snađe ko je taj G.M. koji joj je poslao paket sa hranom, ljekovitim travama i sredstvima za higijenu. A onda se sjetila: Pa, to je onaj drug mog sina iz vojske! Zajedno služili u Nišu, pa se sjetio svog druga. Sunce moje ...

- Mogu li, komšinice, da napišem priču o tom paketu? – pitao sam je.

- Kakvu sad priču? – upita komšinica, načas zbunjena mojom željom ...

- Za novine. O tome kako je jedan Srbin, žitelj države koja ubija Bosnu, poslao paket majci svog druga koji se bori u Armiji BiH za spas te iste Bosne, a uz to je i Musliman, odnosno «mudžahedin i fundamentalista», kako u Srbiji zvanično nazivaju

naše Muslimane ...

- Možeš – veli komšinica – ali mu ne pominji imena. Znaš da ga njegovi mogu ubiti ako saznaju šta je uradio. Nemoj pominjati ni moje ime, ni ime mog sina, sve to može naškoditi. Piši poslije rata kad se drugovi iz vojske, ako Bog da, opet vide ...Znaš, taj G.M. je za srbijansku vlast izrod, izdajica svog naroda.

Zato, eto, nema potpune priče o srpskom paketu hrane iz Srbije za gladnu Muslimanku u Bosni, paket života, koji pripadnik naroda Države – Ubice šalje pripadnicima najbrojnijeg naroda Države – Žrtve. Pa se pitam: ko je uistinu izrod, izdajica svoga naroda? Onaj Srbin što je iz Nedžarića ubio nedužnog čovjeka na moje oči? Ili onaj Srbin iz Rače Kragujevačke, koji u inat zločinačkoj politici svoje zemlje paketom hrane produžava život jedne Muslimanke u zemlji osuđenoj na monstruozno uništenje? Ko je pravi, a ko krivi Srbin? Moja komšinica kaže da je drug njenog sina «pravi Srbin». Međutim, onaj čovjek ubijen granatom iz Nedžarića dobio je odgovor na dilemu – u obliku smrti. A nije imao vremena ni da shvati šta se dogodilo, da sazna konačan odgovor. Umjesto tog nepoznatog nesretnika, mog sugrađanina, odgovor znam ja. A kad «paketi života» iz Srbije nadbroje pakete smrti sa žigom iste države, vjerovaću mojoj komšinici.»

HVO – Nama je Boban vrhovni zapovjednik

23. juli 1992.

Četvrti je mesec rata, tj. agresije na Sarajevo i Bosnu i Hercegovinu. Osećam kako zamor ovladava vojnicima na linijama odbrane i kod starešina, a nestrpljenje građanstvom. Osećam umor i u sebi. Polako kopni naša euforija, bezrazložna vera da će se «sve ovo» brzo okončati, «još samo koji dan, nedelja ili dve». Na sarajevskim ulicama sreću me ljudi s pitanjem koje poput eha ide s usta na usta:

«Šta više čekate? Što se ne ide na deblokadu grada? Ovako nećemo moći dugo! Hoće li NATO intervenisati? Šta čekaju? Sad im je prilika!!»

Slušam ih i tešim: «Ubrzo krećemo u proboj! Sami ili uz podršku NATO- a!»

Je li pošteno od mene što im prećutkujem istinu? Jesu li oni, pak, poštteni prema meni? Zar ne vide očevidno!? Žele li oni uopšte istinu ili u zabludi traže utehu? Lažnu nadu! Treba li njima prava informacija? Da je dobiju, šta bi od nje? Bi li bili sretniji, uvereniji, rešeniji?

I dok većina građana razmišlja i veruje u to da «mogu oni, ali vlast ne da!», «deblokiraju li nas svi će bestragom odavde odlepršati!», leče svoju neostvarivu nadu koje se ne mogu odreći, i dalje, s nestrpljenjem, očekujući čudo deblokade, drugi, praktičniji, agilniji i «mudriji», nastoje rešiti ovaj problem begom iz sarajevskog pakla, po svaku cenu.

Javna je tajna da mnogi sada beže! Uvidevši da naši višekratni vojni pokušaji deblokade ne daju uspeha, ni nade da će se to uskoro desiti, ne želeći dalje trpeti bedu i strah od sakaćenja, smrti ili od nečeg trećeg, petog, desetog, nastoje po svaku cenu i svim sredstvima pobeći iz grada. Iz dana u dan bežanija postaje sve aktuelniji i kompleksniji problem: socijalni, sociološki, moralni, pravni, politički, opštetumani ... Iz grada odlaze ili nastoje otići rođene Sarajlije ili njegovi dugogodišnji žitelji, a ostaju prisilni doseljenici, izbeglice, muhadžeri ... Najviše beže najimućniji. Ne biraju se načini i putevi izlaska iz grada. Plaća se svim valutama, krše se sva pravna i moralna pravila. Odlaze i hrabri i kukavice, bolesni i zdravi, stari i mladi, muškarci i žene, ravnodušni i oni što su do juče bili glati patrioti. Najkomfortnije odlaze političari i državnici. Odlaze u okrilju državnih delegacija i više se ovamo ne vraćaju. Tim putem idu i estradne zvezde, pevači, umetnici, glumci, novinari, sportisti. Često pod tuđim imenom i pasošem. Neretko krivotvorenim.

Ljudi imaju pravo na izbor! To je univerzalno pravo čoveka, dok su okolnosti života manje-više normalne, dok društvo i država funkcionišu po pravnim i moralnim regulama. U izmenjenim, bitno pogoršanim uslovima socijalnog života, u uslovima agresije, opšte pogibelji i masovnog uništenja prirodnih i ljudskom rukom stvorenih dobara, sloboda izbora logički se sužava. Pravne i moralne regule dobijaju na snazi, društvena sudbina nadilazi pojedinačne. Pooštravaju se etički zahtevi: je li moralno otići, a biti pravno obavezan i psihofizički sposoban za odbranu? Je li etično izvući bogatstvo, a ostaviti građane bez oružja, na nemilost vojno superiornijem agresoru koji želi otrovnu (fašističku) teoriju o krvi i tlu da sprovede u delo? Hiljadu «je li?», a oni odlaze!! Odlaze.

Svako ima, doista, valjan razlog. Ali, zemlja ostaje, odlaze ljudi! Sa njihovim odlaskom smanjuje se broj sposobnih da nose pušku, ako je ima ili kad je bude. Novine, radio, televizija ostaju bez vrsnih novinara. Ko će tako vešto i pametno objašnjavati ovom uciviljenom puku istinu i potrebu trenutka i budućnosti? Prenatrpene ambulante i bolnice ostaju bez lekara. Ko će zbrinuti ranjene, osakaćene, bolesne, uplašene, klonule umom i duhom? Jedan se hvališe, odlazi, a sa sobom nosi dva «Berbera» i po jednog «Mikulića» i «Ramića». Ili „Zeca“. Za svaki slučaj!», šeretski dodaje bestidno. Odlaze i ne misle šta tada osećaju oni što ostaju na braniku grada, na vatrenoj liniji odbrane? Oni što ih, sa vanjske strane, pritišće snaga agresora, težina ambijenta i klime u kojima drže mrtvu stražu, a bolni osećaj ravnodušnosti i nesolidarnosti «svojih» koji paradiraju dole po gradu ili odlaze u beli svet, sa naše, unutrašnje strane.

Čemu služi ovo moje filozofiranje? Ama baš ničemu, ali se na ovaj način, bar na trenutak, prazne moje negativne emocije.

25. juli 1992.

Jutros me pita **Halilović** da li poznajem univerzitetskog profesora i akademika **Slavka Leovca**. «Čuo sam za njega, ali ga lično ne poznajem!» - odgovorio sam. «Dobio sam njegovo pismo u kome me obavještava da su on i njegova supruga uhapšeni. Pismo sam prosljedio organu bezbjednosti. Ne znam šta su poduzeli!»

Dok odgovoram na načelnikov upit, misli mi skreću na drugu stranu. Poznato mi je da mu je naoružana grupa ljudi upala u stan bez formalnog naloga, da su njega i suprugu maltretirali, da su im oduzeli stvari od vrednosti, a nisu ostavili nikakvu potvrdu o tome. Zato pitam komandanta što mene dovodi u vezu sa akademikom. „Šta ja imam s njim?“ – „Predsjednik

Izetbegović mi je naredio da se supružnici Leovac bezbjedno prebace do sjedišta UNPROFOR-a u zgradu PTT inženjeringa, odakle treba da budu izmješteni iz Sarajeva. Odlučio sam do to Vi uradite!“ – odgovori komandant. – „Zašto baš ja?“ – pitam nespokojan. Tada mi je komandant Halilović neubedljivo objasnio razloge njegove odluke. Misli da me ljudi dobro poznaju zbog mojih svakodnevnih poseta jedinicama, da posedujem izvesnu harizmu i dovoljno kuraži, dakle, sve su pretpostavke da mogu uspešno odraditi ovaj delikatni zadatak. Još me upozorava da moram biti oprezan, jer ima indikacija da **Juka** i drugi žele oteti Leovca i od njega načiniti taoca.

Naređenje, izvršenje! Tako je to u vojsci. Odlazim sa podozrenjem na uručenu mi adresu. Zašto baš ja? Zar to nije primerenije poveriti organima bezbednosti? Vojnoj policiji, na primer. Oni to mogu obaviti i sigurnije i bezbednije od mene. Je li u pitanju neka zamka? Rojila su mi se pitanja po glavi dok sam se vozio ka porodici Leovac.. Šta reći policajcima na punktovima ako me zaustave i zatraže objašnjenje? „Šta će sa vama četnik?“ Odgovor da sam na „specijalnom zadatku“ predsednika Republike, bio bi glup! Ko bi u to poverovao? A šta mi, onda, drugo preostaje? Grozničavo sam se preispitivao. Kako ću Leovce žive i zdrave dovesti do cilja u takvim okolnostima? Dobro se sećam komentara organa bezbednosti kada sam mu uručio Leovčevo pismo: «Neka su ga zatvorili, on je veliki ekstremista!» Iz pisma koje mi je Leovac poslao ja to nisam mogao da zaključim.

Navodim deo, istine radi: «Neke stvari i lične isprave, pa i nešto od novca su nam tada dali. Ali, kada su nas odveli kući, nismo mogli u stan. Neko je u međuvremenu promijenio bravu na vratima i skinuo naše ime sa njih. Tek poslije dva dana, kada ovlašteni nisu htjeli ili nisu mogli da uđu u stan, s njihovim dopuštenjem smo provalili bravu i ustanovili da smo opljačkani, da smo ostali bez mnogo čega vrijednog i neophodnog. Izvještaj o tome i spisak otuđenih predmeta i dragocjenosti podnijeli smo nadležnoj komisiji Vlade. Pošto sam dobio teške bubrežne napade i malo to odbolovao, dolazi novo iznenađenje. Zabranjen mi je ulazak u zgradu Pravnog fakulteta, tj. Suda, gdje se privremeno smjestio Filozofski fakultet. Poslije sam utvrdio da je tako naredio «ratni dekan», prof. dr. Zvonko Radeljković. Odmah potom slijedi, na moje pitanje o tom gestu, obavještenje da sam stavljen na «listu čekanja» i da bi, zapravo, najbolje rješenje za mene bilo da se penzionišem. Zbog čega?, pitao sam. Zbog i radi studenata, a onda i zato što to traži moj odsjek. Niko ne želi da sasluša mene, stranu koja je pogođena ovakvim namjerama i gestovima. Sa 63 godine života i 36 godina radnog staža, nisam se nikada sreo ni sa jednom primjedbom studenata. Osnivač sam Odsjeka za opštu književnost i bibliotekarstvo, čiji su neki članovi bili moji asistenti, a kasnije i dobre kolege, nastavnici. Sada odjednom sve to pada u vodu (ako je istina) i to bez riječi, bez ikakvog dijaloga. Zaista, sramota! Nisam više član Savjeta SDS-a. Članom stranke pristupnicom nisam nikad ni bio. Sve što sam izjavio prije rata nikoga nije uvrijedilo, nikoga ne diskvalifikujem, a kamoli da sam pozivao na rat. To je lako ustanoviti. U ovom ratu radio sam koliko sam mogao, bolovao katkad, jer sam hronični bolesnik, eto, bio i hapšen sa ženom. Nikakve izjave o tome nisam do sada davao u javnost. Želim da i dalje radim, da lojalno učestvujem u životu grada ...»

Eto, čime me Halilović «usrećio»! Trebam «velikog ekstremistu», funkcionera SDS-a, provesti bezbedno s kraja na kraj grada, kroz granate i snajperske hlice, kroz policijske kontrole, i one koje su postavili lokalni komandanti, koji bi i mene i Leovce rado strpali u status taoca, ako ne i nešto gore. Sumnje se množe. Znojim se, osećam pritisak u slepoočnicama, pa ustima bez pljuvačke, suho i muklo, požurujem **Emira** da brže vozi.

Gospođa i gospodin Leovac na zadnjem sedištu „Golfa“ pripijeni jedno uz drugo u velikom strahu, da su zaustavili disanje. A put nas vodi ulicama i raskršćima koje su pod neprekidnom vatrom snajpera i automatskog oružja. Emir vozi „Putem života“, ili „Hošiminovim putem“, kako ga popularno zovu vojnici i civili.

Sarajlije ovaj prostor savlađuju čas brzim, čas trčećim ili oprezno usporenim koracima. Na raskrscima su postavljeni autobusi i kontejneri, kako bi blokirali snajpersku i vatru iz automatskog naoružanja sa Vraca i solitera na Grbavici, ali ih vojnici i civili pretrčavaju u trku. Tako je i u Titovoj ulici. Poprečne ulice i raskrsnica kod Higijenskog zavoda zaštićene su na isti način kao i na „Hošiminovom putu“. U funkciji je još jedan „dopunski put“ koji vodi velešićkim ulicama do Pofalića, pa se uključuje na pravac prema ulici Blagoja Parovića. Nebrojeno puta, vraćajući se noću ovim putevima, posle obilaska jedinica na zapadnim prilazima gradu, sretao sam vojnike koji su se vraćali sa položaja na Otesu, Stupu, Stupskom brdu, u svoje domove u Centru i Starom Gradu. Uz mnoga loša rešenja u mobilizaciji, ovo je najslabije. Vojnici prolaze 10-14 km. Iz istočnog u zapadni deo grada i iscrpljeni dolaze u jedinicu, umesto da imaju raspored prema mestu stanovanja. Time bi i borbena gotovost jedinica bila na višem nivou. Svaki put, prolazeći ovim putevima, primao sam u vozila žene, starije ljude,

iscrpljene borce. Mnogi od ovih poslednjih su se zahvaljivali i odbijali da prihvate ponudu....

S ovim mislima došli smo do PTT inženjeringa, gde sam «predao» akademika i njegovu suprugu službenim licima. Rasterećen, vraćam se istim putem u Štab. Razmišljam kako da postupim sa Leovčevim pismom. Imam valjanih razloga zbog kojih iznosim samo delove sadržaja Leovčevog pisma upućenog meni, a kojeg sam, ponavljam, prosledio organima bezbednosti. Razlozi za takvo postupanje su objektivne naravi, nisu lični. U skladu su sa dobrim građanskim ukusom, jer dobro dovede u sumnju idiličan imidž nekih javnih ličnosti koje su stekle oreol «dobrih momaka» u ratnom Sarajevu. Stoga, još samo citat iz Leovčevog pisma:

«Cijelo vrijeme pretresa, koji je trajao, s prijetnjom i psovka, pet-šest sati, nismo mogli da maknemo s mjesta! ... Trećeg dana odveli su nas u Predsjedništvo Republike, gdje nam je pomoćnik ministra za odbranu sa svojim saradnicima objasnio da je to bio neovlašćen postupak, svesrdno se izvinjavao i na njegovo insistiranje dobili smo tada neke lične stvari i nešto malo novca ...»

Zar je teško, da ponovim još jednom, shvatiti da se mora mudrije, tolerantnije i logičnije, kad su nam puna usta demokratije i jednakosti, pričati i ovim uznemirenim civilima, sarajevskim Srbima poput Leovaca, koji su ostali da dele našu zajedničku sudbinu, koji su izrazili svoju građansku lojalnost, pokazali spremnost za rad i u ovim teškim vremenima? Hoće li nam mangupi iz naših redova uništiti sav civilizacijski napor, hoće li uraditi neizvodljivo, izjednačiti sa barbarima koji nas guše fizički i duhovno sa okolnih brda?

Je li na delu, pitam se, ne bez osnova, suptilniji, a u osnovi isti aršin po kojem su tamo, brutalno i nasilno, u Foči, Višegradu, Bijeljini, Brčkom i brojnim drugim bosanskohercegovačkim mestima Muslimani isterani iz svojih domova, sa radnih mesta, iz vlastitog života? Je li na delu revanšizam «u rukavicama»? Gorka pilula obavijena staniolom! Da li su sirovi nasilnici na ličnost i imovinu onih koji nisu Bošnjaci samo egzekutori prikrivenih naredbodavaca, koji se kriju pod maskom uljudnosti raznih institucija i ustanova demokratske vlasti, kulture, obrazovanja, zdravstva?

Ne, nisam mogao svoje sumnje i dileme, svoja strahovanja, ostaviti samo za sebe. Morao sam ih prokomentarisati sa drugima! Razgovaram sa Halilovićem, manje kao s vojnikom, više kao s čovekom. U diskusiji smo krenuli od Leovčevog slučaja, ali smo je uopštili do brige za celokupno stanje i ustrojstvo Republike. - Za nas, za odbranu Bosne, važan nam je svaki čovek. Svaki Srbin i Hrvat koji se zajedno s nama bori, potvrda je našeg opredeljenja za izgradnju multinacionalne, multikulturne, multireligijske Bosne i Hercegovine. Moramo sačuvati i naš naučni kadar. Bez njega nema Bosne, nema budućnosti! Nažalost, ova vlast ne vodi računa o njima! Da, to su stavovi koje sam želeo čuti, koji hrabre, obećavaju. To su, ipak, samo konstatacije. Krucijalno je pitanje, kako to stanje poboljšati. Ovo, očigledno ne zadovoljava.

Tužno mi je gledati ugledne profesore Sarajevskog univerziteta u ovom poganom vremenu. Srećem ih svakodnevno, ponekad i razgovaramo. Mnogi u poodmaklim godinama, pomalo oronuli od ratnih nedaća i bolesti koje ih pritišću, bez straha, rezignacije i sklerotičnosti, umorni, ali vispreni, nesalomljivi u svom duhu. Akademici i ugledni profesori hodaju sa kanisterima za vodu po ulicama i kvartovima, stoje u redovima za hleb i oskudnu humanitarnu pomoć, dele sudbinu naroda čije su duhovne perjanice. Pesnik **Sarajlić**, filozof **Arif Tanović**, slikar **Affan Ramić**, prirodnjak **Ljubomir Berberović** ... Stoga me slučaj akademika Leovca ne čini sretnim i ravnodušnim.

26. juli 1992.

Treba nam solidarnosti i poverenja. Ta istina naročito vredi sada u vojnoj saradnji. Agresor je moćan, odupreti se možemo samo ujedinjujući sve snage. Te jednostavne istine kao da nisu svesni neki oficiri iz Štaba, ili, što je još nelogičnije, koji i ne žele da toga budu svesni. Zbunjuje me negativno raspoloženje koje se sistematski stvara prema Štabu i jedinicama Hrvatskog vijeća obrane u Sarajevu na Stupu. Gotovo sve što HVO predloži ili namerava uraditi stvara odium kod oficira iz samog vojnog vrha ARBiH. Oni i ne kriju animozitet prema činjenici da HVO uopšte postoji. "Njima se nikada ne može vjerovati. To su ustaše. Udariće nam nožem u leđa"! U takvim izjavama prednjače **Rifat Bilajac**, **Sulejman Vranj** i **Fikret Muslimović**, a da za to, po mom ubeđenju, nemaju nikakvih stvarnih argumenata. Ali, njihova se "sluša".

Ima nečeg i zbunjujućeg u ponašanju Glavnog stožera HVO iz Kiseljaka. Ostalo mi je nejasno zašto nisu učestvovali u

pokušaju deblokade Sarajeva prošlog meseca. Bilo je planirano da oni izvedu napad na pravac Han Ploča - Kobiljača - Rakovica i da artiljerijskom vatrom podrže napad TO na Ilidžu. Njihove jedinice su bile bolje naoružane, naročito minobacačima i artiljerijom, što im je davalo odlučujuću ulogu u deblokadi. Nisu uradili dogovoreno. Ne samo da je izostao napad po pomenutom putnom pravcu i artiljerijska podrška TO, već su zabranili jedinici TO Kiseljak da učestvuje u deblokadi Sarajeva iz pravca Kobiljača - Rakovica. Takvo ponašanje HVO me duboko razočaralo, pa sam se naknadno složio sa nekim Bilajčevim ocenama o njima.

U štabu HVO na Stupu u poslednja dva dana održali smo dva sastanka. Opasno su se zaoštrili konflikti između Armije RBiH i HVO. Komandant sarajevskog Stožera HVO **Velimir Marić** ima svoje viđenje situacije, komandanti TO Stupa, Stupskog brda i Otesa oprečno. Marić, do rata službenik u organima uprave u Skupštini Grada Sarajeva i predsednik Gradskog odbora HDZ-a, u ratu je imenovan za zapovednika Kriznog štaba za odbranu Sarajeva u krilu HDZ-a. U uvodu sastanka, pozivajući se na Halilovića kao svedoka, kaže da je već 1991. godine ostvario kontakte sa Patriotskom ligom. Nameravao je ostvariti punu saradnju u organizovanju odbrane i u nabavci ratne opreme. Međutim, već na samom početku je došlo do konceptijskih razmimoilaženja oko toga, ali i oko modusa učešća HVO u odbrani Sarajeva.

Patriotska liga se nametnula, "želi da bude u svemu glavna!", naglasio je Marić. "Mi smo željeli da se u zajedničkoj obrani ne gubi hrvatski element. Moj zadatak je bio da se organizira odbrana Hrvata i zaštite njihovi vitalni interesi. To smo ostvarili kroz organe uprave koji djeluju u okviru Hrvatske zajednice Herceg-Bosne. Eto, mi ovdje, na Stupu, imamo Odjel za odbranu i unutarnje poslove, Odjel za prosvjetu, kulturu i gospodarstvo, Odjel za opće poslove. Krajem svibnja 1992. godine ustrojene su dvije bojne, a u toku je formiranje i treće. Odbranu smo organizirali na prostoru između rijeka Bosne i Miljacke, gdje većinom žive sarajevski Hrvati."

"Vrši se kampanja protiv HVO. Označavaju nas kao neprijatelja Bosne i Hercegovine i Teritorijalne odbrane. Optužuju nas da smo opljačkali sva poduzeća i njihova skladišta na Stupu i Doglodima, da sarađujemo sa srpskim komandantima i vojskom, da preprodajemo hranu na stupskoj pijaci", govorio je Marić uzbuđeno, sa vidno povišenim tonom. "Uvjeravam vas da smo do sada uspjeli sačuvati mnoga skladišta i skladište u fabrici čokolade "Zora". Ali, ne mogu više odgovarati za njih, jer je Juka otjerao naše straže."

U tom momentu je zazvonio telefon na Marićevom stolu. Iz njegovog razgovora se dalo naslutiti da ga obavještavaju o nekom krupnijem incidentu. Razgovor je zaključio rečenicom: "... Nemojte se konfrontirati! ... Ne, znam ... vidjeću!", a nama se obratio gotovo trijumfalno: "Javljaју iz kruga "Zore" da je stiglo pet-šest kamiona sa ljudstvom i da su počeli s utovarom čokoladnih proizvoda i šećera ... Pođite, gospodo, na lice mjesta i uvjerite se ko pljačka, HVO ili TO!"

Zgledali smo se međusobno i - pošli! Da proverimo Marićevu "istinu". A u krugu fabrike nas je dočekala tragikomična situacija. Ispred skladišta je bila velika "radna" gužva. Kad su vojnici shvatili da smo iz Glavnog štaba TO, nastala druga vrsta komešanja. Motori učas zabrujaše, vojnici se nabaciše na karoseriju i u kabine, "četvrtom" pojuriše ka kapiji fabrike, dok su sa kamiona padali na zemlju neosigurani paketi čokolade. Da, nema sumnje! Prepoznao sam neke među njima: borci iz jedinica TO Stari Grad i Jukini junaci. Trojica se baš osilila! Nisu bežali. Ne obraćajući pažnju na nas, mirno su nastavili utovarivanje paketa i vreća sa šećerom na svoj kamion. **Šiber**, iznerviran do krajnjih granica, kao, uostalom, i svi mi ostali, ljutito je povikao: „To je pljačka! Za to se ide na sud!"

Zatražio je njihove lične podatke. Iz koje su jedinice? Ko ih je poslao? Nimalo uzbuđeni, vojnici su drsko odgovorili da ih je poslao **Fudo Abadžić** koji je to dogovorio sa **Jukom Prazinom**. Jedan od njih, suvonjav, kratak, neuredan teritorijalac, nabusito je rekao: „Mi u gradu nemamo šta da jedemo, a ovdje se ustaše slave. To mi nećemo dozvoliti!"

Šiber ih je jedva naterao da prekinu sa utovarom i da se vrate u grad. U dosta mučnoj atmosferi, Šiber je objasnio razloge našeg dolaska. „Došli smo da se uvjerimo u stanje odbrane na Stupu i Doglodima, da provjerimo priču o sukobu TO i HVO i o otuđivanju društvenih dobara. Nažalost, uvjerali smo se da situacija nije najbolja. Odnosi su dosta zaoštrjeni. Još uvijek ne mogu zaključiti ko je kriv za takvo stanje. Ovako dalje ne može. Izvjestićemo Sefera i tražiti da se o tome izvjesti Vrhovni komandant.“

Na kraju rasprave ljubazni Marić nas ponudi bogatim izborom jela. Kao u najbolja vremena: predjelo, supa, glavno jelo, desert ... Predveče Šiber me izvestio da je zajedno sa komandantom Halilovićem upoznao Izetbegovića o događajima na Stupu i u fabrici "Zora". Tražio je mudrost, strpljenje, ali i oprez. „Imam informacije da HVO na Stupu saraduje sa četnicima. Kažu mi da na tom dijelu nisu urađeni rovovi i tranšeje. A i ta hrana koja se prodaje na Stupu plaća se 'suhim zlatom'. Daj, vidite da se stanje što prije popravi!“ – zaključio je Izetbegović. „Hrvatima moramo pružiti sigurnost i dati garancije da će imati sva prava kao Muslimani i Srbi, Jevreji, Albanci, Sandžaklije koji brane Sarajevo. Moramo graditi međusobno povjerenje.“, iznio je Sefer Halilović stav Štaba TO RBiH.

Drugi sastanak na Stupu održan je u noćnim satima u znatno boljoj atmosferi od predhodnog. Halilović je jasno i odlučno istupio sa zahtevom da se prevaziđu sadašnji problemi, da se "ne vraćamo unazad", "da je stanje takvo kakvo jest, ali mi moramo naprijed". „Osnovni nam je zadatak stvoriti zajedničku armiju. Ono što ovdje dogovorimo treba da bude obrazac za rješenje problema u cijeloj Bosni i Hercegovini. Kako se ovdje dogovorimo ruku dajem za to!“ - rezolutan je komandant Halilović.

Završavam noćasnju pribeležku pun sumnje da će se sa HVO realizovati dogovoreno. Na svoju žalost, ali i na štetu odbrane, shvatio sam da obe strane zaziru jedna od druge, da je poverenje i podozrenje prisutno i kod Muslimana i Hrvata. Ono što me čini skeptičnim je činjenica da se malo operisalo argumentima u optužbama.

Tokom sastanka spoznao sam – što se već odavno pričalo po gradu – da se na Stupu trguje svim i svačim – od oružja i municije, preko hrane, higijenskih potrepština, bele tehnike, TV aparata, motornih vozila, pa do ljudi! Za bezbedan izlazak iz grada trasom Stup-Ilidža-Kiseljak naplaćuje se "tarifa" u rasponu od hiljadu do pet hiljada DM. Kada je u jednom momentu Sefer "nagazio" Marića podacima o saradnji Hrvata sa Srbima na Ilidži, komandant HVO mu je spremno odgovorio: Muslimani **Fadil Đozo** i **Edib Šarić** bili su na pregovorima sa komandirima srpske policije **Petkom Budišom** u hotelu "Srbija" na Ilidži. Na Ilidžu su otišli kroz Doglode, a nama se nisu ni javili.“

Iznenadila me i Marićeva tvrdnja: «Moj vrhovni zapovjednik je predsjednik Hrvatske zajednice Herceg-Bosna, gospodin Mato Boban. Onako kako o angažovanju HVO i o saradnji sa Armijom dogovore Boban i Izetbegović tako će biti na Stupu i u Sarajevu, a sigurno i u Bosni i Hercegovini. Boban je nama Hrvatima obezbijedio oružje, organizovao našu obranu, omogućio civilima na teritoriji koju kontrolišemo da mogu preživjeti. Boban je za nas Hrvate ono što je Izetbegović za vas Muslimane.»

Da, zbunjujuće je, mislim u ove pozne noćne sate, da je Republika BiH međunarodno priznata država, a ekstremisti se na to ne obaziru, dele je po svom uskom aršinu. Da je to tako na teritoriji koju kontrolišu Srbi, znao sam, ali da je slično ili gotovo identično i na teritoriji sa većinskim hrvatskim življem, e, to doista nisam! Sad znam! Bosanski Hrvati imaju svoju vojsku i policiju, platežno im je sredstvo kuna, valuta susedne zemlje (kuna), a imaju i svog vrhovnog komandanta i, očigledno, podršku Zagreba. Sada nam još samo nedostaje da se zaoštravanje između HVO i Armije RBiH izrodi u sukob Muslimana i Hrvata, pa da Bosni omrkne još više i sudbonosnije!

I smrt starih zgrada zna zaboleti poput ljudske!

29. juli 1992.

Od prepodneva do predveče zajedno sa **Svenom Rustempašićem** proveo sam vreme sa borcima na liniji Mojmilovo brdo. Pravi letnji dan, sunce zapalilo vazduh, bije u oči ili u potiljak ovisno od našeg kretanja. Odkuda Sven sa mnom na položajima? To je osoba četrdesetih godina, koji je veći deo života proveo u Americi, a od početka agresije na RBiH nalazi se u Sarajevu da pomogne Muslimanima u odbrani od fašisoidne JNA, paravojnih sastava SDS-a i od **Miloševićeve** ideje o Velikoj Srbiji. Već od kraja aprila pohodio me je u Štabu TO, prosto “naklati mi se na kosti”. Svaki put je dolazio sa novim ocenama o odnosu američke administracije prema agresiji i Muslimanima. “Administracija ništa ne zna o ovome što se dešava, čak provijava mišljenje da je u BiH klasični građanski rat”, tvrdio je Sven. “Administracija, odnosno Demokratska i Republikanska stranka okupirani su izborima na kraju 1992. godine, pa je rat u BiH marginalni slučaj!” – uverava me Rustempašić.

Povremeno, njegove duge i monotone tirade me razljute, suzdržim se, izbegavajući polemiku. Bio je veoma dobro informisan o dešavanjima unutar bh. vlasti i stranke SDA. Ovu stranku optužuje da je prihvatila bačenu “ratnu rukavicu”, umesto da iznađe moduse za izbegavanje rata. “Gospodine pukovniče, videćete, ovo što radi SDA nije interes muslimanskog naroda, koji nije želeo rat, već zaluđenih glava koje računaju na podršku islamskih zemalja u stvaranju muslimanske, šerijatske države na evropskom kontinentu, na zapadnom Balkanu”. Nemam nikakvih opipljivih podataka za Svenove tvrdnje, tako da ne polemišem o njegovoj tezi. Elem, srastao se sa članovima mog kabineta i skoro svakodnevno bio na “po jednoj” kafi, dakako.

Neki od zlobnika u Štabu, pa i jedan niže rangirani oficir iz organa bezbednosti, upozoravali su me na vezu sa “špijunom CIA! Čuvajte ga se, veoma je opasan!”

Jednom će Sven reći: “Govore vojnici, oni borci na prvim linijama, da ste često u prvom rovu, da im jačate moral! Rado bih i ja jednom sa vama”. Znao je da ću mu ispuniti tu želju, pa, evo, pružio sam mu tu priliku, pa sada hoda sa mnom od rova do rova, u plitkim cipelama, košulji kratkih rukava i pantalonama, verovatno zadovoljan da će doživeti vatreno krštenje tik uz neprijateljske položaje.

Brigade TO, jedino ovde, u čitavoj zoni odbrane imaju dominantni položaj nad položajima srpske vojske. U više navrata imao sam dojam da se “praćkom” mogu gađati neprijateljski vojnici u kasarni u Lukavici, a istovremeno imao osećaj da će svakog trenutka “izleteti” plamena kugla na položaj sa koga osmatramo položaje podno Mojmila brda. Kuća Trapara i kasarna “Slaviša Vajner Čiča” u Lukavici. Sa pažnjom i zanimanjem pratim referisanje komandanta 14. i 15. brigade Novi Grad **Zyrapija Bislima i Ramiza Bejića**. Za mene ova dva mladića, tu oko tridesetak godina, zanimljiva su zbog činjenice da su završili Vojnu akademiju u Sarajevu, a ja sam im početkom osamdesetih bio predsednik komisije iz predmeta – taktika.

Još jedna zanimljivost, Zyrapija Bislim je bio komandir voda koji je 27. marta 1992. godine zaposeo vodovod na Mojmilu, da bi jedinicu napustio polovinom aprila i prijavio se u TO RBiH. Sadržaj referisanja Zyrapija Bislima, uz povremenu dopunu Bejića, bio je kao iz “knjige” – dobio sam detaljne podatke o neprijatelju (“četnici” “ vojska bosanskih Srba”, “paravojni sastavi SDS-a, “JNA” (kako su u kom momentu upotrebljavali reči) i jačina, raspored i namere. “Strava i užas’ kako bi se reklo u žargonu civila. Svakodnevno se uočavaju pokreti oklopno-mobilizovanih jedinica iz kasarne “tu dole” (pa mi Zyrapija pokazuje rukom!). “Čoveče, pa zašto ih ne uništavate?” reagovah instiktivno, pa se odmah ugrizoh za jezik, ali bi već kasno. “Gospodine pukovniče, vjerujem da vam je poznato da mi nemamo čime da ih gađamo. S vremena na vrijeme, kada umolimo neku « zolju » od Štaba TO opštine Novi Grad i izvršimo ispaljivanje rakete, nažalost bez uspeha, onda za uzvrat otpočne vatra iz svih oružja i oruđa po našim položajima, “pa ko živ, ko mrtav”! Prihvatili smo taktiku da četnike ne provociramo i tako olakšamo odbranu ovih položaja. Inače paravojni sastavi SDS-a sistematski po vazdan otvaraju sporadičnu vatru po nama, po Alipašinom polju, Dobrinji, pa često i po Briješću i Pofalicima.”

Kapetan Zyrapija kao da mi daje vreme da shvatim o čemu se radi, za trenutak je prekinuo referisanje. Skoro postidjen upadicom, mislio sam na podatke o neprijatelju kojima raspolaže Glavni štab. Nema ni jedne stavke iz komparativnog upoređenja. Agresor ima skoro 100 tenkova i oklopnih vozila, a mi samo tri. On ima preko 500 minobacačkih i artiljerijskih

cevi, a mi samo oko 100, bez dovoljno mina i granata. Kako, zaista kako sa položaja na Mojmilu napasti čelični osinjak u Lukavici ili pak Rajlovcu?! “Gospodine pukovniče”, nastavi Zyrapi, “samo da ih vidite i čujete kada podivljaju, kada se napiju, a posebno subotom i nedeljom. Gromoglasno pjevanje četničkih, nacionalističkih pjesama koje emituju putem zvučnika, pucanje nasumice po našim položajima ili preko njih. Tada na položaje ostavljamo samo osmatračice i dežurna oruđa u bunkerima, a ostale radi bezbjednosti u skloništima.” - reljefno objašnjava komandant ponašanje “guslara” iz kasarne u Lukavici.

Ramiz Bejić, u momentu kada sam došao u komandu, pored predstavljanja prenosi mi pozdrave njegovog brata. “Moj je brat bio pitomac u 19 klasi Srednje vojne škole, 1972. godine i vi ste mu bili komandant. Sjeća vas se po dobrom. Sada je na Kosovu, napustio je JNA. Zamolio me da vas pozdravim, kada vas budem vidio prvom prilikom i da vam čestitam!”

Gode mi susreti sa Zyrapijom i Bejićem, te tek primljeni pozdrav, jer, siguran sam da sam u tim ljudima ugradio nesto ljudsko i dobro. Bejić referiše po elementima borbene gotovosti – rukovođenje i komandovanje, sastav i jačinu brigade TO, moral, bezbednost, logističko obezbeđenje i saradnja sa civilnim strukturama.

Radna beležnica mi je puna podataka po sistemu - nema ovo, nema ono! Vidim da je Bislim nestrpljiv, pa kaže:

„Gospodine komandante (odkud mu ovo “komandante” ? - mislim se) djelujete nam dosta nerasploženo dok slušate referisanje. Mi smo odlučni da odbranimo dva, tri kilometra položaja, a za to nam je garancija visok moral boraca, oficira i građana koji se nalaze u zoni naše brigade. Primjer ponašanja građana koji vam je iznio Ramiz je potvrda onoga što vam govorim o moralu. Koliko god da smo tehnički inferiorniji u odnosu na vojsku bosanskih Srba, toliko smo superiorniji u moralu od agresora. Mi smo fanatički opredijeljeni da odbranimo ovaj dio grada i, ako bog da, da ga oslobodimo do kraja ove godine!“

Sigurno je, a kako ne bi, da me oduševljava optimizam kod ovih mladih ljudi. Jer, šta bi ovde u gradu bez toga!? U jedan glas, Bislim i Ramiz pohvališe se da se u sastavu 1. bataljona nalazi i jedna četa sarajevkih Roma, a ima ih poveliki broj koji su poreklom iz Sandžaka. “Ako je njima Sarajevo istinsko prebivalište”, odgovaram komandantima, “sasvim je prirodno da u njemu brane sopstvenu porodicu, svoje kuće, ulice, grad. To je njihovo pravo i dužnost”, zaključujem u uverenju da sam izrekao mudru misao! Dva puta posluženi smo kafom. Na bakrenoj tacni, onakvoj kakve se prave i prodaju na Baščaršiji, šoljice i fildžani, šećer u kockama i posuda sa sitnim šećerom. Velika džezva sa kafom u sredini i manja sa mlekom. Kafu su nam doneli iz kuća u susedstvu Štaba. “Hoćete li da vam sipam u fildžan ili šoljicu? – upitao je. “Naravno, u fildžan” – odgovorih smejući se. “Crnu ili bijelu?” - “Sa mlekom, molim vas”, rekoh šaljivim tonom.

U tom momentu vratih se u sećanje na poslednje dane maja 1966. godine, kada sam se porodicom nastanio u Sarajevu. S obzirom na činjenicu da nam je nameštaj bio oštećen u toku selidbe, pozvali smo stolara da nam ga polira. Supruga **Vera**, kao dobra domaćica, u jednom momentu upita majstora: “Druže, kakvu kafu da vam skuvam, sa šećerom ili bez šećera?” Majstor, nasmejavši se vragolasto, odgovori: “Drugarice, ovde se pita hoćeš li u ruku ili unutra!” Nas dvoje zanemeli, pogledamo se zbunjeno. Pitamo se pogledima šta je ovom čoveku! Shvativši da nas je stavio u nepriliku, stolar je reagovao: “Oprostite, nije to što vam je palo na pamet.” (Šta on zna šta nam je palo na pamet!) Naime, kada se pita hoćete li u ruku, misli se na kocku šećera kojom se čeifi dok se pije kafa. A kada se kaže unutra, tada se misli na kafu sa ukuhanim šećerom!

Sve troje se gromoglasno nasmejasmu i od tada redovno ispričam ovu dogodovštinu kada mi neko ponudi kafu. To i ovde ispričah, pa nam je to bila relaksacija u veoma ozbiljnoj atmosferi referisanja. Sven je u više navrata nameravao da se uključi u referisanje, pa i ove slobodne rasprave, ali mu to nisam dozvoljavao. Pogledom sam mu upućivao poruku – čuj, civil, ovo su pitanja vezana za ratnu problematiku, ima vremena, o svemu ćemo razgovarati nasamo. Kao i prilikom drugih obilazaka komandi i jedinica, sa nestrpljenjem sam očekivao kraj referisanja, kako bih obišao vojnike tamo gde “zemlja gori!” “Gospodine pukovniče, veoma je rizično da sada obilazite prve linije, jer smo u vidokrugu srpske vojske. Obiđite komande i borbe na rezervnom položaju, pozadinske jedinice i građane u naselju. Biće im veoma drago, a i motivirajuće da vas vide. Ovo je prvi put da nas neko posjeti iz Glavnog štaba. A, predveče možete i na prednji kraj odbrane”, preporučuje mi kapetan Zyrapija.

Za vodiča dobih komandira 2. čete drugog bataljona **Seada Derviševića – Seju**, što se pokazalo kao pravi izbor. Sejo me "provodao" narednih 7-8 sati i sa visokim vojno-stručnim znanjem i potpunim poznavanjem taktičke situacije dočarao mi je realno stanje na ovom delu odbrane Sarajeva.

Posetio sam **Ceribašu**, "nekrunisanog romskog kralja". Primio me kao najdražeg prijatelja u kući, koja daje utisak kao da ratni vihor ne nosi sve pred sobom! A, samo 700-800 metara vazdušne linije nalaze se položaji srpske artiljerije. "Gospodine pukovniče, ne može četnik da sruši onoliko koliko Cigani to može da poprave!", kroz smeh mi je odgovorio, kada sam ga upitao kako to da mu je kuća čitava. I ne samo to, kuća mu je puna kaveza sa pticama i cveća oko kuće i po stepeništu. Komandir voda sarajevskih Roma priča sa samozadovoljstvom o učešću u odbrani Mojmila i naselja. "Hrabri su to momci, ali i vredni", priča komandir, ali, nažalost, njegovo ime nisam zapamtio. "Kada neka granata ili mina ne eksplodira na položaju, onda se nađe neko da izvadi upaljač, pa granatu odnesu u grad da se proda i mi Cigani imamo koristi od ovog rata!" Nije mi ovo za verovati, ali nema mi druge. Komandir voda, da li se šali ili ne, ozbiljno me upita: "Gospodine pukovniče, zašto nas četnici gađaju sa pamovi i patovi (protiavionski mitraljezi i protivavionski topovi – n.a.), mi nismo avioni, mi smo Romi." "Dragi moj komandire, oni to rade po celom gradu. Više je ubijeno civila od PAM-ova i PAT-ova nego od snajpera."

U prolasku kroz naselje ljudi me pozdravljaju prijateljski, pozivaju na "po jednu", na pivu, sve je kao što mi se događa i pri obilasku drugih naselja. Dobar je i merhametli ovaj naš Sarajlija. Upozoravam roditelje da čuvaju decu. "Ko će, gospodine pukovniče, spriječiti djecu da se igraju ?!", bespomocno šire ruke. "Daj bože, da im se ne desi zlo", u mislima prizivam božju pomoć.

U kasnim večernjim satima vraćao sam se sa Svenom u grad.

30. jula 1992.

Iracionalnosti rata su beskrajne. Sarajevski stampedo je jedna od njih. Kad upadneš u njega, vrti te, okreće, tera na bezglavu pokretnost. Izaziva uspaničenost u kojoj čovek prestaje da liči na sebe. Samo glavinja, trči besciljno, staje neodlučno, ne zna ni gde bi, ni šta bi sa sobom. A kad eksplozije iznenada stanu, onako isto kao što su i počele, opet si zatečen. Sada je sve mirno, dim se razišao, stvari postale onakve kakve jesu, svakodnevene, a ti se osećaš nekako zbunjeno i postidišeno. Osvrćeš se i levo i desno, ne više od straha, već od želje da se uveriš da nema nikog poznatog u tvojoj blizini koji je svedok tvog malopredšnjeg ludovanja. Iscrpljen telom i dušom, nejasno sretan da je razlog panike protutnjao, krećeš kuda si naumio, ako se još sećaš kuda si pošao, ili odustaješ i vraćaš se sa spoznajom da razlog zbog koga si krenuo i doživeo svu ovu fizičku i duhovnu haotičnost i nije bio dostojan svega preživljenog. Koračaš tako, mirno, pomalo rezignirano, tobož filozofično, jer se kuneš da nećeš dopustiti da te efemerne stvari ubiju, i tako, već sutra krećeš u nabavku svakidašnjih potrepština i ne slutiš da se negde, daleko od tebe, začinje novi ciklon koji će te jednog dana, sedmice, meseca ili čak godine (jer rat se produžava!) dobro propuhati ili oduvati i da ti sva sila spoznaje tu ništa ne može pomoći.

Tako smo se, uveče, 29. jula, nas trojica vraćali sa celodnevnog obilaska jedinica i položaja na Mojmilu. Umor i glad su nas pritiskali i jedva sam čekao da stignemo na okrepu u Štab. Po gradu su odjekivale eksplozije što su ih pomahnitali PAT-ovi i PAM-ovi »darivali« Sarajlijama. Punom brzinom vozač je presekao raskršće na Dolac malti, dohvatio se »Hošiminova« puta spasa, pa pored Fabrike duhana u Pofalićima, dočepao se strmih i uskih uličica Gornjih i Donjih Velešića, vešto izbegavajući zone aktivnog dejstva oruđa sa Zlatišta i Vraca. Dve minobacačke mine preleteše fijukom iznad nas put Huma. Grad je u plamenu. Gledamo realističnu verziju vatrene inscenacije u filmu »Rim u plamenu«. Da nije tragično, bilo bi spektakularno. Sa visine Gornjih Velešića pogled dopire čak do Stupa i u tom dugom vidokrugu razaznaje se jasno da gore objekti u kasarni »Maršal Tito«, autobuska i železnička stanica. Fabrika duhana i »Energoinvest« su obavijeni dimom iz kojeg se povremeno izdižu plameni jezičci. Jeziv, nestvaran, ali nažalost sasvim realan prizor ratnog Sarajeva.

Nameravamo niz Džidžikovac, obodom Velikog parka do Titove ulice i onda, kojim metrom do zgrade Predsedništva, u Štab. Ali, tamo se ne može. Prostor je pod baražnom vatrom. Granate bez ikakvog reda eksplodiraju svuda unaokolo. Vozilo stoji, mi neodlučno čutimo. Svi smo uvukli glave u ramena, kao da će nas to spasiti! Treba se izmaknuti odavde. Kuda? Čekamo nešto, ali niko ne zna šta! Kad poviše nas profijuka granata put Bjelava, trgoh se iz obamrlosti i rekoh vozaču: »Penji se u Nemanjinu, pa desno na Mejtaš. S njega ćemo na Katedralu i Titovom do Predsedništva.« Vozač krenu s ugašenim svetlima, no nije mu bilo osobito teško šofirati, jer su svaki čas svetleće rakete i svetleći meci PAT-a i PAM-a osvetljavali celi kraj kroz

koji smo prolazili.

Kod Katedrale se dokopasmo Titove ulice, ali ni tuda nije bilo prolaza. Stotinjak metara ispred nas, oko Tržnice, nove granate. Tutnji i iz daljine, a vatreni plamenovi dosežu nebom do zvezda. Naređujem da se vozilo zaustavi i parkira u pokrivenom pešačkom prolazu između Titove i Miskinove ulice. Napuštamo ga i provlačimo se kroz skršeni izlog »Sarajevotekstila« u opljačkanoj prodavnici. 23,00 su sata! Nigde žive duše. Legoh na sada besmisleno trgovačku tezgu, načinih od nje neudoban ležaj, pa se skvrčen, zamislih. Znači li ova uraganska vatra nagoveštaj sveopšteg napada oklopno-mehanizovanih jedinica srpske soldateske na Sarajevo, kako su to, preteći, **Karadžić** i **Mladić** nagoveštavali prethodnih dana? Crne slutnje obično ruše čoveku san, a ja zaspah, savladan umorom dana i uzbuđenjima noći. Biće što će biti ...

Probudila me hladnoća. Negde u mraku čujem ritmičko disanje mojih saputnika. Čvrsto spavaju. Kontrolišem sat – 2,30! Budim ih i oprezno, ne bez straha, krećemo do kola. Iako s oštećenom limarijom na nekoliko mesta, kola su u voznom stanju. Na ulici vlada zlokobna tišina. Tek iz velike udaljenosti, negde iz pravca Stupa i Ilidže, dopire teški eho velikih detonacija.

Vozimo niz Titovu, a na svakom metru nas dočekuje užas. Levo i desno, napred i nazad, svuda po trotoarima izvaljeni izlozi, skršene gomile stakla, izobličeni predmeti nepoznatog porekla. Na zgradama zjape rupe, po ulici rasuti fasadna žbuka, cigle i komadi izlomljenih crepova, rastrgana tramvajaska mreža, žice po kolniku, izvaljene tračnice. Hotel »Beograd« u plamenu, zgrade Narodne banke, Oslobođenja i »Šipada«, stravično izgledaju!. Nadomak Predsedništva, na raskršću prema Koševu, vidimo samo skelet jedne od najlepših zgrada Sarajeva, kojoj je stari, austrijski, velelepni izgled grad obnovio 1983. godine, u predvečerje Zimske olimpijade, a čijem smo paljenju bili noćasnji neželjeni svedoci. Vatra još tinja, a vatrogasci, vidno neraspoloženi zbog nemoći da je spase, bezvoljno pljuskaju po zgarištu. I smrt starih zgrada zna zaboleti poput ljudske!

U sličnom stanju je i susedna zgrada. A iza obe, u Malom parku, umiru i stoletna stabla presečena ili iščupana snagom strašnih eksplozija. Dekor uništenja i kataklizme dopunjava razvaljena telefonska govornica, što sada kljasto stražari na ulazu u prostor pustoši.

31. juli 1992.

Danas sam, nakon obilaska Bolnice Koševo, oko 15:00 sati, na svom radnom stolu zatekao članak **Johna F. Burnsa**, štampan u New York Times-u, 14. jula o.g., preveden na francuski, pod naslovom »Srbin, boreći se protiv Srba, brani Sarajevo«.

»U godinama kada većina vojnika 'kači svoju vojničku karijeru o čiviluk', pukovnik Jovan Divjak vodi bitku svog života. U svojoj 55. godini on provodi noći puzeći u maskirnom odijelu duž blatnjavih obala rijeke, izviđajući nove tenkovske položaje neprijatelja ili vozeći se kroz mračne ulice Sarajeva u kolima bez upaljenih farova, izbjegavajući neprijateljsku vatru na svom putu do boraca 'na forntu' – u popaljenim bolnicama i raketama unakaženim univerzitetskim zgradama, u bunkerima alpinističkih padina planina koje se usijecaju gotovo u samo srce grada.

Po danu, zamjenik komandanta bosanskohercegovačke armije može se naći kako stoji na travnatoj padini uz sitnu kišu – kao što je to radio u ponedjeljak – predvođeci ožalošćene kolege na sahrani jednog od svojih boraca. U trenucima kad nije na sastanku sa drugim komandirima ili na obilasku položaja, on se odmara u svojoj kancelariji u Predsjedništvu BiH – jednoj stoljetnoj staroj austrougarskoj zgradi – koja je sada sjedište komande, i opušta se uz šoljicu kafe ili – kad se nađe koja boca u ovom opsjednutom gradu – uz čašicu 'lozovače'.

U armiji u kojoj ima isto toliko ljudi u patikama i džins-jaknama koliko i u maskirnim odijelima, pukovnik Divjak je postao Omar Bredli ovog rata – vojnik u pravom smislu, koji najviše voli biti tamo gdje je akcija. O tome pukovnik ne priča, ali o tome govore njegovi borci, među kojima je 'Jovo' onaj koji uvijek ima neki vic ili najrjeđe blago u Sarajevu – cigaretu, i koji je postao jedan od najpopularnijih oficira. A prije samo tri mjeseca samo bi ga nekolicina ljudi u Sarajevu tako nazvala.

Proveo je 32 godine u jugoslovenskoj armiji. Bio je član vladajućeg Saveza komunista od svoje 18. godine, a bio je i pripadnik lične garde maršala Tita. Postao je pasionirani Jugosloven, vjerujući da je zadatak Armije da spriječi raspad zemlje.

Bio je Srbin u Armiji u kojoj su Srbi dominirali i služio godinama u Vojnoj komandi u Sarajevu. Sada je Srbin u Armiji kojom komanduje Musliman, sa više Muslimana i Hrvata nego Srba u njenim redovima i suprotstavlja se armiji koju je služio većinu svog života. Sada je ta armija promijenila ime u korist srbijanskih političkih ciljeva u Armiju Srpske Republike Bosne i Hercegovine, a njeni su komandanti ljudi poput generala Ratka Mladića, oficira koji se proslavio po svom naređenju »da se sve spali« prilikom bombardovanja Sarajeva, odnosno – to su oni ljudi koji su se obučavali zajedno sa Jovanom Divjakom i sa kojima je on nekada do kasno u noć raspravljao o budućnosti Jugoslavije.

Ovih je dana general Mladić stavio pukovnika Divjaka na listu izdajnika za koje slijedi kazna strijeljanja. Na drugoj zaraćenoj strani ime pukovnika Divjaka izaziva bujicu ružnih riječi. »On je potpuni luđak, on nema časti ni poštenja.« - kaže pukovnik Tomislav Šipčić, komandant kasarne u Lukavici, smještenoj u predgrađu Sarajeva, odakle teška artiljerija gađa grad već dvije sedmice. »On se pridružio Armiji koja nije armija njegovog naroda, armiji koja želi ugroziti Srbe i zbrisati ih sa lica zemlje. Čovjek koji može učiniti takvo nešto je potpuni luđak.«

Kada je ovo čuo, pukovnik Divjak je samo odmahnuo glavom. Bilo je to već duboko u noć u sobi koja istovremeno služi i kao njegova kancelarija i kao spavaonica. »Da, pretpostavljam da sam ja u njegovim očima izdajica, ali za mnoge Srbe koji žive u BiH i, bez sumnje, za mnoge Srbe van ove republike ja sam heroj«, kaže Divjak. »Ali, za mene oba su stanovišta ekstremna. Činjenica je da sam čovek koji je došao do one tačke života kada se mora ispitati savest i evo me gde jesam.«

Taj momenat odluke je došao u šest i petnaest poslijepodne, 8. aprila, kada su snage generala Mladića napustile grad i počele sa bombardovanjem. Pukovnik **Stjepan Šiber**, koji je također zamjenik komandanta bosanske armije, telefonom je pozvao pukovnika Divjaka da pređe. »Došao sam do zaključka da mi je data šansa da se izjasnim i nisam mogao drugačije« - kaže pukovnik Divjak. »Bila je to šansa da dokažem sebe kao čoveka na način na koji to nikada nisam mogao učiniti u Jugoslovenskoj armiji.«

5. avgust 1992.

Već sa ukрупnjavanjem jedinica TO, krajem juna u Sarajevu se planiraju i organizuju napadna borbena dejstva radi deblokade grada ili, u najboljem slučaju, da se proširi kružna linija odbrane. Rezultati i uspjesi u borbama za Pofaliće i Mojmilovo brdo, te delimični uspjesi u napadu na Malu kulu, na Grdonju, te Čolinu kapu u toku juna inicirali su Regionalni Štab TO i Operativnu grupu (OG-2) da planiraju složenija borbena dejstva.

Ova zabeleška je sačinjena na osnovu kazivanja komandanta Operativne grupe 2 (OG-2) pukovnika u penziji **Muje Kafedžića**. U GŠTO o planu deblokade Sarajeva na pravcu Poljine-Vogošća - mi, ili možda samo ja (?!), nismo imali informaciju. Njegov pismeni izveštaj, u izvornom obliku, glasi:

„Načelnik Glavnog štaba Sefer Halilović pozvao me na razgovor. Razgovarali smo o vojno-političkoj situaciji u zemlji sa težištem na Sarajevu i problemima organizacije, formiranja i opremanja jedinica. Ukratko smo analizirali stanje duha kod naroda, i prijetnjama koje se primiču Sarajevu. Analizirali smo niz mogućih varijanti eventualne deblokade grada, jer smo se složili da treba pokušati proboj iz okruženja. Bili smo svjesni naše inferiornosti u odnosu na neprijatelja, posebno u MTS i složili smo se da se ta inferiornost može kompenzirati pri sadašnjem stanju naših snaga jedinio iznenadnim udarima po neprijateljskim jedinicama i položajima. Pri razmatranju varijanti eventualnog proboja prihvaćena je ideja proboja prema Vogošći, čime bi se slomila otporna tačka Poljine, zbacile njihove snage i grad oslobodio jendog opasnog objekta sa koga su sijani plotuni smrti.

Idejna zamisao plana bila je: radi iznenađenja napad izvesti noću, bez artiljerijske pripreme napada, borbeni poredak organizovati dvostranim obuhvatom, kako bi se kliješta obuhvata zatvorila u rejonu Krivoglavci-Vogošćanska petlja. Za napad formirati tri taktičke grupe. Komandant 1.TG Ajnadžić Nedžad. Komandant 2.TG Ramiz Duraković i komandant 3.TG Softić Murat.

1.TG dejstvovala je na pravcu glavnog napada Izlaze-Poljine-Šučurovići-Blagovac-G.Jošanica. Dijelom snaga obezbjeđuje desni bok od napada sa pravca Mrkovića i preko Radave ubacuje snage do jedne čete u pozadinu neprijatelja, koje presijecaju komunikaciju Mrkovići-Poljine, spriječavaju pokret neprijatelja iz Mrkovića prema Poljinama i dejstvuje u pozadinu snaga na poljinskom visu. Druga TG demonstrativno napada Vogošću, sadejstvuje 1. TG djelom snaga u napadu na vis, a u Vogošću ubacuje snage do jednoga voda, koje će izvršiti diverzije na „Pretis“, i kasnije sadejstvovati snagama koje napadaju sa fronta. Po ovladavanju TG 1 sa rejonom sela Blagovac, energičnim dejstvom razbiti odbranu Vogošće, jurišnim grupama razbiti vatrene i otporne tačke u gradu i sadejstvovati dijelovima 1.TG u oslobađanju grada. 3. TG napada pravcem Žuč-Jezera-Priboj-Krivoglavci i po ovladavanju linijom s. Uglješići-Priboj, produžava napad ka selu Krivoglavci. Djelom snaga sadejstvuje TG-2 u oslobađanju Vogošće, a djelom snaga presjeca komunikaciju Rajlovac-Semizovac i po izbujanju u Krivoglavce u sadejstvu sa snagama TG-1 prelazi u odbranu stvarajući uslove za uvođenje novih snaga u napad ka rejonu Ilijaš. Pošto je napad planiran bez artiljerijske pripreme, planirana je artiljerijska podrška napada po razvoju napadnih dejstava, a mkoju su trebale izcvesti top 130 mm zvani „Sultan“ sa Igmana i AG iz rejona Visoko. U cilju neutralisanja pojedinih otpornih tačaka, nanošenja gubitaka u živopj sili i MTS i podržavanja borbenog morala naših snaga. NGŠ Sefer mni je rekao da je „Sultan“ (tako su dali ime topu 130 mm) na Igmanu na VP i da ima 700 granata, koje su navodno došle tih dana.

Međutim, tri ključne stvari iz zamisli nisu realizovane – a) komandanti pravaca nisu ispoštovali vrijeme početka napada, koji je zapovješću preciziran u 02.00 časova 01.08., nego su jedinice uveli u napad tek u 04.30 časova; b) jedinica namijenjena za ubacivanje i presjecanje komunikacije Mrkovići-Poljine nije izvršila zadatak, a lažno je izvjestila da se ubacila u zadati rejon i c) skoro najvažnije „Sultan“ nije bio na Igmanu, zadržali su ga HVO bojovnici u Konjicu.

Na ovim trima stvarima kompromitovana je zamisao napada. Kada je neprijatelj ispoljio najžešću vatru po našem borbenom poretku, da smo imali bar „Sultana“ i sa njime prošarali po vatrenim položajima artiljerije i odbrambenim linijama neprijatelja, nanijeli bi mu gubitke i poljuljali borbeni moral. Nažalost,. Napad i proboj nisu uspjeli. Komandu OG samo je izvještavala TG-1. U sistem komandovanja nekompetentno su se samovoljno uključile neke strukture, tako da su praktično bile 2-3 linije komandovanja i izvještavanja i da je komanda OG-2 svjesno i ignorantski zaobilježena. Iako sam svjestan postojanja lobija

protiv komande OG-2, obzirom na vojno-političke strukture i ličnosti koje su ga sačinjavale, smatram iracionalnim ulaziti u javno istraživanje, utvrđivanje i objelodanjivanje toga fakta. Jedino što smatram važnim jeste da kažem da je moja komanda bila apsolutno marginalizirana i blokirana uplitanjem nepozvanih u sistem komandovanja."

Objektivna analiza ove akcije nedvosmisleno ukazuje na bitne elemente, koji su svojim pojavnim oblikom doprinijeli neuspjehu planiranog proboja, a to su po mom mišljenju: odsustvo želje državnog rukovodstva za izvršenje deblokade grada. Iako je to bila krupna akcija po značaju za grad i državu, niko iz vlade niti Predsjedništva nije došao u komandu OG da se zainteresuje za pripreme, probleme i da ponudi bilo kakvu podršku. GŠ je svojim sugestijama pružao pomoć u razradi plana, ali nije organizovao uspješno sadejstvo drugih jedinica sa snagama u probouju. GŠ nije vladao ni stanjem u jedinicama, jer je lažno informisan od potčinjenih. To zaključujem na osnovu situacije s topom 130 mm i municijom za njega. U pripremnoj fazi Sefer je tvrdio da se top nalazi na Igmanu i da ima 700 granata. Kada sam zatražio artiljerijsku podršku i vatru po poljinskom visu Vehbija Karić mi je odgovorio da nema municije. Ali, nije rekao da top nije na vatreim položajima. Nakon obraćanja Sefereru sa zahtjevom za vatru, upoznavši ga sa informacijom pukovnika Karića da nema municije, obećao je da će me nazvati za deset minuta, što je korektno učinio i informisao me da top uopšte nije na Igmanu, jer ga je HVO zadržao u Konjicu.

Ostao sam kao paralisani i rekao da se ni po koju cenu ne bi prihvatio ovog zadatka da sam samo mogao pretpostaviti da su toliko neorganizovani,. Nisam bio siguran tada da li se radilo o svjesnoj podvali i podmetanju? Tada sam smatrao da se neko poigravao sa Seferom i da je njemu svjesno pdmetano putem sistema lažnog izvještavanja i informisanja iz potčinjenih komandi.

Nisu definisane zone odgovornosti komandi niti njihove nadležnosti. Komanda regionalnog štaba se držala strogo po strani, nezainteresovano. Imali su samohodnu haubicu 122 mm zvanu „gvozdika“ i nisu dozvolili da se upotrijebi u podršci snaga u probouju iako su probouj vršile njihove formacijske snage.

Glavni štab nije poduzeo ni najminimalnije mjere angažovanja artiljerijske grupe iz Visokog da pokrije vatrom najopasnije neprijateljeve položaje, niti da demonstrativnim napadom na neki osjetljiv taktički objekat neprijatelja odvuče ili razvuče njihovu pažnju, kako bi se smanjila koncentracija artiljerijsko-minobacačke vatre po rejonu Poljine.

Komandant sa Kobilje glave nije ubacio DIG u Vogošću, niti krenuo u napad na poljinski vis. Izvjestio je da mu je jedna četa otkazala poslušnost i odbila da ide u akciju. U to vrijeme je u našim jedinicama, među vojnicima i starješinama egzistirala destruktivna floskula „mi smo založeni“ ili „ako nas založi“. Obično je aktuelizirana u vrijeme angažovanja jedinica u težim borbenim zadacima. Nije mi poznato da li su nosioci ove destruktivne parole ikada odgovarali za potkopavanje morala, jer je ona negativno djelovala na raspoloženje boraca.

Prema podacima koje ima komanda OG-2 ljevokrilna taktička grupa nije izvršila napad prema zadatku koji je imala. U razgovoru sa vojnicima iz te grupe, tvrde da su cijelo vrijeme preležali i da se nisu pomakli sa mjesta. Prema početnoj odluci u sastavu ove TG trebala je učestvovati i 1. sandžačka brigada, u to vrijeme jedna od najbolje konsolidovanih i organizovanih brigada. Međutim, ovu jedinicu je na svoju ruku izvukao Regionalni štab i uputio na Stup, bez konsultacije sa komandom OG-2 čime su snage za probouj ozbiljno oslabljene.

Komande naših jedinica su bile nedovoljno stručno obučene i uigrane, bez borbenog iskustva. Još nisu bili razvijeni ni izgrađeni hijerarhijsko-subordinacioni odnosi u jedinicama. Naprotiv, mnogi komandanti su smatrali jedinice svojom privatnom svojinom tvrdeći kako ih država nije naoružala niti materijalno opremila, nego da oni idu u rat sa puškama koje su vojnici sami kupili.

Nedovoljno stručno obučeni i bez borbenog iskustva vojnici su se prvi put na otvorenom prostoru susreli sa opasnom minobacačkom vatrom, koja je bila vrlo efikasna na nezaštićeno ljudstvo u borbenom poretku. Poslije prvih gubitaka panika je zahvatila izvjestan broj ljudi koji su se zbijali u grupe i tako postajali unosni ciljevi neprijateljskih artiljeraca.

Neodgovorno narušavanje dogovorenih principa sadejstva po vremenu i prostoru od strane nekih starješina. Nedostatak

snaga za formiranje rezerve jedinica za potrebne intervencije.

Nakon Seferovog obavještenja da nema ništa od artiljerijske podrške, naredio sam prekid napada i prelazak u odbranu na dostignutim linijama, kao i zbrinjavanje ranjenih povređenih i poginulih vojnika. Og komande TG-1 samo sam primio izvještaj prema kojem je poginulo 11 boraca, lakše ranjeno 42 i teže ranjen 21 vojnik. To je ljudstvo koje je stradalo na frontu u borbenom poretku jedinica. Ja ne znam za druge zvanične podatke koje je neko možda samovoljno kreirao. Analizu bitke organizovao je Glavni štab, a komanda OG-2 je bila u ulozi posmatrača, što znači da je priprema analize obavljena bez učešća moje komande. Tokom analize su glavnu riječ vodili oni koji nisu izvršili zapovjest, a naročito je harangirao komandant TG-2. Hibridni i samoprogllašeni stručnjaci, sa kaubojski okačenim pištoljčinama parolaški su mudrovali.

Dan ili dva poslije toga Sefer me pokušao nagovoriti da ponovo organizujemo pokušaj proboja. Pitao sam kojim snagama i kakvu ću imati artiljerijsku podršku? Odgovorio mi je sa istim snagama. Smatram da ovim ljudima treba obezbijediti vrijeme za predah i povratak od preživljenog šoka, i da su oni u ovakvom psihološkom stanju nesposobni za borbu – rekao sam mu. Ako mi ne date nove snage i solidnu artiljerijsku podršku ja nisam spreman preuzeti odgovornost za novi pokušaj proboja. Tako je završen taj naš razgovor u drugarskom tonu, a pokušaj proboja ovdje nije nikada više pokušan.

Pošto su samoprogllašeni stručnjaci žestoko napali plan bitke, kvalifikujući ga nestručnim i prišivajući mu još kojekakvih negativnih epiteta, a neki „dobronamjerni“ su tražili i moje zatvaranje, predsjednik Predsjedništva gospodin Alija Izetbegović je, da bi objektivizirao svoj stav, od najbližih savjetnika zatražio objektivnu ekspertnu analizu plana. Nakon detaljne analize dokumenata plana Vrhovnom komandantu je pruženo objektivno i potpuno objašnjenje. Plan je ocjenjen kao vrlo realan i visokostručno urađen, i da neuspjeh pokušaja proboja nije posljedica nedostataka u planu. VK je prihvatio ponuđeno objašnjenje. Međutim to nije bilo dovoljno da se zaustave neodgovorne insinucije nekih ljudi iz Glavnog i Regionalnog štaba koji su nastavili nečasne harangerske igre.

Posebno ističem kao pozitivan primjer komandanta bataljona g. **Esada Muratovića**, koji je sa svojim bataljonom upao u prednji kraj odbrane neprijatelja i uništio par mitraljeskih i snajperskih gnijezda i nanio gubitke neprijatelju (oko 15 ubijenih i više ranjenih).

Kao što se vidi mnogobrojni su faktori koji su bili uzrok neuspjeha ovog zaista plemenitog pokušaja i dalekosežne strategijske namjere. To je spleteno u jedan čvor, koji je izuzetno teško razmrsiti. Nisam pristalica olakog, nekompetentnog i neobjektivnog optuživanja ljudi, jer je skoro nemoguće u tome čvoru apostrofirati bilo koga bez opasnosti da se ne pogriješi. To je jedno veliko iskustvo, čije su pouke vrlo bitne. Neki politikanti, vrlo neodgovorno komentarišu poljinsku bitku, u čemu nema ama baš ništa poučno i korisno.

Kao građanin i kao čovjek izražavam divljenje prema visokomoralnim ljudima koji su nesebično jurišali srcem, na nebo. Ti naši divni ljudi su smjelo, odvažno i samoprijegomo pošli u bitku sa ciljem da razbiju neprijateljeve smrtonosne taktičke objekte i da ga potisnu sa obronaka odakle je terorisao naš grad i naše građane. Iako su učestvovali u jednoj od izgubljenih bitaka, ostali su stameni, čvrsti, postojani i nepokolebljivi u borbi za slobodu i nezavisnu R BiH. Sa osobitim pijetetom se sjećam poginulih heroja i među njima neustrašivog Asima (Aska) Prazine, kojima uz rahmet i slavu želim laku crnu zemlju i nezaborav. Nastojati ćemo da se njihove žrtve ne zaborave i gajiti poštovanje prema njima.“

Tako komandant OG-2 **Mujo Kafedžić** opisuje bitku za Poljine. Inače, u komandnom sastavu bili su: **Muhamed Vejzagić**, NŠ; **Fadil Omerika**, NŠ za operativne poslove; **Nedžad Ajnadžić**, pomoćnik komandanta za bezbednost; **Amil Tafro**, pomoćnik komandanta za logistiku; **Izudin Filipović**, pomoćnik komandanta za moral; **Veljko Droca**, referent za socijalna pitanja vojnika.

OG-2 je zabeležila u ratni dnevnik da su tog dana poginuli sledeći borci:

1. **Prazina (Alije) Asim (Asko)**; 2. **Šukalo (Jusa) Enver**; 3. **Čolak (Džemala) Kemal**; 4. **Šalaka (Bećira) Zajko**; 5. **Bajrić (Rešida) Senad**; 6. **Hadrović (Hasana) Mehmed**; 7. **Komarica (Atifa) Muriz**; 8. **Kahriman (Meha) Vahid**; 9. **Zametica (Uzeira) Edhem**; 10. **Ademi (Rasima) Enver**; 11. **Sipović (Halila) Izet**.

Pored toga 21 teže i 42 lakše ranjena borca.

Inače, u Operativnom centru Glavnog štaba 06.08.1992. izvršena je dosta površna analiza neuspeha, s konstatacijama da je početak napada kasnio, jer jedinice nisu na vreme stigle u očekujuće rejone na pravcima upotrebe. Sistem radio veza nije bio u potpunosti zaštićen, pa je neprijatelj upao u sistem radio veza i otkrio pokrete jedinica. Iako sa zakašnjenjem, napad se, nakratko, odvijao po planu. U toku napada na s. Izlasi poginuo je komandant Asko Prazina, što se veoma brzo pročulo među vojnicima, pa je došlo do trenutnog pada morala pojedinaca i grupa, te otvorenog komandovanja putem radio veza, što neprijatelj koristi da minobacačkom i artiljerijskom vatrom ostvari vatrene udare, u kojima gine veliki broj boraca. Komandovanje je paralizovano, dolazi do rasula i povlačenja na početne položaje. Bio je to potpuni neuspeh.

U istom dokumentu utvrđeni su sledeći razlozi neuspeha:

1. – Nerealna i nepotpuna procena jačine snaga i borbenih mogućnosti vojske bosanskih Srba. Neprijatelj je potcenjen;
2. – Planiranje napada, odluka komandanata i zadaci jedinicama bili su nerealni, nije bilo usklađeno po vremenu, prostoru i realnim mogućnostima jedinica;
3. - Nije planirana, pa ni ostvarena koordinacija i sadejstvo sa snagama sa fronta i pozadine neprijatelja;
4. – Narušene mere operativnog i taktičkog maskiranja, a nije primenjivan sistem TKT (tajnog komandovanja trupama);
- 5.- Nizak nivo vojne organizovanosti i pripremljenosti za napad. Nije izvršeno komandantsko izviđanje, komandanti nisu na zemljištu saopštili zapovesti i dr.;
6. - Ispoljena samovolja grupa boraca i pojedinih komandira;
7. - Veoma brz pad morala, zbog pogibije Aska Prazine;
8. - višeslojno komandovanje
9. - Zabrinjavajuće veliki broj poginulih.

Pitam se ko će, da li će i kako biti sankcionisan zbog neuspeha napada i, još više, zbog velikog gubitka boraca? A, morali bi biti sankcionisani. U najmanju ruku to je obaveza prema poginulima i njihovim unesrećenim porodicama. To mora biti i opomena za komande i štabove da stručnije planiraju svaku borbenu radnju. Ovo nisu kompjutorske «ratne igre», ovde se radi o životima boraca.

10. avgust 1992.

Ne prekidajući dnevne obilaske jedinica na položajima odbrane grada, učestvujem i u akciji formiranja planinarsko-diverzantske jedinice. Ideja je potekla od dva mladića koji su se krajem jula iznenada pojavili u mojoj kancelariji. Najpre nisam shvatio šta žele. Govorili su uopšteno: *“Ovako više ne može”*; *“Radi se pogrešno”*; *“Vaše akcije ne daju prave rezultate”*.

Tek kad su krenuli sa *“Treba uraditi”*, shvatio sam da će predložiti nešto konkretno. *“Više bi se dalo učiniti s diverzantskim akcijama u neprijateljskoj pozadini!”* Brine ih, dakle, naša nemoć da deblokiramo Sarajevo. Tek kad su počeli spominjati imena ljudi na koje računaju i njihove specijalnosti i profesionalni angažman pre rata, predlog je zaokupio moju pažnju. Manirom čoveka koji je nehotimično prečuo imena sagovornika pri upoznavanju, zamolio sam ih da ih ponove. **Nijaz Zorbić i Boris Kovačević.**

Ništa novog nisu ponudili ti mladi ljudi, samo su insistirali na činjenici da naša rešenja nisu efikasna u napadu i da treba pokušati sa diverzantskim dejstvima u pozadini neprijatelja. Podsetili su me na misao mog omiljenog starog kineskog vojnog teoretičara **Sun Cu Vu-a**: *“Uđimo u prazninu, navalimo na šupljine, zaobiđimo ono što brani, udarimo ga tamo gde nas ne očekuje.”*

Zorbić je spremno izdiktirao imena boraca za izviđačko–diverzantski vod: Boris Kovačević, osvajač najviših planinskih vrhova Evrope i član ekspedicije na Himalaje; **Predrag Štarko**, planinar–alpinista, osvajač vrhova preko 5.000 metara n/v; **Goran Udovčić**, vrhunski sportista, aktivni član RMUP -a; **Ajnur Mehičević i Bahrudin Duraković**, pripadnici specijalne jedinice MUP-a; **Senad Fejzagić**, pirotehničar; **Predrag Jovanović**, vrstan vezista. Imena ovih ljudi i njihove sposobnosti su budile moju maštu i prihvatio sam da obavim konsultacije u Glavnom štabu oružanih snaga i da ih ubrzo izvestim o našem stavu.

Ispostavilo se da je s ovim predlogom već upoznat komandant Sefer Halilović, pa smo na prvim konsultacijama o ovoj jedinici obojica zaključili da tu "ima nečeg" i da vredi pokušati. Komandant mi je prepustio sve aktivnosti u vezi sa formiranjem planinsko–diverzantske jedinice. Obavešteni o konkretnom interesu za njihovu ideju, Zorbić i Kovačević su vrlo brzo i dosta uspešno realizovali sve zadatke oko organizovanja ove jedinice. Budući da su svi kandidati za njen borački sastav bili na rasporedu u jedinicama OS, morali smo izdejsstvovati njihovu prekomandu u novoosnovanu jedinicu. Nije to bilo teško uraditi, jer su ministar za unutrašnje poslove **Jusuf Pušina** i komandant specijalne jedinice MUP-a **Dragan Vikić** pokazali puno razumevanje za našu "stvar". Vikić je podržao formiranje diverzantske jedinice i obećao punu pomoć u kadrovima, materijalnim sredstvima i obuci ljudi. Poslao sam formalni zahtev za prekomandu tih ljudi u planinsko-diverzantsku jedinicu.

Reakcija jedinica na naš zahtev je bila iznenađujuće brza i pozitivna, tako da se ljudstvo već za dvadesetak dana našlo na okupu u prostorijama osnovne škole "Miljenko Cvitković" u Nemanjinoj ulici. Čim su se okupili, odmah je započela specijalistička obuka. Jedinici je dato konspirativno ime, a njenim borcima je strogo zabranjeno bilo kakvo kazivanje o jedinici ili angažmanu. Ozbiljnost i motiviranost ovih mladića je bila na tako visokom nivou da nije bilo nikakve stvarne potreba za njihovom moralno–političkom pripremom. Obuka je usredsređena na jačanje psihofizičke čvrstine boraca, na diverzantsko i inženjersko osposobljavanje.

Dok je trajala obuka, vodili smo zanimljive rasprave o planovima borbene upotrebe. Odredili smo rejone dejstva za prvu fazu, septembar–novembar: planine Igman, Bjelašnica, Treskavica, Jahorina, Prenj i Velež. Odredili smo objekte na kojima će vršiti diverzantske akcije: komunikacija Nevesinje–Borci (poviše Konjica) koju četnici koriste za dovođenje ljudstva i dostavljanje TMS; radio–relejno čvorište na Borašnici; vatreni položaj artiljerije na Kiseru; radio–predajni centar Kleke. Moje poverenje u mogućnosti ovih sposobnih mladića je bilo neupitno. Počeo sam čak sanjariti o njihovim spektakularnim diverzantskim uspesima i o bombastičnim naslovima u našim novinama i udarnim vestima RTV Sarajevo o njihovim podvizima.

U toku priprema za izlazak na Igman, često sam ih obilazio i dugo razgovarao sa njima. Svi su oni ponosni što pripadaju ovoj jedinici; svesni su opasnosti koje ih očekuju; ali su i uvereni da do cilja mogu i moraju stići. Priznajem, ponos je ovladao i mnome.

"Danas ste nepoznati javnosti, što je i razumljivo s obzirom na konspirativnosti jedinice i zadatke koje treba da izvršavate. Ali, kada se borbeno oglasite, slava će biti vaša! Učinite da vas rušitelji Domovine dobro zapamte! Bog vas čuvao i pratila vas dobra sreća!" - rekao sam i ganuo, izgleda, najviše sebe. Čvrsti momci su me sa simpatijama gledali, a ja, stara vojnička "kuka", jedva sam suzdržao suze u očima. Samo sam još mogao da stegnem ruku svakom pojedinačno.

Kopni nada da će svet pomoći

14. avgust 1992.

Veoma su topli letnji dani. Dnevna temperatura dostiže 35° C. Rat se sve više rasplamsava na celoj teritoriji BiH. Iz dana u dan povećava se broj poginulih i ranjenih. Pune su bolnice boraca i civila. Često u noćima razmišljam, kad zbog umora ne mogu da zaspem, o životu i smrti. Ranije o tome nikada nisam razmišljao. Živeći u ovih šest meseci s užasom ubijanja, rušenja i paljevina i svakodnevno u strahu od „svojeg“ snajperskog metka i gelera granate, pitam se kolika je cena života?! Svi koji se nalaze u okruženom gradu, uveren sam, imaju samo jednu želju – da ostanu u životu. Svedokom sam da uz te želje postoje i one – samožrtvovanje za drugoga. Roditelji u paničnom strahu za decu znaju reći: „Ako treba da se desi, neka se desi meni, a ne mome detetu!“ Nezaboravna je scena kada Halida kroz suze skoro kričući govori: „Dragi Allahu, što mi uze Mirzu i Fehima, što ne uze mene?!“

Obaveza je na nama živima da zabeležimo imena onih koji su na bilo koji način doprineli da se brani bosanskohercegovačko biće. Zato ću voditi prebeleške o ljudima koji su po mišljenju zaslužili najviša ljudska priznanja za ono što su uradili za Sarajevo, za Bosnu i Hercegovinu. Vodiću prebeleške o njima dok budem u životu! Ako me negde stigne „moja granata“, neko će preuzeti ovo i nastaviti sa pisanjem. Bar se tako nadam.

Safeta Zajka prvi put sam upoznao 01.05.1992. godine kada sam obilazio jedinice Opštinskog štaba TO Novi Grad. Tada je bio komandir u Boljakovom potoku. Odavao je utisak sposobnog, veoma dobro vojno-stručno obrazovanog starešine („Završio sam Školu rezervnih oficira u Bileći!“ – pohvalio se). Delovao je veoma odlučno i iskazao nepokolebljivost da sa svojim ljudstvom odbrani ovo naselje. Hvalio je vojnike, teritorijalce, da su voljni i spremni da idu na izvršenje svakog zadatka. To večer, prvog dana maja. komandiri jedinica iz Sokolja, Brijesća, Alipašinog polja, Lučarevićeve jedinice, s poštovanjem i uvažavanjem obraćali su se i slušali Safeta. Komandantu štaba TO Opoštine Novi Grad predložio sam da Zajka postavi za komandanta odreda.

Drugi susret sa Zajkom imao sam početkom juna. Dan je bio kišan i sumoran. Sumaglica u rano jutro, a Zajko me proveo do prvih linija koje su bile okrenute ka Žuči. S neskrivenim zadovoljstvom je govorio kako je veoma brzo ustrojio jedinicu, hvalio hrabrost i požrtvovnost vojnika, koji su bukvalno bez uniformi i sa vrlo malo naoružanja. Ističe disciplinu vojnika i komandire **Zaima, Ramadana, Hajru, Teufika**. Ni jednog momenta ne ističe sopstvene zasluge, o kojima sam slušao od njegovih vojnika. Jedinica mu je uspješno obavila zadatak u blokiranju kasarne „Jusuf Džonlić“ i njenom oslobađanju. Žalio mi se da njegova jedinica ništa nije dobila od ratnog plena iz ove kasarne. Tom prilikom Safet je rekao: „Ovo ovako više nećemo dozvoliti! Četnici svakodnevno sa Žuči gađaju po gradu svim vrstama oružja i oruđa. Nanose velike gubitke među stanovnicima grada. Moraćemo što prije u napad i protjerati ih do Vogošće!“

To što je obećao ubrzo je i uradio. Safetovu jedincu, zajedno sa **Srebrovim**, obišao sam drugi dan pošto je 8. juna 1992. godine izvela veliku akciju na Žuči. Tada je Safet izgledao umorno, omršaveo od dana kada sam ga prvi put video, pocrneo u licu, ali je delovao zadovoljno. Kako i ne bi, kada smo Srebrov i ja bili začuđeni (ma kakvi začuđeni – preneraženi!) videvši na gomile čaura PAT-ova, PAM-ova, topova 20/1 i 20/3 mm i haubica 105 mm. Ne preterujem ako kažem da ih je tu bilo na hiljade! Srebrov, znatiželjan kao i uvek, insistirao je da Zajko ispriča kako je moguće samo sa puškom proterati takvu silu: „Eno, pitajte vojnike!“ – odgovorio je Zajko, ne želeći da govori o zaslugama za uspeh vredan pažnje, koji značajno menja odnos snaga u ovom delu grada. Od pre tri dana građani novog Sarajeva slobodnije idu po vodu, po hleb, po humanitarnu pomoć. Vrhunac našeg zadovoljstva je bio kada smo našli na livadi dva PAT-a 2/1. To je naš ratni plen. Sada sa njima zadajemo muke četnicima. Sledeći cilj je kota 850.“

Iskazao sam Zajku i njegovim borcima neskriveno divljenje.. To je snažna, jaka i uspešna ličnost. Pred njim je velika vojnička karijera.

19. avgusta 1992.

Doživeli smo, konačno, i jedan radosniji, svečani trenutak ovih ratnih avgustovskih dana. Ili, vojnički precizno, 19. avgusta 1992. godine članovi Glavnog štaba Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine, vojna i civilna lica, postrojila se u tri

reda u hodniku, na prvom spratu zgrade Predsedništva, u očekivanju dolaska svog vrhovnog komandanta O/S, gospodina **Alije Izetbegovića**. Čekamo čin zakletve!

Načelnik **Halilović** me odredio za komandanta svečanosti. Iskreno sam polaskan tim priznanjem, ali to je i obaveza. Stoga sam se odmah latio Vježbovnog pravilnika OS, pronašao u njemu komande i uvežbao postupke i radnje za doček Vrhovnog komandanta, tako, da sam obilazeći položaje na Velikoj i Maloj Čolinoj kapi, na otvorenom prostoru, glasno preslušavao naučene komande, na veliko iščuđavanje boraca. Ništa im nije bilo jasno. "Šta ovaj radi?" Iz glupe situacije izvukao me Emir, važno im objašnjavajući, kako on to ponekad baš zna, da "pukovnik uvježbava raport za gospodina Izetbegovića."

Dok čekamo dolazak Vrhovnog komandanta, u sećanja mi naviru slične svečanosti iz moje vojničke mladosti. U periodu od 1959. do 1964. bio sam u Gardi na Banjici, u Beogradu. Na samom početku bio sam član počasne jedinice Garde, koja je dočekivala i ispraćala visoke strane državnike i ambasadore pri predaji akreditiva. Šta reći? Zaista smo bili vrhunski obučeni i uigrani za te svečane trenutke. Pamtim dobro 18. maj 1961. godine, kada sam **maršalu Titu**, na Dedinju, u Užičkoj 18, predao raport:

"Druže Predsedniče, četvrti vod, treće čete, četvrtog gardijskog bataljona nalazi se na radu. Raportira potporučnik Jovan Divjak!"

I onaj pukovniku **Gadafiju**, na mostarskom aerodromu 1973. godine: "Vaša ekselencijo, pitomački bataljon je postrojen u Vašu čast. Raportira potpukovnik Jovan Divjak!". Sa pitomcima Srednje vojne škole u Sarajevu odavao sam tu počast.

To su samo uspomene, a ovo danas je stvarnost. Gledam stroj zadovoljno. Dobro izgleda. Muškarci su obučeni u tamnoplava civilna odela, bele košulje, tamnoplave kravate i crne cipele, a žene u blejzere teget boje, suknje, bele bluze, crne cipele i čarape. Vode u gradu nema, a oni su svi savršeno uredni. Nas je nekolicina u uniformi. Nama krojači nisu sašili svečana odela. Nema struje, a ni dovoljno materijala za sve. Ne marim, biće!

Zanimljivo je da se ova svečanost trebala ranije održati, ali krojači nisu stizali rokove šivanja iz znanih razloga. Morali su sašiti 200 odela za dvadesetak dana! Nisu stigli...

Iz uspomena me trgnuo glas koji upozorava na Predsjednikov dolazak. Nevelik orkestar, smešten na desnom krilu hodnika, započinje svirati marš. Komandujem: "Pozor!" Dosta čvrsto, ali malo nesigurnog glasa; hitro moja podsvest ocenjuje komandu. Činim oštar okret u levo i strojevim korakom krećem prema g. Izetbegoviću, kroz uzak špalir kojeg čini stroj sa moje desne strane i brojna publika. Tu su članovi Predsedništva, predstavnici Vlade i policije, ličnosti kulturnog i javnog života, među kojima krajičkom oka zapažam **Ključića, Durakovića, Pejanovića, Doku, Lazovića, Pušinu, Lagumdžiju, Gojera** i mnoge druge, s leve strane hodnika. Predsednika RBiH prati načelnik Glavnog štaba Sefer Halilović. Zaustavljam se i sad već jasnim i sigurnim glasom raportiram: "Gospodine Predsedniče! Glavni štab Oružanih snaga postrojen je u Vašu čast i spreman da položi zakletvu. Raportira pukovnik Divjak!"

Nakon obilaska postrojenog Štaba, predsednik Izetbegović staje ispred sredine stroja i pozdravlja: "Gospodo i gospođe, Pozdrav - Domovini!" Odgovor "POZDRAV!" je bio doličan ovom svečanom i važnom, za mene istorijskom trenutku. Bio je gromoglasan, da se sve orilo prostranom zgradom Predsedništva. Sada je bilo sasvim lako izgovoriti novu komandu: "Pozor!". Nakon toga je komandant Sefer Halilović vojnički zatražio dozvolu Vrhovnog komandanta da se počne sa polaganjem zakletve. Komandant Štaba nas poziva da ponavljamo tekst zakletve kojeg će pročitati:

"Ja, (svako sebe imenuje), zaklinjem se da ću braniti nezavisnost, suverenitet i cjelovitost Republike Bosne i Hercegovine, da ću savjesno i disciplinirano izvršavati sve obaveze i dužnosti pripadnika Armije Republike Bosne i Hercegovine, da ću braniti njenu slobodu i čast, i u toj borbi istrajati."

Završne reči zakletve uvaženi gosti su pozdravili gromoglasnim aplauzom koji se moćno razlegao prostorima Predsedništva kao maločas otpozdrav stroja Predsedniku. Kad je aplauz utihnuo, g. Izetbegović nam se obratio rečima:

“Čestitam vam na datoj zakletvi, kojom ste se obavezali da ćete braniti nezavisnost, suverenitet i cjelovitost Republike Bosne i Hercegovine! Vi ste i do sada to radili. Hvala vam na do sada učinjenom. Ali, moramo sa još većom snagom i odlučnije ići u deblokadu Sarajeva i vraćanje okupiranih teritorija. Znam da ste spremni za to i da ćete to uraditi za dobrobit građana Bosne i Hercegovine. Želim vam puno uspjeha u predstojećoj borbi za Bosnu i Hercegovinu. Hvala!”

I, shodno uobičajenoj praksi, otpočeli smo potpisivanje zakletve, hijerarhijskim vojnim redom: komandant Štaba Halilović, **Šiber**, ja, **Juka Prazina**, **Karić**, **Lučarević**, **Muslimović**, **Slaviček**..... Radujem se, organizacija je bila dobra, to mi svojom čestitkom potvrđuje Halilović. “Doprinos” našoj svečanosti dali su i artiljerci sa brda, oni s kokardom na glavi. Poslali su je u formi tri granate u trenutcima davanja zakletve. Jedna je granata pala u dvorište zgrade Predsedništva, druga ispred glavnog ulaza u Titovoj ulici, treća pored Alipašine džamije. Nisu nikog pokolebale, štaviše, baš smo izgovarali da ćemo “... u toj borbi istrajati!”.

Malo sam do sada imao prilika da budem u blizini Predsednika. Stoga je njegova pružena ruka i čvrst stisak izazvao u meni prijatan osećaj bliskosti i izvesno uzbuđenje. Nisam ga poznavao do agresije na RBiH. I ne samo njega, nego većinu političara izabranih na izborima 1990. godine. Bavio sam se strukom, bio usredsređen na svoj poziv, lišen političkog interesovanja. U promenjenim okolnostima života, u burnom vremenu svekolike tranzicije i ekstremne ispolitiziranosti, shodno smislu Lecovog aforizma – “Ne bavite se politikom, građani!? Dobro! Ali znajte: politika će se uvek baviti s vama!” - i moj se stav nužno menjao. Postao sam svestan faktora politike i političara u vremenu u kojem živim i tek zadnjih meseci, kroz radio-televizijske emisije i novinarske članke i feljtone, počeo sam se podrobnije informisati o tim ličnostima.

Kako je jugoslovenska unutrašnja kriza jačala, jačala je i moja pozornost spram političara koji su joj bili protagonisti. Pratio sam s pažnjom njihove nastupe i istupanja, nastojao proniknuti u javne i tajne motive koji su određivali njihovo društveno-političko ponašanje, i misliti svojom glavom, ne utapati se u nikakve kolektivističke svesti, pa ni srpskog naroda kojem po rođenju pripadam, i kojeg sam, sada evo, tako “sramno izdao”.

Nisam mogao ne videti napor političara Alije Izetbegovića da svim sredstvima kojim je raspolagao sačuva mir, najpre u zajedničkoj nam Jugoslaviji, a potom i u Republici Bosni i Hercegovini. Doživeo sam ga kao čoveka koji pokušava nemoguće, koji uvodi moralne principe u surovu političku praksu nepolitičkih naroda. Doveden pred gotove činove agresije na Bosnu i genocida nad njegovim muslimanskim narodom, decidno se i odlučno brani i bori za spas zemlje i ljudi, nepokoleban u svojim načelima da nacije, religije i kulture znače bogatstvo a ne slabost, da njihov slobodan, samostalni razvoj tek u susretu i u prirodnom prožimanju sa različitim donosi pravi prosperitet zemlji, a unapređuje civilizaciju. Poštovati ta načela, znači poštovati čoveka, pojedinca, ličnost. Sa takvim čovekom i za takvog čoveka, koji svoje stavove pretvara u program akcije, meni je ići i boriti se! Znam da se tako borim i za one koji me se odriču.

Stoga još jednom intimno, dok stavljam potpis na spisku lica koji su dali zakletvu, za sebe, na hrvatskoj jezičkoj verziji koja ravnopravno egzistira u Armiji RBiH sa jezikom najmnogoljudnijeg naroda, šapućem :

“Prisežem da ću braniti neovisnost, suverenost i cjelovitost Republike BiH, da ću savjesno i disciplinirano izvršavati sve obveze, da ću braniti njenu slobodu i čast, i u toj borbi istrajati.”

Tako ti Bog pomogao, Jovane Divjak!

22. avgust 1992.

Snaga naše odbrane je neupitna. Nedostatke u oružju, municiji i vojnoj opremi nadoknađujemo srčanošću i odlučnošću boraca na borbenim linijama. Naša armija, bar za sad, nije dovoljno jaka za ofanzivne akcije i proboj obruča oko Sarajeva. Građani se ne mire sa tom realnom vojnom situacijom, kao, uostalom, ni mi, njihova vojska. Od nas nastoje da iznude deblokadu Sarajeva, ne obazirući se na do sada neuspešne pokušaje i znatne žrtve. Dodijala im svekolika beda i svakidašnja pogibelj u gradu. Zamor ih sustiže sve jače, beznađe pritišće sve više. Kopni nada da će taj okrutni, “bijeli svijet” pomoći, jer se, izgleda, privikao na prizore naših pogibija i nedaća, pa ih ravnodušno gleda na TV ekranima i čita o njima u novinama. Gase ih ili ispuštaju iz ruke kad mera “pristojnog izveštavanja brutalnosti” pređe njihovu građansku toleranciju, kad

počne da im smetaju, tj. uznemiruju njihov građanski mir i ljudsku savest.

“Današnje strahote su satkane od niti iste historijske tapiserije, stvarane od invazije Slovena na Balkan u šestom vijeku.”, - tvrdi jedan engleski analitičar. Danas su se, kao i mnogo puta u balkanskoj istoriji, podigli ponovo ciklični talasi mržnje i zvjerstva koje Hrvati, Srbi i Muslimani čine jedni drugima stoljećima.” – ocena je tog Engleza.

Američki senator **Džon Vornor** (John Vornor) ne samo da prihvata ovu tezu, nego je još produbljava: “Moje vlastito istraživanje pokazuje da su se ovi ljudi međusobno borili, ne stotinama, već hiljadama godina, zbog religioznih, etničkih i kulturnih razlika.”

I brojni strani novinari, posle obilaska bosanskih ratišta, a pod snažnim utiskom kosovske mitske ostrašćenosti srpske soldateske, pričaju da i sami počinju verovati da je Kosovska bitka uzrok trajne srpsko/pravoslavne–islamske borbe, pa shodno tome, i sadašnjeg rata.

Ovakva mišljenja političkih analitičara, novinara, pa i uticajnih američkih senatora su krajnje proizvoljna, istorijski, nekritički i nedijalektično formirana, ali direktnu štetu ovakve njihove arogantne komotnosti u izricanju ocena trpimo mi i naša odbrana. Plasiranjem ovakvih nekritičkih mišljenja u sredstvima javnog informisanja na Zapadu, nude svojoj javnosti ravnodušnost kao izbor, tvrdnjom i porukom da se tu ništa ne može racionalno učiniti, pomoći i izmeniti, pa upozoravaju na “razboritu uzdržanost” u sukobima u Bosni, čas ponavljajući eksplicitno, čas implicitno, svojom pisanijom, “da im mi ne možemo pomoći, i da ih treba pustiti da sami riješe svoje probleme na način koji oni samo znaju i umiju”. A kako to oni “znaju i umiju” vidi su na stravičnim prizorima masakra i izгона ...

Ove pogubne zablude ne može da poljulja ni citiranje eksplicitne izjave maga rata na prostorima bivše Jugoslavije, **Slobodana Miloševića**, iz govora na Gazimestanu, 1989. godine, na 600—tu godišnjicu bitke na Kosovu, u predvečerje ratne tmine: “Danas je teško reći šta je istina, a šta je legenda u vezi sa Kosovom. Danas to čak nije ni važno”. I dalje, “.... ali, osluškivanje istorije nije, u stvari, osnova na kojoj ćemo mi (Srbi – nap. autora) izvršiti mobilizaciju.”

U instrukcijama napisanim 1942. godine, **Draža Mihailović**, četnički kvislinški vođa, poručuje: “Trebalo bi svakome razjasniti, posle rata ili kada bude pogodno vreme, mi ćemo izvršiti zadatak tako da niko osim Srba neće ostati u srpskim zemljama.”

Memorandum SANU 1986. godine, svojim tezama i nacrtom, potvrđuje i proklamira da istorijska srpska težnja za velikom Srbijom nije bačena u zapećak istorije, da je na snazi, i definiše je kao politički program sa nacionalnim legitimitetom. “Rešenje nacionalnog pitanja srpskog naroda je bilo osujećeno od komunista na kraju Drugog svetskog rata, pa .... uspostavljanje punog nacionalnog integriteta srpskog naroda, bez obzira koju republiku ili oblast nastanjuju, njihovo je historijsko i demokratsko pravo”. (Nap. – podvukao autor)

Svi ovi detalji govore da je u drugoj polovini osamdesetih godina ovog stoleća, u Srbiji, na svim važnim razinama društva i države, nastupilo inoviranje političkih projekata **Ilje Garašanina** iz XIX veka, sa kartografskim i drugim zahvatima za formiranje Velike Srbije, kao i **Stevana Moljevića** iz prve polovine XX veka.

Ovom se pridružio lavovskom snagom **Dobrica Ćosić**, srpski književnik, tezama o “izgonu srpskog naroda sa Kosova i Metohije, o diskriminaciji prema Srbima u BiH, o njihovom obespravljenu i asimilaciji u Hrvatskoj”. U Rimu je novembra 1990. godine tvrdio, pred licem svjetske javnosti, da “Muslimani poslednjih godina ispoljavaju težnju za stvaranjem islamske BiH, prve takve države u Evropi”, i još, kao uzgred, izneo i tvrdnju da su granice današnjih jugoslovenskih republika avnojske, veštačke, nagodbene, pa “nisu legitimne u državno–pravnom smislu.”

Zar ovako otvorene i u hronološkoj lepezi od Garašanina do Ćosića, tj. Miloševića kao egzekutora, iznesena ideje o Velikoj Srbiji, ne kazuju svojom očiglednošću novinarima, analitičarima, senatorima i inim, da je reč o borbi za teritorije, za ekskluzivni, jedinstveni životni prostor srpskog etnosa, u kome su prava drugih, po načelu “krvi i tla”, nebitna i ništavna!?

Ne buni nas njihovo neznanje, ni svesna, ili čak nesvesna, ali svakako pogrešna ocena naše nevesele situacije, već njihov negativni upliv na javno mnjenje svojih demokratskih zemalja, koje bi, inače, u principu, moglo, snagom demokratskih ubeđenja i pritisaka, naterati svoje neodlučne i suzdržane državne administracije na energičniji politički i vojni angažman za pomoć državama i narodima, posebno u Bosni i Hercegovini, žrtvama brutalne agresije, neviđene od završetka Drugog svetskog rata na tlu slobodarske Evrope.

Zabludi o karakteru sukoba na teritoriju Jugoslavije, gde se govorilo tzv. srpskohrvatskim jezikom, aktivno i svesno doprinosi i Srpska pravoslavna crkva (SPC), čas se pojavljujući kao generator, a čas kao instrument pragmatičnih političkih ciljeva srpskog vođstva. U svom pastirskom delovanju zamenila je univerzalno načelo hristocentrizma sa uskogrudim, u mnogo čemu, protuhrišćanskim srpskim etnocentrizmom. Izjavu **Radovana Karadžića**, političkog lidera srpskog naroda u BiH, da je "Danas i Hrist Srbin", datu u najčvršćoj nameri nacionalističkog homogeniranja pred akt agresije kojeg su već bili osmislili, SPC nije ni crkveno poučno, negativno prokomentarisala, a kamoli nedvosmisleno osudila. Pokazalo se da je istovetnu nameru srpskog homogeniziranja i radikaliziranja tzv. srpskog pitanja, SPC vršila i nosanjem moštiju "svetog kneza Lazara po svim krajevima gdje Srbi žive", kasne jeseni 1988. godine i u zimu 1989, ali i sa sistemskim činodelovanjima opela pred jamama Srba, žrtava iz Drugog svetskog rata, dok su speleolozi vadili iz njih lobanje i kosti, paleći duše prisutnih.

U samom predvorju rata, 18. januara 1992. godine i Sveti arhijerejski sabor SPC-e se oglasio tvrdnjom da "crkva i srpski narod nikada nisu priznavali avnojske granice" i da "ničije nagodbe ne obavezuje narod, kao celinu, bez njegove saglasnosti i bez blagoslova njegove matere Pravoslavne srpske crkve".

Preklapanjem verskog i nacionalnog identiteta, crkvena hijerahija je oblikovala predstojeći rat kao religiozno pitanje. "Srbija i njen narod su priklešteni između dve moćne svetske religije, islama i katoličanstva, pa procenjuju da je opstanak u nacionalnom i verskom pogledu u velikoj opasnosti. A, jedini spas je u novoj nacionalnoj strategiji, čija suština mora biti izražavanje ekskluzivne srpske nacionalističke ideologije..." ("Glas crkve", 1991.)

Potvrdu «opasnosti» od islama su dali i srpski orijentalisti svojim 'znanstvenim otkrićem' da su islam i muslimani retrogradna pretnja modernoj civilizaciji u opštem smislu, ali konkretna na prostoru "srpskih zemalja".

U želji da pariramo negativnom odjeku ovih i ovakvih sudova, često i iznova razgovaramo u Štabu što nam je činiti da pokažemo njihovu neutemeljenost i laž. Odgovor se uvek svodi na konstataciju da bi brojnije učešće Srba u Oružanim snagama BiH bio najbolji demanti tvrdnje o verskom i etničkom karakteru rata i potvrđivanje istine da je uzrok sukoba klasičan – rat za teritorije, a nikako rat iz ove ili one vrste netrpeljivosti.

Komandant Halilović je dosta objektivno posmatrao situaciju u kojoj su Srbi živeli u Sarajevu, ali mi zamera što se nisam još više, uprkos svemu, angažirao na njihovom masovnijem uključenju u odbranu grada i Bosne i Hercegovine. Bilo mu je poznato, iz mojih i drugih izveštaja, da se strah uvukao među građane srpske nacionalnosti, koji su izloženi opštepoznatim sumnjičavostima, nezakonitim i grubim ispitivanjima, pljačkama, fizičkim i psihičkim maltretiranjima od strane lokalnih komandira i nesavesnih pripadnika ARBiH i MUP-a. To su, verujem, direktni uzroci njihovog slabijeg angažovanja u našoj borbi. S tim u vezi, upoznao sam Sefera i sa primedbama na ponašanje Komisije za ratne zločine, čijom je «istražnom» policijom komandovao **Dedo Šišić**.

Ne znajući ni sam, kao što to ni drugi nisu znali, kako u takvoj situaciji nepoverenja motivisati srpsku gradsku populaciju na akciju, ocenio sam da bi javni apel Srba, pripadnika Armije RBiH, Srbima Sarajeva, mogao eventualno biti podsticajan za njihovo aktiviranje. Sefer se složio sa ovom idejom i prihvatio je predlog da ga sam načinim. 20. avgusta predao sam Haliloviću apel na uvid i odobrenje. Potpisao ga je istog dana, ne izmenivši i ne dodavajući ni jednu reč u njemu.

“Zavedeni i iznevereni srpski narode!

Mi, Srbi, građani Republike Bosne i Hercegovine, koji smo od prvog dana u redovima Teritorijalne odbrane, Armije i policije RBiH, pozivamo sve zavedene i izmanipulisane Srbe koji još nisu lojalni Republici Bosni i Hercegovini i ne nalaze se u

redovima Oružanih snaga R BiH, da sami odluče o svojoj sudbini.

Ovo su sudbonosni dani za sve građane Republike BiH, a posebno za Srbe koji su krenuli u rat prevareni politikom SDS i koji su zbog njihove fašistoidne orijentacije do sada izgubili na hiljade srpskih sinova i kćeri, rasturili na stotine porodica i mnoge kuće zavili u crno.

Nije daleko dan kada ćemo mi Srbi, u zajedničkom stroju sa Muslimanima, Hrvatima i drugim građanima, probiti blokadu Sarajeva i krenuti u odsudnu borbu za oslobođenje naše zajedničke nam domovine. Tada će nastati bežanija prema Srbiji svih plaćenika, četnika, "šešeljevaca", "belih orlova" i druge bagre, a vi ćete ostati sami i napušteni na vašim ognjištima, uz grobove otaca i dedova, uz vaše crkve i šume. Za vas, koji niste u ovom prljavom ratu okrvavili ruke, poslednje je vreme da nam se priključite. Za vas ne sme biti neizvesnosti. Valja nama do graničnih reka Bosne i Hercegovine i dela morske obale.

Predsedništvo i Vlada svakom srpskom vojniku i oficiru, radniku, seljaku, intelektualcu i svakom građaninu pravoslavne vere garantuju ličnu sigurnost, građanska prava i prava koja proističu iz radnog odnosa u Armiji, preduzećima, prosvetnim i zdravstvenim ustanovama i prinadležnosti koje pripadaju borcima Republike BiH, a koji sa oružjem ili bez njega pređu u sastav Armije BiH.

Zavedeni i prevareni srpski narode!

Ne dajte da se dalje proleva krv, sprečite ubijanje dece, žena i staraca, da se naše i vaše kuće, bolnice, trgovi, škole, svetovni objekti i drugi ne uništavaju. "Ostajte ovdje" – kao što nas **Aleksa Šantić** poziva u svojoj pesmi. Ovo je i vaša Bosna i Hercegovina i samo u zajedničkoj borbi možemo sprečiti da ona bude Velika Srbija ili Velika Hrvatska ili islamska džamahirija, a da i živote damo za demokratsku državu u kojoj će svi ljudi imati jednaka prava i jednake obaveze. Ta prava pred OUN i celim svijetom garantovaće Ustav RBiH.

Oni koji pređu na stranu Armije RBiH moći će da ostvare sva prava koja sada imaju borci Armije RBiH i svi ćemo biti svoji na svome.

Pitam se šta ako nam se ne priključite? Znači li to da ste u redovima agresora, da ste fašistoidnih opredelenja, da podržavate genocid nad muslimanskim narodom? Posle rata pravda će doći po svoje. Svet se već opredelio da se krvnicima sudi kao onima u Nirnbergu.

Mi, Srbi, građani RBiH, koji smo od prvog dana u redovima Armije RBiH, nismo ukaljali časno srpsko ime i vas pozivamo da se pridružite stotinama i hiljadama Srba koji se bore rame uz rame sa svojim komšijama i sugrađanima. Oni koji nam se pridruže u Armiji RBiH neće biti ni zatvarani, ni osuđivani, a u skorašnjoj slobodi moći će reći da su zajedno sa nama spasili čast i obraz velikog srpskog naroda.

Imamo pravo na čast, ponos i budućnost i zato ostajemo ovde bosanski Srbi, ovo je i naša Bosna, ovo je naša zemlja, kao što je i muslimanskog i hrvatskog i drugih građana i niko nam je nikada uzeti neće.

Još nije kasno da nam se pridružite u borbi za slobodu demokratske RBiH. U borbeni stroj pozivamo i sve one Hrvate, Muslimane i ostale građane RBiH koji se do sada nisu uključili u borbu za demokratsku i građansku RBiH."

Koja je snaga Juke Prazine?

24. avgust 1992.

Kako je rat odmicao, a ARBiH organizaciono, pa i materijalno jačala, nametala se potreba za ustrojavanje Uprave za moral i informativno-propagandnu delatnost. **Ivan Slaviček**, načelnik Uprave, na dnevnim i mesečnim analizama stanja u oružanim snagama više puta je insistirao da se u okviru Uprave formiraju odsek za filmski arhiv i informativna služba. Uz puno razumevanje komandanta Halilovića i njegovo uključivanje u jačanje informativno-propagandne delatnosti doneta je odluka od 20.08.1992. godine da se formira filmski arhiv oružanih snaga pod nazivom „Bosna film“. Nešto ranije formirana je informativna služba. Značajnu ulogu u formiranju imao je gospodin **Bakir Tanović**, filmski režiser, snimatelj, scenarista, direktor „Bosna filma“. jedan od osnivača SDA 1990. Pre rata smo se znali preko sinova, vršnjaka koji su išli u iste škole. Naravno, poznao sam i njegovo filmsko delo. Prvih meseci blokade Sarajeva povremeno me je posećivao u Štabu, tražeći razumevanje i podršku za formiranje filmske arhive. Od samog početka podržao sam ideju, povodeći se iskustvom sličnih arhiva nastalih u ranijim svetskim i regionalnim ratovima.

Jeste da to zahteva pozamašna materijalna sredstva, smeštaj u inače skućenim prostorima Glavnog štaba, ali za arhivu nema alternative. Neki dan Slaviček mi pokaza spisak potencijalnih članova, predloženih jedanaest su stručni ljudi, profesionalci u filmskom poslu, ali na spisku su i oni koji su potrebni i korisniji s puškom u ruci, nego s kamerom na ramenu. **Haris Prolić**, filmski radnik, kompanjon mojih sinova **Vladimira** i **Želimira**, „obrađivao“ me da spisak „prođe“ odobrenje. Šta ćemo sa **Mirsadom Herovićem Mirvadom** koji je snajperista? – pitam Harisa. „Garantujem Vam da će biti korisniji u Arhivu, nego loveći četnike!“ Nisam imao nameru da Proliću podastirem činjenice o značaju snajpera i filmske kamere. Može i sam da zaključi. Elem, na Tanovićev predlog spisak je bio odobren sa sledećim imenima: **Bakir Tanović, Edin Salihagić, Mirsad Herović, Dragutin Ressler, Haris Prolić, Senadin Musabegović, Muhamed Bakarević, Nedim Kapetanović, Čamil Osmanagić, Samir Hankić, Dženana Redžepović i Malik Bakarević**. Što se tiče filmske kuće „Bosna film“, čiji se objekti nalaze tih uz Pionirsku dolinu (Sarajevski zoološki vrt) ona je prvo opljačkana (ogromna filmska tehnika), a zatim spaljena. Tužno izgleda zgarište do kojeg sam, polovinom jula, dolazio obilazeći jedinice između Koševa i Jagomira. Kad pomijem Pionirsku dolinu i Zoološki vrt, ne mogu da izbrišem iz sećanja perfidnu propagandnu mašineriju vojske bosanskih Srba, à la Gebels. Na radiju SRNA polovinom maja novinar **Đogo** saopštio je morbidnu vest: „Da bi umirili gladne lavove i njihovu nesnosnu riku Muslimani bebe iz bolnice Jezero bacaju lavovima!“ Oh, Bože, što stvori ovakva bića, pitam, a ne čujem odgovor. No, verujem da će vojni arhiv služiti svrsi.

Od dana formiranja krajem jula 1992. godine Informativna služba je značajno doprinela konfrontiranju sa informativno-propagandnom mašinerijom neprijatelja. I u slučaju ove službe, kao što je to bilo sa obrazovanjem filmskog arhiva, njenom formiranju doprineli su pojedinci od imena i autoriteta –**Zdravko Grebo**, profesor na Pravnom fakultetu u Sarajevu i **Izudin Filipović**, dugogodišnji novinar i jedno vreme glavni i odgovorni urednik „Oslobođenja“, kao i jedan od osnivača i generalni sekretar Olimpijskog komiteta. U Informativnu službu angažovali su **Željka Grubešića, Želimira Soldu, Gorana Kovačevića, Vlatka Marinkovića, Semezdina Mehmedinovića, Adila Đelmanovića, Hrvoja Batinića, Tarika Haverića, Nihada Dozića, Branka Ilića, Marka Vešovića i Dragana Markovića**. Za saradnike su imali (po potrebi) **Muhameda Filipovića i Bogića Bogićevića**.

Evo ljudi od pismenosti i pameti i, siguran sam, dovoljno „naoružani“ da perom, rečju i slikom svetu objektivno svakodnevno saopštavaju o tragediji građana Bosne i Hercegovine. Istovremeno, da javnim delovanjem jačaju moral građana i razvijaju svest i veru u pobedu u što kraćem vremenu. Inšallah, kako se ovde u narodu kaže!

30. avgust 1992.

Kraj je avgusta 1992. godine. Nema ništa od dejstva avijacije NATO-a. U takvu akciju verovali su neki naši političari. U to, ali ne čvrsto, sumnjali su pojedinci iz Glavnog štaba i sigurni bili mnogi novinari koji su početkom avgusta dolazili u Sarajevo, očekujući „Pustinjsku oluju!“ Kada su me, u intervjuima, francuski, engleski, američki i drugi novinari „ubedivali“ da će NATO reagovati, nudio sam opkladu za jednu dobru večeru u „Holiday Innu“ da do toga neće doći. Nemajući sve podatke, a više iz zdravog razuma, objašnjavao sam zbog čega neće doći do intervencije.

Prvi razlog je što SAD i Evropa nemaju ni približno slične stavove u vezi sa ratom u Bosni i Hercegovini, njegovim

karakterom, o odnosu učesnika u ratu, posledicama rata i tome slično. Uvek sam novinare podsećao na dolazak Miterana u Sarajevo i njegovu izjavu da u gradu nije tako loše i da je neophodno osigurati slobodan put za humanitarnu pomoć. Već tada je on presudio da ne bude intervencije od strane OUN-a! I, dalje, vlade Francuske i Engleske ne vrše pritisak na Miloševića da prekine učešće Srbije i Crne Gore u ratu u Bosni i Hercegovini. A svima je jasan stav Rusije – prosrpski!

Drugi razlog vidim u tome da NATO ne želi da se angažuje ukoliko se na bilo koji način ne angažuju i Amerikanci. Loša iskustva iz rata u Vijetnamu i uključivanje u rat u Somaliji u vreme kada je na vlast tek došao Klinton, a Bušova vlada nije ništa učinila da se zaustavi rat u Bosni, nisu nikakav nagoveštaj sadašnjeg vojnog angažovanja NATO-a u Bosni i Hercegovini. Naravno, moram razmišljati i kao dobro školovani vojnik. Za bilo kakvu vojnu vazduhoplovnu operaciju potrebno je dugotrajno planiranje, izviđanje, prikupljanje podataka, komandno-štabne vežbe, treninzi jedinica i angažovanje velikog vojnog i civilnog aparata. Naravno, potrebna su i ogromna materijalna sredstva. A treba priznati da nema nikakvih nagoveštaja da se u bilo kojem delu sveta formiraju međunarodne jedinice za zaustavljanje rata u RBiH!

10. septembar 1992.

Negde, sredinom jula, u ulici Maršala Tita, kod parka ispred Skupštine Grada i Ali-pašine džamije, a preko puta Higijenskog zavoda, uz škripu kočnica zaustavio se automobil, iz njega iskoči čovek,. Pruži mi ruku, zagrlji me i reče: „Čestitam Vam, Vi ste pravi čovjek! Ja sam **Mile Plakalović**, taksista...“ Tog momenta „zveknu“ jedna minobacačka granata na raskršću ulica Đure Đakovića i Maršala Tita. Čovek kopjeg sam tek upoznao uskoči u auto i uz „kašljucanje“ motora uputi se u tom pravcu. „Mile! Mile!“ vikao sam, želeći da ga upozorim na opasnost, ali se auto izgubi u dimu i prašini koji su ostali posle eksplozije.

Od tada Miomira Plakalovića češće viđam i svrstao sam ga u one ljude koji na poseban način doprinose odbrani Sarajeva i direktnoj pomoći ljudima u nesreći. Često se viđamo u ranim jutarnjim satima, kada se vraćam sa obilaska jedinica ili kada jutrom napravim „šetnju“ od zgrade Predsedništva do Vijećnice i nazad, a Mile otpočne svoje aktivnosti u pomaganju ljudima – od vožnje taksijem, preko zbrinjavanja ranjenih, postradalih, nošenja i podele hrane, raznošenja novina...Nije za odmet reći – sve to radi besplatno! Gotovo da je bio u svim delovima grada.Poznaju ga skoro svi. Prepoznatljiv je po tamnoplavoj trenerci, bordo majici, bedžu „Večernje novine“ i patikama. Kaže mi Mile, jednom prilikom, da se navozao ranjenika i civila, ali da mu je najteže bilo kada je pred „Sarajkom“ našao dva leša, izvlačio ih do auta pod stalnom vatrom sa Trebevića i odveo do bolnice. Najviše ga poznaju u sarajevskim bolnicama i posebno vole deca iz doma „Ljubica Ivezic“.

Saživeo sam se sa Miletom. Kada ga ne vidim dva, tri dana postajem zabrinut. „Da mu se nije desilo, ne daj Bože, ono najgore!?“ – pitao sam se. A kada smo zajedno u kancelariji ispitujem ga o doživljajima. Sa njim uvek dobro prolazim – ne pije i ne puši, ali zato pije sokove u neograničenim količinama. U tim razgovorima saznao sam da je Mile i pre rata bio učesnik u mnogobrojnim mirovnim i humanitarnim akcijama, a da je u ratu samo produbio tu svoju ljudsku osobinu. „Mislim da sam ovako korisniji, nego negdje u rovu. Na ovaj način mogu biti mnogo korisniji i više pomagati ljudima!“ – kao da mi se pravdao Mile. Za Mileta predsednik Opštine Novi Grad Ismet Čengić kaže: „Za to što je taksista Mile Plakalović uradio u ovom ratu zaslužuje da se uvrsti u junake ovog grada!“ Aferim, Mile! Opremio si se za veoma častan posao, siguran sam da ćeš nastaviti započeto. Neka te vile pronosaju među granatama! Građanima si potreban kao melem na ranu. Imaš već sada mesto među naj...!

18.septembar 1992.

Juka Prazina počeo je stvarati sve veće probleme organizovanoj Armiji RBiH. Teško, ili tačnije nikako, nije se mogao uklopiti u sistem disciplinirane vojske, u kojem su rukovođenje i komandovanje aksiomi strogog vojničkog hijerarhijskog odnosa, koji zahtevaju apsolutno poštivanje i izvršavanje naloga nadređenih starešina.

Dok je odbrana grada počivala na goljoj hrabrosti i umešnosti lokalnih komandanata, koji su samoorganizovali grupe boraca i naoružali ih, Jukin vojnički rezon je bio i koristan i dobrodošao u odbrani Sarajeva. Četnicima nisu dozvolili upad u grad i time su stvorili mogućnost profesionalnim vojnicima da odrade valjano posao formiranja TO, a kasnije i Armije, po strogim vojničkim kriterijima. Sada, kada je ustrojstvo Armije RBiH dostiglo kvalitativni stepen, Juka i njemu slični, nesumnjivo hrabri i sposobni, ali samouki ratnici, nisu bili kadri, a nisu imali ni volje, ni interesa, bukvalnog i materijalnog, da se sa svojom prirodnom ratničkom improvizacijom mirno uklope u regularnu, na formalnim pravilima i nepogovornoj disciplini zasnovanoj oružanoj sili Republike Bosne i Hercegovine.

Manir koji je funkcionirao u danima haotične odbrane Sarajeva, valjalo je prilagoditi novim uslovima, ali je to išlo teško ili nikako. Juka se, verujem, počeo osećati sputanim u svojoj dosadašnjoj akcionoj slobodi, pa ju je počeo nesvesno braniti opiranjem, ne shvatajući da time slabi teško ostvarenu koherentnost armije kojoj pripada. Postupao je impulsivno i snagatorski, kada bi mu se god učinilo da ga "neko" pritišće, a najviše mu je smetao **Sefer Halilović**, logično, po funkciji koju je zauzimao i naređenjima koja je morao izdavati kao komandant Glavnog štaba.

Pre izvesnog vremena Juka se totalno "zaboravio"! Iz samo njemu znanih razloga, ne vodeći računa da neprijatelj takvo stanje može lako i brzo da poentira, doveo je svojih stotinjak dobro naoružanih boraca, razoružao malu stražu obezbeđenja užeg dela armijskog Štaba, smeštenog u zgradi Skupštine Grada. Zahtevao je direktan razgovor sa Halilovićem u «Štabu koji do sada ništa nije dobrog načinio za odbranu RBiH, a pokazao nesposobnost da deblokira Sarajevo!». Halilović je odbio da razgovara sa Jukom, a ovaj je više od tri sata sa jedinicama držao Štab u blokadi. Tek na intervenciju **Alije Izetbegovića** formirana je radna grupa u sastavu **Jerko Doko i Jusuf Pušina**, koja je organizovala sastanak između Halilovića i **Juke Prazine**. Višesatna rasprava između ove dvojice svela se, prema priči očevidaca, na Jukin stav da: «Komandant nije efikasan, niti sposoban da komanduje ARBiH!» .

Sled događaja je bio veoma čudan! Komisija je dostavila izveštaj o „slučaju“ gospodinu Izetbegoviću (sadržaj mi nikada nije bio dostupan), a ovaj je Juku Prazinu postavio za komandanta specijalnih brigada Glavnog štaba Armije BiH. Ne isključujem mogućnost da je ta jedinica mogla izvršavati zadatke primijene direktno od predsednika Izetbegovića. Istoga dana Uprava za kadrove napisala je naredbu o postavljenju Juke Prazine za komandanta Tako je on, nakon Halilovića, Šibera i mene, bio četvrta osoba kojoj je rešen pravni status u vojnoj komandi! To formacijsko mesto podrazumevalo je čin brigadnog generala, pa su ga njegovi vojnici počeli oslovljavati sa „generale“!

Pitao sam Sefera zbog čega je prihvatio da se Juka Prazina imenuje za komandanta specijalnih brigada ARBiH, a posle vojnog udara koji je on pokušao izvesti? «Komandante, Halile dragi, to je blamaža!» - rekoh demonstrativno. Sefer je nervozno odmahnuo rukom i procedio: «Zbog mira u kući! Treba se boriti protiv četnika i svaka nam je puška dragocena!»

Ovo je jasan znak da Izetbegović nema poverenja u komandante i Štab AR BiH. Činjenica je da je Juka Prazina postao simbol otpora u gradu, ali ne na baš čvrstim temeljima, da je imao najbolje opremljenu jedinicu koja je učestvovala u borbama za Stup, Otes, Vogošću, ali je isto tako tačno da su delovi ovih jedinica učestvovali u pljačkama, maltretiranju civilnog stanovništva i, neretko se sukobljavali sa borcima drugih jedinica u Sarajevu.

Odluka Predsednika u Štabu je ocenjena negativno. Ovo je još jedan primer direktnog mešanja u sistem rukovođenja i komandovanja u OS. Očito da Izetbegović ne poznaje strukturu Armije, ništa ne zna o sistemu rukovođenja i komandovanja i kako ga je teško izgraditi. Ovakva odluka najodgovornijeg čoveka u RBiH taj sistem razgrađuje. Da paradoks bude veći, Juka se sa pratiocima istog dana uselio u jednu kancelariju Pravne uprave i postavio zahtev da mu se uredi kabinet koji odgovara renomeu četvrtog čoveka u ARBiH!

Štab je u proteklih četiri meseca veoma dobro upoznao njegove karakterne i vojno-stručne osobine, tako da smo strahovali od drugih Jukinih «demonstracija» sile, kao što je to učinio držeći u višesatnoj blokadi komandanta sa užim delom Štaba. Ubrzo su se, nažalost, naša strahovanja pokazala opravdanima.

Na konferenciji za novinare u Međunarodnom press-centru dana 17. 09. Juka Prazina je polemisa sa pukovnikom Stjepanom Šiberom, koji je toga dana u ime Glavnog štaba informirao novinare o stanju na ratištu. Ometajući Šibera tokom izlaganja, Juka je optužio Sefera Halilovića da je nesposoban komandant i da je krivac, zajedno sa Glavnim štabom za slabosti u odbrani RBiH «Deblokada Sarajeva nije uspjela zbog lošeg rada Halilovića i Štaba!» - veoma glasno i žučno je Prazina «uskočio» na konferenciji.

Tu istu misao je varirao i u TV istupu noć ranije, pridodavajući ovim optužbama još i Seferovu krivnju za pogibiju velikog broja boraca i kočenje novog pokušaja deblokade. Ustvrdio je i to da Sefera Halilovića niko ne voli, naročito Hrvati, koji zbog njega

neće da učestvuju u deblokiranju Sarajeva. „Ne vole ga ni u Opštini Stari grad“ – rekao je i zahtevao da Sefer odstupi ili bude smenjen. „Treba ga zamijeniti sposobnijim čovekom, od autoriteta, koga ljudi vole!“

Pošto smo saslušali ovu Jukinu papazjaniju, **Karić, Šiber** i ja smo tražili hitan prijem kod Sefera. Primio nas je, a kod njega su već bili **Bilajac** i **Zaim Backović-Zagi**. Zatekli smo ih u žučnoj polemici o Jukinom istupu. Sefer je prilično rezignirano mrmljao: „Ako je to u interesu odbrane Bosne i Hercegovine, ja ću da odem!“ Umirivali smo ga, mislim i sada, ispravnom konstatacijom da je to napad na celi Štab i da je to nije samo Jukino „maslo“. Smatrali smo da je ovakvom ponašanju komandanta specijalnih jedinica dobro kumovao i sâm Predsednik. On je taj koji mora preseći ovaj čvor. Za mene se ne postavlja pitanje Halilović ili Prazina. Jasno je da komandant Sefer Halilović ima našu punu podršku. Ne može biti dvojnog rukovođenja. Dogovorili smo se da Halilović zatraži vanredan sastanak kod Izetbegovića i da na taj sastanak idem i ja.

19. septembra 1992.

Ujutro, u 8 sati, Sefer i ja bili smo u kabinetu Vrhovnog komandanta Izetbegovića. Zna zašto smo došli, pa nas presreće još na vratima pitanjem: „Šta da radimo?“ Pao je brz dogovor da u 11 sati održimo sastanak sa svim komandantima brigada, komandom Prvog korpusa i s najodgovornijim ljudima MUP-a i članovima Predsedništva. Zatražili smo od Predsednika da iznese stav o Juki Prazini i da pruži nedvosmisleno podršku Štabu, kako bismo mogli raditi bez pritiska i objeda.

Tačno u 11 sati okupili smo se u kabinetu Predsednika Predsedništva RBiH. Tmurna lica i pognuti pogledi prisutnih komandanata brigada, komandanta Prvog korpusa Hajrulahovića, komandanta specijalne jedinice MUP-a Vikića, vojne policije **Lončarevića**, ministra Pušine, člana Predsedništva **Ključića**. Naravno, i Juka Prazina. Stiže i Vrhovni komandant, kome Halilović raportira o broju prisutnih i opravdano odsutnih.

Bez velikog uvoda, oštro i jasno, Izetbegović zamera što se u javnost plasiraju pitanja poverljive prirode i od značaja za vojnu situaciju. Jukino istupanje je izazvalo velike reakcije i zabrinutost građana. Ima svugde problema, ali je neuobičajen način njihovih iznošenja, kako je to uradio Juka u televizijskoj emisiji i na press-konferenciji.. Predsednik se upitao kako sprečiti javne polemike? Čvrst je u stavu da komandanti i vojnici vode rat, „ali neće voditi politiku“! Legalna vlast mora da obezbedi vojsci optimalne uslove za vođenje rata i snosi odgovornost za to. Moć je u legalnoj vlasti! Obe dele zasluge za pobjedu u ratu. Ako legalna vlast propadne, propašće i Armija. „Bićete hrpa ljudi koja ništa neće značiti! .... Imamo šansi, ali se i narod pita – zašto nema deblokade? Zašto nema izlaska iz grada?, A sada se, evo, i međusobno svađaju. Mnogi će reći – ne bore se oni protiv četnika, već za fotelje! Poslije ovog današnjeg razgovora treba da se razidemo kao ljudi, da što bezbolnije izidemo iz ove situacije i da što prije krenemo u deblokadu.“ - naglo je i nekako je rezignirano završio Predsednik, pozvavši prisutne na raspravu.

Vikić se prvi javio. Oštar je u diskusiji, argumentovan u kritici stanja u gradu: „Sastanak ne smatram niti podrškom Haliloviću, niti lomljenjem Juke!“ Traži da se svi vrednuju i uvažavaju po urađenom i zadacima koje izvršavaju. Ukazuje da korist od ovakvog stanja ima srpska Radiotelevizija „Srna“, koja naše sukobe odlično koristi u propagandne svrhe i niko više! Vikić pita kako već četiri meseca ne uspeva deblokada grada, a ima mnogo ranjenih i poginulih. Ne zna šta je politički dogovoreno za BiH., ali se zadatak deblokade mora realizovati i politički i vojnički, za što je odgovoran Glavni štab. Dalje, smatra da nije Glavnom štabu Armije mesto u gradu. Mora se angažirati na deblokadi izvana. Grad su pritisli tenkovi i artiljerija agresora sa jakih topografskih objekata i iz grada se ne može učiniti gotovo ništa. Više neće, naglasio je, slati svoju jedinicu u borbu, jer nema odgovarajuće naoružanje i municiju. Nema šanse na uspeh! „Neću na PAT-ove i PAM-ove!“

Predlaže da se još bolje utvrdimo u gradu, a Štab izmestimo na Igman, gde ima oko 10.000 naoružanih boraca i da pokušamo deblokadu grada. Zamera što u Štabu nema nikoga iz HVO i tvrdi da bez korektni i svestrane saradnje sa HVO nema izgleda za deblokadu Sarjeva, niti u borbi sa četnicima. Vikić je vrlo jasan s tim u vezi. Zatim se obratio Juki: «Uklopi se u sistem rukovođenja i komandovanja. Shvati, Juka, to je jedini ispravan put na odbrani i oslobađanju RBiH».

Svidio mi se Vikićev istup, ali sam ostao skeptičan prema njegovoj tvrdnji da na Igmanu ili u okolici ima toliki broj boraca. Kamo sreća da ima!

Javio sam se za reč i glasom koji je podrhtavao od uzbuđenja, osudio sam Jukino nepromišljeno reagovanje i javno istupanje koje je nanelo veliku štetu Glavnom štabu, ali i njemu lično i njegovoj brigadi. Nije tačno da Štab i Halilović nisu ništa uradili. Za svedoke sam pozvao komandante brigada da se o tome izjasne. I mi smo davno zaključili da komandant i deo štapskih starešina trebaju izići iz grada da komanduju sa Igmana. Na tome se već radi i jedna grupa će krajem septembra izići na Igman. Treba prevazići Jukin ispad, a on se mora uključiti u sve aktivnosti koje predstoje u skorašnjem pokušaju deblokade. "Osećam potrebu da naglasim Vrhovnom komandantu, da ako je u pitanje Seferov odlazak sa dužnosti komandanta Štaba, sa njime idem i ja. Ja, kao zamenik, osećam se odgovornim za sve ono što nije bilo dobro u radu Štaba!"

Izlaganje sam završio s istim uzbuđenjem sa kojim sam ga i započeo. Nisam ga uspeo savladati! Čini mi se da je na kraju bilo još i veće. Osećao sam, kao i inače što osećam u sličnim situacijama, neko probadanje i žigove u predelu bubrega i prsa!

Dok sam govorio, primetio sam da se Lučarević unervozio i nije me iznenadilo da je odmah posle mene uzeo reč. Ne slaže se sa ocenom da se ništa nije uradilo. Naveo je pobeđe u Pofalićima, na Mojmilovom brdu, Žuči, Dobrinji, Nedžarićima. Mnogo ljudi je poginulo i zbog toga što HVO (Kordić) ne da granate Armiji RBiH. Juki zamera što daje povoda neprijatelju, "Srni" i sličnima da se slave našim razmiricama. "Juka, jedna smo Armija!", upozorio ga je! Legalne vlasti treba poštivati, ali i one moraju iskazivati više brige za pripadnike Armije. "Za Bosnu i Hercegovinu se bori samo sirotinja. Gdje su oni drugi?", upitao je, naglo zaključujući govor. Dojam je da je imao još toga da kaže, ali se predomislio.

Zlatko Lagumdžija, komandant „Leptirica“, meni drag, hrabar čovek, koji je brzo i uspešno prošao raspon od dužnosti od komandira voda do komandanta brigade, razočaran je što se naš "prijav veš" iznosi u javnost. Krivo mu je zbog toga. Smatra da je neprikosnovenom vojno pravilo da se sluša reč komandanta i komande. "Najgora je nikakva komanda!" Pita se, ali i sve nas prisutne, kako se moglo desiti da grad bude iznutra opljačkan. "Nijedan četnik nije ušao u grad, a on je kompletno opljačkan. Nije se zaštitila ni privatna, ni društvena imovina. Svi se zajedno borimo za Sarajevo i ne prihvata stoga Jukinu ocenu da se samo njegovi bore. Zalaže se za poboljšanje odnosa ARBiH sa HVO i HOS-om. Svi trebaju pod jednu komandu, interes je jedinstven. Podržava ideju o izmeštanju GŠ ARBiH na Igman, uveren je da se „grad ne može deblokirati iznutra“ – smatra Lagumdžija.

Za reč se javio Dževad Topić – Topa, čovek večno veselog lica i širokog osmeha. Sada se i on doima nervozno, s lica mu nestalo vedrine. Prekaljen borac, učesnik svih važnijih borbi u gradu - u Pofalićima, kod UNIS-a u Vogošći, na rezervoaru Mojmilu, Zlatištu, Jevrejskom groblju, Božića pumpi i ne znam gde sve nije bio.. Izneo je hronologiju otpora neprijatelju u gradu, od prvih, samostalnih borbenih dejstava manjih grupa, po vlastitom izboru i bez međusobne saradnje i sadejstva. Danas imamo već brigade, formiran je i korpus. "Sada vidim prvi put komandante brigada na jednom mjestu. Oni treba da daju zadatke, što nije do sada bila praksa, pa nije čudo da smo izvodili pojedinačne akcije. Planiranju akcija trebaju prisustvovati svi komandanti, a ne da se neki o njima posredno informišu. To donosi nespornost i tupi oštricu akcije." «Ljudi moji, opljačkanu nam je Sarajevo iznutra. To je velika sramota za Armiju i policiju. Jedva sam zaustavio pljačku magacina hrane na Skenderiji koju su vršili pojedinci iz Podrinjske brigade», - kao za sebe komentariše. Ne znam, da li iz solidarnosti sa Jukom ili iz nekog drugog razloga **Dževad Topić** ni reči ne reče o Jukinim «marifetlucima».

Mustafa Hajrulahović – Talijan, komandant Prvog korpusa saglasan je sa Topom o dosadašnjim rezultatima u odbrani Grada s obzirom na raspoloživa tehničko-materijalna sredstva. Stvaranje Armije još nije završeno, smatra, i misli da će taj proces još dugo potrajati. Iznenađen sam da nije kritikovao Juku, čak ga je branio tvrdnjom da je to on uradio "pod emocijama". Talijanova diskusija me uverila da njegov odnos sa Seferom nije najbolji. Komandant je u više navrata kritikovao Talijanov rad i čak izneo nameru da ga smeni.

Pošto je dobio reč, Juka Prazina je diskusiju započeo besomučnim napadom na Sefera Halilovića. Njega optužuje za sve slabosti u Armiji. Žali se da od Armije ne dobija ništa, "ni hranu, ni naoružanje, ni municiju, pa se moram snalaziti sâm, kako znam i umijem." Ponavlja dobro poznate navode da "Sefera niko ne voli". Kad Juka traži artiljerijsku podršku sa Igmana, oni neće da mu je dadnu. Kada ih zovu iz Starog Grada, kad **Emin Švrakić** traži od njih pomoć, on je i dobije! Srdito negira ikakav uspeh Armije pod Seferovom komandom, optužujući ga da je veliki broj boraca poginuo zbog slabog rada komandanta.. "Na položajima u rovovima stalno jedni te isti ljudi, a komanda ne poduzima mere da se izvrši popuna ljudstva.

Komadanti jedinica dolaze meni da im pomognem u ishrani njihovih jedinica, u naoružavanju, municiji, ispomoći u borbama. Ne idu Seferu! Zašto?“

Slažem se sa Jukinom ocenom stanja borbene gotovosti Armije BiH, ali se ne slažem da je Halilović jedini krivac za takvo stanje. Dok je Juka besnio, komandant Halilović se jedva suzdržao da mu ne prekine izlaganje. Svestan je on snage argumenata Jukine kritike. Ne može, logično, da se složi da je Sefer Halilović jedini krivac za sve što ne valja. Kada je došao na red za diskusiju, obratio se prvo Vrhovnom komandantu rečima: “Rekli ste da nema hatura! (tur., uvreda, zameranje – nap. autora) Ali, to se ne poštuje! Ja sam svjestan da do sada nije bilo sve najbolje. Moglo je i biće bolje. Ali, Jukina izjava na TV je uvredljiva. Nisam gledao TV, pa sam tražio da mi se njegova izjava ponovi. Ako je sve ono što je Juka izjavio tačno – nudim ostavku, a ako su to samo insinacije, ako to sve nije tačno, e, onda ću učiniti sve da se poduzmu mjere protiv Juke. Radićemo drugačije. Ili on, ili ja. No, nisam u pitanju ni on, ni ja, već Armija RBiH. Bez monolitne Armije ne možemo odbraniti Bosnu i Hercegovinu. Ovakvim ponašanjem Juka direktno utiče na slabljenje Armije!”

Iskreno govoreći, očekivao sam da će Sefer primerima, argumentima pobiti Jukine primedbe. Nije. Shvatam, neće da zaoštrava situaciju. Dok komandanti sastanče i diskutuju, dotle se na terenu, u Otesu, Doglodima, Nedžarićima, vode teške borbe. Treba ovo što pre završiti i komandante poslati na poprište bitaka. Bilo kako bilo, Sefer se, ipak, trebao rezolutnije javno obračunati sa Jukinom nedisciplinom i samovoljom.

Diskusija **Ramiza Delalića – Čele** je bila kratka i efektna: “Nikada četnici neće sići dolje u grad, bio Juka ili Sefer, ili bilo ko treći!” Mudro, nema šta! Kao mačak oko vruće kaše.

Stjepan Kljujić, član Predsedništva, govori glasno i jasno. Kritičan je, ali i samokritičan kad govori o vlastitom radu u Predsedništvu. Diskusiju je započeo za mene neprimerenom rečenicom: “Bio sam srećan padom komunizma” “Da je potrajao socijalizam, komunizma nigde i nikad nije bilo, raspada Jugoslavije ne bi bilo, pa ni ovih užasnih ratova”, - mislio sam tužno. A Kljujić nastavlja: “Mi nemamo druge domovine, borimo se za njen opstanak. Narod gleda u nas. Moramo opravdati njihovu nadu. U akcije moramo ići profesionalno. Žrtve ne mogu biti uzaludne. Ne može biti sentimentalnosti!” Insistira na poštivanju pravila vojne discipline. “Od partizana trebamo mnogo učiti. O partizanskom moralu, disciplini, samopožrtvovanju!”, - zahtevan je Stjepan, dok lulu premešta iz jednog u drugi kraj usta. “Ne postoji ličnost kojoj treba podrediti ciljeve borbe. Svi mi imamo puno slabosti, nismo svi čisti”. Ova tvrdnja ostaje neargumentovana, puka konstatacija.

Sa Stjepanom Kljujićem od trenutka upoznavanja u aprilu 1992. godine pa do danas imam veoma prijateljske odnose, pune međusobnog poštovanja i uvažavanja. Ponekad me pozove u kabinet i traži moje mišljenje i ocene u vezi sa stanjem na BiH ratištu i u Štabu AR BiH. Shvatio sam da je hteo da bude u toku događaja iz «prve ruke». Godilo mi je što me je strpao u svoja tri fana koje posebno simpatiše – mene uz Šibera i Hajrulahovića.

Jukina nadanja su se, izgleda, izjalovila! Očekivao je podršku u svom obračunu sa Seferom. To se dalo zaključiti po iznenadnom i ljutitom ustajanju sa stolice i odlasku. Uprkos Predsednikovom insistiranju da se smiri i vrati na mesto, i Pušininom nastojanju da ga urazumi i vrati, Prazina je demonstrativno napustio sastanak, ne sačekavši njegov završetak.

Kako se rasprava vremenski oteгла, bili smo ušli u treći sat diskusije, Izetbegović je zamolio da se privodi kraju, jer mu je sutra sledio put u Njujork, na zasedanje Generalne skupštine UN, pa je imao još mnogo posla u pripremi putovanja. Stoga je u završnoj reči bio kratak, ali dovoljno precizan.

“Vojska treba da nastavi započetim putem. Imamo povjerenje u postojeći štab. Štab mora odmah početi sa pripremama i do kraja septembra Načelnik sa užim dijelom Štaba mora biti izmješten na Igman i s njega komandovati deblokadom Sarajeva. Policija se treba uključiti u oružanu borbu, ali se zna da policija treba da vodi borbu protiv kriminala, a vojska protiv neprijatelja! Da, svakako treba sve učiniti da se uspostavi saradnja sa HVO. Bez zajedničke borbe nema nam uspjeha protiv neprijatelja. A da je izvršen proboj iz Grada, što sam očekivao, sve bi bilo riješeno! Ne bi bilo ovih problema.” Završio je porukom svima: “Nemojte da dođe do nepoželjnih stvari! Država nam je u pitanju!”

Dok su prisutni izlazili iz kabineta, Sefer je pristupio Predsedniku Izetbegoviću i zamolio ga da pomogne Juki da izmesti iz Sarajeva njegovu teško ranjenu suprugu i dvomesečnu bebu. I sam Juka je bio ranjen. Nosio je tih dana longete na desnoj nozi. Nisam znao kakva je bila Predsednikova reakcija na Seferovu intervenciju; smatrao sam da je postupio ne samo humano, nego i mudro. To bi bila dobrodošla prilika da se Jukinim izlaskom iz grada smire tenzije nastale njegovim nevojničkim ponašanjem. Što se tiče mene, bio sam zadovoljan sastankom i decidnim stavom Vrhovnog komandanta da "imamo povjerenja u postojeći štab!" To mi daje podstreka za još veći angažman i bolji rad. A Predsednikovu opasku o neizvršenom proboju doživio sam kao opravdanu kritiku i opomenu da se moramo hitno koncentrisati na planiranje uspešnog prodora iz obruča.

Imam li pravo na malo sreće?

19.septembar 1992.

Jutros, pre sastanka, pozvao me komandant **Halilović** i saopštio da putujem sa predsednikom u Njujork, "... najvjerovatnije sutra!", dodavši još smireno: "To je predsjednikova želja i odluka." Sefer mi je to rekao na način kako mi obično saopštava nalog da odem do, npr., Stupa ili da obiđem položaje na Mojmilu. Bez uzbuđenja i mirno! A u meni je odmah proključao vulkan osećanja, misli, pitanja... Zašto baš ja? Kako ja? Šta ću "tamo" da radim? U kojem svojstvu?

Srce je izdajnički odavalo moje veliko uzbuđenje. Kucalo je glasno, snažno i ubrzano, gotovo da mi je bilo neprijatno pred Seferom. Gimnazijalac Jovan, s mladalačkim oduševljenjem, probudio se iznenada u meni, već dedi. I nisam znao da li je to oduševljenje zbog velikog priznanja koji ovaj poziv nesumnjivo ima za mene, ili zbog dalekog putovanja i avanture susreta sa Njujorkom, megapolisom, u nevakat naših života, u toku ovog sarajevskog užasa? Ili je, ma, jeste!, oboje u pitanju? Sva su se ta osećanja, misli, pitanja, dileme i šta još ne, učas kanalisale u nevericu: (sanjam li?) i zbunjenost koja je polako ovladavala sa mnom.

Sa takvim galimatijasom u duši, vratio sam se u kancelariju, Branki, Emiru i Srđanu. Spustio sam se bez reči na stolicu i duboko disao. Hteo sam se pribрати, ali je to bilo dvostruko nemoguće. Nisam to lično mogao uraditi, jer se u meni vulkan samo "pritulio", nije ugasio. A ni moji saradnici mi nisu dozvoljavali, gledali su me kao da sam čudo, znatiželjno i nestrpljivo. Pritisak je i spolja i iz iznutra bio pregolem i onda sam naglo đipio sa stolice i kriknuo: "Šta me gledate? Idem u Ameriku!"

E, sad je na njih došao red: kako? kada? s kime? zbog čega? I ono što bih im znao reći, i ono na šta im ne mogu odgovoriti, odgovora naprosto nemam, što sada, u ovom trenutku neočekivane radosti i nije važno. Ali jesam, bogami, mogao zaliti novost, pa smo nas četvero izvukli neke stare rezerve pića, Delimustafićev dar, i žućkasta tečnost viskija je orosila naša grla. Onda me, idiotski, počela obuzimati skepsa. Ne može to biti, suviše je lepo i nestvarno! Čuo sam teoriju: viski diže tonus klonulim i prizemljuje euforične. Ne znam je li to tačno, nije ni važno, ali sam nekako splasnulo.

Kada sam se vratio sa „famoznog“ sastanka, pošto mi je **Sabina Izetbegović**, sekretarica predsedavajućeg Predsedništva **Alije Izetbegovića**, dala putne troškove za put u Njujork, krenuo sam u potragu za odećom i obućom. Desna ruka mi je Zuhra, sekretarica u Predsedništvu. Rastrčala se po Predsedništvu da mi pronađe, u bogatoj zaostavštini onih što su nas iznenada napustili i otišli na Pale i u Grude, pristojno i pristalo odelo. Pri tome je stalno ponavljala: "Ovo je istorijski trenutak! I za vas i za Bosnu. Vi toga niste ni svjesni!" Ničeg baš istorijskog ne vidim u tom odlasku. Uzbudljivog da, ali istorijskog ...? E, neću da joj oponiram, jer se trudi svojski, ne bi bilo uljudno. A možda bi pomislila da sam lažno skroman? Njeno iskustvo sa ljudima u Predsedništvu je veliko. Svašta je ona videla i doživela ovdje.

Emir, pajdaš sa akšamluka u "Đulaginom dvoru" na Bašćaršiji, uključio se u daljnju potragu za deficitarnim košuljama, vešom, obućom, a **Emir Krkalić** donio mi dva odela od svog rođaka. Požrtvovanju mojih bližnjih nigde kraja. Jedni skupljaju, drugi peru i suše, treći peglaju (idem li, uopšte?), četvrti ..... Žele da budem čist, uredan, lep kada me u svetu vide i saznaju da dolazim iz bezvodnog, bestrujnog, gladnog, uniženog, ali besmrtnog Sarajeva.

Dugi razgovori do kasno u noć s prijateljima i porodicom. **Srđan**, mangupski, vojački grubo i neotesano, "savetuje": "Čuvajte se 'side'!" Sinovi i supruga su oduševljeni. Ponosni su na svog domaćina. Hej, Amerika u ovo pogano doba!**Vladimir** je konkretan: "Rista, donesi mi cigareta!", **Želimir**: "Meni, boga ti, viski!", a oba: "Pozdravi nam sinove!" Vera je i u radosti brižna: "Čuvaj se! Vrati nam se što prije. Pozdravi snahe i unuke." Sve ću im želje ispuniti, skromne su i dostižne. Ljudske!

20. septembar 1992.

Poranio sam! Ko ujutro zakasni do bureta sa vodom u zgradi Predsedništva, gde je smešten Štab, neće se ni umiti. Jedno bure na pedeset ljudi!? Tako je to u ratu. Perem se i doterujem. Idem do komandanta Sefera na pozdrav i poslednje upute, ako ih ima. Galantno meni i Emiru daje, na priznanicu, naravno, 1.500 DM, "da nam se nađe". "Vidimo se na Igmanu!", rekao je prostodušno na rastanku.

Krećemo ispred zgrade Predsedništva u 11,25. U prvi transporter UNPROFOR-a ulazi predsjednik sa suprugom i pratnjom, a u drugi se smeštamo novinar **Mufid Memija, Salim Obralić**, sarajevski likovni umetnik, Emir Krkalić i ja, uz obaveznu pratnju vojnika OUN.

Prvi put u toku agresije prolazim putem do aerodroma. Zebem! Sedeći iza vozača nastojim da osmotrim pravac kojim se krećemo. Kroz prorez (prozorčić) na transporteru uočavam ruševine i paljevine zgrada iz vremena austrougarske i onima građenim sedamdesetih i osamdesetih godina. Na Marijin-dvoru na svakoj zgradi desetine rupa od parčadi granata, sva stakla na prozorima polupana, kasarna „Maršal Tito“ u ruševnom stanju, „šibica“ stambena višespratnica pola izgorela, Pošta na Dolac-malti devastirana, na tramvajskoj pruzi desetine tramvaja potpuno onesposobljeni i odavno izbačeni iz upotrebe, zgrada TV SA potpuno oštećena... i tako sve do aerodroma! Naše nas kontrole zaustavljaju na dva-tri mesta, a onda ulazimo na teritorij kojeg kontroliše neprijatelj. Zaustavljaju nas na nekom njihovom kontrolnom punktu. Virim kroz otvor i vidim rukav vojnika na kojem su oznake, četiri ocila. Zebnja se pretače u strah: „Šta, ako...?“ Na sreću, kratko je trajalo i naš put do aerodroma je bio brz i siguran.

Sve je danas u znaku „prvi put“. Tako je i sa neugodnom vožnjom u transportnom avionu. Mislim da je naš nosio oznaku AN-22. Sa strane ima ugrađena neudobna sedišta, a u sredini je širok, slobodan prostor sa raznovrsnim teretom. Avion je šupalj! Ako nije, onda nije ni dobro „dihovan“. Iako je dan vedar i sunčan, odasvud se u avion uvlači hladan vazduh. Avion je pun putnika, najviše vojnika pod punom ratnom spremom. Nema razgovora u avionu, od buke motora se ništa ne čuje. Sleteli smo na zagrebački „Pleso“ nakon 60 minuta neudobnog leta.

Izvođe nas iz aviona i odvođe preko platoa do „cesne“, ispred koje nas srdačno dočekuju gospoda dr. **Šemso Tanković** i **Salim Šabić**. Upamtio sam im imena, ali nisam siguran kakvu funkciju obavljaju u Zagrebu. Ulazimo odmah u avion i nastavljamo za Beč. Hej, čoveče – Beč! Divnom snu nigde kraja! Let sa „cesnom“ je mnogo ugodniji, nenaporan. Brzo je prohujao sat i po leta i evo nas, stigli smo u austrijsku prestonicu.

Dočekao nas je vršilac dužnosti ambasadora Republike Bosne i Hercegovine, gospodin **Mahir Hadžiahmetović**. Toplo i prijateljski! Predsednik nastavlja putovanje redovnom linijom za Njujork. Za sve nije bilo mesta na tom letu, pa mi ostajemo do sutra. Kakve li sreće! Noć ćemo provesti u Beču! U otmenom hotelu, u društvu sa susretljivim i ljubaznim članovima naše ambasade, u večernjoj šetnji bečkim ulicama, na večeri sa domaćinima.

E, da, prvo sam se javio telefonom sestri **Nadi**. Posle četiri ratna meseca. „Zovem iz Beča“, - kažem joj, a ona misli da se šalim. „Uozbilji se, bato.“ A kad sam joj rekao za Njujork, zanemela je naprosto. I onda, umesto radosti, sestrički je brižno, kao i uvek, tiho dodala: „Čuvaj se, batice mili!“ Tako meni moja mila sestra, Nada!

U predivnom centru Beča nailazimo na pano sa fotosima razrušenog Beča iz ratnih 1944. i 1945. godina. Biće neka njihova godišnjica, sećanje, a mene, nažalost, podsećaju na današnje sarajevske i bosanske ruševine. Na kraju evropskog stoleća! Sramno .....

Mufid se „pretvara“ u znalačkog vodiča. Sipa fascinantne podatke o Beču. Sada ima preko 2 miliona stanovnika. Prepun je muzeja, galerija, umetničkih i istorijskih spomenika. Nabraja ih po imenu i značaju. Šalimo se. Dunav nije plav! Jeste, poslušaj, u veselom Štrausovom valceru „Na lepom, plavom Dunavu.“ Tako je, plav je zaista. Jest da Beč pleni ljepotom arhitekture, urbanom estetikom svojih ulica i trgova, spomenicima na svakom koraku, ali mene privlače i izlozi, pa svaki čas zastajem i gledam raskošnu i lepo aranžiranu robu. „Zar ovo još postoji?“, pita se „neverni Toma“ u meni.

Večerao u jednoj prijatnoj, prastaraj konobi. Ne znam trebam li se stideti ili ne, ali meni su, uprkos dobrim običajima i lepim bečkim manirima, oči gladne, mnogo više nego što je moj izdajnički stomak prazan. „Veliku, najveću kriglu crnog piva!“, - prevode moju „komandu“ ljubaznom konobaru. Ne sluti on šta to meni, sada, znači. I bolje je da ne zna. Srećan je, pošto ga onaj pano sa bečkim ruševinama, u bezbrižnoj sadašnjosti, samo podseća na daleku prošlost. Kamo sreće da je tako i sa nama! Lep ugađaj mi ne kvari ni plaćanje računa za večeru. Nas petorica, a zajednički iznos 280 DM. Je li to skupo, ili nije,

ko bi to mogao od nas znati? Mi živimo u drugom vremenu i prostoru, s našim merilima koja nigde na svetu ne vrede. Kilogram kafe na "Markalama" – 140 DM! Ne usuđujem se pitati koliko košta u Beču.

Gle, evo nas pred zdanjem iz kojeg sam u sretna vremena, svakog 1. januara Nove godine, slušao i gledao tradicionalni, podnevni TV koncert večno popularnih bečkih polki, valcera i marševa, u virtuoznom izvođenju bečkih simfoničara i slavni svetskih dirigenta i prelepih balerina u raskošnim dvoranama.

Čovek je u biti jadno biće, ograničene snage i tela i duha. I lepota, i raskoš, i dobro piće i ica, i ugodno društvo, predivan hotel, bogata banja, topla voda.... Sve je kao budan san! Šta vredi, više ne mogu. "Džaba sve!", kako kažu. Jedva sam se dokotrljao do kreveta. Spavao sam dugo, mirno i – sebično. Zaspao sam, a nisam se ni setio upitati kako li se večeras spava u Sarajevu? Zaspao sam snom pravednika...

Jutro na bečkom aerodromu. Njegova moderna arhitektura ne gubi estetsku utakmicu sa svojom slavnom, klasičnom prethodnicom. Aerodromska zgrada je jednostavno divna. Divna! Ne volim nikakva čekanja. Najmanje polaske vozova i aviona. Ovde bih čekao, dugo. «Boing 727» Austrian Airlinesa je spreman za transatlantski let do Njujorka. Nadam se da ću se istom avio-turom vraćati na stari kontinent i da će bečki aerodrom biti na istom mestu. Da je u Bosni, ne bih bio sasvim siguran u to, o čemu svedoče i reči pesme: "Je l' Saraj'vo, gdje je nekad bilo, gdje begovi piju rujno vino?"

Nešto malo iza podneva, avion je započeo teško, pa onda bodrije rulanje, i vinuo se put neba. Sada se u meni budi dečarac Jovan. Radozno gledam unutrašnjost "džambo-džet" monstuma. Ugođaj mi kvare usmene i pismene informacije na nemačkom i engleskom jeziku. Eh, da su i na francuskom, ali nisu. Žalim što ih ne razumem. Oslanjaću se na ono što vidim, a sluh ću koristiti za muziku na internim kanalima aviona. 340 sedišta! Više nego u sarajevskom kinu "Tesla". Fascinantno! Avion turira motore, ubrzava. Na monitoru vidim pokazatelj: u ovom trenutku brzina dostiže 500 km na sat. Pritisak u ušima. Rutinskim, brzim udisanjem i još bržim izdisanjem vazduha iz pluća, regulišem ga. Avion je na trasi, pa otkopčavam pojas, nameštam se udobnije u sedišta, menjam kanale, tražim "svoju" muziku. Opuštam se, zatvaram očne kapke, sanjarim.

Kad ponovo otvorih oči, na monitoru je pisalo: brzina 857 km/h, visina 10.062 m, spoljna temperatura vazduha – 46°C. Letimo iznad La Manchea. Bio sam dole, ispod, na izletu na Kanal, kad sam bio slušalac Štabne škole francuske armije pre dvadeset i sedam godina. Opet zatvaram oči, ali me sanjarenje izdalo. Sustalo pred pitanjem, kako je kod nas, "dole", u Bosni, u Sarajevu? Šta je sa Otesom, Stupom? Jučer smo ih ostavili pod teškim artiljerijskim pritiskom. Da li odolevaju? Evo i Zuhre u mislima! Pitam se, ponovo, šta li joj znači ono uporno ponavljanje: "Sve će ovo ući u istoriju"? Dobra žena, jedna iz brojnog tima požrtvovanih sekretarica bez koje Predsedništvo ne bi moglo mrdnuti. Muž joj je težak ranjenik, na lečenju u Njemačkoj. Deca su joj s bolesnom majkom u Pofalićima. I sestra joj je bolesna, a sestrić je na položaju na Žuči. Pritisnuta teškim brigama, odoleva. Njen optimizam i vedar duh su nesalomljivi, čak zarazni. Po celi dan je u kancelariji. Kasno leže, prva ustaje. Njeno sićušno telo nosi u sebi titansku energiju. Kako je cenim, koliko volim! Tipična bosanska majka! "Sve će ovo u istoriju!" – ponavlja. Koje, Zuhra?

Počinje akcioni film u internoj avionskoj televiziji. Silvester Stalone u glavnoj roli. Gledam kadrove na monitoru, slušam muziku i nerazumljive engleske reči, nastojim domišljatošću dokučiti sadržaj filma. Naprežem čula i mozak. Umaram se. Ne znam da li sam dokučio pravi smisao filmske storije, ali znam da me dokačio dubok san. Kada sam ponovo otvorio oči, filma na monitoru nije više bilo. Bili su novi podaci o letu: brzina aviona je iznosila 827 km, visina 10.061 m, spoljna temperatura – 45°C.

Od sećanja i misli na Sarajevo nikako da uteknem. Kad god se malo opustim, porađujem, razveselim ili uživam, kad počnem malo ljudski bezazleno sanjariti, eto ti Zuhre, Srđana, Branke, Vere, Vladimira, Želimira i njegovog "Rista". Eto ti Sarajeva.... Sada mi savest muči **Sakib Mahmuljin**. Čuo sam da me on predložio za odlazak u Ameriku, a nisam stigao, u žurbi pred odlazak, da ga nađem i da mu se zahvalim. Braća su mu živela u Kozarcu, kraj Prijedora. Od maja, od kada su deo muške populacije četnici poubijali u Kozarcu, a drugi deo odveli u logor na Manjaču i u prijedorski "Keraterm", on o njima nema nikakve vesti. Male su nade da su preživele, ali brat, k'o brat, nada se. Bliski smo saradnici. Primiće on moje izvinjenje kad se vratim. Znam to!

Trebao sam se, mučim i dalje sebe, pozdraviti sa **Šemsudinom Gegićem**, režiserom televizijskog serijala čiji je naziv "Kasarne zla". Sadržaj serije tretira sudbine mladih vojnika Albanaca, bivših optuženika i kažnjenika, žrtava vojnih tužilaštva i sudstva JNA, za zločin što su podržavali i sudelovali u demonstracijama i akcijama čiji su ciljevi bili demokratske promene na Kosovu i Srbiji. U seriji je bila i storija posvećena meni i mojoj navodnoj krivnji. U njoj sam učestvovao "uživo" i deo moje javne popularnosti mogu zahvaliti i toj priči.

Memija mi je u Beču predložio, a sa zahvalnošću sam prihvatio, da mi načini kroki povesnog zbivanja u Bosni i Hercegovini. Sada prekraćujemo dugi let preko Atlantika jednosatnom, ugodnom, interesantnom i meni nadasve korisnom raspravom o tome. Pomogao mi je da budem još sigurniji u sebe. Trebaće mi tog samopouzdanja u USA, ako se ukaže prilika za moje javno istupanje.

Zanimljiva je lična Mufidova ratna hronika. Agresija ga je zatekla na Dobrinji, odakle je od aprila do jula slao, po mojoj oceni, veoma uzbudljive i često dramatične vesti o borbenim dejstvima i heroizmu žitelja tog odsečenog gradskog naselja. Naš prvi susret u Sarajevu se pretvorio u uzajamno komplimentiranje za učinjeno. Raduje ga moje prisustvo u bosanskohercegovačkoj delegaciji. "Neka Amerika vidi", govori Mufid, "da nisu svi Srbi na strani Karadžića. Tvoje prisustvo na dogovorenom sastanku sa bosanskom dijasporom u Nju Džerziju biće veoma značajno. Predsjednik je taj koji je odlučio da ti kreneš na put." "Bar mi ovo Predsednikovo poverenje neće biti teško opravdati", rekao sam Memiji, zahvalan na njegovoj blagodarnosti.

Pokrećem brojčanik na satu. Sa evropskog 16,16 sati skazaljke stavljam na 11,16 sati po istočno-američkom vremenu. Popunjavam obrazac, uz pomoć Memije, o ličnim podacima i navodim razlog boravka u SAD, kao i upitnik za carinu. U rubrici nacionalnost upisujem – Bosanac, a u rubrici država – Bosna i Hercegovina. U ruci držim pasoš sa ljljanima. Zar sam to mogao slutiti, a kamoli znati, pre godinu i manje dana? Nakon osam sati i pedeset minuta leta ateriramo na internacionalni aerodrom "John F. Kennedy", na Long Islandu u Njujorku, tačno u 15.10 sati po lokalnom, američkom vremenu.

Sleteli smo i, nakon rulanja po pisti, zaustavili se na parkingu. Vratima aviona je prišao autobus i vlastitom hidraulikom se podigao na njezinu visinu. Neviđeno! Komforno smo iskoračili iz aviona i ravno ušli u «bas», a meni je sinulo u glavi – "Džžo, i to je Amerika!"

Prolazak kroz zgradu aerodromskog pristaništa i svu onu administrativno-pasošku kontrolu nije me impresioniralo. Toliko puta sam to sve video u američkim filmovima, da bih se zakleo da se sada i sam mogu da snađem u tom labirintu. Ipak, neću! Prepustili smo se našim domaćicama Emiri i Halidi, službenicama u Misiji RBiH pri OUN u Njujorku, koja su nas provele brzo i lako kroz sve kontrole.

Naša grupa je u dva vozila. Vozim se u kolima sa ljubaznom Emirom. Napuštamo aerodrom i prolazimo ulicom koja Velikim Ostrvom vodi na zapad prema gradu. Sa obe strane ceste su niske, drvene kuće, različite arhitekture. Okolo zelenilo i cveće. Pred sam ulazak u grad nova slika ambijenta. U daljini se naziru oblakoderi Menhetna. Podzemnim prolazom ulazimo u gradski atar. Nema više zelenila i cveća, ali ima posvuda prijavštine. I policajaca, Crnaca. Usput, pitam Emiru imaju li novosti iz Sarajeva. "Žestoke su borbe na Stupu i Otesu. Veoma je dramatično i u Jajcu!", odgovara, a meni se čini da ona možda greši.

Da skrenem crne misli, upitah je da li se još na Brodveju igra mjuzikl "Priča sa zapadne strane"? "Ne, ali ima novi, "Mačke". Igra se već četiri sezone, a predstave su rasprodate i za narednu sezonu!" Molim je da se raspita da li postoji način da pogledamo predstavu. Obećava, a ja se tek onda osvestih i pođoh grozničavo da se preispitujem otkud mi ta ideja. No, Emiri to nije izazvalo nikakvu lošu reakciju i shvatio sam da se ovde živi normalno, da naši rezoni nisu njihovi, da otići na predstavu ne znači izdati gladne, uplašene, ponižene sugrađane nesretnog Sarajeva i Bosne. Nije to teško zaključiti, jeste se teško navići. Navići se na normalan život, ne osećati se šuftom, to će biti jednog dana naš težak problem.

Emira i Halida su nas toplo dočekale na aerodromu, a u hotelu u **Suzana**. S puno emocija i suzama u očima. "Eto, nismo više same. Sa vama smo sada jači." "Gospodine Divjak, ovdje se o vama lijepo govori. Ovdje jedva čekaju da vas vide, da porazgovaraju sa vama." – kaže mi. Golica me, ko to želi da me vidi i čuje?, ali će odgovor pričekat. Nemamo vremena.

Naše domačice nas vode na party kod nekog američkog bivšeg ambasadora pri OUN, diplomatskog veterana. Moram se osvežiti i malo prepeglati svoju "toaletu". Dok se time bavim, Emir, pratilac, bavi se "kontraobavještajnim radom". Zaviruje po sobi, rasprema krevet, prebire po zavesama i zidovima. Traži ozvučenje, zapravo, mislim, pravi se važan pred Suzanom i Emirom, našim ljubaznim devojkama-domaćicama. Već smo od FBI dobili identifikacione značke, koje su nas automatski stavljale pod njihovu zaštitu. Po hotelskom hodniku se jasno ona i uočavala. Više ljudi se stalno tuda vrmalo. Šta znam? Možda su to Emiru naredili oni u Sarajevu u Upravi bezbednosti. Na moje insistiranje da prestane sa tom "rabortom", nije se osvrtao. Uludo sam se ljutio na njega.

Na party smo stigli sa malim zakašnjenjem. Zatekli smo predsednika Izetbegovića u žučnoj diskusiji sa domaćim ljudima o stanju u Bosni i Hercegovini. Govorio je na engleskom, pa sam svog Vrhovnog slušao uz Suzanin prevod! **Mladahni Šaćirbej**, naš ambasador pri OUN, prišao mi je, srdačno se pozdravio, uz komentar:

“Značajno je da ste došli. Ja sam predložio predsjedniku da vas dovede u Ameriku. Neka vide ovdje da u Bosni sprovodimo politiku multinacionaliteta i multikulturalnosti.»

”Govori srpskohrvatskim jezikom, odnosno bosanskim, kako to postaje praksa u Republici BiH, sa jakim engleskim akcentom. Ne vlada osobito dobro našim jezikom, ali to meni ne smeta, na neki način mi je i simpatično. Važno je da radi dobro u interesu Bosne, a za jezik ćemo "lahko".

“Večeras su ovdje neki kongresmeni i senatori, i drugi ugledni njujorški političari i biznismeni. Oni lobiraju za Bosnu. Noćasnji razgovor predsjednika s njima je veoma značajan za budućnost zemlje”, rekao nam je Šaćirbej, upoznavajući nas sa svrhom ovog okupljanja.

U pauzi izlaganja predsednika Izetbegovića ambasador Šaćirbej upoznaje prisutne sa ostalim članovima delegacije. Svi su vrlo ljubazni, ali ne iskazuju posebno zanimanje za naše prisustvo. To mi je dalo šansu da se malo "promuvam" po prostorijama ambasadorovog apartmana. Sve što sam vidio bilo je skupoceno i raritetno, basnoslovno, dakle, meni strano i nimalo poznato. Porculan, kristali, slike svih stilova i tehnika, ali i fascinantna nameštaj, zavese, draperije. Pa i zvanice, gospoda u frakovima i leptirmašnama. "Sve je to O.K!", govorim sebi, ali kompleksima nema mesta. Lep sam u "svom" odelu, s košuljom velike kragne i kravatom robusnog čvora. Lep za situaciju i okolnosti iz kojih dolazim! Ogleđao sam se ja zadovoljno u hotelskom ogledalu pre polaska na party. Što je ovde sada drukčije, za to nije moja krivnja. Nismo mi ovde zbog glamura, ovde smo iz nevolje. Tako razmišljam, pa, umiren, natrag do Suzane. A tamo su već čekali novinari iz redakcije lista Ilirija i New York Timesa da dogovorimo termine intervju.

Vraćamo se u hotel, 20,00 je sati. Do sutra ujutro smo slobodni. Noć je pred nama. Pred nama su svetlosti Brodveja, avenije i ulice, trgovi i kvartovi noćnog Njujorka. Ljubazni vodič je **Marko**, rođen u Americi, sin emigranta iz Hrvatske s polovine ovog stoleća. Opet mi se po mozgu mota sumnja, imam li pravo na ovo malo sreće? Odgovor ne znam.

Bosanac u palati UN-a

23.09.1992.

Sreda je. Nalazimo se u zgradi Misije Republike BiH u Njujorku. Misija je useljena nedavno, pa su nameštaj, kartonske kutije, tehnika, još uvek posvuda razbacani. Domaćini su veoma ljubazni, gostoprimljivi. Stalno nas nečim nude, iako su veoma angažovani u pripremi Predsednika **Izetbegovića** za nastup na zasedanju Generalne skupštine OUN i na realizaciji kontakata sa državicima iz celog sveta. Koristim se dozvolom da telefoniram, pa zovem kuma **Mišeka** u Beograd. Iznenaden pozivom, pita nelogično: "Da li si živ?" «Živ, pa još u Njujorku, sa Izetbegovićem, predsednikom Republike BiH. "Nemoj da se zezaš!", kaže. Ne čudim se njegovim reakcijama. Jednostavno ne može da poveruje u to da iz Njujorka čuje svog školskog druga!

Koji sat kasnije sam u zgradi Ujedinjenih nacija na Ist Riveru. Sada su vodiči **Marko i Snježana**, a **Emir** je s nama. Otisak kažiprsta, fotografisanje, izrada akreditacije. I za desetak minuta formalnosti, put je u zgradu otvoren. Na reveru akreditacija. Na mojoj piše Mr. **Milan Divjak**. Greška. Marko me uverava: "Ma, to ne mijenja stvar. Vaša je slika i vaše prezime. Mnogo bi potrajala ispravka. Neko je iz ambasade pogriješio." Molim ih da me pričekaju koji trenutak, da malo sām "zraknem" po zgradi. Pristaju i ja se šunjam po hodnicima i salama. Puno je slika velikih majstora kista. U centralnom delu dominira Pikasova "Gernika". Zavirujem u salu u kojoj zaseda Generalna skupština OUN. Sala fascinantna, nameštaj običan! Zavirujem i u salu gde zaseda Savet bezbednosti. Osećam da sam prekardašio sa vremenom. Moji me čekaju. Vraćam se, pa da bih ublažio svoje polusatno odsustvo, kažem: "Sećate li se Džin Kelija i 'Amerikanca u Parizu'? E, sad zamislite **Jovana Divjaka** i 'Bosanca u palati Ujedinjenih nacija'!" Smeju se, dobro je! Usledilo je onda fotografisanje, i ispred zgrade. Svidela mi se poza pored zastave s ljljanima na jarbolima, među 178 nacionalnih zastava, ali i ono pored imponantnih dimenzija bronzane skulpture kolta, s cevi u čvor zavezane. Eh, kada bi Ujedinjene nacije zavezale u čvor cevi usmerene na Bosnu i Sarajevo!?

Ponovo smo u ambasadi. **Obralić** nam pokazuje mapu ratnih radova sarajevskih likovnjaka: **Pašića, Numankadića, Ramića, Skopljaka, Hoze** i Obralića. Pokušaće za nju zainteresirati neku od čuvenijih likovnih galerija. Želim im sreću.

Urednik lista Muslimanski glas u Americi zove telefonom Ambasadu i moli me za intervju. Prihvatam kad iz razgovora shvatim da se dobro informisao o meni. Dodao je pri tome: "Bosanski muslimani ovde u Americi mnogo znaju o Vama. Imate njihovu veliku podršku", pa moli da za list iznesem u kratkim crtama trenutnu situaciju u Bosni kako je lično vidim.

Naravno, počeo sam od opisa sramne uloge JNA u "tihoj okupaciji Bosne" i „do zuba“ naoružavanju paravojnih jedinica bosanskih Srba. Govorio sam i o bosanskim gradovima, Zvorniku, Višegradu, Foči, Vlasenici, u kojima je izvršeno totalno etničko čišćenje. Informisao sam ga o logorima za civile, nesrpske nacionalnosti. Izneo sam i mišljenje o organizovanju otpora agresoru, od formiranja "Patriotske lige" i "Zelenih beretki" do ustrojstva TO, a sada već i Armije Republike BiH. Posebno sam istakao problem s naoružanjem.

“Nemamo ni oružja, ni municije! U Sarajevu jednu pušku koriste tri borca, u smeni. Među puškama ima i onih proizvedenih 1928. godine. Bila bi muzejski raritet, da njome ne branimo grad. Tenkova, artiljerije, avijacije nemamo. Ni uniformi, ni čizama, niti druge intendantske opreme. Logistika praktično ni ne postoji. Visok moral boraca je, zasada, najjače oružje kojim raspolažemo. I zajedništvo. Naše jedinice nisu jednonacionalne, premda postoci nacionalne zastupljenosti u njima nisu proporcionalni. Apelujem na patriote svih nacionalnosti, koji žive izvan domovine, a na srcu im je Republika BiH, da nam se priključe u odbrani zemlje i u prikupljanju svekolike pomoći za Bosnu.” To je bila moja poruka bosanskim Muslimanima u zapadnoj hemisferi.

Marku se dopalo moje kazivanje. Pažljivo je slušao šta govorim uredniku lista. Smisao svog komentara je sveo na rečenicu: "Lako je davati podršku riječima, odavde iz Amerike. Treba poći u Bosnu i boriti se s puškom u ruci!"

Javio se telefonom i Markov otac, s molbom za tonski intervju za Hrvatski radio u Los Anđelesu. U uvodnom delu intervjuja naveo je svoje teško blajburško iskustvo 1945. godine i sukob sa partizanskom vlašću nakon toga. Ranih pedesetih je

napustio Jugoslaviju i otišao da živi u slobodnom svetu. Prvo pitanje koje mi je postavio je glasilo: "Jeste li bili na Vukovaru?" "Ne, nisam. Nisam bio ni na jednom bojištu u Hrvatskoj!" Izrazio je zadovoljstvo tom činjenicom. Iz razgovora 'in live' ja sam shvatio da se kritički odnosi prema **Mati Bobanu** i HVO. Ne deli Bobanovo mišljenje o BiH. Zalaže se za veću saradnju Hrvata i Muslimana, Armije BiH i HVO. S takvim "šlagvortom" ovog reportera, meni je zadatak u intervjuu bio veoma olakšan.

Posebno sam naglasio da „Zakonom o narodnoj odbrani/obrani oružane snage R BiH sačinjavaju Armija R BiH i HVO. Na papiru je to dobro zamišljeno, ali u praksi ne ide kako treba. U junu je bila planirana zajednička akcija vojne deblokade Sarajeva, ali je HVO izneverio. Ne samo da nije obavio dogovoreni deo posla s teškim naoružanjem, nego je sprečio učešće jedinice TO iz Kiseljaka u deblokadi Sarajeva. Time je direktno uticao na neuspeh deblokade. Sarajevo je ostalo u obruču do danas. Nema nam opstanka ako Hrvati u Bosni ne shvate da moramo dejstvovati zajedno. U Sarajevu se govori da HVO saraduje sa četnicima sa Iliđe. To vređa Muslimane i borce Armije BiH.”

Ovu ocenu sam izrekao u dahu, strahujući od reakcija slušalaca Hrvatskog radija u Americi. Markov otac je bio prezadovoljan razgovorom, dogovorili smo još jedan susret i razgovor.

Ponovo smo u zgradi na Ist Riveru. Sada u sali br. 4, u kojoj je sve spremno za početak press-konferencije Predsednika Izetbegovića. Za sto na podijumu sedaju gosp. Izetbegović, ambasador Šaćirbej, njegov pomoćnik Ivica Mišić i član Protokola Generalnog sekretara OUN. Sedim u prvom redu sa mojim trenutnim domaćinima Markom i **Zvezdanom**. Ona je Srпкиnja. Roditelji joj žive u Sarajevu. Ona pomaže u Ambasadi. I jedno i drugo je "trn u četničkim očima". Roditelji se plaše za nju, pa ne bi volela da bude snimljena na konferenciji. Bolje je ne izazivati vruga! Prebrojavam prisutne novinare i TV kamere, pa konstatujem da novinara ima između 70 i 75, "mrdaju se, pa ih je teško zbrojiti", i 7 kamera. Konferencija počinje. Predsednik govori smireno, veoma argumentirano.

Usledila je prava "provala" pitanja, koja su padala sa svih strana sale. Neka sam pribeležio. "Kako govorite o agresiji na BiH, kada u Bosni i Hercegovini međusobno ratuju Srbi, Hrvati i Muslimani na prostoru gde žive stotinama godina? Zar to nije građanski rat?" "Kažu da ste mogli sprečiti rat! Nuđeno vam je da budete prvi premijer u konfederaciji Srbije, Crne Gore, Makedonije i Bosne i Hercegovine. Vi ste to odbili i time posredno uveli BiH u rat! Kakav je vaš komentar?" "Govori se da gradite islamsku državu u srcu Evrope! Molim da nam to objasnite." "Na koga se oslanjate u međunarodnoj politici – na Zapad ili Istok?" „Kakva je i kolika pomoć islamskih zemalja Bosni i Hercegovini?" "Insistirate na skidanju embarga na uvoz oružja da biste odbranili Bosnu od agresije. Embargo je uveden za sva zemlje ex–Jugoslavije da se spreči daljnje širenja rata. Kako mislite da se skine embargo za BiH, a ne i drugim zemljama?"

Bilo je zadovoljstvo slušati sa kakvom sigurnošću, odmerenošću i ubedljivošću odgovara Izetbegović na ova, često i provokativna pitanja. Najviše se zadržao na argumentovanju pitanja "agresija – građanski rat". Ponovivši uvodno izlaganje o JNA, o paravojnim srpskim formacijama iz Srbije i Crne Gore i njihovim dobrovoljcima u organizovanoj vojsci bosanskih Srba, lako je dokazivao da se radi o nametnutom ratu narodima Bosne i Hercegovine koji poštuju Ustav R BiH. "Naša Vlada, naša vojska, naša policija su višenacionalnog i višereligijskog sastava. Na tom gradimo naš sadašnji sistem vlasti i odbrane. Među nama je zamjenik komandanta naše Armije, koji je porijeklom Srbin. Neka vam o tome i on govori. Na Bosnu se vrši agresija sa ciljem da se uništi moj muslimanski narod."

Pri kraju press-konferencije i meni se upućuju pitanja. Bila su, pre svega, vojno-stručne prirode. Novinare je interesirao sastav i naoružanje JNA i vojske "Republike Srpske", potencijali kojima raspolaže Armija Bosne i Hercegovine, stepen obučenosti i uvežbanosti oružanih snaga BiH, saradnja Armije i HVO, i drugo. "Do kada možete da se borite protiv tako jakog neprijatelja, kako ste nam ga prikazali u izlaganju?", bilo je poslednje pitanje kojeg mi je postavio novinar Timesa. Odgovorio sam povišenim glasom: "Dok ga ne pobedimo!" i dobio snažan aplauz prisutnih. Naravno, odgovorio sam na sva postavljena pitanja.

Uz Predsednika sam i u razgovorima sa delegacijom Luksemburga na zasedanju Generalne skupštine OUN, jer je Luksemburg trenutni predsedavajući Evropske unije. Delegaciju onespokojava smrt dvojice francuskih mirovnih vojnika, pripadnika UNPROFOR-a, pa zahtevaju od Izetbegovića da izvrši temeljitu istragu u vezi sa ubistvom i spreči ponavljanje ovakvog incidenta.

Meni je postavljeno pitanje: "Da li su sve vaše jedinice pod kontrolom vojnih vlasti?" Upitno sam pogledao u Izetbegovića, ali on nije reagovao, pa sam shvatio da ja na to treba da odgovorim i odgovorio sam : "Da, da, sve su vojne jedinice pod kontrolom i nije se moglo dogoditi da iko iz Armije RBiH otvori vatru na pripadnike UNPROFOR-a." Slagao sam u najboljoj nameri, uveren da to koristi Bosni i Hercegovini.

Na to se, pak, oglasio Predsednik: "Nemoguće je u ratu ostvariti sto posto kontrolu nad vojskom. Ali sam siguran da to nisu uradili moji vojnici." Nije mi bilo prijatno što sam tvrdio jedno, a moj predsednik drugo, pa sam zaključio da je bolje da se isključim iz nastavka razgovora. Shvatio sam, dockan, da nemam diplomatskog iskustva.

Kasnije, prisutan sam petnaestominutnom razgovoru Predsjednika Izetbegovića sa ministrom vanjskih poslova Savezne Republike Nemačke, gospodinom **Klausom Kinkelom**. Naš predsednik insistira na nemačkoj pomoći u skidanju embarga na naoružavanje i poštivanju rezolucije OUN u vezi sa zabranom letova avijacije nad Bosnom i Hercegovinom, koju vojska SR Jugoslavije i srpska vojska ne poštuju. Sa zadovoljstvom primećujem da se ministar Kinkel prijateljski ophodi prema Izetbegoviću.

"Nepripravna je odluka o embargu Vašoj zemlji, ali za sada Nemačka nema istomišljenike u Savetu bezbednosti da se Rezolucija izmeni. Radićemo na tome, a i na doslednom sprovođenju Rezolucije o zabrani leta nad vazдушnim prostorom Vaše zemlje."

Molim u sebi da mi ne postavite kakvo "škakljivo" pitanje koji traži "istinu, i samo istinu!". Molitva je bila uslišena.

U hotelu čekala me **Rija Aličehajić**, školska drugarica mog sina **Vladimira**, meni oduvek draga mlada osoba. Pričali smo, s melanholijom se prisećajući kraja osamdesetih godina, kada je iz Sarajeva otišla u svet. Mnogo i naporno radi. Pristojno zarađuje, ali žali za Sarajevom i jedva čeka susret sa roditeljima, koji žive u opkoljenom gradu. "Ništa gore od drugih", kaže čestita Rija, "ali to treba preživjeti!" Sat našeg susreta je prebrzo protekao. Čao, mila!

Dosta mi je tuge! I dosta moralističkog samoprebacivanja. Krećem u "život". Vozimo se "Chevroletom" po Brodveju. Meni ta spora vožnja u "starim kolicima", u gužvi stotine vozila, izgleda nekako otmeno. Glavu okrećem na sve strane da nešto važno ne propustim. Blešte izlozi, svetlucaju mamutske reklame "od zemlje do neba", trešti "muzika" stotine motora i autosirena. Divna kakofonija, brodvejska! Marko pokušava da objasni šta je šta na ovom magičnom prostoru, ali ga ne čujem, što od buke, što od euforije koja je mnome sasvim ovladala.

A, sada, na predstavu mjuzikla. "The cats"! Do naših sedišta u sali prolazimo kroz pravo groblje razbijenih televizora, starih automobilskih guma, prijavih kanti, rita, starog, prašnjavog nameštaja. U smetljištu smo, u kraljevstvu otrcanih gradskih skitnica – mačaka. U ambijentu koji se neprimetno, postupno "utapa" u scenografiju scene u središtu sale. Nedoživljeno!

Sedimo u dvadesetom redu. Karta po sedištu 80\$. Emira nas "teši" : "Oni bliže sceni su platili 150\$. E, sada mi je lakše kada sam to čuo!? Nas je ovde šestoro, Predsednikova kćerka Sabina, Halida, Sanela, Marko, Emir i ja. Primećujem, Bosanci na Brodveju su svečano obučeni, a Ameri raznoliko i ležerno. Tako sam to video i tako je bilo dok se nisu počeli popunjavati prvi, najskuplji redovi kraj scene. Muškarci i dame u toaletama dostojnim ambasadorovog partija. "This is America!"

Zaglušujuća džez muzika i fascinantna igra svetlosti i mraka uvertira su predstave. Sledi smirivanje zvuka i svetlosti, i početak veličanstvene igre plesačica i bodrih plesača, uspele kombinacije klasičnog i modernog načina izvedbe. Smenjuju se muzika, igra, pevanje, svetlost. Ciklično se rasplamsavaju i tihnu, nestaju u tami i blesnu u svetlosti, uvlače me u sebe, u ples, u igru, u pesmu, pa igram, plešem, pevušim, ali me onda iznenadna tresnu, osveste, izbace iz mjuzikla, vrata "na svoje mesto", pa se osvrćem da vidim kako čarolija deluje na druge .....I, tako, zadremah .... Vidim, i Emir se bori sa snom. Bože, koliko se to umora uvuklo u ova naša tela da ni u ovakvim izuzetnim, ekstatičnim trenucima nismo kadri da mu se odupremo!? Mjuzikl me mami, neprijatnost pred ljubaznim domaćinima iz ambasade upozorava. Štipam se, vrpolim na sedištu da otklonim sanjivost, da se odbranim od sna.

Sa dvostrukim oduševljenjem priključio sam se frenetičnom pljesku publike na kraju predstave. Najpre da izrazim svoju divljenje umetnicima, a onda i da pozdravim završetak predstave kao spas od sna, od blamaže koju mi donosi veliki zamor. Akteri su, na bis, izveli još nekoliko odlomaka iz najatraktivnijih delova mjuzikla, i nakon dvadesetak minuta aplauza bosansko društvanje je bilo ponovo na kišnim avenijama Njujorka. Bogomdano osveženje!

Ponoć je već davno bila prošla, kada sam umorne kosti spustio na meku postelju.

24.09.1992.

Nema opuštanja za Jovana Divjaka! Kad sam jutros, još uvek euforičan zbog sinoćnjih događaja, nazvao **Nadu** u Beograd, da sa njome podelim svoje oduševljenje, presrelo me njeno uplakano pitanje: "Šta se to desilo Vladimiru i Želimiru u Sarajevu?"

"Video sam ih noć uoči mog puta u Ameriku", pokušao sam je smiriti.

Razaznajem iz njenog plačnog govora da joj je komšinica **Slavica** kazala da je na vestima Radio Beograda čula da je jedan od Divjakovih sinova ubijen, a drugi je pobeo na Pale. E, sad je došao red da se i sâm uspaničim! Slutim, u pitanju je grubo smišljena četnička provokacija, da se potaru efekti mog prisustva u bosanskohercegovačkoj delegaciji u Njujorku, ali rat je i moguće su i "nemoguće" stvari. Sada teško mogu umiriti Nadu, kad su se nemir i nespokojstvo uvukli i u moju dušu. Obećavam joj da ću odmah nazvati Sarajevo i javiti joj hitno šta doznam.

Dok uznemiren vodim razgovor sa novinarkom Timesa, osluškujem Zvezdanu, koja pokušava u telefonskom kontaktu sa Glavnim štabom u Sarajevu doznati novosti o sinovima. Ova rassetost je trajala više od sat vremena. Zvezdana me obavestava da Štab nema nikakvih saznanja o sinovima, ali će proveriti navode i hitno me obavestiti. Ne verujem da Štab o tome ne zna ništa, pa se moj nespokoj povećava, nervoza raste, kao i crne misli kojima nisam sklon. Zvezdana insistira da pođemo u obilazak Empire State Buildinga, ali ja nemam živaca za to. Tražim cigaretu od Emira, palim je, a on me začuđeno gleda, zna da ne pušim. Molim Zvezdanu za malo strpljenja .....

Nakon tridesetak minuta poziv iz Sarajeva. Sve je u redu s njima! Nemam vremena da se poradjem, odmah nazivam sestru i javljam joj. Ona i dalje plače, a ja korim nesmotrenost Slavice i molim Nadu da se pribere.

Bosanskohercegovačka dijaspora u Nju Džerziju priređuje svečanu večeru za Predsednika Izetbegovića i članove delegacije. Radujemo se svi tom "domaćem sijelu". Pre odlaska u Nju Džerzi, upoznao sam u firmi "Interenergu", smeštenom u prostorije predstavništva "Energoinvesta" u SAD, grupu uspešnih biznismena Muslimana, koji imaju razgovor sa Predsednikom i žele predati izvesnu sumu dolara za "bosansku stvar".

Dok očekuju gospodina Izetbegovića traže da im kažem moja iskustva. Jasno sam im dao do znanja da se ARBiH veoma teško suprotstavlja do zuba naoružanoj vojsci bosanskih Srba i paravojnim formacijama iz Srbije i Crne Gore. „Sa zanemarljivim brojem artiljerije, tenkova i pešadijskog naoružanja u odnosu na agresora jedva branimo sadašnje položaje, a o deblokadi Sarajeva možemo samo da sanjamo.“ Reakcija na ovu moju izjavu bila je njihova sumnja.

- Zar je tako teška situacija? - u horu me pitaju.

Mojoj se izjavi suprotstavio, gotovo srdito, neki **Mulaomerović**, koji je "potegao" čak iz Minesote na sastanak sa Izetbegovićem. - Naše informacije kazuju da je pitanje dana kada će se Sarajevo deblokirati, pa, eto nas za desetak dana na obale Drine!

Neću da polemishem. Vidim, ti su ljudi u dubokoj zabludi. Ko li im daje takve nerealne procene? Eto, neka im Izetbegović objasni kakvo je stanje, ako meni ne veruju.

Zbog neodgovornosti **Emira Krkalića**, što mu se počesto dešava, kasnimo na „druženje“ sa BH dijasporom i stižemo u 20,30 sati. To je u momentu kada je **Ivica Mišić**, član BH misije u Njujorku, novinar Oslobođenja, koji povremeno piše komentare za svoj list, predstavlja delegaciju na čelu sa Alijom Izetbegovićem. „Draga gospodo, pozdravimo glavnokomandujućeg u odbrani Sarajeva koji ulazi u salu, Jovana Divjaka. Srbin, koji je od prvog dana u odbrani Sarajeva!“ - Ganuo me dug i topao aplauz preko 200 prisutnih.

Ivica Mišić baš pretera sa onim „glavnokomandujući“. Nije prilika da o tome s njim polemishem. Jedan sam od hiljada građana Sarajeva koji su se svrstali u prve redove odbrane Grada i ništa, baš ništa više od toga!

Večera je započela govorom Predsednika. „Za opštu stvar, bilo bi veoma značajno da se organizovano prikupljaju materijalna sredstva koja bi se upotrijebila za nabavku vojne tehnike, jer je bukvalno nemamo. I, ne manje važno, da vi, svi vojno sposobni, dođete u Bosnu da je zajednički branimo. Koliko god su važna materijalna sredstva, toliko je, za jačanje ukupnog morala i patriotizma, važno da se u odbranu uključi svaki njen građanin koji je izvan domovine. Nama nije potrebna samo verbalna podrška. Vidite da svjetski moćnici ne dozvoljavaju da se naoružamo da bismo branili i odbranili našu djedovinu!“.

Među prisutnima je povećala grupa bosanskih Hrvata. I njima se Izetbegović obraća: „Na referendumu je veći broj Hrvata, zajedno sa Bošnjacima i manjim brojem Srba, dao glas ‘za’ nezavisnu državu Bosnu i Hercegovinu...Danas sam ovdje u Njujorku sa predsjednikom RH Franjom Tuđmanom potpisao aneks na sporazum Hrvatske i BiH o zajedničkoj odbrani granica, koji je sklopljen u julu. Dogovorili smo se da formiramo zajednički komitet za koordinaciju odbrambenih napora dvije zemlje dok se agresija ne zaustavi. Uputili smo zajednički zahtjev Savjetu bezbjednosti da ukine embargo na isporuku oružja BiH. Moramo obezbijediti zajedničko djelovanje Armije BiH i HVO, jer odbrana Bosne leži na snazi zajedničkih oružanih snaga Muslimana, Hrvata i svih drugih. Bez pomoći Zagreba mali su izgledi da preokrenemo borbenu situaciju u našu korist.“

Slušam Predsednika i osećam da ne veruje u ono što je s **Tuđmanom** dogovoreno. Kako je teško breme koje taj čovjek nosi na plećima! Kako je diplomatija teška disciplina!

Iseljenici su izlaganje primili sa odobravanjem i sa puno emocija. Usledilo je mnoštvo njihovih pitanja, na koje je Predsednik odgovarao kristalno jasnim jezikom i argumentima, ne ostavljajući nikog u dilemama.

Nakon toga su govorili Memija i Obralić, pa Haris i Emir, pratoci. „To su naši heroji. Oni dolaze sa prvih linija odbrane Sarajeva. Dok imamo ovakve borce, Bosna ne može biti poražena,“ tako je Ivica Mišić predstavio prisutnim gostima Harisa i Emira. Meni niko nije ponudio da govorim. Osećao sam se „bačen u zapećak“, neprijatno. Mislim da je imalo smisla da im se obratim, imao bih im šta reći „sa prvih linija“. Kasnije sam se požalio Memiji, a on mi je začuđeno odgovorio protivpitanjem : „Pa, zašto se nisi sâm javio da govoriš?“ Sve mi je prekipelo, pa sam mu grubo odgovorio: „A zašto vi niste rekli Izetbegoviću da treba da i ja govorim, sedeli ste uz njega?“ Nisam dobio odgovor.

Izvesnu satisfakciju sam ipak dobio. Posle večere, prisutni su me prosto saterali u ćošak i tražili mišljenje o situaciji u Bosni i Hercegovini, uz topla i brojna zahvaljivanja za ono što sam učinio i činim. Iako mi je bilo nelagodno slušati silu komplimenata, moram neskromno priznati da mi je to, s druge strane, bilo prijatno. I ja sam samo čovek i meni treba podstreka. Naročito kada ga ne dobivam od onih bližnjih, koji su neposredni svedoci napora kojeg činim.

Ljudi se interesuju za svoje u Sarajevu, Tešnju, Tesliću, Tuzli... širom Bosne. Mole da im ponesemo pisma i novce koje su skupili za njih. Za tili čas se skupilo 20 pisama s oko 5.000\$.

Evo i **Senada**, sina mojih sarajevskih komšija i prijatelja iz ulice, **Melče** i **Dike Đečevića**, vršnjaka mojih sinova. Već je pet godina u Americi. Zadovoljan je ovdašnjim životom i uspehom u radu. Brine za roditelje, koje nije čuo više od tri meseca.

Predstavio mi se **Safet Tanović**, brat **Bakira Tanovića**, jednog od osnivača SDA u BiH Sarajevu. Porodicu Tanović poznajem dvadeset godina. Moji sinovi se družu sa Jusufom, **Jukom Tanovićem** čijeg strica evo, susrećem u Americi.

- Hvala vam na opredeljenju da branite Sarajevo, simbol svih Muslimana. Mi smo merhametli narod, znamo da cijenimo dobro i poštenje. Vi ste obljubljeni u mom narodu. - kaže gospodin Tanović, čvrsto me držeći za ruku. - Imaću čime da se pohvalim Jusufu.

I tako, do duboko u noć. Razgovoru nikada kraja. Valjalo je poći, ali se nije moglo. Emir je opet nešto zabrljao sa prevozom, pa je u pomoć priskočio Senad. Pozvao je svog prijatelja, **Lazara**, nekadašnjeg sarajevskog studenta, poreklom sa Kosova ili Sandžaka, nisam dobro upamtio, a sadašnjeg menadžera nekoliko njujorških restorana. Došao je u ponoć u Nju Džerzi po nas i poveo me natrag, na Menhetn, u hotel. U vožnji su mi njih dvojica objašnjavali gde se nalazimo trenutno, izgovarali nazive nebodera, institucija, avenija, parkova, spomenika. Dok su se oni svojski trudili u ljubaznom informisanju, moja se podsvest mučila mišlju o nefer odnosu kojeg sam doživio na večeri: "Ko li je taj koji nije dozvolio da govorim ljudima?" Iz razgovora s njima u "čošetu" shvatio sam da su to želeli. Želeo sam i ja.

Memija me pozvao ujutro, 24. septembra, da se priključim Predsedniku u razgovoru sa uticajnim članom američke administracije, gosp. **Iglbergerom**, ex-ambasadorom u SFRJ, poštovaocem Bosne i Hercegovine. Budući da me naša ambasada nije bila planirala za ovaj sastanak, a više zbog sinočnjeg postupka koje me istinski pozledio, Mufidov interni poziv nisam prihvatio. Kao da je osećao šta me muči u duši, čudesni **Senad Đečević**, velikom pažnjom je potirao nemar drugih prema meni. Evo i sada, vodi me u zapušten metro, u drndave vagone i neugledne metrostanice, potpuno suprotne čistoći i lepoti metroa kojeg sam koristio kad sam bio na školovanju u L'école d'État major u Parizu 1965. godine. Vozimo se do pristaništa, odakle ćemo brodićem do Kipa Slobode.

Vreme je prohladno, a red pod kipom dugačak, internacionalan, multirasen, koloritan po odeći i raznolik po jezicima koji se čuju. Čekamo strpljivo, a za nagradu dobivam mogućnost da se, preko 280 stepenica, popnem u glavu statue, odakle "puca" divan pogled na reku Hadson, na jugozapadnu panoramu Menhetna i njegovu fascinantnu gigantsku arhitekturu.

Kad me umor dohvatio, Senad je već imao spreman odgovor za tu situaciju. Odveo me u japanski restoran na obed. Velikodušno je objavio: "Moj ste gost danas. Izaberite piće i jelo po želji!" Jela ne poznajem, pa sam izbor prepustio njemu. Piće znam, "sake", premda ga nikada nisam pio. Sada hoću da ga probam. I dok čekamo posluženje, pričam Senadu kako sam nedavno u Sarajevu, kad su zalihe pravog pića presušile u gradu, pio alkohol od riže, koja se deli u humanitarnoj pomoći, a spravljen u kućnim "laboratorijima" sarajevskih bekrija i pijanaca. Smeje se, misli da se šalim. Stiže "sake", pa supa od prepeličinih jaja, salata iz mora, jastog, biftek, raznovrsno povrće, začini, voćne salate i one od povrća, pečeno meso .... Senade, hvala!

Po povratku u hotel, najavljujem se Predsedniku pred moj sutrašnji odlazak u Vašington i povratak u Sarajevo. Razgovaramo u njegovoj sobi. Pita kako ocenjujem njegov govor u Generalnoj skupštini OUN. Uzvracam da je govor dobro primljen u Asambleji, da o tome svedoče nekurtiozna čestitanja i priznanja za otpor koje građani BiH pružaju neofašizmu u srcu Evrope. Sa svoje strane Predsednik kaže da ga je obradovala inicijativa predstavnika Evropske zajednice (Britanije, Belgije i Francuske), na otvaranju 47. zasedanja Saveta bezbednosti, za uskraćivanje glasačkog prava Jugoslaviji u OUN, "kao još jednu kaznu za podsticanje rata u BiH!" Eto, to je potvrđeno.

Naime, jučer je u Generalnoj skupštini ,sa gigantskih 127 glasova "za" i svega 6 "protiv", izglasana Rezolucija br. 777 Saveta bezbednosti, kojom se SRJ isključuje iz rada Generalne skupštine dok se ne reši njen status u svetskoj organizaciji. „lako sporo, očito je da svijet spoznaje ulogu Jugoslavije u ratu u BiH i da je spreman da odlučnije reaguje u našoj zemlji." - nastavlja zadovoljno.

Pitam ga o razgovoru sa Tuđmanom. "Sa njim čovjek nikad nije siguran. Ne vjerujem mu! Nisam uvjeren da će sprovesti sve što je dogovoreno. Imaćemo još mnogo i veoma dugo problema sa Hrvatskom!" - glasio je dosta rezigniran odgovor Predsednika. "Odavde odlazite na Igman. Tamo ovih dana treba da iziđe i Halil sa ljudima iz Štaba. Treba da pripremite deblokadu Sarajeva do kraja godine. Učiniću sve da se na Igman dopremi što je moguće više naoružanja i municije. Siguran sam da će izlaskom komandanata izvan okruženog Sarajeva biti promijenjena vojnopolitička situacija u našu korist. Neka vam Hasan Efendić pripremi siguran put od Zagreba do Igmana." - završne su reči mog Vrhovnog komandanta. Delio sam njegovo uverenje da će naredna deblokada Sarajeva biti dobro pripremljena i uspešno ostvarena.

Ništa ne sme nadvisiti Kaptol

25.09.1992.

Petak je, 25. septembar. Letim za Vašington.

26.09.1992.

U 10,00 ujutro sam gost Insituta za strategijska istraživanja, vojno–civilne organizacije koja prati, ceni, analizira vojno–političku situaciju na kriznim žarištima sveta i o svojim zaključcima i predlozima obaveštava Pentagon i američku Vladu. U kabinetu sam na čijim su stalcima, pločama i držačima izvešene desetine karata. Uočavam da ih je najviše sa podacima sa prostora ex–Jugoslavije, posebno iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Bogato su dopunjene šemama, grafičkim pokazateljima, fotosima sa ratišta.

Sedim sa prevodiocem **Markom**, a nasuprot meni dvedesetak stručnih saradnika, mladih ljudi, tridesetogodišnjaka. Slušaju pažljivo moja izlaganja, a samo dvojica ih, vidim, prilježno beleže.

Najpre traže od mene da im opišem vojnu situaciju u Bosni i Hercegovini i, ako mi je znano, u Hrvatskoj. Govorim dosta uzbuđeno, a ljut sam na sebe što je tako. Ovde osećanja uopšte nisu važna, ovde je sve racionalizirano. Nabrajam suštinska pitanja i svako posebno ekspliciram:

- a) Početno angažiranje JNA; podrška paravojnim sastavima bosanskohercegovačkih Srba; proterivanje Muslimana iz niza okupiranih gradova; uspostavljanje srpske vlasti na područjima sa većinskim muslimanskim življem; krajem 1991. i početkom 1992. godine.
- b) Naoružavanje članova SDS u kasarnama od strane JNA, u 1991. godini
- c) Upad dobrovoljaca iz Srbije i Crne Gore u BiH (jedinica **Arkana**, **Šešelja**, **Jovića**, i dr.) i vršenje masakra nad nesrpskim stanovništvom: mart, april, maj 1992.
- d) Organizovanje logora za ne–Srbe (Manjača, “Keratrem”, Brčko, i dr);
- e) Velika vojna nadmoć dobro naoružane srpske vojske; komandni kadar na platnom spisku Generalštaba JNA u Beogradu;
- f) Nastanak otpora neprijatelju; samoorganizovanje građana po naseljima, kvartovima i gradovima: dobrovoljačke organizacije Zelene beretke, Patrotska liga i dr.; formiranje TO njihovim “uvezivanjem” u jednu celinu; stvaranje Armije RBiH, kao legalnog organizovanja građana BiH u odbrani od agresije;
- g) Komparacija oružane moći agresora, ARBiH i HVO.

Dok objašnjavam stanje stvari, uočavam da svaki čas neko izlazi iz kabineta, pa se zatim vraća sa nekim papirima i šemama koje onda kače po zidovima.

Pomalo gubim koncentraciju, jer mi se čini da oni ne pridaju osobitu važnost onom o čemu govorim. Ipak, moram im još kazati da je trenutna obustava rata u BiH imperativ. Napominjem da se to može ostvariti jedino pritiskom na **Miloševića**, koji autoritativno može narediti vođama bosanskih Srba da prekinu genocid, urbidi, kulturocid, ekocid, a u slučaju da pritisak ne uspe, NATO treba hitno izvršiti bombardovanje vojnih ciljeva srpske vojske. To je brži i efikasniji način od skidanja embarga na naoružanje. Šta je alternativa ovome predlogu? Krvav, višegodišnji rat, dve do tri stotine hiljada poginulih i ranjenih, sveobuhvatno etničko očišćenje prostora BiH, uništenje 45–50 posto stambenog fonda i najmanje 30–40 posto industrijskih kapaciteta, te “poplava” stotina hiljada izbeglica po Evropi i svetu.

Izlaganje sam završio u istinskom transu! Potpuno sam se slomio pred realnom vizurom kataklizme kojoj uzroke i posledice znam, kao što znam i kako se ona može predupređiti, ako oni koji imaju snage i moći shvate šta se “iza gore valja”, o čemu sam ih sada upoznao. Totalno iscrpljen, posle tri sata izlaganja, čekao sam reakciju američkih eksperata za strategijska pitanja Evrope i Balkana.

I ona je stigla – da načinimo pauzu, popijemo kafu i pojedemo suhe kekse!?! “Veoma ste se zamorili posle iscrpnog izlaganja” - bio je komentar šefa američkog tima. I Marko se zamorio prevodeći. Nije mu lako da sledi bujicu mog kazivanja, moje (da

li?) poslednje šanse da apelujem na kompetentnom mestu za pomoć i razumevanje agresije na RBiH.

Sledeća dva sata sam odgovarao na pitanja eksperata. Iz strukture pitanja sam brzo zaključio da oni itekako dobro poznaju vojnu situaciju u zemlji. Nekim su me dovodili u neprijatnu situaciju, kao npr. onim: "Koliko teritorije u BiH vojno kontrolišete?" Odgovorio sam: „50-60%“.

Ispred karte BiH koja je bila kolorisana u tri boje, **Januš Bugajski**, jedan od prisutnih eksperata, pokazujući teritorije pod kontrolom tri vojske, rekao je: "Prema našim saznanjima muslimanska vojska kontroliše 20–22% teritorija Bosne, HVO 25%. Znatan dio Posavine i prelaze na Savi, bez borbe, Hrvati su ustupili Srbima. Znamo da je u Hrvatskoj zadržan veći dio naoružanja i municije namijenjen za odbranu vaše domovine. Znamo da je HVO odustao od učešća u deblokadi Sarajeva. Pogledajte ovaj pregled naoružanja i vojne tehnike s kojom raspolaže HVO. Ne znam da li vi imate ove podatke. Zajedničkim borbenim dejstvima vaše i hrvatske vojske situacija bi bila znatno povoljnija i perspektive mnogo bolje." O mnogo čemu iz njegovog izlaganja ja u Glavnom štabu u Sarajevu "nemam pojma", a ne znam da li neko, ipak, to zna.

Bugajskom sam replicirao na termin "muslimanska vojska" kojeg je upotrebljavao u govoru. "Gospodine, moram iskazati neslaganje sa vašim stavom o muslimanskoj vojsci. Armija RBiH je multinacionalnog sastava. Činjenica je da je u sastavu Armije veći broj Muslimana, ali oni su većinski narod u Bosni i Hercegovini, ali to ne znači i da je to muslimanska vojska. U Glavnom štabu Oružanih snaga ima 12% Srba i 18% Hrvata. Politička platforma Predsedništva za odbranu BiH jasno govori o multinacionalnom karakteru oslobodilačke vojske i jednakopravnosti Muslimana, Srba i Hrvata u toj borbi. Srpska i hrvatska vojska su jednonacionalne, Armija BiH to nije!" – izgovorio sam u jednom dahu i povišenim tonom.

Na to je **Wales**, koji se na početku razgovora predstavio kao vođa ekspertnog tima, reagovao, uz širok "filmski" osmeh pun belih zuba: "Gospodine pukovniče, nemate razloga za ljutnju. Naši izvori govore da u vašoj vojsci ima najviše Muslimana. Nama pojam multinacionalnosti nije baš blizak. I treba da se svi građani uključe u odbranu zemlje, bez obzira kojoj naciji pripadaju. Morate shvatiti da mi u Americi imamo problema u shvaćanju kakvo je pravo stanje kod vas. Za jedne je to građanski rat, drugi tvrde da je u pitanju konflikt triju religija, treći da je to rat između plemena. Vas smo pozvali, kao i mnoge druge, da nam objasnite šta se dešava na prostorima Jugoslavije i kod vas u Bosni.

Naši partneri u Evropi nemaju zajedničke ocjene i stavove u vezi sa sukobom u BiH. Vlade Francuske, Velike Britanije i Rusije krivicu za konflikte prebacuju na Muslimane, koji su se odcijepili od SFRJ sa ciljem da organizuju islamsku državu. Znamo da treba odmah prekinuti sa ratom, ali ne znamo kako to treba učiniti. Vojna intervencija u ovom času, prema našoj procjeni, nije moguća. To je veoma složeno tehničko pitanje. Zahtijeva duge pripreme, ogromna materijalna sredstva, a snage sa kojima raspolaže Beograd nisu bezazlene. Ipak, ono najvažnije, nema političkog dogovora velikih sila za intervenciju!" - kazao je, nimalo optimistično, Wales.

Ipak, ostavio je za kraj malo nade. "Veliko vam hvala na vašoj informaciji i odgovorima koje ste nam dali. Izvršićemo analize podataka koje ste izložili i naših sa kojima raspolažemo, i o tome ćemo izvijestiti naše starješine. Prvi zaključak se sam od sebe nameće: konflikt...

„Rat, gospodine, agresija na RBiH!“ - glasno mu oponiram, što Marko revnosno prevodi, a Wales, ne obazirući se, nastavlja: „...mora odmah prestati uz političke i druge metode. Ako to ne uradimo, on se može odužiti u nedogled i proširiti na veći prostor. Vama i vašoj vojsci želim da izdržite. Vi imate pozitivna iskustva gerilskog ratovanja iz Drugog svetskog rata, pa to treba iskoristiti!“ - zaključio je Wales.

Opraštajući se od ovih ljudi, pozvao sam ih da dođu u Bosnu i Hercegovinu i da se na licu mesta uvere u strahote rata, u stradanje građana, čitavih porodica, dece, iznemoglih staraca i starica. Da vide na delu genocid i kulturocid. Uveren sam da bi nakon toga bosansko nebo zaparali borbeni avioni Zapada i sasuli tone bombi na leglo zla i nesreće.

Istog dana, posle podne, primljen sam od republikanskog senatora iz države Njujork, gospodina **Alphonsa D'Amata**. Prostorija kroz koju prolazim do kabineta je puna fotosa, umetničkih slika i raznih trofeja i zahvalnica. Rečiti primer da

senator neguje imidž "sretne italijanske porodice" koja je među prvim Evropljanima naselila Ameriku. Na mnogobrojnim fotografijama su deca, ljudi, konji, automobili, igranje golfa i dr.

Na vratima kabineta dočeka me prozed čovek šezdesetih godina, visine oko 180 cm, elegantno obučen, nasmešen. Pravi gospodin, po mojoj meri gospodstva. Neočekivano srdačan pozdrav i dobrodošlica: "Kada su mi ponudili da sa Vama razgovaram o stanju u Vašoj zemlji, to sam rado prihvatio. Pročitao sam Vašu biografiju, i podatke mojih saradnika o Vama. Pročitao sam i Burnsov članak u New York Timesu u kome piše o Vašem heroizmu u odbrani Sarajeva. Čestitam vam. Dobro došli u Ameriku i meni u posetu. Spreman sam da Vas saslušam, gospodine pukovniče!"

Obradovao me ovakav prijem. Nagoveštavao je da ovo neće biti samo jedna kurtoazna poseta, pro forme! I, naravno, to je odmah u meni, emotivcu, pobudilo tremu pred šansom koja se ukazala. Trebao mi je koji časak da se smirim i da moje izlaganje bude tečnije, bez zamuckivanja. Senatoru sam pružio informaciju gotovo identičnu onoj koju sam izložio u Centru za strategijska istraživanja. Akcent izlaganja sam stavio na genezu agresije JNA i Jugoslavije na Republiku Hrvatsku i Republiku Bosnu i Hercegovinu. "Generator svega lošeg od smrti Josipa Broza Tita je Slobodan Milošević" - počeo sam drugi deo izlaganja. Odmah sam shvatio da senator pokazuje veće interesovanje.

Okarakterisao sam Miloševića kao samozvanca, čoveka golemih ambicija, koji se direktno umešao u rad državnih institucija, SFRJ, sudstva, ostvario je uticaj nad vojskom i policijom, i zakočio demokratske promene u jugoslovenskim republikama. Na proslavi na Kosovu polju 1989. godine neuvijeno je izrekao misao da svi Srbi treba da žive u jednoj državi i taj cilj, ako bude trebalo, ostvariti i ratom, što je docnije i učinio.

Nakon demokratskih izbora 1990. godine, Slovenija i Hrvatska su najavile osamostaljenje, jer nisu htele, ni mogle, podnositi Miloševićevu velikodržavničku i velikosrpsku aroganciju i dominaciju. On ih je pokušao vojnom silom prisiliti na ostanak u jugoslovenskoj zajednici, koja to više u suštini nije ni bila. Kad u tome nije uspeo, otvorio je "Pandorinu kutiju" i uveo rat na jugoslovenske prostore, posebno krvav u Bosni i Hercegovini, ne htevi prihvatiti nikakva politička rešenja krize, kao npr. ono o labavoj konfederaciji, kojeg su ponudili političari **Izetbegović** i **Gligorov**. Milošević je glavni krivac za raspad Jugoslavije i sadašnji rat u Bosni i Hercegovini. Rat mu se "izmakao", više ga ne može kontrolisati političkim sredstvima, i njegov se strahoviti eho vraća i na srpski narod, koji sada, kao i drugi narodi, trpi bedu, razaranje, pogibelj, sramotu.....

D'Amato sluša pažljivo (!), povremeno nešto beleži, a kad ga je sekretarica htela telefonski spojiti sa nekim, odbio je da ga priključe "dok ne završi razgovor."

"Da, možda ste u pravu, premda moj prijatelj g. Milan Panić (premijer savezne vlade SRJ – nap. autora) drugačije opisuje situaciju. Po njegovoj oceni Srbi su u Hrvatskoj i Bosni potpuno obespravljeni. Neka moja saznanja su slična Vašim. Mnogo toga saznao sam iz pisanja novinara Roya Gatmana o logorima koje su Srbi formirali za nesrpsko stanovništvo. Razgovor sa Vama me obavezuje da se više angažujem u rešavanju pitanja vezanog za agresiju. Eto, kao prvi korak, potvrđujem da je izvršena agresija na Bosnu i da ću na taj način tumačiti u Senatu rat u Bosni i zalagati se da pomognemo građanima Bosne i Hercegovine u odbrani demokratije".

Ove reči su mi pale kao melem na dušu. Bio sam zadovoljan i sobom, i senatorom! Fotografisanje, uz tradicionalno rukovanje, označilo je kraj ovog uspešnog susreta.

Potom jurnjava na drugi kraj Vašingtona. Organizovana je konferencija za štampu, koja je upriličena u prostorijama Američkog inicijativnog instituta za javna politička istraživanja (American Enterprise Institute for Public Policy Research). Prisutno je 15 novinara iz Njusvika, Vašington posta, Vašington tajma, Tajmsa, Njujork Tajmsa, Asošiated Presa, i **Ivica Mišić** prilježno pomaže, drži uvodno slovo i hvali me na "sva usta", preteruje.

Iznosim sud o agresiji na Bosnu i Hercegovinu, o odgovornosti međunarodne zajednice za stradanja ljudi, posebno Muslimana, o zahtevu da se zaustavi agresija na Republiku BiH i poduzme vojna intervencija vazduhoplovnih snaga NATO-a po oklopno-mehanizovanim jedinicama, vatrenim položajima artiljerije, skladištima municije i vojnim industrijskim

postrojenjima srpske soldateske.

Stekao sam dojam da novinari nestrpljivo čekaju kraj izaganja, pa krenu lavina pitanja; „Kako se Srbin našao u štabu muslimanske vojske?“ „Koji su materijalni dokazi o učešću JNA, paravojnih jedinica i dobrovoljaca iz Srbije i Crne Gore u agresiji na BiH?“ „Da li su Muslimani organizovali zatvore za Srbe?“ „Kako ćete se odbraniti od tehničke nadmoćnije srpske vojske?“ „Kakvo je stanje demokratije u BiH?“ „Da li Hrvatska pomaže BiH u odbrani od agresije?“ „Kakva je vojna pomoć potrebna i šta bi trebala poduzeti američka administracija?“

Na ova, meni već rutinska pitanja nije bilo teško i komplikovano odgovoriti. Povremeno je u dijalog „uskakao“ Mišić, pojašnjavajući pri tome političke stavove vlade Bosne i Hercegovine.

Ohrabrio me kratak susret sa dvojicom američkih novinara, koji su kraće vreme izveštavali iz Sarajeva. Saglasili su se s mojom ocenom o stanju na ratištu u BiH i o tome što bi SAD trebalo da poduzmu da se sadašnje stanje radikalno promeni u pravcu mira.

Tek što je press-konferencija završena, žurimo na novi sastanak kod gospođe **Denich**, članice Kogresa, kod koje me je čekao **Šaćirbej**. Dok je kod D'Amata vladao savršen red, kod kongresmenke je bio „savršen“ haos. Svuda po prostoriji razbacane novine, knjige, kutije sa aktima, posvuda razbacani spisi. Stratište. Videvši moje iznenađenje, kojeg nisam uspeo prikriti, gospođa je pobeđnički izgovorila: „Samo se ja mogu u 'ovome' snaći. Da je urednije nikad mi to ne bi pošlo za rukom!“, pa me uvela u kabinet, identično savršenog haosa.

Kabinet je manjih dimenzija, na zidovima su opet neizbežni mnogobrojni fotosi, verovatno članova porodice. Ranije mi je saopšteno da potiče negde iz Dalmacije, da su njeni, nakon Prvog svetskog rata, emigrirali u SAD. Komuniciramo na čudnoj mešavini francuskog, srpskohrvatskog i engleskog jezika. Začudo, dobro se sporazumevamo, nema zabuna.

“O Vama znam ono što mi je poslano iz bosanske misije u Ujedinjenim nacijama. Zvao me i gospodin Šaćirbej. Prihvatila sam razgovor sa Vama, jer želim da se sa izvora obavijestim o tome šta se događa u Bosni i Hercegovini. Većina kongresmena procjenjuje da se radi o građanskom ratu, da je to unutrašnja stvar Jugoslavije i da je Evropa kriva što je priznala samostalnost Sloveniji i Hrvatskoj.. No, ipak, da saslušam Vaše ocjene stanja u Jugoslaviji i Bosni, to će mi pomoći u većem angažovanju u rješavanju konflikta u vašoj zemlji.” - rekla je Denicheva.

Bio sam obeshrabren saznanjem da američki kongresmeni imaju tako površna znanja o Bosni. Ohrabrila me, ipak, spremnost da saznaju istinu, kao što je to, sada, upravo, činila naša uvažena domaćica.

“Gospođo Denich, Bosna i Hercegovina je punopravan član UN, a ta organizacija, umesto da nas zaštiti prema slovu vlastite Povelje, usvaja rezoluciju kojom nam zabranjuje uvoz oružja čak i u odbrambene svrhe. Na taj način posredno pomaže agresora, koji je „do zuba“ naoružan”.

Kongresmenka pažljivo sluša, povremeno me prekidala, da bi razmenila misli sa prisutnim sekretarom, pa me ponovo podsticala da nastavim.

Na kraju mi je postavila i nekoliko pitanja, “da sebi razjasni neke nedoumice”, tako je kazala. Slično obećanju D'Amata, i ona je ljubazno obećala da će se više angažirati “u ovoj stvari” i založiti sa kolegama, istomišljenicima, da Kongres razmotri pitanje pomoći građanima Bosne i Hercegovine da prežive strahote rata. “Prva stvar koju svi moramo uraditi jeste – zaustaviti rat u vašoj zemlji! Katastrofalno je za civilizaciju da se na kraju XX veka konflikti rešavaju oružjem. Bog nam je podario život da bi se voleli i živeli u sreći, a ne da ga jedni drugima uzimamo.” - završila je gospođa Denich. Sledilo je rukovanje i fotografisanje.

Otišao sam s uverenjem da je razumela i shvatila moju, našu, argumentaciju i da će stvarno pomoći u naporu da se rat okonča.

Kasnije, u spasu svoje hotelske postelje, odmaram telo i prebirem današnje događaje. Sumiram iskustva. Sad imam predstavu kako nas "vide i doživljavaju" Amerikanci. Nažalost, njihova predstava o Bosni je veoma konfuzna. Na promenu mišljenja senatora i kongresmena, kao i građana Amerike, mogu uticati samo angažovani, agresivni i uporni, svakodnevni napori naših diplomata na javnoj sceni Amerike. Angažman oca i sina Šaćirbegovića na tom planu nije dovoljan. Srpska propaganda odnosi pobjedu u sejanju neistine i konfuzije na ovom tlu. Ovde u USA i nemaju velikih ličnih razloga da se brinu za "tamo neka plemena". Situacija vapi za timom naših eksperta u OUN koji bi meritorno, stručno "prostirali" fakta o Bosni i ratu, ali i delovali preventivno u suzbijanju nepoželjnih efekata srpske "istine" o nama. Objektivni članci u tiražnim novinama Amerike su od najveće koristi za našu stvar. Novinarima je potrebno omogućiti još masovniji i sigurniji dolazak i boravak u Bosni. Velika većina američkih novinara, posle ratnog iskustva u Sarajevu, postaju srčani ambasadori Bosne i Hercegovine u novinama, na televiziji i radiju. Reč novinara u pisanim i elektronskim medijima je moćna. To moramo više koristiti nego što je sada slučaj.

27.09.1992.

Nakon kiše, dolazi sunce! Posle izuzetno napornog jučerašnjeg dana, danas je za mene slobodan dan. Dan odmora i neobaveznog, turističkog susreta sa Vašingtonom i njegovim izuzetno bogatim kulturnim sadržajima. Grad-park, pa još na reci Potomac! Urbana sredina sa avenijama i bulevarima, s ulicama uređenim "pod konac", kako se to inače kaže kod nas. Panoramu grada krasi prepoznatljiva zdanja Bele kuće, Kaptola, Kongesa, Pentagona, Obeliska, Kongresne biblioteke, Nacionalne galerije ....

Šetam vašingtonskim urednim avenijama. Javne zgrade starinske arhitekture nisu više od tri sprata, a ove novije, moderne od 12 spratova. "Ni jedna zgrada ne sme biti viša od visine Kaptola" - objašnjava prevodilac Marko.

28.09.1992.

Dan povratka! Good bye, America! Nemam više treme na aerodromima, u avionima, sa stjuardima i stjuardesama, gradovima, oceanom .... Ni let preko Atlantika nije više događaj. Čovek se navikne.

Na pariškom aerodromu "Charles de Gaulle" menjam avion i nastavljam let u Cirihi. Dalje, za sada, ne mogu. Nemamo rezervisane karte. Nalazimo se na tzv. listi čekanja. Provešću jedno posle podne i noć u ovom švajcarskom gradu, na istoimenom jezeru.

U hotelu uzimam mapu grada, molim recepcionera da primi poruku s aerodroma o terminu leta za Zagreb, i krenuh u obilazak grada. Informacije utisnute na mapi kazuju da je jezero dugo 40 km, da Cirihi ima 700.000 stanovnika, da je smešten na n/v od 410-415 metara. Ima univerzitet već 150 i nešto više godina, katedralu iz XI veka, brojne prirodne i umetničke spomenike, velike prodavnice i robne kuće, ekskluzivne butike, predivne restorane. Pleni lepotom i čistoćom! Eh, Njujork i njegova peksinluk!! (tur. prljavština - nap. autora).

U šetnji gradom nailazim na redakcije ciriških novina. Nudim im vruće bosanske teme, eventualno intervju. Bilo bi nam obostrano korisno. Urednici ne iskazuju interesovanje. Ostaje dilema, da li je to zbog mog nesavršenog francuskog jezika, ili je to ona poslovična filozofija švajcarskog neutralizma. To, u okolnostima barbarizma kojem smo izloženi i pod čijom stegom živimo, poprima oblik sebične samodovoljnosti i ravnodušja? A ideal naših demokratskih političara je "Bosna k'o Švajcarska"!?

29.09.1992.

Evo nas, konačno, ponovo na jednom od naših jezičnih prostora. U Zagrebu smo, nakon ugodnog leta koji je trajao sat i petnaest minuta. Na aerodromu nas čeka **Hasan Efendić**, prvi komandant TO RBiH. Toplo i srdačno se pozdravljamo. Nismo se videli tri puna meseca od njegovog razrešenja sa funkcije komandanta. Sada obavlja dužnost koordinatora vojnih aktivnosti Republike Hrvatske i Republike Bosne i Hercegovine u Zagrebu.

Večeras sam «voljno», pa se koristim prilikom da posetim porodicu **Dapo-Šefketa**, suprugu mu **Dženanu** i kćerku **Selmu**. Pre sedam, osam godina doselili su u Zagreb kako bi Selmi omogućili školovanje u Međunarodnom centru za decu sa oštećenim sluhom. Naše prijateljstvo traje od početka sedamdesetih i danas je veoma čvrsto. Uložili su svu roditeljsku ljubav

i svaki drugi trud da Selma prevaziđe stanje gluho-nemosti. Posebno ih poštujem zbog uložene žrtve za kćerku.

Susret je dirljiv. Suze u očima, dugi i čvrsti zagrljaji. Suze zbog ovog susreta, prvog od aprila 1992, ali i zbog činjenice da smo Vera i ja bili sa njima od prvog momenta njihove borbe za Selmu.

U prvim trenucima razgovora Šefket je iskazao uverenje koje o meni stvorio početkom agresije na Sarajevo. „Nisam sumnjao u ispravnost tvoje odluke. Znao sam! Znali smo Dženana i ja, i njen brat Bakir Krivošija, da ćeš ostati sa nama. Dobro je, shvatio si brzo prave namere JNA. Divno je da su ostali i tvoji sinovi. To je dobro za nas sve, za naš zajednički život.” – emotivno govori Šefket, dok Dženana priprema večeru.

A Selma, sada već porasla, lepa devojka, gleda u mene i ja, pažljivim praćenjem pomaka njenih usnica, razaznajem pitanje: “Ka–ko su Že–li—mir i Vla–di–mir? Ka–ko je te–ta Ve–ra?” Prelepa Selma! Milo moje dete!

Lepo je u belom svetu, ali je još lepše kod kuće. A “kuća moja” večeras je dom Đapovih. Kako mi je toplo ovde, kako sam zadovoljan! Opuštam se i veselim, zapravo šalim. “Vodili me Bosanci u Ameriku kao ono Cigani medveda po vašarima. I to, srpskog medveda!” Šefket se ljuti: “Kad ćeš se jednom uozbiljiti, Jovo? Bio si u zvaničnoj državnoj delegaciji Bosne i Hercegovine i od toga ne smeš praviti neukusne šale. Bosanci iskreno računaju na tebe!” Da zabašurim neugodan trenutak, pitam ga kada će “dole”, kod nas? Odgovara mi da se u Zagrebu angažovao na prikupljanju pomoći za Bosnu i na zbrinjavanju bosanskih invalida, kojih je “nažalost sve više”, pa kada to odradi, “eto me dolje!” Razgovor se otegao do duboko u noć. Prisećali smo se vremena porodičnog druženja i osobenog prijateljstva porodicâ Đapo, **Krivošija** i Divjak u Sarajevu.

Rastanak je dirljiv, s obećanjem skorog viđenja u Sarajevu!

Unuk me zaboravio, ne zna deda Jovu

30.09.1992.

Zagreb. Najveći deo dana provodim u Uredu Republike Bosne i Hercegovine u Hrvatskoj. Upoznajem osoblje. **Nađa** je radila do maja u sarajevskom JAT-u. Žena iz Hrasnice kaže da me upoznala "preko televizije", bivša nastavnica iz Tuzle me prepoznaje "po glasu". Nema šta, godi!

Vojni deo Ureda aktivira i upućuje dobrovoljce na ratište u Bosnu. Prihvata ranjenike i smešta ih u bolnice. Prikuplja materijalno-tehnička sredstva i upućuje ih na slobodnu teritoriju u Bosni i Hercegovini. **Hasan Efendić i Meho Karišik**, osnivač Patriotske lige, upoznaju me o radu vojnog dela Ureda.

"Nabavka naoružanja ide preko **Hasana Čengića**. On je bio imam Zagrebačke džamije. Mi nemamo uvida u njegov dio posla!" - s dozom nezadovoljstva govori Efendić. "Meho i ja smo dobri poznavaooci oružja i znamo vrlo dobro što je potrebno našoj Armiji. Čengić često nabavlja zastarjelu tehniku, stare modele oružja, a nas nikad ne konsultuje. U Rijeci i Ljubljani imamo pozadinske centre ARBiH preko kojih prikupljamo materijalna sredstva. Oni imaju i zadatak formiranja i obuke jedinica koje se upućuju u Bosnu i Hercegovinu. Hrvatska i slovenačka strana nas značajno pomažu u opremanju jedinica za rat u Bosni" - uključuje se u razgovor Kemo.

"Do sada sam sedam puta pratio transporte sa vojnom opremom do Igmana. U posljednje vrijeme je sve više problema prilikom prolaska kroz Hercegovinu. Jedinice HVO nam gotovo redovno zaplijene jedan dio robe, bez obzira na naše protivljenje. Mi imamo podatke, da Hrvatska vojska oprema HVO naoružanjem i vojnom opremom i da je HVO na logističkom obezbjeđanju Ministarstva obrane RH" - kaže Karišik i nastavlja: „Ne vodi ovo dobru! Sva vojna dokumenta u koja smo imali uvid nose pečat **Mate Bobana**, predsjednika HZ Herceg-Bosne. Sarajevo smo već obavijestili o ovome, ali povratnih informacija nema ni od Izetbegovića, ni od Halilovića.”

Sada mi je jasno zašto su me američki eksperti gledali sumnjičavo u Institutu za strategijsko istraživanje u Vašingtonu. Govorio sam im o «koordiniranim akcijama „R BiH i HVO u borbi protiv srpskog agresora.“ Tek sada vidim da su informacije s kojima raspolažu amerikanci verodostojnije od mojih tvrdnji. Podaci koje je saopštio Karišik jasno kazuju da se ARBiH i HVO opasno udaljavaju. Da li je to nagoveštaj sukoba dva bosanskohercegovačkog naroda, Muslimana i Hrvata? Samo bi to trebalo u situaciji kada vodimo odsudnu odbranu protiv vojske bosanskih Srba!

Posle podne odlazim sa Hasanom na jezero Jarun, u Centar odakle se održavaju radioveze sa Bosnom i Hercegovinom. Ovde stižu svi relevantni podaci iz komandi i štabova Armije Bosne i Hercegovine i ratnih predsedništava Srebrenice, Goražda, Bihaća, Tuzle, Brčkog, Gračanice, Kalesije i drugih mesta. "Svakodnevno nam se javljaju i traže pomoć u naoružanju i municiji" - izveštava me **Muradif Pajt**, konspirativno dr. **Mrak Šaban**, Pajtov brat, pokazuje mi pregled sredstava veze koja su do sada poslali u Bosnu. Reč je o motorolama koje su nabavili i poslali "prijatelji iz Švedske i širom Evrope." O ovom Centru u Sarajevu nisam ništa znao. Dok sam s pažnjom slušao Pajtovo referisanje, o presudnom značaju centra za za organizovanje sistema veza u AR BiH, sticao sam uverenje da dolaze bolji dani za odbranu Bosne i Hercegovine. Pohvalio sam dr. Mraka i Centar za doprinos tehničkom i opremanju Armije BiH. „Mi smo organizovali satelitsku vezu za Predsjedništvo i ARBiH.“ To do sada nisam znao. Dobivam komplet vojne opreme na poklon, sa obrazloženjem mojih novih prijatelja: "Ide zima, trebaće Vam na Igmanu!" Pred odlazak iz Centra mimoišao sam se sa dvojicom kršnih momaka. Došli iz Goražda po sredstva veze. Kako li će to stići u blokirani grad?

Popularni restoran Šumski dvor na Tuškancu početkom agresije na RBiH postalo je mesto okupljanje Bosanaca i Hercegovaca za vreme boravka u Zagrebu i Hrvatskoj ili na proputovanju za Bosnu negde iz Evrope. To je svojevrsni „informacioni centar“, gde se stiču i razmenjuju podaci „o svemu i svačemu“. Večeram sa Efendićem i koristim se prilikom da ga upoznam sa odlukom Predsednika – da komandant **Halilović** sa delom Glavnog štaba izađe na istureno komandno mesto na Igmanu i organizuje deblokadu Sarajeva.

«Izetbegović mi je naredio da se priključim **Seferu** na Igmanu. Kako ću do tamo?» - pitam Efendića. „Polako, ne žuri! Malo se ovde odmori. Upoznaj se sa stanjem u Zagrebu, Rijeci i Ljubljani. Sa Hasanom Čengićem dogovoriću kako ćemo te uputiti u Bosnu“ - odgovorio mi je.

01.10.1992.

I dok čekam “dispoziciju” za povratak, 1. oktobra 1992. tražim od Efendića slobodno vreme da odem do Rijeke i potražim tamo unuka **Damira** i snahu **Azru**, koji žive na meni nepoznatoj adresi, kod Sarajlije **Kenana Ramića**, zaposlenog u riječkom “Agrokomerču”. Efendić me upućuje na vožnju autobusom, jer “službena kola danas koristi Čengić.” Ne bez straha, sa pasošem u džepu, putujem u Rijeku kroz većinu spaljenih sela u Gorskom Kotaru. Bojim se da u nekoj mogućoj kontroli autobusa i putnika moje ime ne zazvuči odviše srpski nekom prerevnosnom policajcu. Stoga sam se primirio, čak i kamuflirao zagrebačkom štampom. Suprotno običaju, izbegavam bilo kakav kontakt sa putnicima. Četiri sata vožnje proveo sam u opreznom osmatranju.

Bezuspješno tražeći prostorije “Agrokomerca” u Rijeci, dospao sam do vile **Fikreta Abdića** pred Opatijom. U njoj su smeštene izbeglice iz Bosanske Krajine. Od njih sam doznao da se predstavništvo firme nalazi u hotelu “Kontinental”. To je samo desetak minuta hoda od riječke autobuske stanice, a ja sam u potrazi za „Agrokomercom“ otišao dvadesetak kilometara na suprotnu stranu!

Moja pojava u predstavništvu “Agrokomerca” je bila veliko iznenađenje za osoblje. Izbeglice sa Grbavice, Majda i Amira, su ushićene što me vide. Upoznao sam se sa **Rasimom, Vinkom, Tondinijem, Arsenom, Sulejmanom Tihićem**. Kažem im da tražim Kenana, **Kenana Ramića**! “Na putu je u Bosnu. Poveo je ljude i opremu na Igman!” Za tren se zabrinuh. Kako ću onda do unuka Dade i snahe? Ne znam gde su? Bili su kod Kenana. “Ma, ljudi, kod mene je Dado!”, javi se **Vinko** kroz glasan smeh.

Priča detalje o Damiru i Azri, koji su smešteni u njegovoj porodici. Sa nestrpljenjem očekujem da mi uspostavi telefonsku vezu sa Azrom, a veseli Vinko priča li, priča. Napokon uspostavljena je telefonska veza. Azra skoro da ne veruje da sam na Rijeci. Moli da što pre dođem sa Vinkom.

Kada smo stigli pred soliter gde stanuje, Vinko mi pokaza gore, na 8. sprat. Na balkonu stoje moji Damir i Azra, čekaju. Mašem! Azra odmahuje, a Dado ne! Kad stižemo u stan, Dado radosno dočeka Vinka sa “Barba Vinko!” a ja se rastužih za trenutak. Zaboravio me unuk, Vinko mu prirastao srcu! “Zlotvori”, kunem one sa sarajevskih brda, “nikada vam ovo neću oprostiti!”

Damir je sklopčan u majčinom krilu. Gleda me sa podozrenjem i nepoverenjem. Dugo vremena, ili se to tako meni činilo trebalo je da Damir, dedino unuče, koje je u maju napunilo dve i po godine, savlada stid i stekne poverenje u deda Jovana. A, kada je prepoznavanje prošlo i kada se atmosfera otoplila Damir, Dado pita za tatu **Želimira**, za striku **Vladimira**. Sa teškoćom izovara njihova imena. Za ručkom mrljavi s hranom. Stalno se drži majke. Bledunjav je, sićušan. U glavi su mu dva plava, tužna oka. «Pati za tatom Želimirom», opravdava ga Azra. I sama je veoma mršava!

Šetamo predveče oko riječkih solitera. Damiru i Azri pričam kako je u Sarajevu, o bakama **Veri** i **Zineti** (Azrinoj majci) i deda **Aliji** Azrin otac i Damirov deda). Pričam Damiru kako su tata i striko «pravi» borci. Po povratku, stavljam unuče u krevet i uspavljujem ga bajkom Snežana i sedam patuljaka!

A onda nas troje, Vinko, Azra i ja, raspredamo dugu priču. Vinko me iznenadio: “Tuđman ima iste namjere sa Bosnom kao i Milošević. On želi ‘Veliku Hrvatsku’, kao i Milošević ‘Veliku Srbiju’. To će Muslimane dovesti u potpuno okruženje i na putu su da dožive pravu kataklizmu! Tako misle i moji prijatelji, ali, razumljivo, javno o tome ne govorimo.” Da li ovakav scenarij imaju oni naši u Sarajevu? – pitam se.

Razgovor traje do duboko u noć. Vinko me upoznaje sa njegovim angažovanjem i Kenana Ramića oko formiranja Riječke brigade sastavljene od Bosanaca i Hercegovaca, prikupljanja materijalno-tehničkih sredstava za jedinicu i mnoge druge u

Bosni i Hercegovini. Interesantne su brojke o materijalnim sredstvima upućenim u BiH. Slušam s nevericom, jer, evo, o ovome nikakvih informacija nismo imali u Sarajevu ili to samo ja nisam znao!

Azru baš i nije interesovao naš razgovor, ali je s vremena na vreme tražila da joj pričam o roditeljima u Sarajevu, mužu Želimiru, „teta“ Veri...

02.10.1992.

Jutro provodim u prostorijama Štaba za logističku podršku Bosni i Hercegovini u Rijeci, koji je formiran na osnovu odluke Fikreta Abdića, s ciljem prikupljanja svake vrste pomoći i njenog upućivanja u BiH. Količine su respektabilne, a roba raznovrsna: uniforme, vojna oprema, lako pešačko naoružanje i municija, hrana, pomagala. Štab se bavi i regrutovanjem ljudstva za Armiju RBiH. Osoblje štaba iskazuje visok patriotizam, ljubav i požrtvovanje za domovinu. Deluju samostalno. Nisu uvezani u sistem logističkog obezbeđivanja ARBiH. Zbog toga postoji mogućnost da ih hrvatska vlada proglašeni neregularnim i zabrani delatnost. Vinko mi kaže da dobivaju značajnu pomoć od **Ivana Račkog**, brigadira hrvatske vojske i komandanta Riječke zone odgovornosti. Poznam tog čoveka petnaest godina. Upoznao sam ga kao talentovanog i uspešnog mladog oficira u kasarni "Maršal Tito" u Sarajevu. Prilikom sledećeg boravka u Rijeci, otići ću da ga pozdravim i zahvalim za pomoć koju pruža odbrani BiH.

Pri povratku u Zagreb, u autobus kojim sam putovao ušla su tri uniformisana lica "pod gasom". Čim su ušli, započeli su glasan razgovor, koji je, očigledno, bio namenjen putnicima u autobusu. "Šta misliš, ima li ovdje Srba? Treba sa njima van! Treba ih sviju strijeljati! Sve ih treba protjerati, do jednog!" Zaklonjen "Vjesnikom", na sedalu u sredini autobusa, gotovo bez daha, pratio sam ponašanje pripitih vojaka i reakcije putnika. Na odmoru, pred nekom krčmom, nisam izlazio iz vozila. Pravio sam se da spavam. Odahnuo sam tek kada su vojnici napustili autobus u Karlovcu. Pa i onda, putovanje do Zagreba nisam proveo bezbrižno.

Supružnici **Senad** i **Silvija Palić** su me dočekali na Autobuskom kolodvoru u Zagrebu. Kao student opštenarodne odbrane, Silvija je bila na stažu u Sarajevu, a ja sam joj bio komandant kursa. Sada je oficir Hrvatske vojske, u tajnosti je uključena u akciju pomoći Bosni i Hercegovini. Senad radi u Logističkom centru okruga Bihać i u Zagreb je došao da preuzme neka sredstva za okrug.

Smešteni u zaklonjeni deo restorana razmenjujemo iskustvo o ratovima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Silvija govori o strahotama rata u Hrvatskoj 1991. godine, o izgonu Srba, stratištima, o nacionalističkoj politici Franje Tuđmana i HDZ Hrvatske «Veoma su uključeni u rat u BiH. HV je dobro naoružala HVO, a Boban ima veliku potporu iz Banskog dvora», kaže Silvija. «Strahujem da će doći do oružane konfrontacije HVO i AR BiH. Tada će to biti krvavi rat dvaju naroda koji jedni uz druge žive tisućama godina!» Ne slažem se sa ovakvom crnom slutnjom, ali ne ulazim u raspravu. Šta ako ima više argumenata od mene?

Senad me, veoma profesionalno, upoznaje sa situacijom u Bosanskoj Krajini i Bihaću. Ponavlja sličnu priču komandanata u Sarajevu – nema ovo, nema ono, nedostaje ovo, nedostaje ono. «Ipak, tu je blizu logistički centar AR BiH, u Zagrebu, pa se nekako dovijamo. U nečem bolje nego vi u Sarajevu. Sa HVO u Bihaću dobro sarađujemo, bar za sada», informiše Senad. Eto, bar malo svetla u celoj priči Silvije i Senada. U svakom slučaju razgovor sa dvoje mladih ljudi ohrabrio me, s obzirom na činjenicu da ih ima koji su dušom i srcem vezani za BiH. Nismo sami, eto, to je!

Današnji susret sa **Kemom Karišikom** me dodatno oraspoložio. Naše poznanstvo datira od aprila, kada se Patriotska liga priključila Štabu TO, a on je jedan od njenih osnivača. Dobro sam ga upoznao. Sviđa mi se kao čovek, cenim ga, veoma je korektan i dobronameran, meni ljubavno naklonjen. Kažem mu: "Vama, Kemo, ovde nije mesto. Ovo mogu da rade i ljudi sa manjim vojno-stručnim znanjima. Sarajevu i Bosni su potrebni oficiri visokog stručnog znanja. Vi ste takav. Neophodni ste Glavnom štabu OS. Komandno mesto Glavnog štaba izmešta se na Igman ovih dana. Tamo vam je mesto. Čim se sretnem sa **Seferom**, tražiću da Vas vrati iz Zagreba!"

Srdačno se smeje i kaže: „Pa, Sefer me i poslao ovamo, da mu se 'ne petljam' u posao.“ „Mislim da niste u pravu“,

odgovaram. „Vi ste nam neophodni u Štabu i Sefer je toga svestan. Videćete, za mesec dana eto Vas na Igmanu!“

05.10.1992.

Sa Šabanom odlazim kolima u Ljubljani, da na aerodromu “Brnik” podignem pakete sa sredstvima veze, koja su stigla iz neke prijateljske zemlje. Pitam Šabana iz koje, ali on odgovara: “Ne znam ni ja!” Ne verujem mu. Mene, u biti, to i ne interesuje, samo pokušavam da saznam da li se meni veruje ili ne!? Teško ću stići do tog odgovora.

U Ljubljani me vodi na ručak. Nalazim **Sašu Vugdalića**. To je, po mom sudu, čovek–univerzalac. Nekad odličan fudbalski golman, a sada novinar kome su vrata svugde u svetu širom otvorena. Upozorava me prijateljski: “Pazi, Jovo! To je srpski restoran.” Inače, Saša je štrajkovao glađu u Ljubljani onog dana kada je obznanjena rezolucija o zabrani naoružanja na prostorima ex–Jugoslavije. Napisao sam mu tada pismo podrške i divljenja, a on mi sada vraća srdačnim prijemom u “deželi”.

U redakciji “Slovenskih novica” dajem intervju. Nešto kasnije isto sam uradio i na poziv Radio Slovenije, gde sam imao direktno uključanje u program. “Slušao sam te, dobar si bio. Ma, ne dobar, bio si vrlo dobar!”, osokoljava me Saša kad smo se ponovo našli uveče.

Svih ovih dana u Zagrebu, Rijeci, Ljubljani, razgovaram sa poznanicima, prijateljima i kolegama o načinima organizovanja, prikupljanja i upućivanja pomoći u Bosnu. Čude me kazivanja nekih od njih da slabo saraduju sa Efendićem, jer ih nigde ne notira. Njihovo angažovanje “ne prolazi kroz papire”. Ne žele dalje tako, hoće da se saradnja legalizira i napusti sistem “ho–ruk!” To kažem Hasanu.

Efendić se žesti. „Dolaze ljudi iz Goražda, Bihaća, Sarajeva, sa Igmana, odasvud, i traže naoružanje i municiju, odeću, obuću, hranu, sanitetska sredstva za svoje jedinice. Sve ih treba pohapsiti i pod stražom uputiti odakle su došli. Ovako samostalno dolaženje je napuštanje borbe. Sve što nabavimo distribuiramo po našem planu, a po zahtjevu Glavnog štaba”, kaže Hasan. Verovatno je u pravu.

I sâm sam se uverio u nesvršishodnost pojedinačnih dolazaka u logistiku. Obišao sam tri skladišta sa pretežno intendantskim materijalnim sredstvima i ostao razočaran. Veći deo uniformi, džempera, veša, potkapa, čizama, bio je iz vojnih skladišta iz Istočne Nemačke, s veličinama za vojnike–tenkiste. Godina proizvodnje stara, 1980–1985. Kožni delovi opreme su poprimili zelenkastu boju. Nadležni iz skladišta su se hvalili: “U Bosnu smo poslali na desetine hiljada kompleta!”, a znam da nijedan deo ovih uniformi nije stigao do Sarajeva.

O svom razočarenju sam razgovarao sa Efendićem. “Znam da je takvo stanje. Šta se može? U situaciji smo ‘daj šta daš’! Svaka nam je krpica dobro došla. Tako je sada, sutra će sigurno biti bolje. Čengić se angažovao da nabavi kvalitetnije uniforme i drugu vojnu opremu. Biće bolje!”

08.10.1992.

Jedan dan provodim u bazi za obuku diverzantskih grupa u zabitom delu Sljemena, nedaleko Zagreba. Tridesetak mladića i devojaka, većinom iz Krajine, izvode borbenu obuku i pripremaju se da za dvadeset–trideset dana krenu u Bosnu. S nestrpljenjem čekaju taj dan. Upozoravam ih da je stanje na terenu teško. Nedostaje oružja, municije, druge vojne opreme. Ali ih i sokolim: “Vašim diverzijama u pozadini agresora možete znatno promeniti situaciju u našu korist. Vaša je uloga odlučujuća za daljnje vođenje rata. Vi ste naša nada!”

Proveravam stepen obučenosti i uvežbanosti ove diverzantske grupe. Tokom izvođenja taktičkih radnji uverio sam se da im treba još dosta vremena i boljeg stručnog rada kako bi postigli borbenu sposobnost za „stići i uteći“. Devojke i mladići poseduju visok moral i patriotizam, tu im nemam šta zameriti, ali to nije dovoljno s obzirom na diverzantske zadatke koji treba da izvršavaju u BiH.

Plaši me činjenica da ovi mladi diverzanti odlaze za “koji dan”, a nemaju neophodnu vojnu opremu za izvođenje najsloženijih

borbenih radnji. Imam utisak da su manje-više prepušteni sami sebi i da su bez dovoljno materijalne i stručne podrške. To se mora izmeniti. Insistiraju kod Efendića da im se posveti više pažnje.

Vreme do odlaska na Igman provodim najviše sa Kenanom Ramićem. On je Želimirov vršnjak i "saborac": Zajedno su bili sedamdesetih na odsluženju vojnog roka na ostrvu Lastovu. Kod njega su snaha Azra i unuk Dado bili smešteni nakon odlaska iz Sarajeva, a on se, s početka agresije, nakon dolaska Fikreta Abdića u Rijeku i formiranja Štaba za podršku Bosni i Hercegovini, uključio s mnogo entuzijazma i požrtvovanja u pomaganje domovini.

Kenan je veliki radiša i požrtvovam mladić, koji, verovatno s razlogom, ima mnogo zamerki na rad ljudi iz BiH ovde u Hrvatskoj. Uočio je mnogo slabosti, a najveća je, kako kaže, „nema skoro nikakve saradnje na relaciji Logistički štab Rijeka – Zagreb – Sarajevo.“ Ramićevo iskustvo je negativno kada je u pitanju organizacija i obuka BH dobrovoljaca u Hrvatskoj. „I još crnje je to, što posle obuke, koja zahteva i znatna materijalna ulaganja, po dolasku u BiH, u rodni kraj, manji broj se prijavljuje u jedinice AR BiH. Ovo im dođe kao kanal za spajanje sa porodicama, pa kad to ostvare, onda sav napor troše na njihovo izvlačenje u Hrvatsku, i dalje u Evropu. Tvrdim vam da će se i ova grupa diverzantata rasturiti odmah po dolasku u Bosnu. Sav trud i materijalna sredstva uloženi u njihovu obuku će propasti!“, rezignirano govori Kenan.

U „Večernjim vijestima“ Radio Zagreba čuo sam vest o smrti **Vilija Branta**, bivšeg nemačkog kancelara i dugogodišnjeg vođe Socijaldemokratske partije Nemačke. Bio je besprekoran demokrata, koji je uvećao ugled Nemaca u svetu. Istakao se u politici pomirenja sa komunističkom Istočnom Nemačkom. 1971. godine dobio je Nobelovu nagradu za mir.

Kenan mi je doneo vest da je u Sarajevu u toku dana od granatiranja Doma za siročad „Ljubica Ivezić“ ubijeno troje šticećenika, a 13 teško ranjeno. Nakon prebacivanja povređenih u bolnicu Koševo lekari su izvršili osam amputacija., Bože dragi, evo i daleko izvan Sarajeva sustižu me pogubne informacije o stradanju dece! Dokle tako!?

11.09.1992.

Ovih dana u Hrvatskoj i Sloveniji srećem ljude koji mi sa ponosom govore o pomoći koju su poslali u Bosnu. Jedan od njih je i **Asim Perviz**, cenjeni stručnjak, dugogodišnji žitelj Slovenije i jedan od direktora "Iskre". Odveo me u svoj magazin, ispunjen raznim tehničkim sredstvima, koje ovih dana treba da pošalje u BiH. Pun je optimizma. Zadivljuje njegova vera u skori kraj rata. Vugdalić i ja, njegovi sagovornici, ne delimo to mišljenje. Vugdalić ima mnogo informacija o prikupljanju novčanih sredstava za pomoć Bosni. Poznate su mu banke i žiro računi u USA, Austriji, Nemačkoj, pa čak i u Australiji, na koje "padaju" ti novci, ali ne zna gde stižu. Uveren je da je u pitanju sramna rabota otuđivanja pomoći, u koju je umešan i međunarodni kriminal. Njih dvojica ogorčeni su i na slovenačku vladu, koja dopušta brojnim oficirima bivše JNA, sa stanovima i porodicama u Sloveniji, da i dalje rade u JNA, i još na komandnim dužnostima u vojsci „Srpske krajine“ i „Republike Srpske“. "To ne čudi kad Slovenija, i u doba rata u Hrvatskoj, ali i sada, kad rat bjesni u Bosni i Hercegovini i kad su na snazi ekonomske sankcije Jugoslaviji, ostvaruje 34% svog ukupnog izvoza u Jugoslaviju", naglašava Perviz. Pitam se, onda, otkud mu toliko optimizma, kad sve ovo čuje i zna?

O ovim neveselim temama često raspravljam i sa prijateljem **Šefketom Đapom**. "Sve je to tako! Ne ide kako bi trebalo. Napokon, poslije toliko godina služenja drugima, sada mi, Muslimani, sami odlučujemo o svojoj sudbini. Nemamo skoro nikakva iskustva u izgradnji države i vlasti, u organizovanju diplomacije. Nama je pružena prava prilika i to ćemo znati dobro iskoristiti. Izetbegović je pravi čovjek, na pravom mjestu i u pravo vrijeme!", s uvjerenjem tvrdi Đapo.

"Buni me kako niste izvršili deblokadu Sarajeva kada smo vam odavde poslali enormne količine vojne opreme i dvije brigade dobro opremljenih i uvježbanih ljudi?" I još provokativno dodaje, a osjećam i sa žalošću: "Zašto u odbrani Sarajeva nema više Srba?" Gledam ga i smireno mu kažem: "Znaš li u kakvom okruženju žive Srbi koji su se opredelili za Republiku Bosnu i Hercegovinu? Za one sa Pala i šire, mi smo izrodi srpskog naroda, izdajice. S druge strane, mnogi Muslimani nemaju poverenja u nas. Pitaju se, ali, bogami, neki znaju pitati i direktno, bez ustezanja: 'Zašto ste ostali? Zašto niste sa 'svojima'? Izjednačavaju nas sa četnicima. Sećаш li se 3. maja? Dok sam pomagao izvlačenje Predsednika iz kolone vozila JNA, čuo sam preko motorole: 'Izdao je svoj narod, izdaće i nas!' Kako onda možeš očekivati masovno uključivanje Srba u oružane snage? Oni verovatno misle da nigde više ne pripadaju!" - smireno Šefketu prenosim iskustva sa terena.

Đapo mi je veoma drag, ali očigledno da jednostrano gleda na pitanje učešća Srba u Armiji BiH. Imam i za njega mnogobrojna pitanja, kao što su: zašto onda ti nisi u Sarajevu da ga zajednički branimo? Zašto nema većeg broja Srba, a u Sarajevu ih ima između 40.000 i 50.000, u vlasti, u preduzećima, u direktorskim foteljama u školama, fakultetima, pa i za kasom u prodavnicama? Prepuštam da sami Muslimani prosude zašto većina Srba u Sarajevu žive u dvostrukom strahu – od granata i snajpera srbo-četnika sa brda i «zalutalih» metaka u gradu. Šefkete, daleko si od stvarnosti!

12.10.1992.

Već sam petnaest dana u Hrvatskoj, ali nikako da odem u Bosnu. Zapitkujem nervozno Efendića, on stalno ponavlja: "Ima vremena! Dogovoriću se sa Čengićem kako da te uputimo." Smišljam kako da to ubrzam. Predlažem da mi za odlazak na Igman nabave jedno terensko vozilo, koje bi potom poslužilo isturenom komandnom mestu (IKM). Moram čekati! I dok čekam, sa Kenanom posećujem bolnicu u Opatiji, u kojoj su smešteni ranjenici iz Bosne. Nosimo im hedije (tur., poklon – nap. autora), idemo od kreveta do kreveta, razgovaramo i obostrano se sokolimo. I njima i meni treba hrabrosti. Njima, naravno, više. Ali, ne svima. Evo, **Vildane**, žene s plavim, krupnim očima. Iz Dervente je, borac 103. brigade. Desna joj je noga amputirana. Muž joj je poginuo u aprilu. Otac, majka i njena šestogodišnja devojčica su u logoru. Ništa o njima ne zna tri meseca. "Samo da im se ne desi najgore. Za mene nije važno. Šta li sam ja skrivila Bogu da me ovako kazni? Vjerujem da će mi sačuvati kćerku!", govori Vildana, bez suza u očima. "Presahle!", pravda se. "Vi, očevi, nemate tako snažna osjećanja prema djeci, kakve imamo mi majke." Svesna je stanja u kome se nalazi. "Jedva čekam da se vratim u jedinicu. I ovako, bez jedne noge, mogu biti korisna. Neka me rasporede u centar veza, pa će vidjeti šta sve Vildana može!", ponosito zaključuje ova hrabra žena.

Postideh se pred njom kad mi nekontrolisano suza skliznu niz lice. Ispričah joj tužnu priču porodice **Bojadži**, sa sarajevskog Sedrenika. Presahle Vildanine oči zarosiše. ...

Vraćamo se Kenan i ja iz Lovrana. Nedeljno je posle podne. Sa radio talasa odjekuje glas reportera. Prenos neke nogometne utakmice. U vidokrugu oči su mi pune mora. Ostrvo Krk, Bakar, Rijeka, Opatija ... Normalan nedeljni dan, u normalnom svetu, a tamo, u Bosni ....?

Vinko je danas besan. "Zašto, barba Vinko?", pitam ga. Uzrok je informacija koju je čuo. "U Zagrebu je postignut dogovor Efendića, Čengića i **Halila Halilbegovića** sa predstavnicima jedna islamske zemlje ...." – "Koje?", presekoh mu kazivanje, "Nisu mi htjeli reći!", odbrusi Vinko, te nastavi "... da u rat uključe 40.000 dobrovoljaca–mudžehedina. To treba odmah presjeći!" Nisam se složio sa njime: "Zašto? Mislím da je to dobro! Svako ko se hoće boriti za odbranu zemlje, dobro je došao", a priznajem, tada baš i nisam osobito mnogo znao o mudžahedinima. "Ako se to desi, eto vam vjerskog rata u Bosni! To su vjerski borci, fanatici poput japanskih kamikaza. Idu u borbu na Alahovom putu i za njega ginu. Kud će bolja potvrda, i optužba, dabome, da Izetbegović hoće islamsku državu?! Sjećate li se Karadžićeve: 'Mi, srpski narod, određeni smo da spriječimo prodor islama na zapad. Dođu li mudžahedini u Bosnu, eto vam Evrope i svijeta za vrat!'"

„Biće bolje, ako dragi Allah dâ!“

13.10.1992.

Konačno sam sreo **Hasana Čengića** i nakratko razgovarao u novim prostorijama vojne misije R BiH u Zagrebu. To je velelepno zdanje, moderno opremljeno i sa sijaset najmodernijih tehničkih aparata i telekomunikacijskih instrumenata. Uručio sam mu cenovnik naoružanja, municije i vojne opreme, koje sam doneo iz Rijeke, koje vojska Slovenije i Hrvatske nude BH Amiji za otkup. „Ja sam spreman ovog momenta odmah uplatiti 500.000 DM za bilo koju stavku sa tog spiska!“, nadmeno reče Čengić. Upoznao sam ga sa mišljenjem i primedbama mnogih dobronamernih prijatelja BiH o uručenoj pomoći u novcu i vojnoj opremi, a da se ne zna gde je to završilo. Čengić lakonski odgovori: „Biće bolje, ako dragi Allah dâ!“

Na predlog da mi se dodeli terensko vozilo za put u Bosnu i Hercegovinu, kratko je odgovorio: „Vidjećemo!“ U njegovom odnosu se jasno zapažalo da u meni ne gleda visoko pozicioniranog oficira oružanih snaga RBiH, niti mu je činjenica da sam pomoćnik komandanta Armije BiH bila važna. Bio je to učtiv, korektan, ali hladan odnos, lišen poverenja i prisnosti. Toliko različit od ljudi s kojim sam tih dana radio i družio se!

Kemi Karišiku sam preneo zapažanja o Čengićevom odnosu prema meni. Nemoćno je uzvratilo: „Ovdje on vodi glavnu riječ! Nas, vojnike, ne konsultuje. Tako ti je to!“

15.10.1992.

Strpljenju je kraj! Moram da idem. Kako Efendić nije obezbedio direktni prevoz do Igmana, dogovorili smo se da otputujem iz Rijeke redovnom brodskom linijom u Split. „U tamošnjem logističkom centru je Soko, moja veza On će ti osigurati put u Mostar i obilazak jedinica kojima komanduje Arif Pašalić. Dalje, do Igmana, neće biti problema!“, uverevao me **Hasan Efendić**. Ni sam ne znam da li je zaista bio uveren u to da „neće biti problema!“

U 18,00 sati otisnuo se brod od riječkog mola put juga. Ispraćaju me **Damir, Azra, Vinko i Kenan!** Odlazim, a srce mi ostaje sa ovim divnim ljudima. Dado me ponovo prigrlilo svom ljubavlju unuka. Svih prethodnih dana, u mom slobodnom vremenu, igrali smo se do iznemoglosti. Takmičili se u trčanju i skakanju, kao što sam to nekad činio sa njegovim tatom **Želimirom**. Ljutio se kada sam ga pobeđivao, i radovao se kad sam mu dozvoljavao da me pobedi. Sada stoji na obali, sakrio se iza majke, proviruje, a oči mu pune suza. Kao i dedove. Siguran sam sada, više me nikada neće zaboraviti.

Putovao sam kao „slepi putnik“, skrovito. Nisam hteo da mi se ponovi ružno iskustvo s putovanja autobusom iz Rijeke u Zagreb. Mimikrija mi ipak nije uspela do kraja. Prepoznao me novinar „Globusa“, kojem sam dao intervju pre par dana u Zagrebu. „Ne morate se ničeg plašiti. Tu smo mi!“, govori mi, a ni sam ne znam je li primetio moju bojazan ili to govori tek tako, iz pristojnosti.

16.10.1992.

Soko me dočeka na splitskoj rivi, oko 06,00 sati. Prohladno jutro, a jeza me prožima zbog neizvesnosti pred kojom se nalazim. Odvodi me u Hotel „Jadran“ „Osoblje hotela je upoznato ko ste i odgovorno je za Vašu sigurnost!“, kaže Soko, valjda uočavajući moj strah. A borio sam se sa sobom da ga kontrolišem. „Gospodine pukovniče, nemate se čega plašiti. Vaša sigurnost je garantovana od strane HV. Odmorite se, ujutro po Vas dolazi vozač koji će Vas odvesti do Mostara, gde Vas čeka Pašalić!“

Pašalić se u zoru javlja iz Mostara: „Nije Vam sigurno da putujete kroz Mostar. Sigurniji vam je put uz Blidinje jezero!“ A, radovao sam se susretu sa Mostarom i Pašalićem.

17.10.1992.

Rani jutarnji sati u Splitu. Pred hotelom me čeka „mercedes“ sa nemačkim saobraćajnim tablicama i vozač, **Tomba** (konspirativno ime – prim. autora), onizak čovek sa muskulaturom „poluteškaša“. Pozdravljamo se i odmah krećemo.

“Do sada sam proveo desetak puta ljude i nikad nije bilo problema. Nemate razloga da brinete!”, kaže mi, sluteći, valjda, da me muči neizvesnost puta. Putovaću kroz puste i meni nepoznate predele, sa potpuno nepoznatim čovekom, u teška ratna vremena. Funkcija u oružanim snagama RBiH koju obavljam pogoršava moj trenutni položaj. U političkom i vojnom metežu, koji u Bosni i Hercegovini postaje svakim danom sve veći, više i ne znam ko ima više htenja i interesa da me uhapsi, zatvori, likvidira.

Upozoravam Tombu da vozi oprezno i poštuje saobraćajne znakove, kako ne bi riskirali susret bliske vrste sa hrvatskom policijom. Ne treba izazivati sudbinu. Idemo putnim pravcem Klis–Trilj–Cista Prova–Imotski. Osam kilometara posle Imotskog stižemo na granični prelaz prema Republici Bosni i Hercegovini. Prvi put prelazim kopnenu granicu svoje domovine i osećam kako mi raste samopouzdanje. Iako je dug i opasan put još pred nama, lakše dišem.

“Imate šta prijaviti za carinu?”, pita čovek u nekoj čudnom odelu, ali sa grbom sa ljiljanima na levoj strani sako. Sedim na zadnjem sedištu vozila, ne mešam se u razgovor Tombe i carinika, čekam ishod. Carinik se saginje prema meni, drži u ruci moj pasoš, pa mi se obraća:

“A, to ste vi! Sjećam vas se kad ste na tenku razgovarali sa našim Predsjednikom.” “Baš na tenku!”, mislim podsmešljivo, ali ne protivrečim. Dakle, nema problema, može se dalje! Krećemo, a Tomba komentariše: “Svaki put me ovdje propisno pregledaju, od krova do točka. Vidi sada! Sigurno su zbog vas ovako tolerantni.” Ako je tako, dobro je. Do Igmana ću stići živ i zdrav.

Napuštamo asfalt i teškim makadamskim putem vozimo se kroz nepoznata sela Tribistovo, Vrpolje, Potklečani. Mimolazimo grupe dokonih ljudi, seljana, koji sa zanimanjem prate prolazak vozila sa stranom registracijom. Tomba ih u prolazu pozdravlja, ja se nesvesno još dublje zavlacim u svoje sedišta. Pustare između sela me plaše. Idealna su mesta za drumske razbojnice, za pljačke i ubistva. Da bih proverio svoje mišljenje pitam Tombu šta on o tome misli. “Istina, često se dešava da na ovom putu zaustave čak i kolone vozila i prosto im otmu robu. Pretovare je na drugo vozilo i adio! Nismo mi, valjda, takve lude sreće da nas ‘stopiraju!’”, odgovara mi Tomba nimalo spokojno. Eto ti mog proveravanja! Imamo u kolima pištolj. Tomba ga sakrio pod svoje sedišta, ali što je on prema naoružanju bandi? Igračka!

Vozimo se ivicom Blidinjeg jezera. Pre pet godina sam baš ovde, kao komandant TO okruga Mostar, organizovao kondicioni marš i grupno zanimanje sa komandantima opštinskih štabova TO Mostara, Posušja, Lištice, Prozora i Jablanice. Ledničko-erozivno Blidinjsko jezero tada me očaralo lepotom, kao i sada. Uprkos strahovanjima svake vrste koja me prate na ovom putovanju. Desnu mu stranu uokviruju, listopadne i četinarske šume. Nad jezerom se uzdižu snežnici, malo ispod visokog nebeskog plavetnila.

Trzaj volanom me prenuo iz sanjarenja. Tomba je naglim skretanjem vozila udesno u jednoj okuki izbegao sudar sa ogromnim “tridesettoncem” sa prikolicom. Vozači se psuju obostrano. Nakratko. “Idu po robu do našeg logističkog centra u Split”, objašnjava Tomba i u znak pomirenja se oglašava pozdravom sirene.

Pred raskrižjem za sela Soviće i Doljane ugledah iz daljine grupu naoružanih vojnika. “Lezite i pravite se da spavate. Ja ću srediti ako zatreba”, upozorava me Tomba. Čutke ga poslušah. Šta sam, uostalom i mogao drugo uraditi? Vozilo se zaustavlja, a Tomba im se obratio nemački. Nisam razumeo o čemu pričaju, pa pošto se zaustavljanje odužilo desetak minuta, strah se ponovo pojavio u meni: “Šta ako me mora predati?” Nisam otvarao oči, samo sam slušao razgovor i – strepeo! Pokazalo se - bez razloga. Tomba je pokrenuo motor, pozdravio vojnike i krenuo. Kad smo malo odmakli, veselo se oglasio:

“Prošlo je! Tri šteke „Marlboro“ i Bog te veselio! Ono je vojna policija HVO. Jedva smo se nekako sporazumijevali. Sva trojica natucaju njemački, pa sam ih uspio ‘smantrati’ i izbeći kontrolu vozila. Pokazao sam im moj njemački pasoš”, govori Tomba samozadovoljno. Put za Jablanicu nam je bio otvoren.

Komandanta Opštinskog štaba oružanih snaga Jablanice **Salku Zeremazatičem** u Komandi smeštenoj u Spomen-muzeju "Bitka na Neretvi". Znam ga iz vremena kada je bio pomoćnik komandanta za moral u vazduhoplovnoj bazi JNA Ortiješ i Jasenice u Mostaru. Srdačno se pozdravljamo. Za njega mi je Kenan tvrdio u Rijeci da je veoma pogodan za saradnju. Međutim, nije podržan od lokalnih vlasti i moćnika, jer nije rođen u Jablanici, a uz to je oficir bivše JNA!? „Stvarni autoritet u Jablanici je, zapravo, osoba pod nadimkom Božo, koji ima, kažu, veliki uticaj na komandanta Salku“ – pričao mi je Kenan.

Zerem mi predlaže da se malo osvežim i predahnem posle napornog puta i da onda odemo na ručak u restoran "Lendavu", uz magistralni put Sarajevo–Mostar.

Tako i učinismo. Uz bogatu trpezu, penušavo pivo, bučan razgovor u hladovini vrba, vreme je lako i brzo promicalo. Divota, a desetak kilometara niže, na jugoistoku od grada, borci jablaničkog odreda žilavo brane prilaze gradu. Mi se zaboravili. Između zalogaja, Salko me informiše: "Nemamo naoružanja, municije, hrane ...." Stade mi kost u grlu. Pred nama "švedski sto", a dole borci gladuju. Prava pravcata demagogija! Prisedoše mi zalogaji. Hoću da platim svoj deo računa, Zerem ne dopušta. "Plaća opština. Takav je dogovor." I ne dade! Meni ništa ne preosta nego da ga upozorim da nije dobra ova rabota, i da se oficirski i vojnički sastav mora hraniti zajednički, na "vojnom kazanu". I gosti s njima, naravno. "Sa vojnicima na prve borbene linije, u red za ručak, u zajedničke prostorije za spavanje. To mora da bude geslo oficira ARBiH." – kažem Zeremu.

Oko 18,00 sati poruka iz Konjica. Zove **Zejnli Delalić** i poručuje da hitno dođem u Konjic, jer se "dogodio problem u čijem rješavanju treba da učestvujete kao predstavnik Glavnog štaba OS".

Halilović mi je pre mog polaska u Ameriku dao instrukciju: „Pri povratku u BiH u Konjicu kontaktiraj Delalića Zejnli. On je sposoban komandant TG-2. On je alfa i omega u dolini Neretve. Treba da ti obezbijedi smještaj i put na Igman. Ti treba da pomogneš u formiranju brigade od Igmana do Konjica i Jablanice. Zejnli će ti biti desna ruka.“

O njemu mi je Kenan rekao: "Delalić je uspješan biznismen, koji radi i živi u Austriji već 20 godina. Od aprila je u Konjicu. Priča se da je uložio više od 250.000 DM ličnih sredstava u nabavku oružja i municije za Armiju BiH. Svoj stambeni objekt i salon za zabavu kod benzinske stanice dao je na upotrebu oružanim snagama, a u direktnoj je vezi sa Predsjednikom i Halilovićem. Djeluje prepotentno i narcisoidno, ali je činjenica da je najviše učinio za odbranu Konjica. Neki ga hvale, drugi ga kude, ali i jedni i drugi pretjeruju", tvrdi „dobro“ informisani Kenan.

Trebalo je svega dvadesetak minuta da stignem u Konjic. Evo me u sobi koja, premda odiše strogom privatnošću, s lovačkim trofejima po zidovima, knjigama na policama, kućnim barom i medveđom kožom na podu, je radni kabinet komandanta taktičke grupe (TG) Delalića. Vidi se da je vlasnik ovoga prostora čovek s parama, ali i prostor uređen sa ukusom.

U susret mi polazi čovek četrdesetih godina, moje visine, ali izrazitije korpulentnosti, svetlog, nasmejanog lica i raportira: "Gospodine pukovniče, nalazite se u komandi TG–2, u toku smo rasprave u vezi sa incidentom koji je izazvao Juka Prazina. Dobro došli!" Čvrsti muški pozdrav i odsečno raportiranje ostavljaju dobar utisak. Upoznajem prisutne na sastanku: **Dragana Andrića, Esada Ramića, Mirsada Čatića, Ediba Šarića**. Sa Draganom se izljubih, znamo se deset godina. Ostale vidim prvi put.

"Pozvao sam vas da se dogovorimo šta ćemo sa Jukom. Prošao je prije dva dana sa dva vozila kroz Konjic, otišao na Igman i na komandnom mjestu TG–2 fizički maltretirao članove Štaba. Izvijestio sam Sefera. Naredio mi je da ga privedem, da utvrdim njegovu krivicu i pritvorim, dok ne odlučimo o daljnjem postupku prema njemu. Pozvao sam ljudstvo sa Igmana da ih suočim s Jukom". Tako je Zejnli s kratkim naznakama opisao situaciju. U tom momentu stiže Juka i insistira da uđe sa naoružanim pratiocima.

"Niko ne može ući u objekat osim Juke. Ovdje ja komandujem!", oštro i glasno kaže Zejnli. Vidi se ko je gazda! Tako i bi. Uđe sam Juka, a Zejnli mu u ruke tutnu list papira. Nasta tajac i iščekivanje.

"Šta je ovo, pukovniče?", obraća mi se Juka i pruža papir. "Kako se to ponašate prema meni? Ja sam član Glavnog štaba

oružanih snaga! Šta mi ovo uradiste?" - ljutito i nervozno protestuje Juka, dok gleda prema meni.
"Ne znam o čemu se radi, Juka. Tek sam došao i ja sa ovim nemam ništa!", odgovaram.

Čitam i vidim da je to Halilovićevo naređenje da se **Juka Prazina** pritvori u zatvor Čelebići, utvrdi odgovornost za incident što ga je izazvao na Igmanu i predlože mere za sankcionisanje njegovog neprimerenog ponašanja. Juka ne miruje, već stalno upada u reč govornicima, povisuje glas, preti: "Znate li vi ko sam ja?"

Delaliću dozlogrdilo, pa podviknu: "Ovdje ćete se ponašati kako ja odredim. Nema galame. Postupiću kako je Sefer naredio. Uputićemo vas u Čelebić. Napisaćete izjavu o fizičkom na padu na komandu TG-2. Razgovaraćemo sa članovima ove komande i donijeti odluku."

Juka se ne miri sa ovim, pa mi se ponovo obraća: "Šta je ovo, komandante?"

"Sad sam upoznat sa ovim, Juka. Treba postupiti kako je Halilović naredio. Napišite izjavu, opišite šta se desilo, pa ćemo na osnovu svedočenja ljudi sa Igmana odlučiti šta dalje. Ispoštujte naređenje, biće lakše i vama i nama", pokušavam ubediti Juku Prazinu.

Videvši Delalićevu i moju saglasnost sa Halilovićevim naređenjem, Juka menja taktiku. Odustaje od agresivnog tona i postaje snishodljiv. "Dobro, kad je tako! Ali, ja ne smijem biti sam u samici. Mogu li da povedem sa sobom nekog iz mog obezbeđenja? Nikada nisam ostajao sam. Vidim, vi me hoćete ubiti. Zato ste me i doveli ovamo. To je Seferovo maslo."

Zejnail odbija i svaku pomisao da će biti ubijen, ali i to da će neko biti sa njime u sobi. "Eno, uzmi štampu, pa nosi sa sobom. Drugo ništa ne možeš nositi!", završi Zejnail polemiku.

Napolju kiša; voda se sleva bujicom sa krova, dobuje po staklima na prozorima, po pločniku oko Zejnailovog doma. Seva, grmi. Pravi kijamet.

U tim trenucima ulaze u sobu članovi TG-2 sa Igmana. Zejnail ih predstavlja. Među prvima prepoznajem **Seada Rekića**, čoveka koji je sa visokom ocenom 9 položio ispit iz taktike, u sklopu završnih ispita Vojne akademije, pred Komisijom za taktiku kojoj sam bio predsednik, u Centru vojnih škola JNA u Sarajevu. Od njega sam u oktobru 1991. godine tražio da mi pomogne u sudskom sporu u kojem sam optužen da sam dao oružje "ustašama", kako se izrazio vojni tužilac **Budo Đorđić**.

Ušla je u sobu tankovita ženska osoba, **Mirjana Bušatlić**, koja se sama predstavila i koja nam je saopštila da je bila u Operativnom centru TG. Na licu joj vidljive modrice. Zejnail mi je prišapnuo: "Prvo je nju izmlatio." Sledeći je ušao **Hajrudin Hajro Hasanović**, a posle njega **Muhamed Nogo**.

Mirjana prva daje iskaz. "Bila sam dežurna u Operativnom centru komande TG-1 kada je Juka Prazina, koga sam tada prvi put vidjela u životu, banuo sa buljukom naoružanih ljudi na komandno mjesto taktičke grupe. Oslanjajući se na jednu štaku i povlačeći nogu, s vrata je sasuo paljbu. 'Šta vi ovdje radite? U Sarajevu se gine, ruše nam i pale kuće, a vas deset hiljada ovdje uživajte, jedete i pijete i ništa ne radite za deblokadu!', siktao je, a kad sam zaustila da kažem da nije tako, opalio mi je šamar da mi se zavrtilo u glavi!', objašnjava Mira.

'Šta ćeš ti ovdje? Žena, i još Srpkinja, u štabu na Igmanu!', nije se smirivao Juka. **Rekić** je čuo gužvu iz susjedne sobe. Ušao je i pokušao smiriti Juku, ali je ovaj zamahnuo put njega štakom i uspio ga dobro zakačiti. Nije bolje prošao ni Nogo. Tek ga je Hajro uspio malo primiriti. Ovo se sve događalo u prisutvu Jukinih pratilaca naoružanih 'škorpcionima', 'kalašnjikovima' i 'nitroglicerinkama'. Naše obezbeđenje je samo nijemo gledalo šta se dešava i nije smjelo da reaguje", Mira je opisivala događanje na Igmanu.

U tom momentu je zazvonio telefon. Komandir obezbeđenja **Ališpago** je doturio slušalicu Delaliću. "Da, jeste", potvrđivao je Delalić, a zatim ljutito nastavio "Nema ni govora... Moram slušati Seferovo naređenje!" Razgovor je prekinuo i obavestio nas

da ga je zvao **Jasmin Guska**, komandir policije u Konjicu i zahtevao da pusti Juku, preteći policijom iz Hrasnice, Hadžića i Trnova. "Ako ga za dva sata ne pustimo, napašće nas oko 200 policajaca, poručuje Jasmin." Zejnil to saopštava, a izraz lica mu je veoma zabrinut.

Mirjana nastavlja iskaz. "Kada je Hajro objasnio Juki kakvo je stanje na Igmanu, da nas nema više od hiljadu, da nemamo artiljerije, niti tenkova, da smo čista pješadija, Prazina se izvinio. Hajro mu je još dodao da smo se dogovorili da sutra krenemo u napad na Kijevo i presiječemo četnicima put za Kalinovik", govori Mirjana. Gleda pomirljivo Juku, kao da želi da mu kaže da mu oprašta masnice po licu. Izjalovilo se moje očekivanja da će ga Mira "samljeti" optužbama.

Na sličan način su događaj opisali Rekić, Nogo i Hajro. Rekića pitam kako je dozvolio da ga Juka udari, a on, sportski tip, sav u mišicama, pocrnio od sunca, kiše i vjetra, odgovara: "Nikad se ne tučem sa slabijim od sebe. Vidite da je invalid. Mogao sam ga isprebijati, ali ga sažaljevam. Vratću mu kad-tad! A, znate, oko njega su i do zuba naoružani vojnici. Pogriješio jeste, ali ga treba pustiti da se sutra iskupi napadom na Kijevo."

Dakle, i on kao Mira. Očigledno, niko se ovde ne želi zameriti Juki. Delalić odlazi u prizemlje objekta. Tamo je centar veze. Konsultuje se putem telefona sa Seferom. „Šta da se radi?“ Poruka iz Sarajeva glasi: "Odlučite sami!"

Delalić i ja odlučujemo da se Juka uputi, pod pratnjom, u Čelebić, u pritvor. Tamo mora napisati izjavu i dati pismeno obećanje da će svoje ponašanje prilagoditi principima subordinacije. Nakon toga ćemo doneti konačnu odluku o daljem postupku. Delalićevi pratioci odvođe Juku u pritvor.

Oko ponoći još jedan Guskin telefonski poziv i istovetna pretnja. „Dve stotine policajaca je spremno da napadnu Zejnilovu kuću.“ Dok slušam telefonske pretnje, čujem šum rakete i potmulu eksploziju. Zejnilov brat **Zajko** kaže: "Eksplozija je od nitroglicerinske puške. Sada nas je promašila, a nisam siguran da će i druga!" Prvi put čujem da takva puška uopšte postoji. Od stida ne pitam za njene taktičko-tehničke podatke. Usledila je još jedna konsultacija sa Sarajevom. Poruka je: "Zadržite ga do jutra, pa ga onda pustite!"

Sastanak je završen. U komandi ostajemo Delalić, Andrić, Čatić i ja, dok su se ostali vratili u svoju komandu, Juka je pod pratnjom odveden u Čelebiće.

Dragan Andrić na karti na kojoj su upisani grafički podaci o snagama agresora i snagama branilaca, obrazlaže taktičko-operativnu situaciju u zoni odgovornosti TG-2. "Dužina linija fronta iznosi oko 60 kilometara, a proteže se od ušća rijeke Ljute u Neretvu, pa ide desnom obalom Neretve do Košute, pa do sela Borci, sjevernim obodom Boračkog polja, sela Bijela, sjeveroistočnim obodom planine Prenj. Neprijatelj ima jaku artiljerijsku i minobacačku podršku na padinskom dijelu planine Obalj i sela Trešnjevica, tenkove i vod MB 82 mm u rejonu sela Trešnjevica, u selu Spiljani 1. bat 105 mm, u selu Luke 2. bat 105 mm, ... U selu Barašnica centar veze....na Čičeru dva tenka ... na Košuti PAT, 20/3, PAM, BST, MB 82 mm...", nabraja Dragan a ja, dremljiv od današnjih napora, uspevam zabilježiti tek ponešto.

Posle Andrića referiše Mirsad Čatić, komandant ŠTO opštine Konjic. Iz dremeža trgla me prva izgovorena rečenica: "Stanje morala naših jedinica ide od lošeg prema užasno lošem! Od početnog ushićenja i visokog morala došlo je do njegovog pada, zbog pasivnosti komande. Za posljednja tri mjeseca ništa se nije ozbiljnijeg uradilo. Vojnici ispoljavaju veliko nezadovoljstvo zbog slabe ishrane i zanemarivanja porodica vojnika od strane civilnih vlasti. Ljudstvo je bez naoružanja i vojne opreme, slaba je organizacija rada. Ima napuštanja jedinica. Jednog sam uhvatio i za primjer drugima kaznio sa 25 dana zatvora. Ljudi nisu spremni za aktivna djestva, niti za djestva po dubini. Malo je ili nikako diverzantskih djestava. Imamo problema sa HVO, drže dvije linije, dva položaja, ne žele u napad. Imaju moćnu artiljeriju, ne učestvuju u podršci kad mi napadamo. Opštinski štab Hadžići radi po svom planu. Nema ni koordinacije, ni sadjejtva, ni saradnje sa njima.

Stanje na Igmanu je veoma kritično. Nema ljudi ni za odbranu, niti za deblokadu Sarajeva. Na Igmanu ima svega 320 vojnika sa lakim pješadijskim naoružanjem. Snage u Trnovu su veoma razvučene i tamo postoji opasnost da četnici u samo jednom napadu razbiju liniju odbrane", nabraja Čatić, glasom punim srdžbe. Crna slika koju ocrtava, potpuno me rasanila. Loše je, da

ne može lošije biti! Ima li nade u boljitak? "Malo nade, ipak, vidim za poboljšanje ako krene snabdijevanje jedinica pješadijskim naoružanjem i uniformama!"

Kiša ne prestaje. Pada li, pada! Ponoć je davno prošla, prostorija u kojoj sastančimo je puna dima. Poslužuju nas već petom, šestom šoljicom kafe. Više ne razaznajem da li se u noći oglašavaju gromovi ili minobacačke granate. Uporan je i Guska. Ponovo zove, ucenjuje. Da se ne šali, pokazuje još jednom "nitroglicerinskom" eksplozijom. Andrić savetuje da se Juka pusti. Spremno smo prihvatili njegov predlog. Čatić omeškava našu nedoslednost: "Trebalo mu pružiti priliku da pokaže svoje pravo lice. Eto, sutra će sa nama u napad na Kijevo, neka se dokaže."

Dovedoše Juku. Raspoložen, nosi pismenu izjavu u ruci. Vidi se da mu je drago što ga puštamo. Pri odlasku se okrenuo na vratima i dobacio: "Eto nas sutra u Sarajevu!"

Ja sam bio manje optimističan u tom trenutku. Želeo sam samo da se "dokopam" kreveta i kada mi je to konačno pošlo za rukom, stropoštao sam se na postelju i zaspao istog momenta.

Kako smo mi u Sarajevu u zabludi!?

18.10.1992.

U jutarnjim satima posećujem Štab odbrane Jablanice.

Srdačno sam se pozdravio sa **Kovačevićem**, načelnikom Štaba. Dobro ga znam iz vremena kada sam bio komandant TO Mostar. Radi se o odgovornom i požrtvovanom rezervnom oficiru. Čestitam mu na funkciji, koju, kako mi je rekao **Salko Zerem**, uspešno obavlja. Sa pažnjom pratim referisanje.

„Pod komandom Štaba odbrane opštine imam četiri odreda: Ostroški, Podprenjskih sela, Sovića i Jablanice. U odredima i štabu ima 1.020 boraca, od kojih je 80% naoružano, a samo 60% uniformisano. Nemamo minobacače, niti artiljerijska oruđa. Na pragu je zima, a zimske opreme nemamo.“

„Ipak, moral boraca je na visokom nivou. Spremni su da izvrše svaki borbeni zadatak. Do sada su vojnici bili na brojnim bojištima izvan opštine, u Trnovu, Konjicu, Igmanu, Bradini” - Kovačević zadovoljno završava svoje referisanje.

Komandant Zerem ukazuje na druge probleme. "Nemamo kasarni. Ljudi su kod kuća, skupljaju se u dvije smjene kad treba otići na zadatak. Obuka nije organizovana, to umanjuje borbenu sposobnost vojnika i jedinica. Bilo je izvjesnih problema sa vojnicima. Odbijali su učešće u borbenim dejstvima izvan teritorije opštine. Sada je bolje stanje. Nažalost, najveći problem su izbjeglice. Na teritoriji opštine boravi više od 10.000 izbjeglica iz zapadnog Mostara, Prozora, Foče, Zvornika, Višegrada. Među njima ima sposobnih za vojnu službu, ali neće da se prijave u jedinice, već napuštaju porodice i odlaze put Hrvatske."

Kao na traci, bez zastoja, Salko niže ove probleme. Kako smo mi u Sarajevu u zabludi!? Mislimo kako ovi izvan obruča, po opštinama, imaju dobro naoružane, uvežbane jedinice, spremne i za izvođenje najsloženijih borbenih dejstava. Spremne "k'o zapeta puška" za deblokadu Sarajeva! A stvarnost je poražavajuća!

"Ovo bi se nekako dalo i pravladati, ali svakodnevni konflikti sa HVO se neće stišati. Naprotiv!" - nastavlja komandant Zerem. "Jučer je, primjer da navedem, jedna naoružana grupa HVO u crnim uniformama napala našu patrolu. Poginula su dvojica, a ranjena petorica vojnika. Komandant zbornog područja Tomislavgrada je poručio da su naselja u dolini Neretve u njegovoj zoni odgovornosti i da se sve jedinice stavljaju pod njegovu komandu! Mi smo za saradnju sa HVO. Mi smo za zajedničke punktove, policiju, logistiku. Nalazimo se na strategijskom pravcu i imamo veliki broj privrednih objekata od strategijskog značaja za Bosnu i Hercegovinu. Tu su četiri hidroelektrane, razvodna mreža, mnogobrojni mostovi, vijadukti, tuneli, željeznička pruga. Sve to treba obezbjeđivati, čuvati od diverzija. Nemamo ni ljudi ni oružja da sve obezbijedimo. Srpski živalj Ostrošca se prijavio u HVO. Mislim da je to manipulacija, jer su Srbi u sastavu jablaničke jedinice do sada bili u svim akcijama izvan opštine."

Sad konačno i sam vidim da je vrug odnio šalu i da su odnosi HVO i Armije veoma zaoštreni. Kovačević dopunjava komandantovu informaciju : "Jedinica HVO nije sa područja Jablanice. To izaziva strah među stanovništvom. Išli smo više puta u Grude, Široki Brijeg, Tomislavgrad radi saradnje i koordinacije, ali do toga nije došlo do dana današnjeg. Nijednom nisu uputili jedinice na Igman radi uključivanja u deblokadu Sarajeva. Neki dan su podmetnuli eksploziv u kontejner kojeg smo mi postavili na kontrolnom punktu. Vi u Sarajevu zaista morate nešto poduzeti!" - zabrinut je Kovačević zbog ponašanja HVO.

“Za prolaz kroz njihove punktove moramo tražiti iskaznice u Grudama. Sa punktova nam vraćaju bolesne i ranjene ljude, vraćaju i konvoje koji dolaze iz sjeverozapadne Bosne!”, uskače u diskusiju **Šemso**.

Nema dileme, nešto se krupno događa sa HVO. U Uredbi sa zakonskom snagom o odbrani RBiH precizno stoji da je HVO sastavni deo Oružanih snaga, pod komandom Predsedništva. Evo, u praksi je to sasvim drugačije.

Božo, komandant vojne policije, koja broji oko 120 pripadnika, informiše o saradnji sa policijom MUPa: “Saradnja je izvanredna”, ustvrdio je ponosno, “ali se problem javlja oko angažovanja rezervne policije, koja broji 230 ljudi. Odbijaju da idu na Igman, a neki su čak uhvaćeni u kršenju zakona.”

Svi nabrajaju probleme. Ima ih previše. Ali niko ne nudi predloge kako ih rešiti. Ipak, najsloženiji problem je ponašanje HVO i postojanje paralelne vlasti u zapadnoj Hercegovini i njen odnos prema legalnoj vlasti u Sarajevu. Meni su ovo prva praktična saznanja o “Hrvatskoj zajednici Herceg-Bosni” (HZHB), „državi“ bosanskih Hrvata u RBiH. Sa žaljenjem konstatujem da nemam, u ovom trenutku, viziju kako rešiti ovo pitanje. Neophodne su mi konsultacije sa **Delalićem** i **Andrićem**, treba mi **Seferov** stav o problemima koji su, evidentno, sve teži i složeniji.

„Gospodo oficiri, borci, vojno-politička situacija u RBiH i u susedstvu ne ide u korist ARBiH i OS u celini“ - počijem obraćanje prisutnim pripadnicima odbrane Jablanice. „Odbranu izvodimo pod nepovoljnim okolnostima, a deblokada Sarajeva i napadna dejstva AR BiH jesu samo naša nerealna želja.“ U tom smislu govorim desetak minuta. Međutim, spoznaja stanja na terenu dovodi u sumnju ono što sam do sada zastupao u Glavnom štabu.

„Molim vas, izbegavajte sukobe sa HVO. To ne znači da se ne treba braniti ako ste napadnuti! Uključite u štab i komandne strukture Hrvate iz Jablanice i okoline. Organizujte zajedničke kontrolne punktove, organizujte zajednička borbena dejstva protiv srpskog agresora!“ - dajem zadatke oficirima, ali u podsvesti nisam siguran da su zasnovane na čvrstim temeljima.

Naporan dan završavam podužim noćnim razgovorom sa potpukovnikom **Arifom Pašalićem**, komandantom mostarske brigade. Najpre mi Pašalić objašnjava zašto mi je savetovao da zaobiđem Mostar na putu iz Splita u Bosnu.

“Opasno je ići teritorijem kojeg kontroliše HVO. Za njih smo vi, ja i drugi neprijatelji. Juče je Božo Rajić, na konferenciji za štampu Glavnog stožera HVO HZ Herceg-Bosna, izjavio u Mostaru: “U Bosni i Hercegovini je izvršen puč na čijem je čelu Ejup Ganić, član Predsjedništva BiH. Pučističku jezgru čine Sefer Halilović, Jovan Divjak, Zejnil Delalić, Salko Zerem, Arif Pašalić, Džemal Najetović, Alija Alihodžić i drugi, iz organizovanog zajedničkog klana unutar Armije Bosne i Hercegovine.” - čita Pašalić vest iz “Slobodne Dalmacije” - pa nastavlja. „O vama piše: ‘Jovan Divjak, bivši zapovjednik TO regije Mostar, kvalificira se kao ekstra-četnik. S ekstremnim četničkim pogledima je jedan od ključnih ljudi tajnog plana Beograda’. Stoga sam vam preporučio da zaobiđete Mostar” – kaže Pašalić.

“Imam problema sa komandnim kadrom. U brigadi su samo tri oficira tehničke službe. Svi ostali su iz ratnog vazduhoplovstva – piloti i oficiri tehničke službe. Do sada u brigadi ima 78 mrtvih i 178 ranjenih. Imam veliki priliv boraca u Armiju, ali za njih nemam naoružanja i vojnu opremu. Predsjednik Izetbegović mi je rekao da je u brigadu upućeno 700 pušaka, ali do sada to nije stiglo do Mostara. Ovakvo se ne može ratovati, posebno u uslovima kada imam svakodnevno konflikte sa HVO. Ograničili su nam kretanje oko zapadnog dijela Mostara i na desnoj obali Neretve. Uzeli su nam, zapravo oteli, jedan minobacač, jednu haubicu 122 mm, kamion municije sa oko 500.000 metaka. A Predsjednik mi kaže: ‘Izbjegavajte sukobe, radite sa njima dok se ne stvore uslovi za raščišćavanje odnosa sa njima u narednih jedan do dva mjeseca.’ Kako li će izgledati to ‘raščišćavanje odnosa’, ko će ga znati? U nekim jedinicama HVO ima 20–80% Muslimana. Kako ih uvjeriti da treba da se bore u sastavu Armije?’ – pita se komandant Mostarske brigade.

Arif Pašalić, zatim, iznosi mišljenje o **Jasminu Jaganjcu**, a da ga to nisam ni pitao. “On nema pravilan odnos prema Armiji RBiH. Deklariše se kao Hrvat islamske vjeroispovijedi. Zamišlja sebe kao komandanta Armije BiH. Rođen je 1957. godine, mlad je i vrlo ambiciozan. Naredio mi je da obustavim napad preko Žegulje put Stoca i nije me podržao artiljerijom, tako da je HVO ušao u Stolac. Treba mu pružiti samo još jednu, posljednju šansu i postaviti ga za komandanta na Igmanu, a uz njega Buljubašića i Delića. Neka deblokira Sarajevo!”

Nisam u potpunosti shvatio šta hoće sa ovim predlogom? Govori nam o Jaganjčevim nepravilnostima spram Armije, a onda ga predlaže za komandanta snaga za deblokadu Sarajeva!? Baš čudno!

Arif Pašalić ima mnogo zamerki na rad Glavnog štaba, a posebno Halilovića: “Morao je davno izići iz grada i na Igmanu objediniti snage za deblokadu. On ne zna šta se dešava na terenu. Rat se ne dobiva u kabinetu!”

Sastanak je završen oko 22,00 sati. O Arifu Pašaliću, koga sam upoznao 1985. godine u Mostaru kao vazduhoplovnog oficira, stvorio sam sliku o pravoj «vojničini» profesionalcu. Poznaje i vlada situacijom u borbi sa srpskom vojskom, ali i mogućem sukobu sa HVO. Komandantu Haliloviću predložio formiranje 4. korpusa i za njegovog komandanta Arifa Pašalića!

21. 10.1992.

Danas vozilom "Vatrogasnog društva" vozimo se prema selu Spiljani. **Džebovozi** spretno i hrabro. Staro jezgro Konjica je gotovo porušeno. Izgleda stravično, kao i ljudi zabrinutih lica, koji se kroz njegove ruševine provlače. Dolazimo do punkta ispred ulaza u selo. Stoje tri vojnika. Dobri momci, ali gotovo bosonogi. Jednom od njih obećavam par čizama. "Broj 45!", napominje mi borac. Neretva je nabujala od dvodnevnog kiše. Pada neprekidno! Bujica nosi balvane, granje, valja mulj i gubi svoju zelenu boju. Dan baš sumoran, reklo bi se ratni.

Sa mnom u vozilu je **Senad Memić**, operativac u Štabu odbrane Konjic, koji je određen za vodiča i vojnik policajac **Suad Mešukić**. Kasnije ću doznati da mu je danas 19. rođendan. U toku rata je bio u Hrvatskoj, na odsluženju vojnog roka. To mi je ispričao u hodu, kad smo napustili vozilo i krenuli dalje, koje li je sve peripetije imao dok je pobjegao iz JNA. U isto vreme i brat je služio vojni rok. Zanimljiva je Suadova priča kako su se braća dogovarala o bežanju i o putu kroz Mađarsku, Rumuniju, Bugarsku, Makedoniju, Kosovo, do Konjica.

Stižemo do kuće u kojoj je smeštena komanda bataljona Spiljani. U komandi ne zatičemo nikog. Komandant je otišao u Konjic, a zamenik "skoknuo na 10 minuta" do kuće!? Kad smo ga pronašli, dobio je što je zaslužio. Ponudio sam mu velikodušno pravo na izbor: pred streljački stroj ili u zatvor u Čelebić? Kako ovi mladi ljudi, Bože moj, ne razumeju da rat zahteva veliku disciplinu i budnost?! "Budnost, zameniče komandanta!", vičem prekorno. Naređujem mu da napiše pismenu izjavu i da u njoj odgovori na pitanje da li zna da je napuštanjem komandnog mesta načinio krivično delo protiv Armije i naroda? Dobro je, cilj sam postigao. Osetio sam da se prepaao. Iznenadio ga moj oštri stav. Da li iz straha ili od spoznaje da je zaista pogrešio, tek je prozborio drhatavim glasom: "Svjestan sam greške i spreman sam za svaku vrstu kazne. Više mi se ovo neće nikada desiti!".

Vidim da je u potpunosti shvatio grešku, pa nije trebalo da ga dalje «masiram!» «Narediću komandantu da te kazni «strogim ukorom!» - skratih mu muke.

Gazimo vododerinama. Kiša pada, pa prestane na trenutak. Skidam kapu sa glave i vetrovku. Mokar sam spolja od kiše, a pod košuljom od znoja. Često se brišem maramicom, ali neću da zaostanem za trojicom mladića koji grabe uza stranu. Treba nam je pola sata napornog penjanja do položaja. Puca vidokrug na desetine kilometara. "Sagnite se, ne izlazite gore, pucaju!", stalno me upozoravaju za vreme obilaska položaja. Vojnički šatori mokri, čebad razbacana, kameno sklonište oslabljeno. Svuda po njemu "kaverne", rupe od izvađenog kamenja. Upropašten veliki trud. Gde li su ih samo odneli?

Posadu PAT-a čine tri borca. Nijedan vojno obrazovan. Do rata su svoj hleb zarađivali u tvornicama u Konjicu. Sad druguju sa oblacima i kišom, brane prolaz četnicima. I čekaju obrok, čorbu, jer je vreme ručku. Mesa nisu videli tri meseca. Nisu nezadovoljni i demoralisani. Pričaju toplo i pitaju sa znatiželjom: "Šta se čeka? Zašto ne idemo dalje? Gore nam ne može biti od ovog, sadašnjeg. Ubi nas ova neizvjesnost!"

Vraćamo se u selo. Čas skidam, čas ponovo oblačim vetrovku. Kiša, pa sunce, pa opet kiša. Nije lako niz mokru strminu. Ipak, je lakše nego se njome penjati. Iz prvih seoskih kuća zovu "na jednu!" Pristajem, gutljaj rakije će mi dobro doći. "Kažem mom sinu kada ste se penjali uz brdo – Eno ga, Jovan Divjak! Nije mi povjerovao. Evo, sine, to ti je naš komandir" - priča naš domaćin. Pa ti onda odbij njegov poziv?

Provlačimo se kroz šumu, pa čistinom, pa opet vododerinom. "Sagnite se, pretrčite, ... " – često upozorava, a nema predstavu koliko je ovo sitno za onu sarajevsku pogibelj. Za sada se kondiciono dobro nosim sa ovim mladićima. Zaostanem malo za njima na oštrijem uzbrdici, ali ih sustižem na ravnijim delovima staze, pa i prestignem. Trideset i pet godina je starosne razlike među nama.

Prolazimo kroz napuštene voćnjake. Opalo voće na tlu, a na granama još visi pokoji plod. Hvata me tuga. Ej, šta bi jedna jabuka značila onim klincima i klincezama u našem Sarajevu!

Sablasno izgledaju Gakići sa svojih desetak popaljenih kuća, ali još jezivije prizor popaljenog, porušenog i napuštenog sela Džajići. Meštani su sa leve pobjegli na desnu stranu Neretve, u selo Spiljane ili dole, u Konjic i još dalje. Pre tri meseca četnici su se komotno ušetalu u selo bez odbrane i mirno izvršili temeljitu paljevinu. Ali, nisu mogli ostati na tim prostorima. Energičnim i iznenadnim napadom jedinica iz Konjica, odbačeni su i naneseni su im veliki gubici. Na kundaku puške jednog ubijenog četnika urezano je – Srbija do Tokija! Kakve li glupost!!

Emir sipa podatke: "Na Spiljane je do sada palo više od 6.000 granata." Na to mu kažem: "U Sarajevu se to svakodnevno dešava. Oko Predsedništva i Gradske skupštine ih je najviše palo. Ubile su najviše civile." Emir me gleda, a ja ne znam da li mi veruje. U ovim ratnim okolnostima teško je nama u Sarajevu, izolovanima od sveta, shvatiti njih, a, čini mi se da je njima još teže shvatiti nas i užas našeg života u obruču.

Na putu se zaustavljamo kod **Bore**, poznanika iz vremena kad je nekad radio u štabu TO u Konjicu kao načelnik tehničke službe, i popih dve šoljice mleka. Borin otac, sedokosa gorštačka starina, osluškuje huk nabujale Neretve, pa kaže: "Ovakva nam vrijedi hiljadu boraca! Ova smo dva dana nikad sigurniji i mirniji. Nema im preko nje, ovakve!"

Iako umoran i prokisao, uputio sam se u kasarnu Pazarić. U sumrak ulazim u krug kasarne sa velikim uzbuđenjem. Nakon punih deset godina ponovo ulazim u kasarnu u kojoj sam punih osamnaest godina provodio po dva meseca godišnje. Tu

smo izvodili obuku i logorovanje pitomaca, mlađih oficira, studenata studija opštenarodne odbrane, civilnih lica. Voleo sam poziv vaspitača. Divio se prirodnom ambijentu Pazarića. Moj prvi dolazak ovamo datira februara 1966. Istu noć po dolasku pitomcima je data uzbuna. U hladno praskozorje, pridružilo sam se koloni pitomaca i na začelju promatrao okolinu. Svuda jele i borovi odenuti u belu odoru snega iinja, škripavi belac pod nogama, kukurikanje ranih petlova, sabah-ezan (tur., jutarnja molitva – nap. autora) sa pazarićke džamije. Prizor za večnost! Dva-tri sata kasnije, na bjelašničkim vrhovima su se ukazali prvi znaci zore, da uobliče definitivno tu nezaboravnu idiličnu sliku. I usred te idile, oslovljava me mrzovoljni poručnik **Živković**, komandir drugog pitomačkog roda : “Da li si se umorio?” “Umorio? U ovoj lepoti? Pa, ovo je fascinantno!”. Pogledao me je začuđeno, potom i malo sumnjičavo, i produžio bez komentara.

Sadašnja slika kasarne je deprimirajuća. Blok kuhinje i trpezarije zapaljen, zgrade spavaonica s “odrubljenim krovovima”, na prozore prizemlja navaljene ružne betonske ploče za zaštitu od gelera. Komanda Opštinskog štaba je u omanjoj sobi bez električnog osvetljenja. Lelujava svetlost sveća, postavljenih na sto i u sobne kutove, slabo osvetljava prostoriju.

Referiše komandant **Vahidin Čomora**: “Prema snagama Opštinskog štaba odbrane je neprijatelj, četnici, jedna mješovita brigada! Jedan tenkovski bataljon T55 u rasporedu Gladno polje–Rakovica, dva pješadijska bataljona u Hadžićima, na Kobiljači i u dolini rijeke Lepenice dva artiljerijska diviziona. VBR u Miševićima. LBR na Oštriku, pozadina je raspoređena u skladištima IP “Svjetlost” u Gladnom polju, njihova bolnica i KM u prostorijama restorana “Žica” u Blažuju, rezerva je razmještena u Rakovici.”

Slušam nesistematično referisanje komandanata i nepojmljivo mi je da agresor raspolaže sa toliko ljudstva i tehnike. Mislim da komandant preteruje!

“U ‘Remontnom zavodu’ Hadžići je na reparaciji oko 15 tenkova koji se mogu uvesti u borbu na ovom ratištu ili uputiti na Sarajevo u narednih 10-15 dana” - ne sustaje Čomora u nabranjanju. Navodi da u skladištima Žunovnice imaju ogromne količine pešadijske, artiljerijske i tenkovske municije i desetine hiljada protivpešadijskih i protivtenkovskih mina. O ovome imam izvesno predznanje. Sećam se da sam ga “pokupio” od Šibera, kada je u aprilu referisao komandantu TO Efendiću: “U Žunovnici su razmještena rezerve artiljerijske municije za tri do četiri godine rata! To su takve količine da se sa njima Sarajevo može poravnati!” – tvrdio je Šiber.

“Ove informacije o snazi neprijatelja ne smeju ići do vojnika. Mogu delovati deprimirajuće” - prekidam komandantovo izlaganje upozorenjem.

“Ne, o tome nismo informisali vojnike. Osmatranja pokazuju da u posljednje vrijeme četnici izvlače municiju i upućuju prema Vogošći i vjerovatno dalje” - kaže Čomora, kao da želi da me umiri.

I dok nabraja sve ono čega nemaju, a tome nema kraja, meni se po glavi vrzmaju fantomski podaci naših procena u Sarajevu - “da su jedinice u Pazariću, Hadžićima, Jablanici, Konjicu i Prozoru naoružane po formaciji preko 100 % i da su sposobne, uz dobru sinhronizaciju pokreta, manevra i obuhvatnih borbenih dejstava, deblokirati Sarajevo za 5 do 10 dana!”. A vidi ti ovo!?

Čomora nastavlja izlaganje konstatacijom: “Odredi su sposobni i spremni da odbrane, da zadrže sadašnje linije i položaje odbrane, ali nismo spremni, niti osposobljeni za izvođenje napada. Možda kroz mjesec-dva, poslije obuke koju izvodimo ovdje u Pazariću, u Regrutnom centru i u Krupi. Obuku diverzantskih grupa vrše Iranci, koji obezbjeđuju i sva materijalna sredstva za obuku.”

E, ovo mi nije poznato! Zbog čega, pitam se, Iranci izvode obuku kada AR BiH ima sposobne starešine za izvođenje diverzantske obuke? Prisećam se da je JNA sedamdesetih godina upućivala oficire u „prijateljske“ države, pa i Iran, da obučavaju njihovu vojsku.

Čomorinu izjavu ne komentarišem, nije mesto, ni vreme. Pitam se, da li Halilović to zna? Nije logično da ne zna, a ako zna, onda od mene prikriva. Znači, nema poverenja u mene! Njega treba upitati i to ću učini kad se sretnemo na Igmanu.

Nakon komandanta referisali su drugi članovi Štaba.

Diskusija **Nihada Šehića**, načelnika bezbednosti, privukla je moju pažnju. Izložio je meni nepoznati detalj:

“U silosu u Tarčinu i u kasarni Krupa zatvoreno je 500 Srba, koji su bili u četničkim jedinicama od Konjica do Igmana, ili je kod njih pronađeno oružje prilikom pretresa stanova i kuća. Do sada niko nije sa njima radio kako bi dobio podatke o stanju u četničkim jedinicama u Hadžićima, Žunovnici i u “Remontnom zavodu”. Ti bi nam podaci dobro koristili za planiranje napada na položaje četnika!”

Tražim od Šehića da mi kaže kako je došlo do njihovog zarobljavanja; da li je proveden istražni postupak; kakvi su uslovi smeštaja i ishrane u silosu; da li se prema zatvorenicima postupa u skladu sa odredbama Ženevske konvencije; da li je zatvor posetila komisija Međunarodnog komiteta Crvenog krsta?

Načelnikovi odgovori su bili načelni, dosta nesigurni i neubedljivi. Ili nije dobro poznao situaciju u silosu, ili nije hteo da da iskrene odgovore na moja pitanja.

„Znate, ne znam mnogo o tim zatvorima. Možda nešto više zna komandant. Znam samo da smo u borbama oko Hadžića i Koščana zarobili oko 50 vojnika i prosljedili ih u zatvor u Tarčin. Desetak ih se predalo i njih smo tamo stražarno sproveli. Ovdje, u našoj opštini, u desetak srpskih porodica, kada smo vršili pretrese, pronašli smo puške, automate, ručne bacače i municiju i velike rezerve hrane i sanitetskog materijala. Dokazi su bili nesumnjivi, pa smo ih poslali u zatvore Tarčin i Krupu. Ovi su zatvori u nadležnosti MUP-a i mi nemamo nikakve nadležnosti nad njima. Ne znam kakvo je tamo stanje, mislim da bi trebalo da se sa njima postupa prema međunarodnim konvencijama” - odgovorio je nemušto načelnik.

Čomora pojašnjava: „Ovo što je Nihad Šehić rekao je tačno! Ne znam sigurno, ali mislim da je ove zatvore posjetio Međunarodni Crveni krst i da nisu imali primjedbi na stanje i položaj zatvorenika. Još uvijek nije sproveden krivični postupak, jer nisu došle vojne istražne sudije iz Zenice da pokrenu postupak. Znam da lica na obezbjeđenju i upravnici zatvora imaju ozbiljnih problema da zaštite zatvorenike od mnogih Muslimana iz Hadžića, koji žele da ih linčuju. Naime, u maju, junu i julu srpske vlasti u Hadžićima zarobile su više od 200 Muslimana, jedan dio su pobili, a drugi dio drže u zatvoru. Govori se da se ništa ne zna za oko 140 Muslimana iz Hadžića. Sada izbjeglice otamo traže da se osvete zarobljenicima” - kaže komandant sa zabrinutošću.

Kroz glavu mi prolazi mnoštvo kontroverznih misli. Ne znam šta bi se tu sada moglo učiniti? Zaključujem da odmah, sutra, moram razgovarati sa nadležnim ljudima da ovaj “vrući krompir” izvuku iz ovog prostora, gde treba otpočeti ubrzane pripreme za deblokadu Sarajeva i prebace u Zenicu, u tamošnji zatvor, gde su stacionirane i vojne istražne sudije.

Komandant Čomora daje još jednu informaciju.

„Na prostoru opštine stacionirane su još neke jedinice koje nisu pod mojom komandom. Ne znam ni pod čijom komandom izvode borbena dejstva!”, - rekao je kroz smeh. “Tu je diverzantska borbena grupa ‘Dido’, kojom komanduje **Sead Rekić**, koji je bio u sarajevskom MUP-u, pa albansko–sandžačka brigada ‘Handžar’ sa oko 30 ljudi, pa odred ‘Oštrik’ sastavljen od pripadnika HOS–a i jedinica ‘Crni labudovi’, ima ih 5, ili da budem precizan, možda ih ima mnogo više, đavo bi ga znao. Njihovo prisustvo stvara nam odgovarajuće probleme. Često ‘banu’ na vrata naših domaćina, traže hranu i smještaj, municiju i naoružanje. Bilo je nekoliko slučajeva da su pokušali silovati naše djevojke i žene” - s gađenjem opisuje Čomora ove “braniće” Bosne.

“Gospodo starešine! Hvala što ste iskreno i otvoreno izneli sve problema. Ima ih mnogo, neki se čine i nerešivim. Ipak, prvo vas moram pohvaliti za ono do sada urađeno. Sačuvali ste, odbranili operativno–strategijske pravce i objekte od Hadžića do Ivan–sedla i osujetili ste neprijatelja da ovlada Bjelašnicom, Igmanom i Ivan–sedlom kao najznačajnijim strategijskim objektima. Njihovom odbranom stvaramo povoljne pretpostavke za oslobođenje Bosne i Hercegovine u sledećoj fazi rata u našoj zemlji.”

HVO: "PROZOR (opet) MORA PASTI"

22.10.1992.

Ujutro, 22. oktobra, srećem starog znanca **Edhema Badžaka**, novinara "Oslobođenja". Susret je pun emocija. Zanimaju me njegove ocene o vojno-političkoj situaciji u ovom kraju. Najupečatljivija mi je, svakako, ona o zaoštravanju odnosa između HDZ i aktuelne vlasti, kao i crna prognoza skorašnjeg sukoba Armije i HVO, kojeg u ljudstvu, naoružanju i municiji pomaže Hrvatska vojska. Badžaka zabrinjava i neorganizovanost Armije, brojnost manjih komandi i jedinica van sistema rukovođenja, zapravo, privatne vojske koje negativno utiču na bezbedonosnu situaciju u Konjicu i sve do Igmana.

Tokom razgovora pridružila nam se novinarka **Borka Rudić**, žena izuzetne pojavnosti, duha i intelekta. Još jedan ugodan susret, topla dobrodošlica i zahvalno čestitanje na odluci da ostanem uz Bosnu i Sarajevo. I ja sam njoj uputio komplimente za isto, a ona će na to:

"Ostavimo se čestitanja, pukovniče! Došla sam da vas vidim i sretnem, ali i po zadatku. Molim da budete gost Radio Konjica. Uvjeren sam da građani Konjica i okoline jedva čekaju da vas čuju. Nećete odbiti poziv?" Za spontano okupljanje je saznao i **Dragan Andić**, pa nam se i on pridružio u Domu kulture. U zao čas! Kao da ih je za sobom povukao, dve uzastopne eksplozije granata, stotinjak metara prema Domu zdravlja, uzgibaše temelje naše zgrade.

"Sigurno su četnici uočili vozilo sa ranjenicima, pa gađaju vojnu bolnicu. To mogu samo manijaci! Ne poštuju znak Crvenog krsta, pa što bi drugo poštivali!" - Dragan prokomentarisala ljutito.

Otpočeo je dug, prijateljski razgovor, koji bi se otegao u nedogled da nisam imao obavezu obilaska 2. klišanjskog bataljona u Parsovićima. Na rastanku Borki obećavam učešće u radio-emisiji, a Badžaku dao saglasnost da može poslati novinski izveštaj o mom boravku u Konjicu i "inspekcijskoj kontroli jedinica i štabova".

Sa Draganom krenuh put Klisa. Budući da je situacija sa HVO „užarena“, odlučismo da ne idemo kroz naselja pod kontrolom HVO, već dužim putem, cestom na desnoj obali Jablaničkog jezera, "da zavaramo trag i izbjegnemo provokacije i nesporazume sa ustaškim jedinicama" - kako reče Andić.

Cesta vijuga između kuća s čistim, kišom ispranim krovovima i belim, okrečenim zidovima, sa baštama punim jesenjeg cveća. Prolazimo pored četiri zapaljane vikendice. Naš vozač i pratilac ovom prilikom, Ali, **Ališpago**, sa ogorčenjem komentariše neveseo prizor: "To su vikendice Srba, iz Sarajeva!" Ljute se i on i Dragan: "Ako ništa drugo, mogli su u njih smjestiti izbjeglice, oni ih pale!?" Pitam za ime sela. "Nevizdraci." - odgovara Ališpago i ubacuje menjač u veću brzinu, jer smo izbili na asfaltnu podlogu.

Koji trenutak kasnije mimoilazimo traktor s prikolicom. Na njemu čovek, žena i stvari. Selidba?

"Muž i žena, Muslimani. Vjerovatno se iseljavaju iz sela. Možda su čak i protjerani od Hrvata." - mirno konstatuje Ališpago.

"Dragane, šta ovo znači?" - pitam ne verujući Ališpaginom objašnjenju, a Andrićev odgovor mi podiže pritisak u krotoku: "Ovo se dešava već tri mjeseca, pukovniče. Neki Hrvati odlaze iz Konjica, tvrdeći da su prisiljeni, za što nemaju argumenata, a Muslimani se osjećaju nesigurno u naseljima sa hrvatskom većinom, pa preseljavaju u Konjic."

Zaustavljamo se u Nevizdarcu. Idem u mesnu školu u kojoj je smeštena komanda bataljona. Nikoga da nas dočeka, iako je obilazak najavljen, komandant upoznat sa dolaskom. Stanje u objektu loše, izgled vojnika i starešina nevojnički. Dežurni nemaran i neobrijan, bez pismenog naređenja za dežurstvo. "To mi ovdje nemamo" - odgovara dosta drsko na moj upit o tome. Ne zna stanje borbene gotovosti u 2. kliškom bataljonu. Vojnici nas blede gledaju, niko da nas vojnički pozdravi ili oslovi. U razgovoru konstatuju da nemaju oružja, municije, ni uniformi. "Slabo se hranimo!" - kaže jedan, a drugi dodaje: "Ne izvodimo obuku, po čitav dan se 'muvamo' ovuda, ništa ne radimo, ne znam što su nas zvali?" - kaže to hrmpalija, kojem treba nabaviti čizme broj 48! A Memić, operativac Opštinskog štaba, koji nam se pridružio koji minut ranije u školi, tvrdi da je to najbolji bataljon u opštini?! "Kako li izgledaju oni loši, Bože moj?" - pitam se zabrinuto.

Oko 17,30 sati evo nas, nenajavljeno, u selo Parsoviće, gde je razmešten 1. klišanjski bataljon. Zatičem sasvim različito stanje od prethodnog. Raport dežurnog primeran, brza reakcija ostalih prisutnih starešina. Organizacija i unutrašnji red ne zadovoljavaju u potpunosti, ali su mnogo bolji od onoga viđenog pre jedan sat. Pomoćnik za pozadinu, čije sam ime, nažalost, zaboravio, inače pre rata nastavnik u mesnoj školi, referiše o stanju u bataljonu i veoma iscrpno o logističkom obezbeđenju. Učinio je to uverljivo i efektno. Tako je pomogao da popravim loše raspoloženje koje me obuzelo tokom ovog poslepodneva. U prvom momentu me nije prepoznao, pa kad se dosjetio u toku referisanja, upitao me sa nevericom: "Jeste li vi pukovnik Jovan Divjak?" Na potvrđan odgovor dodao je razdragano: "Čast mi je da vas vidim i da budem s vama, pukovniče!"

Jedinica za brze intervencije na mene je ostavila poseban utisak. Sjajan vojnički izgled i ponašanje. Od komandira tražim imena najboljih. "Svi su odlični, ne mogu da izdvojim ni jednog posebno." - kaže obazrivo komandir. Ne predajem se lako i uporno tražim komandirovo izjašnjenje: "Dobro," - kaže nevoljno - "najbolji su **Asim Alibegović**, komandir 2. voda u 3. četi i vojnik **Nijaz Mustafić** iz 2. streljačkog voda." Čestitam obojici. Naređujem Hakaloviću da se u dnevnoj zapovesti pohvale

vojnici Alibegović i Mustafić, sa napomenom da je pohvalu izrekao zamenik komandanta Glavnog štaba Armije BiH.

Krećemo. Andrić me pita: "Hoćemo li istim putem kojim smo došli ili putem kroz punktove HVO, Kostajnicu i Ostrožac? To je kraći put sa asfaltnom podlogom." Baš, fino, a jutros me ubeđivao da to izbegnemo. Ipak, odgovorio sam mu: "Idemo kraćim i boljim putem za vožnju."

Do sada sam imao utisak da se preteruje u procenama namera i ponašanja HVO. Međutim, pokoleban sam u svom stavu. I suviše je mnogo negativnog da se čovek ne bi složio sa Andrićevim upozorenjem da se "osjeća u vazduhu neka napetost". Sada se dvoumim, zavaljen na stražnjem sedištu "Patrola", u koji se uvlači zima i izaziva u meni, po prvi put od kada sam u Hercegovini, osećaj hladnoće. Brine me kako li će, tek, ovi poluobuveni vojnici klišanjskih bataljona izdržati pravu zimu koja pristiže?

Svaka dva-tri kilometra Ališpago najavljuje "ustaški punkt", a ja svaki put još više uvlačim glavu među ramena i iščekujem šta će se desiti. To se ponovilo četiri puta! Kroz Kostajnicu smo prošli bez zadržavanja. U njoj je smešten Glavni stožer HVO. Tako stigismo do "našeg" teritorija. Bez problema i zadržavanja. Gledam vozača i pitam ga očima i gestom ruku – "Šta to bi?", glasno mi odgovara: "Nećete vjerovati, pukovniče, ovo je prvi put u ovih mjesec dana da me niko nije zaustavio. Inače, to čine bar tri-četiri puta u toku jedne vožnje!"

Osokoljen sretnim ishodom, nisam odolio da ne napravim šalu: "Da znate, gospodo, dogovorio sam se sa Glavnim stožerom HVO u Kostajnici da nas propuste bez zaustavljanja i, vidite, kako je to dobro odrađeno." Govorio sam što sam mogao ozbiljnije, s naporom zadržavajući smeh. Ostavio sam ih u ubeđenju da je dogovor zaista postojao.

23.10.1992.

U jutarnjim satima uputio sam se u obilazak konjičkog bataljona, kojim komanduje **Sulejman Sule Džumhur**. Sule je moj davnašnji poznanik. Upoznao sam ga pre sedam godina, kada sam službovao u Mostaru. U vozilu "Vatrogasnog društva", kojim upravlja **Džebo**, u obilazak ide i novinarka Rudić, (sa namerom da "uživo" snima razgovor sa borcima na položajima Konjičke brigade), po zadatku Štaba operativac **Memić** i pratilac **Muriz**, nadimkom Kinez, kosooki momak, vesele naravi, šeret. Stižemo podno sela Prevlja, gde nas čeka komandant, pa nogohodom uz brdo. Put je nešto lakši nego u Spiljanima. Najpre idemo kroz voćnjak. Rodilo: grane polegle pod težinom šljiva, zlati se i crveni "delišes" na jabukovim stablima. Kruške, slabo. Pa, kroz hrastovu šumu, a odmah zatim i bukovu. Idući stazom kroz livadu, vidim vatreni položaj voda MB 82 mm. "To su položaji HVO." - objašnjava Sule.

"Kako sarađujete?" - pitam

"Do skora dobro, ali nešto u zadnje vrijeme ne ide kako treba. Kada bismo imali deseti dio njihovih minobacača i topova, odbacili bi četnike čak do Nevesinja!" - odgovara komandant.

Bez komentara nastavljamo dalje. Nakon tridesetak minuta hoda stižemo na položaje **Džumhurove** jedinice. Počinju upozorenja: "Idite niže!", "Pretrčite!", "Sagnite se!" - Ljute me! Zar se ne mogu dosetiti koliko imam iskustva boravka na vatrikim linijama Sarajeva? Nisu se tako ponašali kada smo malo pre prolazili pored gomile ljudi uz rakijski kazan. Divnog li iskušenja za monstrozne četničke minobacačke projekte! Niko tim ljudima ni reč upozorenja da uputi. "Ma, to su Hrvati!" - oglasio se šeretski Muriz.

Obilazimo položaje po severnoj ivici Prevlja. Idemo od vojnika do vojnika. Srdačni pozdravi i kraći razgovor sa svakim. Unatoč problemima, ne fali im veselosti i raspoloženja. Mladost je gladna. "Kako mogu zatvorenci u Čelebiću imati tri obroka, a mi samo dva?" - pitaju jogunasto.

S ruba šume, uz uporna upozorenja "Sagnite se", "Stanite iza one bukve!" - gledam prostranu dolinu sve do podnožja Borašnice. U uvali je pitomo selo Bijela, sada četnički minobacački i artiljerijski bastion. Bijela je rodno mesto pukovnika **Riste Lazarevića**. Bio je načelnik Katedre taktike u Centru vojnih škola Sarajevo 1980. godine i moj pretpostavljeni. Pitam Sulu zna li gde je sada.

"Eno ga na na Borašnici. Nikad nismo mogli pomisliti da će otići četnicima. Nije ispoljavao nacionalizam. Da je sa nama bio bi od velike koristi. Ovako, on je za nas četnik, jer je među onima koji svakodnevno granatiraju Konjic i ruše stoljetni suživot naroda u dolini Neretve." – jetko kaže Sule.

Ovog prepodneva dolina deluje mirno. Išarana je čudesnim bojama jeseni. Iz kućnih dimnjaka viori se dim. Mislim da tamo spremaju zimnicu. Vrhovi Borašnice pod snežnom kapom. Svuda se razleže cvrkut ptica. Ne zanosim se idiličnim prizorom, imam već veliko iskustvo. Na to me upozoravaju okolne kuće bez krovova, razvaline, ugarci, granatama izrovana zemlja. "Sada su zauzeti doručkom, pa ne dještaju." – objašnjava komandir 1. čete Džumhur, **Suletov** rođak. "Za desetak minuta će se oglasiti artiljerija sa Kisara i onda neće biti prilike da uživate u pejsažu." - kaže komandir..

Borka na dugom kraju položaja snima razgovor sa vojnicima. Otamo često dopire smeh. Stari borac, **Hamid**, opisuje kako su pre tri dana u ranim jutarnjim satima izvršili diverzantski prepad. Spustili se do sela, prošli duboko u pozadinu i zatekli oveću grupu vojnika oko rakijskog kazana. "Sve je trajalo samo desetak minuta. Ko im je kriv kad više vole rakiju od života!" - kočoperi se Hamid. Priča mi o herojskoj hrabrosti **Miralema Šabića**. Nije ni čudo što je već desetak dana u bolnici u Konjicu. „U svim akcijama ide prvi, neustrašivo. Najbolji je u diverzantskim akcijama. Kada ga spominju četnici kosa im se diže na

glavi. Srećna je majka što rodi takvog junaka!" - kaže Hamid.

Senad Habibija, dva puta ranjavan, hrabar mitraljezac, u jednoj ruci drži "broving" (protivavionski mitraljez – nap. autora) i smešeći se pripoveda: "Evo, dolje, četnici imaju dobrog snajperistu. Kad posjedne čuku i gađa, nikako ga ne možemo otkriti. Ne uspijeva nam da ga namamimo, da se jednom zaleti na čistinu. Provociramo ga vikom: 'Magarac! Magarac!' To mu je nadimak od ranije, prije rata. Kad to uradimo, ispali metak–dva, ali uvijek sa mjesta odakle ga ne očekujemo. Hoćete da vidite? Samo, uđite u zaklon i uživajte!"

Senad se prodera: "Magarac! Sipo ti Grga vode u konjak!", kad iz sela fijuknu metak tik iznad vikačeve glave i zabi se u bukvu. "Tako mi po vascijeli dan, da nam brže prođe vrijeme." - kikoće se Senad.

...

Ne odustajem od daljne inspekcije Suletovih položaja. Jedva se provukosmo uz Oštru stijenu koju četnički PAM zasipa vatrom. Pretrčavamo čistine jednu za drugom, i kad se nađosmo među vojnicima, dočeka nas aplauz. Ali, i ukor komandira čete: "Pored Oštre stijene danju niko pametan ne prolazi!" Dobro, moj komandire!

Pažnju mi privlači golobradi mladić–dečak? Pitam: "Kako se zoveš, koliko imaš godina i na kojoj si dužnosti?"

"Gospodine pukovniče, zovem se **Almir Dedić**, zovu me Aljo, imam punih 18 godina, nišandžija sam na puškomitraljezu!", ne zamuckujući, vojnički raportira mladić. Pravi, pravcati vojnik!

Komandir dopunjava: "Otac mu je **Šaćir**, ima još dvojicu sinova, **Đanku i Sudu**. Čitava je porodica na prvoj liniji!"

Čestitam Almiru i molim ga da moje pozdrave i čestitke prenese babi i braći. Borka beleži ovaj kuriozum i komentariše: "Ovo je prava priča za radio! Neka postidi one dolje, u gradu, što se drže podruma i za majčine ili ženine skute".

Vraćamo se vododerinom u grad. Džumhur se raspituje za našeg zajedničkog poznanika, oficira **Radovana Miletića**, sa službe u kasarni "Maršal Tito". "Bio je dobar i sposoban starješina, dobar drugar i veliki čovjek. Dolazio mi je u Konjic, u kućnu posjetu. Drag gost!" - evocira Sule sećanja na Radovana.

"Da, bio je!" – kažem. „Više nije takav. Bili smo veoma bliski, porodično se družili, međusobno poštovali. Imali zajedničke tajne. Zadnji put smo se čuli telefonom 30. maja. Razgovor smo započeli usiljeno i uopšteno. Ono – 'kako si?', 'kako porodica?', i tako. Dodijalo mi kruženje oko 'vruće kaše', pa ga prekinuh pitanjem: 'Pa, Radovane, šta nam to radite? Da li vidiš šta se dešava u Bosni?' Čekam odgovor, uzbuđen.

'Ne znam baš sve šta se radi, ali vi ste prvi počeli.' Kiptim, ali se suzdržavam: 'Znaš li da nam je grad pod stalnom artiljerijskom vatrom, da je bezbroj kuća i javnih ustanova srušeno sa zemljom?' Mala stanka, pa: 'Koliko ja znam, vi njih gađate!' 'E, baš dobro znaš!' mislim, a kažem mu: 'A, ono 27. maja poginu toliko nevinih u Ulici Vase Miskina! Šta o tome kažeš?' 'Što se mene tiče nema ni teorijske šanse da tu može pasti granata!', odgovori i ne zastide se Miletić. 'Sram te i stid bilo, Radovane Miletiću, kad na taj način govoriš o stradanju građana od četničkih granata', podviknuh i tresnuh mu slušalicu. Eto, Sule, to je naš drugar Radovan. Onaj što mi se hvalisao 1991.godine kako je po Kordunu i Baniji 'sređivao ustaše!' "

Umoran, ali zadovoljan zatečenim stanjem u Džumhurovom bataljonu, spustimo se u Konjic. U komandi komandantu i članovima komande saopštih ocenu stanja borbene gotovosti – vrlo dobar! Odredio sam zadatke za poboljšanje borbene gotovosti i borbene discipline. Da, upozorio sam komandanta Džumhura da borci na linijama moraju bolje poštivati maskirnu disciplinu. Bez obzira na ove primedbe ovaj bataljon odskače od klišanjskih, posebno od 2. klišanjskog.

U Delalićevom štabu čeka me novi zadatak. Iz istih stopa moram u Jablanicu - održava se sastanak komandanata štabova odbrane opština. „Zaoštrava se sukob sa HVO-om!"

Odmah krećem i već za pola sata **Zerem**, u funkciji predsedavajućeg sastanka, saopštava dramatičnu vijest: "Hrvatska vojska i HVO u 16,30 sati napali Prozor!"

Svi smo iznenađeni. Nema podrobnijih informacija o mučkom napadu. Sastanku ne prisustvuje komandant Štaba Prozor, verovatno zbog situacije u toj opštini.

Nalazim se u nezavidnoj situaciji! Kako reagovati i šta reći kad sam ovde samo pet-šest dana. Nedovoljno poznajem situaciju, a zaista ne znam ni kako Sarajevo komunicira sa Grudama? Stotinu je nepoznanica. Delalić mi sugerije da dam upute komandantima u vezi s užarenom situacijom.

"Ne čekajući informaciju od komandanta Opštine Prozor odmah formirati jedinicu iz jablaničkog i konjičkog štaba do 500 dobrovoljaca, koji će poći u ispomoć Štabu Prozora. Ne sukobljavati se sa HVO, već stupiti u pregovore na najnižim komandnim nivoima. Sprečiti oružano sukobljavanje. Kad se vratim u Konjic, kontaktiraću komandanta Sefera i zahtevati da se problemi reše na nivou civilne vlasti u Sarajevu i Grudama", izgovaram ove rečenice, a nisam uveren da će se situacija odvijati kako govorim. Meni nije poznata suština odnosa između HVO i Armije.

U povratku do Konjica, Delalić mi objašnjava uzroke i povode ovakvog ponašanja HVO:

„HDZ i HVO uspostavile su vlast u opštinama gde u većini žive Hrvati, ali ne samo tamo. Muslimane prisiljavaju, pod krajnje

ponižavajućim uslovima, da pristupe HVO. Sa posla iz zdravstvenih ustanova, škola i drugih institucija otpustili su Muslimane. Direktno ili indirektno vrše pritisak na Muslimane da napuste domove gde su živeli stotinama godina. Granicu Herceg-Bosne su zacrtali na Ivan-sedlu. Imamo podatke da su se Boban i Karadžić dogovorili o podjeli Hercegovine – lijeva obala Neretve, po tom planu, da pripadne Srbima, a desna obala Hrvatima. E, to im nećemo dozvoliti. U Konjicu imaju stožer, gotovo svakodnevno sa njima kontaktiramo. Jedno se dogovorimo, a oni urade ono što ide u njihovu korist. Gdje god posjednu položaj, kao i na Ivan-sedlu, zabodu zastavu sa simbolima Republike Hrvatske. Imam utisak da SDA i HDZ imaju posebne veze i dobro sarađuju, a mi iz Armije o tome ne znamo ništa”.

U glavi mi pravi košmar. Zaokupljen velikim i raznovrsnim problemima vojne odbrane Republike BiH od četničkih hordi, nisam imao vremena, ni interesovanja da pratim zbivanja koja su izmicala tom prvom i osnovnom planu moje aktivnosti. Za mene je odnos hrvatskog i muslimanskog naroda bio prirodan odnos ljudi koje ugrožava isti neprijatelj i sve drugo do zajedničke borbe niti je bilo logično, niti poželjno. Sukobe, kojih sam bio svestan, tretirao sam površno, kao porodične svađe kojih uvek ima i kojih će uvek biti, ali nisu opasne i sudbonosne. Ovo sada je po prvi put odjeknulo u mojoj svesti pravom merom stvari i u meni izazvalo golemu pometnju. Najpre stoga što postajem svestan da se usložnjavaju i onako teške okolnosti borbe protiv srpske ratne mašinerije, a drugo, što se otvaraju novi, neplanirani frontovi i problemi vezani za njih. Ratovati na dve strane u uslovima kada je i postojeće stanje bilo na ivici mogućeg, stvaralo je u meni košmar i budilo crne misli. U pamet mi tek dolazi, kako narod voli da se izrazi, pravo značenje Seferovih povremenih natuknica: “Nama su opasnije ustaše od četnika. Zabiće nam nož u leđa kad nam bude najteže.” Je li ovo početak te zlokobne prognoze?

24.10.1992.

Subota je. Ovaj 24. oktobar postaje sudbonosan dan! Izveštaji iz Prozora iz sata u sat su sve dramatičniji! HVO je postavio ultimatum Opštinskom štabu da preda svo naoružanje stožeru HVO i da se štab i jedinice stave pod komandu HVO. Istovremeno, Štabu je naređeno da na Kupres pošalje 120 boraca, bez oružja i posedne položaje prema srpskoj vojsci.

Drugi podaci koji iz više izvora stižu u centar veze različitog sadržaja, ali imaju zajednički imenitelj – Hrvatska vojska sa položaja na Maklenu, uz upotrebu čete tenkova, gađa kuće viđenijih Muslimana u Prozoru.

Komandant Opštinskog štaba Prozor Šabić traži pomoć, “bilo kakvu, samo da spasimo Prozor!” - čujem njegov vapijući glas na radio-stanici. Savetujem mu da sačuva ljudstvo, da izvuče stanovništvo iz zone dejstva ustaške artiljerije i tenkova i da odsudno brani položaje na ivici grada.

“Pukovniče, vi ne razumijete situaciju, pa ja nemam čime braniti grad! Nemam ništa od protivoklopnih sredstava, nemam municije!” Javlja se i komandant Gornjeg Vakufa. Zahteva da se odmah pošalje pomoć u selo Meljnik.

“Ovdje je težište ustaškog napada! Ako izgubimo ove položaje, eto ih u dolini Neretvice!” - dramatičnim glasom upozorava.

U nemogućnosti da pružim utešan odgovor, ponavljam i njemu ono što sam savetovao Šabiću. Utehe radi kažem mu da ćemo “poduzeti nešto”, “Sudbina Bosne i Hercegovine sada u vašim rukama!” i sve tako, parola do parole, “šuplja priča”, kako je **Talijan** uobičavao govoriti.

U 14,00 sati u štab **Zejnila Delalića** banu komandant OŠ Prozor, kapetan Šabić. Neuredan, fizički izmučen, sa bradom koju nije danima brijao. Srušio se u stollicu, očigledno veoma umoran i odmah započeo usmeni izveštaj.

“Došli su odjednom, sa svih strana. Imaju oko 20 tenkova. Sa Makljena tuku po muslimanskim kućama. Gore kuće i Zejnilovog brata. Među stanovništvom je panika. Vojnike sam izvukao u Šcipe, Kute i Here. Nemamo oružja, municije, hrane. Izbjeglice su sa nama i njih treba hraniti. Situacija je katastrofalna!” - nesređeno govori umorni Šabić.

“Dobro, komandante, a što ćete Vi ovde? Zašto niste sa jedinicom, tamo se vodi borba na život i smrt!?”, pitam ga ljutito, premda mi ga je žao. Ali vojnička pravila nalažu da komandant nikada ne napušta jedinicu, posebno u ovako dramatičnim okolnostima. “Kapetan poslednji napušta brod koji tone!” – kazem svestan da je to glupo.

Šabić odmahnu umornim gestom ruke i neubedljivim rečima procedi: “Došao sam da upoznam svjetsku javnost o genocidu koji se vrši nad Muslimanima!”

“Gospodine komandante, trebali ste poslati nekog drugog za to, vašeg pomoćnika za moral, naprimer. Sada je jedinica ostala obezglavljena!” - ne popuštam u kritici .

Kratko se konsultujemo Zejnil, **Vehbija Karić** i ja. Donosimo odluku da **Zvonko Marić**, novinar RTV Bosne i Hercegovine, obavi intervju sa Šabićem i videotonski zapis prosledi u Sarajevo. Zauzeli smo stav da se Šabić, nakon intervua, bez odlaganja odmah vrati u jedinicu u Prozor.

Marić je ubrzo stigao. Šabić govori u kameru nepovezano, ali ipak suvislo, o nasilju koje vrše HVO i HV, o stradanjima Prozorčana, tenkovskom granatiranju i rušenju kuća Muslimana, i o njihovom proterivanju. Apelovao je na međunarodnu zajednicu da preduzme neke mere i spreči novi genocid i etničko čišćenje u Prozoru.

Karić, Delalić i ja kroz kameru TVSA upoznajemo javnost i optužujemo Hrvatsku vojsku i Hrvatsko vijeće obrane za napad na stanovništvo. Izjavu završavam s uverenjem da će "ovaj nesporazum biti uskoro rešen i da će predstavnici Armije i HVO u toku narednih dana učiniti sve da prekinu sukob između dve strukture oružane sile RBiH." Svoj optimistični zaključak sam zasnovao na sadržaju Halilovićevog hitnog odgovora na našu informaciju o događanjima u Prozoru. Naime, Halilović, u formi naređenja, određuje grupu oficira da obave razgovor s predstavnicima HVO i reše nastale sporove.

U večernjim satima, u štabu Zejnila Delalića pojavio se **Mitke Pirkić**, komandant diverzantske grupe "Akrepi". Uneo je stanovitu nedoumicu izjavom da je sinoć bio u Prozoru (!?), u poseti svojoj porodici. Na našu nevericu odgovara: "Nije baš sve tako kako govori Šabić. Eto, jučer je bilo sve mirno. Nisam vidio ni jednu kuću u plamenu".

Nismo li primili "zdravo za gotovo" Šabićevo uspаниčeno svedočenje i bez potrebe napravili javni demarš svetskoj javnosti? Uskoro ćemo videti. Ne gubim vreme na lamentacije, jadikovanje nikom ne pomaže, nego pristupam izradi naređenja opštinskim štabovima odbrane Jablanice, Konjica i Prozora za brzu reakciju.

Osnovna mi je ideja – što pre uputiti jedinicu mešovitog sastava sa oko 500 boraca iz Jablanice u ispomoć Štabu Prozor. Jedinica treba da izbegne vojno komfrontiranje sa HVO, da zaobilazi naselja sa hrvatskim življem i time da pozitivan doprinos pregovorima sa HVO. Sekretarijat za odbranu opštine Jablanica treba da izvrši prihvrat izbeglica iz Prozora i obezbedi im smeštaj i ishranu. Štab u Konjicu treba da uputi jedinicu sa oko 200 vojnika u rejon Hidroelektrane Grabovica, da organizuje odbranu i zaustavi pokret HVO Jablanica dolinom reke Neretve. Ovakva zamisao je proistekla iz obaveštajnih podataka da se jedna jedinica okuplja u Donjoj Grabovici sa verovatnom namerom napada na pravcu Jablanica-Prozor i spajanja sa snagama u Prozoru.

Komanda Prozora ima zadatak da uspostavi celovit, sada razbijeni sistem rukovođenja i komandovanja, da stabilizuje liniju odbrane sela Kuti–Here–Šćite i izvrše prihvrat i razmeštaj jablaničke jedinice na terenu. Rok za izvršenje naređenja je 04,00 sata 26.10.1992. godine. Uveren sam da bi se uspešnom realizacijom celokupnog naređenja bitno promenila situacija u Prozoru, a prozorski Muslimani zaštitili od grubog proterivanja sa svojih ognjišta. I HVO bi dobio signale koji bi ga odvratili od sličnih nakana koje pokazuje ove jeseni u Hercegovini.

Komandant Halilović je u kontaktu sa Stožerom HVO u Grudama dogovorio sastanak mešovite vojne komisije u Prozoru 26. Oktobra, koje će predvoditi Arif Pašalić i general Slobodan Praljak. Ovakvom odlukom Halilovića osećam se prikraćeno, mislim da je bilo logike da učestvujem u razgovorima, kao zamenik komandanta ARBiH. Da mi je bilo mesto u delegaciji misli i Delalić „Voleo bih da ste vi sa nama na razgovorima sa ustašama.“ Za ovo nekoliko dana u Konjicu i Jablanici stekao sam uverenje da Zejnil Delalić prema meni gradi visoko profesionalni odnos i da uvažava moju funkciju zamenika komandanta GŠARBiH, što drugi nisu pokazivali.

Te mi noći san dugo ne dolazi na oči. Brojna mi pitanja pritišću svest: "Šta radi Hrvatska vojska u Bosni?", "Što bi Šabiću, vazduhoplovnom akademcu, jedinom vojno školovanom starešini u Štabu Prozor, da napusti jedinicu u odstupanju?", "Zašto me Sefer nije uključio u razgovore sa HVO?", "Ima li on, uopšte, poverenja u mene?" ....

“Na ljutu ranu, stavi ljutu travu!”

25.10.1992.

Jutros su me probudile jake sunčeve zrake, uprkos gustini šalona na prozorima. Sedam je sati. Pred zgradom čujem razgovor radnika koji nešto kopaju. Čuje se i potmula grmljavina iz pravca Bijele. Jutro je sveže. Obavljam jutarnju toaletu i spuštam se u trpezariju, gde me čeka komandant **Šerif Grabovica**. Slušao je jutros vesti Radio Sarajeva. U Sarajevu je u toku jako granatiranje Alipašino polja, Mojmilovog brda, Stupa, Kobilje glave, Starog grada. Ima 20 poginulih i preko 50 ranjenih osoba. Granate ne prestaju padati ni po Bihaću, Tuzli, Mostaru, Gradačcu, Olovu.

“Gospodine pukovniče, do kada će ovo trajati?” - pita me zabrinuto Šerif, premda i sâm zna, siguran sam, da na to pitanje niko živ ne može odgovoriti.

“Dugo, veoma dugo!” - kažem da bih iz pristojnosti nešto kazao. “Možda, dok se u rat ne uključe vojne snage NATO-a. Dovoljno bi bilo da avijacija uništi važne vojne efektivne srpske vojske, pa da se uspostavi vojna ravnoteža. Danas su oni u velikoj prednosti i sa tehnikom i logistikom. Znae i sami da nama manjka i jednog i drugog.”

Oko podneva, u Zejnilovom štabu mučna situacija. **Šabić** nije još otišao u Prozor. Odlaganje povratka pravda prikupljanjem hrane, oružja i municije za Štab odbrane Prozora. Ne ide kako treba ni u Jablanici. Ratno Predsedništvo odbija naređenje da se jedinica pošalje u Prozor. Konjic još ne uspeva sprovesti naredbu o hitnom upućivanju boraca u Gornju Grabovicu. Traže kamione i gorivo za prevoz jedinice. Ljutito raspravljam sa Zejnilom o svemu. Objašnjava mi ovdašnju psihologiju ljudi, koji dobro čuvaju vlastiti prag, a nevoljno idu u borbu na teritoriji druge opštine.

„Nema koordinirane saradnje između štabova i ratnih predsedništava, postoji rivalitet, a ovi prvi umnogome zavise od volje i raspoloženja predsednika ratnog predsedništva!“ - pojašnjava mi **Zejnil** stanje na terenu.

Putem radio telefona konsultujem komandanta **Halilovića**. Bez dvoumljenja naređuje: „Prisilite komandante da izvrše vaše naređenje. Ako ga ne izvrše, smenite ih i kaznite!“

Vehbija Karić traži da u Jablanici reši sa Ratnim predsedništvom upućivanje jedinice u ispomoć Štabu Prozor. Nevoljko prihvatam, jer neka ranija iskustva kazuju da je „jak na rečima, a neefikasan u praksi.“ „Gospodine Kariću, ako ste se prihvatili zadatka, nemojte se vraćati u Konjic dok jablanička jedinica ne stigne do Prozora!“ - naređujem Vehbiji.

Nismo ni predahnuli, kad stiže kurir i donose obavest v.d. komandanta TG “Igman” **Hajrudina Hasanovića**. Čitamo: “Obavještavam Ratno predsjedništvo SO Trnovo, SO Hadžići i SO Hrasnica da komanda TG “Igman” i jedinice kojima komandujemo od danas nisu (više) u mogućnosti da bezbjedno čuvaju Igman. Sa Igmana je iz opština Novi Travnik, Visoko, Gornji Vakuf otišlo oko 270 ljudi, a zbog događaja u ovim opštinama i nakon (uprkos – nap. autora) svakodnevnog traženja (od) Vrhovne komande da se na Igman upute jedinice i njihovog obećanja, to ni do danas nije ispoštovano. Igman je zaobiđen i u logističkom smislu, tako da je opstanak ove komande besmislen. Na Igmanu se sukobljavaju i interesi pojedinih ljudi iz Glavnog štaba, kao i susjednih opština. U tom smislu predlažem hitan sastanak komande TG “Igman”, ratnih predsjedništava Hadžića, Hrasnice, Trnova (po jedan član), komandanata opštinskih štabova ovih opština, predstavnika Glavnog štaba Vrhovne komande i komandanta TG-1.”

Ovako napisana informacija nije mi u potpunosti jasna! Verujem da je situacija na Igmanu složena i konfuzna. Slažem se da treba održati sastanak u navedenom sastavu, ali prethodno trebalo bi obaviti izvesne predradnje, da bi sastanak bio svrsishodan i uspešan. Komandant TG “Igman” je morao izvršiti analizu aktuelnog stanja, istaknuti probleme, predložiti rešenja kako da se prevaziđu i u pismenoj formi ih priložiti uz poziv za sastanak. Tako bi delovali poticajno na pozvane da se kvalitetno pripreme i daju doprinos rješavanju problema.

Ovo razmišljanje o sadržaju „obavesti“ Hasanovića komentarišem sa Zejnilom. Slaže se! „Znam da je stanje logističkog obezbeđenja katastrofalno. Veći deo materijalnih sredstava koje mi stigne u skladište TG-2 u Čelebiće prosledim na Igman. Stanje se može bitno promeniti ukoliko se logistička baza u s. Krupa više angažuje u snabdevanju jedinica u Igmanu. Inače

ova baza je u nadležnosti Glavnog logističkog centra u Visokom, pa bi Glavni štab trebalo da se više uključi u rešavanja pitanja logistike u dolini reke Neretve i na Igmanu.“ - Kaže Zajnil. Za mene su ovo prve spoznaje o načinu logistiranja na Igmanu.

„Gospodine pukovniče“ - nastavi **Delalić** - „Predlažem da posetite skladište TG-2 u Čelebiću i logističku bazu u Krupi, kako bi poduzeli radnje za efikasniju logističku podršku jedinicama na Igman.“

Mislim da je neodgovorno je od Hasanovića da daje ocene “o sukobljavanju interesa pojedinih ljudi iz Glavnog štaba, kao i susednih opština”, ako to ne može potkrepiti imenima inkrimisanih i dokazima kortistoljublja.

U skladištu TG –2 u Čelebiću prvi dojam je bio povoljan. Intendantska oprema, oruđa i municija su u savršenom redu. Bio sam prijatno iznenađen, čak obradovan. Ali, zakratko. Brzo je radosti nestalo kada sam shvatio da ukupne količine uskladištenih tehničko–materijalnih sredstava nisu dovoljne ni za opremanje jednog pešadijskog bataljona, a ovih dana planiramo formiranje tri brigade od Drežnice do Igmana!? Raspoloženje mi se nije povratilo ni kad me Zejnili pokušao utešiti tvdnjom da ovih dana stiže “nešto naoružanja i opreme, tako su, bar, obećali!”

„Pokisao“ od onog što vidim, pitam rezignirano: “Vidim da u magazinu ima jedan MB 120 mm. Zašto ga ne date nekoj jedinici?”

“Ne vrijedi, nemamo granata! Bolje je da bude zaštićen u objektu, dok ne stigne za njega municija.” - odgovora Zejnili bezvoljno.

“Odnosi li se to i na ona dva ZIS-a?”

“Jeste! Isto je, pukovniče, i sa ovih pedeset automata, “dobošara” ruskog porijekla iz Drugog svjetskog rata. Još prije dva mjeseca sam dogovarao sa ljudima iz fabrike municije “Igman”, da nam isporuče za njih municiju. ali ni do danas nema ništa.”

“Šta je sa kombinezonima za tenkiste i džemperima?”- raspitujem dalje. Zejnili uzima jedan kombinezon sa police, razmotava ga i pokazuje:

“Vidite kako su to male veličine. Našim Bosancima su potrebne duple. Dogovorio sam se sa MZ Spiljani i Klis da ih preuzmu i podijele stanovništvu. A ovi su džemperu prljavi, treba ih oprati. Kažu da se nabavljaju iz zaliha vojske Istočne Njemačke!?”

“Šta je sa hurmama i datulama? Puni su ih kartoni. Šta one čekaju ovde? Na terenu, po jedinicama i komandama, ovih dana, svuda su me nudili sa njima, svežim, čak i s čajem spravljenim od njih.“

“Magacini jedinica su ih prepuni. A vojnici ne pokazuju veliku želju za njima. Kad glad ovlada, doći će njihovo vrijeme. Biće dragocjene!”

“Utešno, nema šta!”, sam sebe umirujem. A Zejnili vidi moju muku pa će:

“Biće bolje, pukovniče!”

“Ako Bog da, Zejnile!”, odgovaram mahinalno, nesvesno oponašajući trpljivi bosanski narod koji veru u bolje njome potvrđuje.

U Logističkom centru u selu Krupi nailazim na veliku živost. Iz skladišta iznose sanduke, kutije, vreće različitih oblika i veličina, što rečito pokazuje da se radi o pešadijskoj municiji, granatama, hrani, uniformama i inženjerskom alatu. Srce mi zaigralo od dragosti! Komandant logističke baze naziva nam “selam” i nudi “kahvu i hurme”. Buni se nešto u meni. Valjda, vojnička oficijelnost. Zvanični pozdrav u Armiji RBiH je “zdravo”, i tako treba da bude! O tome smo raspravljali svojevremeno u Štabu i, sećam se, Bilajac je bio najgrlatiji u zagovaranju pozdrava “selam alejkum!” Nije prošlo, ali su se, vremenom, u jedinicama udomačili i ti muslimanski pozdravi.

Tako, sećam se, jednom prilikom, početkom septembra, obilazio sam položaj na Trgu heroja u Sarajevu. Rov naspram “Željiniog” stadiona, vojnici prate kroz puškarnicu pokrete agresorskih vojnika oko stadiona, a ja, pognut, idem od jednog do

drugog i pozdravljam se sa svakim. Nekom kažem "Zdravo!", drugom "Dobro veče!", a onda, nesvesno, jednom ću "Selam alejkum!" Vojnik me upitno pogleda, pa će k'o iz puške: "Zdravo, ja sam Slavko!" Glasan smeh se razlegao rovovima, a "otamo" nam opališe dva-tri hica, tek toliko da nas malo smire, da nam „oduzmu“ smeh!

Idem u inspekciju prvog skladišta. Hrana. Nasmejao sam se pred prizorom kojeg sam ugledao. Celo "brdo" sanduka hurmi!? Ono u Čelebiću je sitnica.

"A, šta ćemo, gospodine pukovniče, kad nam prijatelji ne šalju drugu hranu?!" - kao pravdajući se govori "logističar". - "Količine hrane s kojima trenutno raspolažemo dovoljne su da podmire 15-dnevne potrebe jedinica na Igmanu, oko Sarajeva i u Goraždu. Naš centar u Visokom je poduzeo veliku akciju prikupljanja hrane, ali mi ovdje već sada nemamo mesa, ni mesnih prerađevina. Šutimo o tome. To može negativno uticati na borbeni moral boraca. Mnogo je izbjeglica iz doline Drine prošlo kroz kasarnu i njih je trebalo nahraniti. To nam je gotovo sasvim ispraznilo skladište hrane.

„Robu koju nam dopreme iz centra u Visokom dijelimo, na osnovu razreza načelnika logistike ARBiH iz Sarajeva jedinicama odmah, ili najdalje za dva, tri dana!“ - objašnjava komandant baze i nastavlja:

„Skladišta su svakodnevno pod artiljerijsko-raketnim granatiranjem sa položaja četničke vojske u Hadžićima. Nije samo to problem. Često nemamo struje. Nemamo tehničkih sredstava za remont motornih vozila, ni druge tehnike. Vi iz Glavnog štaba morate pomoći. Ovako dalje na može!“, - kategoričan je komandant.

"Zejnile" - pitam samoironično - "nismo li došli zatražiti pomoć za bolju logističku podršku jedinicama na Igmanu, Konjicu i Jablanici!?" U Sarajevu mi se činilo da je jedini problem – kako uneti hranu i robu u grad? A vidi sad ovo!?"

Pred kraj dana, razgovaram sa Karićem o njegovoj misiji u Jablanici. Put u Jablanicu i napor da reši problem bili su uzaludni. Nije uspeo ubediti ni ratno Predsjedništvo Jablanice, ni komandanta Zerema da formira jedinicu i hitno upiti put Prozora. Sada nema izbora, moramo Haliloviću predložiti, shodno njegovoj direktivi, smenu komandanta i njegovo kažnjavanje. Karić nije za kažnjavanje, Delalić je neodređen. Ja jesam! Nema Armije bez discipline, naročito u ovako dramatičnim okolnostima!

"Ne pokažemo li sada odlučnost, napravimo li sad presedan, nikada više nećemo biti u stanju suzbiti samovolju i neposlušnost podređenih starešina!" - argumentiram čvrsto svoj stav. - "Odbijanje poslušnosti je krivično delo, ljudi!"

Kariću i Delaliću saopštavam da treba za komandanta Opštinskog štaba postaviti **Safeta Idrizovića**. Znam ga sa kraja osamdesetih, kada je bio komandant u Jablanici: „Dobar je, pouzdan i odgovoran rezervni oficir!“ - informišem ovu dvojicu. Halilović je saglasan. - „Šta sa Zeremom?“ - pitam komandanta. - „Sami odlučite šta ćete s njim!“ - Komandant nam stavlja u ruku vruć krompir!

To je stari Seferov manir, viđen nedavno i u slučaju **Juke Prazine**. Mislim da komandant mora pokazati više energičnosti i odlučnosti. Ovako oportunističko ponašanje krnji njegov autoritet, a onda i sistem rukovođenja i subordinacije, bez kojeg nema odlučne Armije.

U kasne noćne sate Delalić, Karić i ja dogovaramo zajednički odlazak u Jablanicu za dva-tri dana, da razgovoramo sa užim delom Opštinskog štaba odbrane i predsednikom Ratnog predsedništva i izvršimo smenu komandanta. Smenu će potpisati komandant Glavnog štaba, s obrazloženjem – neizvršavanje naređenja! Idem na spavanje. Sutra me čeka put na Igman.

26.10. 1992.

U hotelu «Igman» održava se sastanak vojnog i civilnog rukovodstva od Ivan-sedla preko Igmana do Hrasnice. Hotel se koristi kao komandno mesto TG-a i kao konačište za vladine funkcionere i vojna lica iz Armije koji izlaze iz Sarajeva ili se, pak, vraćaju u Sarajevo.

Komandant Hasanović upoznaje prisutne sa „ličnom kartom“ Igmana. „Komanda je formirana tek prije desetak dana, ali i pored velikih napora i uloženog truda još nije profunkcionirala.. Na Igmanu su stacionirane jedinice koje imaju različite formacijske sastave, veoma različito su opremljene oružjem, municijom i vojnom opremom. Neovisne su u komandovanju ili,

bolje reći, vlada samovolja u komandovanju i borbenoj upotrebi jedinice, i veoma, veoma su različite po borbenoj disciplini. Svaka jedinica je 'država za sebe!' - Hasanović plastično prikazuje haotično stanje na Igmanu.

“Ako nam se ovih dana ne osigura gorivo, ugalj ili nafta za kotlovnice, so za posipanje zamrznute ceste na planini, ako se doturi hrane samo za 15 dana, stižu se svi uslovi za pad Igmana u četničke ruke. Štab za to ne može snositi odgovornost!” - dramatično kaže Hajro. “Nemojte očekivati nikakav uspjeh u borbi, ako se ne ostvari saradnja i ne pruži puna pomoć ovdje prisutnih komandanata i predsjednika ratnih predsjedništva. Ako mislite da sam nepodoban za saradnju i nesposoban da komandujem na Igmanu, molim vas, slobodno odredite drugog čovjeka” - deprimirano zaključuje komandant Hasanović.

Edib Šarić, načelnik štaba, potkrepljuje podatke. Posebno govori o operaciji «Jug-92» u leto ove godine, koja je imala za cilj deblokadu Sarajeva! Pojačava mi se pažnja, jer o ovoj operaciji nisam baš ništa znao.

„Operacija nije uspjela, a niko nije odgovarao zbog toga!“ Šarić insistira na pismenom izveštaju, da bi se videlo zbog čega je operacija propala i ima li razloga za utvrđivanje krivice onih koji su rukovodili "Jugom-92". Da li to Šarić cilja sada na nekog za prošle grehe, ne znam, ali nisam siguran da ovo koristi trenutku i ambicijama pripreme za novi pokušaj deblokade?

“Sa ovakvim naoružanjem, sa sadašnjim komandnim sastavom i ljudstvom, nismo u stanju izvoditi napadna dejstva. Gospodine pukovniče, na Igmanu nas ima sada oko 800, a front kojeg branimo iznosi 62 km. Vidite da su vojnici u farmericama. 30% nema čizme na nogama. 60% vojnika je u ljetnim odijelima, a snijeg je, vidite, na Bjelašnici. Nema nikakve obuke!” - zaključio je svoj govor oštro, ne dosećajući se da njegova funkcija načelnika štaba podrazumeva odgovornost za planiranje, organizovanje i izvođenje obuke?

Aziz Fišo uvodi nov pristup u diskusiju, kvalitetno različit od načina diskusije oficira, profesionalaca.

“Gospodine pukovniče, gospodo starješine, ovdje ne treba kukati, već treba tražiti odgovore i rješenja za probleme koji su nam dobro poznati. Kako riješiti nedostatak vojnika i materijalnih sredstava za mene je pitanje svih pitanja. Sve je manje vojnika u jedinicama. Čak je oko 1.000 vojno sposobnih Hadžićana izvan jedinice. Jedan dio zbog premorenosti bježi iz jedinice, a većina izbjeglica iz Istočne Bosne samo prođu Igman, a ne zadržavaju se. Međutim, veliki, gotovo nerješiv problem predstavljaju izbjeglice koje ostaju na prostoru opštine. Njima treba obezbijediti smještaj, hranu, liječenje i ne znam šta sve ne treba uraditi za 2.000 izbjeglica u Pazariću.”

Predsjednik Ratnog predsjedništva Opštine Hadžići **Mustafa Dželalović** izražava zadovoljstvo što su “napokon, a bilo je krajnje vrijeme, izašle starješine iz Sarajeva kako bi direktno rukovodile deblokadom Sarajeva.” A onda je, žučno i usplahireno, nastavio kako se čudi da nikome nije na um palo da izvrši napad na Tehnički remontni zavod u Hadžićima, gdje se nalaze razne mašine, tenkovi i transporteri na remontu, vrednosti preko 22 miliona dolara!

- Uradimo nešto. Deblokirajmo Sarajevo preko Hadžića, zaplijenimo tehniku, pa vas uvjeravam da će za dva mjeseca prestati rat!” - govori Dželalović. “Za ova četiri ratna mjeseca 140 ljudi je poginulo, ranjeno ih je oko 800. U logoru u Hadžićima ima oko 200 Muslimana, dok ih je 1.000 izbjeglo.”

U zaključku, na sreću, kaže i nešto svrsishodnije: “Doturićemo na Igman gorivo i hranu jedinicama!”

Načelnik štaba iz Trnova, major **Hamzić**, referiše: “To što smo oslobodili Trnovo naš je veliki uspjeh, i do sada, na ovom dijelu ratišta, nije ga bilo tolikog. Ali, pad Kijeva, koji je strateški važan, ugrozio je odbranu Rogoja i Trnova. Trnovo smo oslobodili vlastitim snagama, uz neznatnu pomoć susjednih jedinica i tako imali pod kontrolom oko 95% naše opštine. Padom Kijeva naša teritorija je svedena na 75% nama pripadajuće opštine. Poginulo je 56 vojnika, a imamo 226 ranjenih, i to najveći broj u borbama za Trnovo. Gospodo, ako ne oslobodimo Kijevo i ne ojačamo odbranu Trnova, može se dogoditi da za nekoliko dana izgubimo Trnovo, kojeg četnici granatiraju već sedmi dan zaredom.”

Ovo izlaganje me istinski zabrinulo. Poznato je iz istorije mnogih ratovanja na ovim prostorima kakav je strateški značaj prevoja Rogoj. U jednoj njegovoj krivini, koju i danas zovu “generalska”, došlo je, jula 1914. godine, do prevrtanja vojnog

automobila i pogibije nekog austrougarskog generala. I njihova vojska se kretala tim terenom.

Hamzić traži da insistiramo u Predsjedništvu RBiH da hitno donese uredbe sa zakonskom snagom, koje sankcionišu pljačku, samovoljno udaljavanje iz jedinica, dezerterstvo, profiterstvo i dr. **Hajrudin Fazlić**, komandant Štaba odbrane Hrasnice, bio je veoma konkretan: "Dok borci provode dane i noći na linijama, sada već pri niskim temperaturama, dotle civilni funkcioneri šetkaju po Hrasnici u novim vindjakama što štite i od kiše i od hladnoće. Upozoravam vas da vojska to neće dalje tolerisati."

Komandant 4. brigade **Fikret Prevljak**, čovek o kome sa svih strana stižu samo pohvale, a uz to pleni svojom snažnom pojavom i govorom, optužuje komandante Visokog, Tuzle i Zenice: „Dogovorio sam da na Igman pošalju po jedan bataljon koji su trebalo da učestvuju u borbama na Igmanu i u Kijevu (Ne navodi o kojim se komandama i jedinicama radi!). Po narodnoj 'obećanje, ludom radovanje', ni jedinica, ni naoružanja, ni municije! Gdje je municija iz Konjica? Govori se da je HVO uzeo 3 miliona metaka, a nije učestvovao u borbi za Sarajevo. Svaka jedinica nešto samostalno planira, reklo bi se za svoj račun, i onda nije čudo što smo izgubili Kijevu, a može se desiti da izgubimo i Trnovo. Ako budemo odugovlačili sa planiranjem borbenih dejstava biće još više problema, a zima je na pragu. Imam oko 150 poginulih i preko 800 ranjenih, a najveći razlog tome je brzopleto srljanje u napad, bez planiranja i solidnih priprema akcije."

U diskusiju se uključili kontroverzni Juka Prazina, komandant brigade specijalne namene Glavnog armijskog štaba. Tražio je strogo zavođenje reda i discipline na Igmanu. Nudi da se taj odgovorni zadatak stavi u nadležnost njegove jedinice (sic!), koja broji oko 50 ljudi!? Upozorava na skori i dugotrajni snežni period i velike nanose na jedinoj planinskoj komunikaciji između Hrasnice i Pazarića. Traži da se njemu preda celokupan mašinski park za čišćenje snega i da će njegova jedinica osigurati nesmetanu cirkulaciju saobraćaja. Traži i dozvolu da organizuje kontrolne punktove i patrole na Igmanu, koji će regulisati sve pokrete vojnih i civilnih kolona i pojedinaca. "Da nije za mačka prevelika goveđa glava?" - mislim o Jukinim predlozima.

Posle Juke Prazine prisutnima se obraća Vehbija Karić : «Uvažavamo vas, Igmance, kao prave borce! Bio sam uvjeren da je na Igmanu više od 2.000 dobro naoružanih boraca. Ljetos smo u Sarajevu baratali sa brojem od 7–10 hiljada vojnika sa potpunom ratnom opremom. A, sada saznajem da se radi o sasvim drugačijoj slici." Posle kraće stanke, nastavlja:

“Treba formirati istureno komandno mjesto na Igmanu i što prije otpočeti pripreme za deblokadu grada. Deblokadu moramo izvesti prije 20. novembra, prije nego što stignu 'pustinjski pacovi' iz Evrope. To će imati efekat velikog vala, kao kad pukne vodena brana. Imamo dovoljno hrabrosti, želja i pameti da zajednički ostvarimo tako željenu deblokadu. To građani Sarajeva očekuju i zaslužuju. Moramo preživjeti, a da ne dozvolimo istrebljenje našeg muslimanskog naroda. Sa opcijom da pogine i 3.000 boraca, moramo odraditi oslobođenje Sarajeva!" - govori nadahnuto Karić. "Moramo preduzeti mjere da se na Igmanu nađe sa strane, iz Zenice, Tuzle i drugdje, više ljudstva od sadašnjeg broja. Pješadija neće krenuti ni metra, dok artiljerija ne odradi svoj posao!" Tim rečima Karić završava govor i dobiva solidan aplauz za nadahnute riječi.

Za Karića imam nekoliko pitanja za naš kasniji međusobni razgovor, ne želim kvariti tok njegovog izlaganja. Nisam shvatio ko su mu 'pustinjski pacovi' i zašto su povezani sa vremenskim rokom, 20. novembrom? Zašto ističe samo jedan narod u svom izlaganju? Koja je to i gde se nalazi artiljerija koja će 'omekšati' prolaz našoj pešadiji pri proboju obruča oko Sarajeva?

U kratkom predahu, iza „cigarete“ pauze konceptiram obraćanje komandantima i predstavnicima ratnih predsjedništava. Moram izbeći patetiku, i ocena stanja mora biti objektivna, kritična, ali i podsticajna da se prevaziđu problemi. "Na ljutu ranu, stavi ljutu travu!" , kaže narodna mudrost. Stoga sam sastanak nastavio sledećim rečima:

“Stanje je gotovo panično! Da bi se stanje poboljšalo, treba prvo i odmah pristupiti usavršavanju rukovođenja i komandovanja. Što pre formirati brigade i sve jedinice staviti pod jedinstvenu komandu. Od Igmana do Mostara i do Goražda komandovaće se sa Isturenog komandnog mesta (IKM). Zahtevam da se pooštiri borbena gotovost i vojna disciplina u komandama, štabovima i jedinicama. Vi iz civilne vlasti snosite odgovornost za logističko obezbeđenje vaših komandi i jedinica. Neka svako radi svoj posao – vojska vodi borbu, a vlast je materijalno podržava. Ako tako ne bude, nema ni odbrane Bosne i Hercegovine. Ko do sada tako nije radio, od večeras mora početi pripreme za život i borbu u zimskim

uslovima. I, malo je falilo da propustim, redovna obuka komandi i jedinica je među najprioritetnijim zadacima starešina. Mnogi dosadašnji neuspesi i brojni i nepotrebni gubici u ljudstvu su izravna posledica slabe obučenosti komandirskog i komandnog kadra. Dolaskom starešina s vrhunskim vojno-stručnim znanjima iz Sarajeva, sasvim sam siguran, popraviće se kvalitetno ukupno stanje na Igmanu.”

Završih tiradu i duboko izdahnuh, kao da mi je pao „kamen sa srca“! Gledam prisutne i primećujem gestove odobravanja. Svestan sam da su pristojno saslušali što sam rekao, ali koliko smo svi zajedno spremni da učinimo kvalitetne promene u daljoj borbi za Igman i Sarajevo nemam čvrstog odgovora. Ipak, siguran sam da će se stanje bitno promeniti izlaskom komandanta Halilovića sa delom Glavnog štaba na Igman.

Posle sastanka razgovor sa sinom **Vladimirom** doprineo je da se opustim za trenutak posle napornog dana. Centar veza me uspeo spojiti sa njime i od tamo se čuo njegov radostan glas: “Hej, Rista, što se ne javljaš? Mama je i dalje u bolnici, brine za tebe! Hajde, siđi u grad, pojavi se. Ovdje svašta pričaju o tebi. ‘Pobjegao!’, te, ‘Otišao četnicima!’, i druge stupidarije.” Nikako da dođem do reči, da saznam kako je, kako živi i ratuje, ide li **Želimirovo** lečenje nabolje, čuje li **Vesnu** i **Gregora**? ..... Sve mi odjednom izmače kad ga čuh: “Hajde, vozdra! Sad znam da si živ i zdrav i drugo me ne interesuje. Čao!” – prekinu vezu Vladimir. a ja ostah sa pitanjem - jesu li i druga deca ovakva prema svojim očevima, kao što je moj Vladimir meni?

Sve će biti jasnije kad Sefer dođe na Igman

27.oktobra 1992.

Prenočio sam na Igmanu. U osam sati ujutro, 27.oktobra, prisustvujem jutarnjem referisanju Taktičke grupe "Igman" ili TG-2. Atmosfera je ozbiljna, radna i, što je najvažnije, proticala je u pozitivnom "ozračju".

Slika mnogo drugačija na one od sinoć. Ova komanda je dobro ustrojena i uvežbana. Na prisutne probleme gledaju realnije i objektivnije. Svesni su da od kuknjave i žalopojki nema ništa, nego „u se i u svoje kljuse“. Ovoj grupi patriota i veoma moralnih ljudi nisam morao „filozofirati“. Pohvalih komandu za do sada urađeno za odbranu Igmana. U nekoliko rečenica ponovih rečeno prethodnog dana na sastanku TG-1 i upoznah ih da će ovih dana na Igman izaći vojna elita na čelu sa **Halilovićem** i da će se vojno-politička situacija preokrenuti u korist ARBiH. Uz pravu „bosansku kahvu“ proveo sam još čitav sat sa ovim veoma pozitivnim ličnostima.

Sa **Avdom Panjetom**, u toku dana imao sam trosatni obostrano veoma koristan razgovor. Avdo je na Igmanu po nalogu Ministarstva unutrašnjih poslova sa zadatkom da koordinira policijske aktivnosti od Igmana do Glavatičeva i Bjelimića, te u dolini Neretve, Konjic i Jablanica. Upoznali smo se u Sarajevu početkom aprila, a zajednički smo regulisali ponašanje borbene grupa 3. maja na trgu 6. april i u Dobrovoljačkoj ulici. U razgovoru iskazuje poštovanje i poverenje prema meni, pa su informacije koje mi je dao veoma značajne za borbenu gotovost komandi i jedinica između Trnova, Igmana, Bjelimića, Ivan Sedla, Konjica i Jablanice. „Gospodine pukovniče, dok sam boravio u Bjelimićima utvrdio sam da je odred nepopunjen ljudstvom i TMS, pa četnici mogu lako probiti odbranu i za tili čas evo ih u Glavatičevu!“

Hvala Panjeti to je veoma značajna informacija, koju mislim da ne zna Opštinski štab Konjic.

Veoma iskreno govori o slabostima policije na ovim prostorima („skoro se raspala!“) i njegovom nastojanju da ustroji novu strukturu i policijske stanice. Misli da je potrebno strogo preciziranje odnosa armije i policije, „pošto ovako više ne ide“. „Mi smo jedinstvena oružana snaga i ne može biti dvojnog komandovanja, kao što je sada slučaj. U velikom broju kriminalnih radnji učestvuju, nažalost, i policija i vojska. Ne poduzimaju se mjere za zaustavljanje kriminala i kažnjavanje počinitelaca djela.“

Upoznao sam Panjetu sa ponašanjem komandira policijske stanice u Konjicu **Jasmina Guske** i pretnjama kada je **Juka Prazina** bio na isleđivanju u komandi TG-1. Obećao je da će poduzeti sankcije zbog mešanja Guske u vojnička pitanja! Sastanak sa Panjetom rezultirao je dogovorom da u narednom periodu održavamo redovne kontakte i da se međusobno ispomažemo u cilju jačanja opšteg stanja borbene gotovosti i bezbedonosne sigurnosti pripadnika Armije i civila.

Juka Prazina je sa jedinicom od pedesetak dobro naoružanih i opremljenih vojnika zaposeo hotel „Famos“ na Igmanu. Juka se oportuno ponaša prema komandi TG-2 (Igman), samostalno upotrebljava jedinicu tamo gde on proceni, bez saradnje sa pretpostavljenom komandom, postavio je tri punkta gde samovoljno kontroliše one koji službeno izlaze iz Sarajeva ili se u njega vraćaju. Njegovi vojnici oduzimaju novac i druge vrednosti, čak i od izbeglica koje preko Grepka i Igmana idu ka Konjicu. Više puta najavljiavao je deblokadu Sarajeva, „Samo meni dajte komandu, vidjećete, kako se to radi!“, poručivao je komandantu Haliloviću. Više, mnogo više štete nego koristi od Juke i Jukine jedinice na Igmanu.

Vehbija Karić, u dobroj, ali ipak „umišljenoj nameri“, traži da nas dvojica „obavimo službeno-prijateljski razgovor“ i da ga urazumimo. Taj Karićev naum logično se uklapao u način njegovog mišljenja, a i praktičnog delanja. U Sarajevu građani ga poznaju i po izjavama kao što su: „Grad ćemo deblokirati za mjesec dana!“ To ponovi najmanje jednom mesečno! „Evo nas na Ilidži do četvrtka!“ (a izjavu da u utorak, dva dana pred „upad“ na Ilidžu) ili „sa našom artiljerijom možemo gađati Pale!“

Proizvoljnost njegovih povremenih izjava bila je poslovična. Neostvarena obećanja su imala negativan efekat kod građana Sarajeva. Zar nije pre dva dana obećao da će sigurno rešiti upućivanje jedinica iz Jablanice na ispomoć Prozoru? I vratio se neizvršenog obećanja! Eto, sada hoće da „urazumi“ Juku u mom prisustvu. Sastanak je organizovan u bungalovu koji u

službene svrhe koristi predsjednik Ratnog predsjedništva Opštine Trnovo **Muhamed Mulaosmanović**.

Kariću sam prepustio da „ubeđuje“ Juku, a ja sam u drugom delu bungalova razgovarao sa predsjednikom Opštine Trnovo. Odbio sam Karićev predlog da zajedno razgovaramo sa komandantom specijalne brigade ARBiH, jer znam za Jukin animozitet od 19. septembra 1992., kada sam podržao komandanta Halilovića u raspravi o „slučaju Prazina“! Početkom oktobra, na Rijeci, prilikom „mimoilaza“, dobacio je: „Ti si Seferov čovjek!“ Pametnom, dosta! Moje učešće u razgovoru otežale bi Karićevu ambiciju da ga „uvojniči“.

Razgovor je potrajao dugo. Karić nam je docnije rekao da je bio „veoma uspješan“. Juka je pristao da uključi jedinicu u borbu i prihvatio je potčinjavanje komandi Taktičke grupe „Igman“. Čestitao sam Kariću na uspejoj misiji. Nisam imao nimalo iluzija da će Juka održati reč. Kao pristojni domaćin, Juka nas je ispratio do izlaska iz bungalova. U momentu kada sam sišao sa terase i zakoračio na snežnu stazu, oslovio me odozgo:

“Komandante, ovo treba da nam nabaviš, umjesto što tu paradiraš!”

Okrenuh se da vidim o čemu govori. U taj tren odjeknu zaglušujući prasak. Dim ovlada terasom. Istovremeno osetio sam tup udarac nekog predmeta pod levom lopaticom. U Jukinim rukama razaznao sam neku pušku, bila je to, valjda, „nitroglicerinka“! Barutni gasovi su dobro opržili Karićevog sina i još nekog vojnika koji se tu zatekao. Bolno su opipavali svoja lica. Na dvadesetak metara dalje prepolovljen vrh jele njihao se na vetru. Toplina mi na leđima i u obrazima, ni kapi krvi. Bez ijedne reči, kao da se ništa nije dogodilo, nastavio sam stazom prema hotelu „Igman“, dok je Karić pomagao svom sinu Juka se cerio s „nitroglicerinkom“ u ruci. Hinio sam mirnoću, a zapravo bio sam uplašen. Sa tom vrstom ljudi čovek nikad nije siguran, a najmanje u ratnim, igmanskim okolnostima.

“Dobro ste prošili!” - uveravao me lekar kad je pogledao ranu u ambulanti. Potkošulja je bila natopljena krvlju. “Srećom da ste imali na sebe vjetrovku i džemper. Da je parče metala pogodilo nezaštićen dio tijela posljedice bi bile mnogo, mnogo veće.”

Kad sam shvatio da sam izbegao teško ranjavanje, sretan, počoh zbijati šale: “Da Juka ovo ne uradi, ne bih nikada saznao kakav je efekt ‘nitroglicerinke’! Nije svaka puška ubojita!”

Sa Igmana, vozim se sa Karićem zapadnom stranom planine, pored Malog polja sa olimpijskom skakaonicom. U vidokrugu su Žunovnica, Hadžići, Kasatići. Utunuo u vlastite misli, šutim, nije mi do razgovora, pod velikim sam pritiskom događanja na Igmanu.

“Da - rezigniram nemo - svako na Igmanu ima svoj ‘film i priču’. Rade svaki za sebe. Komanda TG “Igman” nema autoriteta, nije u stanju da objedini jedinice i da s njima komanduje sa jednog mesta, iz jednog štaba. Crna je perspektiva deblokade! Crna!”

Iz misli me prenuo glas vozača **Abdulaha**: “U principu ne vozim ovuda danju. Veći dio ovog puta je vidljiv sa položaja četnika iz Hadžića i sa Tinovog brda. Svakodnevno ga gađaju tenkom i jednom “pragom”. Ne snosim nikakvu odgovornost za eventualne posljedice!” - kaže ljutito. Vidim, na lokalitetu smo Karaule i ono što govori Abdulah je tačno. Nas dvojica smo ga prisilili na opasnu dnevnu vožnju, “na vlastitu odgovornost”, kako smo mu rekli, i sada, sa strepnjom, spuštamo se krivudavim šumskim putem od Karaule prema Lokvama. Malo docnije prolazimo kroz selo Lokve. Munara na mesnoj džamiji porušena, mnoge kuće su bez krovova, ali selo živi.

Sa Karićem svraćam do ratne bolnice u Suhodolu, u kojoj nikada ranije nisam bio. Pre rata je to bio Centar za obuku jedinica Ministarstva unutrašnjih poslova.

27. oktobra 1992.

Danas je vojna delegacija ARBiH razgovarala sa vojnom delegacijom HVO u Prozoru. **Delalić**, u kratkim crtama, prepričava mi sadržaj razgovora. General **Ante Prkačin** i još jedan brigadir naizmenično su optuživali ARBiH da je prva počela sa

provokacijama "hrvatskog puka" u Šćitu, Ripcima, Međugorju, Gračanici. Zbog toga je HVO aktivirao svoje jedinice, da bi zaštitili Hrvate od muslimanskog pritiska, proterivanja i pljačke. Kategorično odbijaju da se u Prozoru nalaze postrojbe vojske iz Republike Hrvatske.

Delegacija ARBiH predočila je delegaciji HVO precizne podatke o vojnoj akciji HVO, o granatiranju i paljenju muslimanskih kuća i proterivanju Muslimana pod pretnjom. **Pašalić** je insistirao na naređenju komande područnog zbora HVO kojom se zahtevalo da Muslimani predaju naoružanje, da se vojno sposobni stave pod komandu stožera i da se satnija, sastavljena od Muslimana, uputi na bojišnicu prema Srbima na Kupresu.

Delegacija HVO ostala je pri svojim ocenama događaja i tvrdim, tvrdoglavim stavovima, pa nije došlo do sporazuma. Novi sastanak je dogovoren za naredni dan.

Karić mi opisuje stravičnu sliku koju je doživeo u Prozoru. Grupe vojnika HVO po gradu se šetaju polupijani, pevaju ustaške pesme, ulaze u trgovine hrane, uzimaju robu bez plaćanja, otimaju. Ne nekoliko mesta vrte ražnje s janjcima. Zastave sa ljliljanima su nasilno strgali sa zgrada, bacili na tlo i po njima gaze. I generalu Prkačinu je bio neprijatan taj prizor. Pokušao je reagovati i dozvati vojnike na pristojno ponašanje, njihova je reakcija postala još ružnija. Zapevali su grlato: Gazi, gazi, balije!

Šta reći, kako reagovati na izjavu brigadira HVO Šiljega, komandanta područnog zbora HVO: „Mi nemamo što pregovarati sa Muslimanima, ovo je Herceg-Bosna i vi ovdje nemate šta tražiti!“

Jahić priča drugi detalj sa razgovora u Prozoru. S hrvatske strane je učestvovao i zapovednik 2. tenkovskog bataljona Hrvatske vojske major **Jure Šmit**. Rođen je u Nemačkoj, ali su njegovi roditelji Hercegovci. U sastavu tenkovske čete ima tenkove tipa "Leopard". Imao je zadatak da obezbedi prolaz HVO za Jajce, ali su ga Muslimani omeli, nisu dopustili. Zato su preduzeli oštre mere protiv muslimanskih „pobunjenika“ u Prozoru. Kako te Šmitove "oštre mjere" izgledaju najbolje svedoče kuće u plamenu, upadi u kafiće, trgovine, radnje, otimačine, maltretiranja, protjerivanje više od 2000 Muslimana sa kućnih pragova. U dva dana je u Prozoru ubijeno 10 ljudi koji nisu Hrvati! Jahić je bio svedok gnusnog ponašanja dvojice pijanih vojaka koji su huliganski, nasilno gurali u kolicima jednu nasmrt preplašenu 10-godišnju devojčicu dok je bespomoćno plakala njih dvojica su se ludački cerekala!

Jahić misli da se sukob Armije s HVO može lako i brzo pretvoriti u sukob Muslimana i Hrvata. "Svi zaboravljaju činjenicu da je HVO već zaposjeo sve dominantne topografsko-taktičke položaje oko Konjica, Jablanice i Prozora. Na Risovcu imaju oko 300 vojnika, 8 minobacača 82 mm i 2 MB 120 mm, a na Boguševcu su rasporedili 8 komada MK od 82 mm. „Šta će oni tamo, samo dragi Alah zna!?“ – zabrinuto govori Jahić.

Pri povratku u Konjic, delegacija je sretala izbeglice na traktorima s prikolicama, koje su se uputile u Jablanicu.

28. oktobar 1992.

U podne, održava se sastanak u Delalićevom štabu u Konjicu. Tema razgovora: smena Salke Zerema i postavljanje novog komandanta.

Pošto sam saopštio razlog održavanja sastanka, biranim rečima govorim o gotovo šestomesečnom pozitivnom radu Zerema na položaju komandanta Opštinskog štaba odbrane Jablanice. Ističem Salkove karakterne i moralne osobine i vrednosti. ...sa „toplog“ prelazim na „hladno“.

„Nepoznato mi je zbog čega nije izvršio naređenje, to, uostalom, sada nije važno!“ - razlažem situaciju u koju nas je doveo do sada veoma primeran komandant. Ne prihvatam **Zeremovo** obrazloženje kako je komandant Halilović naredio „prekid vatre“. „To, gospodine Zerem, nije značilo da se odustaje od pružanja pomoći Prozoru. Zbog Vas su, Muslimani u Prozoru ostali bez zaštite od nasrtaja HVO. Odluka da Vas smenimo nije doneta naprečac. U pitanju je neizvršenje naređenja, a rat ne priznaje sentimentalnost. Ovo treba da bude primer za zaoštavanje vojne discipline i odgovornosti u celokupnom sastavu ARBiH!«.

Delalić pozitivno ceni Zeremov angažman do odbijanja naređenja. Ističe zaslugu Zerema u učešću jedinica OpŠO Jablanica u borbama na Igmanu, u Trnovu, Pazariću. I ništa dalje od toga! Zašto, Delaliću!?

Karić govori o situaciji na širem području od Ivan-sedla do Prozora, i dolinom Neretve, do Mostara. Prisutne su svakodnevne pretnje od HVO. "To što ste uradili ide u prilog HVO!" – Karić upućuje **Zeremu** oštru kritiku..

"Hvalite me najprije, a onda me smjenjujete!? Zašto?!", - pita Zerem i odbija krivicu. Dodaje da nije imao podršku Ratnog predsjedništva Jablanice, pridržavao se Platforme Predsjedništva RBiH koja nije omiljena kod "ove vlasti".

Nije mu svejedno, vidim, oseća se ponižen i uvređen. Drhtavim glasom, posle duže stanke, izjavljuje: „Ipak, mislim da sam morao poslati bar dvadesetak boraca kao moralnu podršku Prozorčanima. Dajte mi malo vremena da se odmorim, a poslije me angažujete prema vašoj odluci.“

Načas, pomislih da smo možda preoštri, da grešimo prema njemu. Iznenadnu sumnju u vlastitu odluku brzo nadjača misao da Zerem nije postupio patriotski i još se pri tome oglušio o osnovni princip na kome počiva svaka ozbiljna vojska, poštovanja naređenja. Alternativa tome je kaos i anarhija.

Razgovoramo i o problemu izbeglica. Sada ih ima oko 10000. Vojno sposobni odbijaju raspored u jedinicama. „Nismo iz vaše opštine!“ - odgovaraju. Borci iz Prozora, njih 100-150, napustilo je jedinicu, a neće na raspored u jablaničke jedinice. Po gradu se priča da u Jablanicu narednih dana stižu mirovne snage – oko 200 španjolskih vojnika i nepoznat broj engleskih vojnika, poznati pod nazivom „pustinjski pacovi“.

„Kariću, znate li vi nešto više o ovome?“ - pitam. „Ne, ne znam. I ja sam čuo priče. Informiraću Halilovića, možda on zna nešto više!“

Safetu diktiram zadatke: „konsolidovati i voditi odsudnu odbranu prema srpskoj vojsci i biti spreman za odbranu od HVO; formirati bataljon koji će ući u sastav brigade i smestiti ga u kasarnu; pristupiti obuci starešina i jedinica, ali i civilnog stanovništva; poduzeti mere jačanja morala u jedinicama i poboljšati logističko obezbeđenje, posebno ishranu boračkog sastava.“

Jasno mi je da su ovo maksimalistički zahtevi i da je njihovo celokupno ispunjenje pretežak zadatak, ali okolnosti ne trpe relativiziranje. Zadaci su veliki, okolnosti su takve. Traže veliko pretnuće, ako se hoće opstati! Druge nam nema!

Tek što završismo višesatni razgovor sa Zeremom i Safetom, na referiranje dođe **Fikret Prevljak**, komandant hrasničke brigade. „Gospodo oficiri, šta i koliko vi znate o neuspješnoj operaciji 'Jug'?“ i ne čekajući odgovor nastavlja:

„U napadu po istočnoj strani Igmana naše jedinice su doprle do Krupca i tu stale, a izvijestile su komandu da izvode uspješan napad na Papaze. Za to vrijeme četnici su uzeli Kijevo i bez metka zauzeli Orepak. Bilo je mnogo poginulih, a učinci su bili mali. Neko mora da odgovara za propuste u operaciji!“ - insistira Prevljak, ali mu preko usta ne pređe ko je taj, "neko"?

Ja ne znam, kao što ne znam ni da je ova operacija ikada izvođena.

U daljem izlaganju komandanta očituju se dva problema: ponašanje jedinica HOS-a i Juka Prazina.

Iako je HOS početkom maja i juna odlično sarađivao sa komandom odbrane Hrasnica, u poslednje vreme više ne učestvuje u borbama. Hoće da napuste naselje i da sa preostalim Hrvatima odu u Kiseljak. Kao obrazloženje navode da ih Muslimani maltretiraju!? Prevljak odlučno demantuje valjanost takvog obrazloženja i navodi da je sâm činio sve da Hrvati budu zaštićeni od bilo kojih neprijatnosti. Obezbeđivao im je hranu, drva i sve moguće činio za njih, ponekad više nego za svoje jedinice. Ali,

ne pomažu argumenti ni ubeđivanja da ostanu, oni i dalje uporno insistiraju da se prebace u Kiseljak preko Ilidže.

„Gospodo, pomozite. Ne znam kako da postupim, kako da ih zadržim. Ilidžu, Hrasnicu i Sokolović Koloniju treba da brane i odbrane svi njeni građani, bez obzira na pripadnost naciji i religiji!“ - pravilno rezonuje Prevljak.

„Što se tiče Juke Prazine i njegovih 30-40 vojnika imam iste probleme kakve ste vi imali sa njim dok je tamo boravio!“ - podrugljivo će Fikret podvući 'dok je tamo boravio'. Komandant Halilović je zabranio Jukinoj jedinici da ulazi u Sarajevo, a i njegovim iz Sarajeva na Igman. „Često dolaze u Hrasnicu i Sokolović koloniju, pa po prodavnicama otimaju hranu i alkohol. Presreću na Igmanskim putevima izbjeglice i otimaju im lične stvari. Sumnjam da se drogiraju. Nisu poželjni na ovim prostorima! Eto vam što je starješina iz Glavnog štaba! Skinite nam ga s vrata!“ – „galantno“ nam Fikret preda Juku Prazinu!

Na vratima Delalićevog štaba mimoišli su se Prevljak i Avdo Panjeta. Sa njim razgovaramo o učešću policije u odbrani. Komandant Halilović insistira, s pravom, da se rezervni sastav policije stavi pod komandu ARBiH, dok se ministar **Pušina** tome protivi.

Delalić, Panjeta i ja u potpunosti smo saglasni da rezervni sastav policije, koji je 100% naoružan i opremljen, treba više da učestvuje u odbrani. „Evo, na prostoru Igman, Bjelašnica, dolina rijeke Neretve, ima veći broj policajaca bez stvarnog policijskog angažmana, dok Armiji nedostaje i ljudstvo i naoružanje. Ne znam zbog čega Sarajevo sprečava da se policijski sastavi stave pod komandu ARBiH!“

Ovo mišljenje i iskustvo Avde Panjete preneću komandantu Haliloviću; upoznaću i **Jusufa Pušinu**, ministra unutrašnjih poslova RBiH. „Zar ga treba ubeđivati da RBiH ima jednog nadmoćnog agresora, kojem se možemo uspješno suprotstaviti samo sa svim ljudskim i materijalnim resursima?!« - pitam se.

Razgovor sa Panjetom nastavljamo o stanju zatvora u Tarčinu. Tamo je zatvoreno oko 400 Srba osumnjičenih za ratne zločine. Složili smo se da treba hitno provesti postupak utvrđivanja pojedinačne odgovornosti svakog od zatvorenika. Sud u Konjicu nije nadležan. Delalić predlaže da nadležna institucija u Sarajevu donese odluku po kojoj se sud u Konjicu ovlašćuje da provede sudski postupak sa zatvorenicima u silosu Tarčina. Dokazanu krivicu pojedinca treba sankcionisati, ali one bez dokazane krivice treba odmah pustiti na slobodu. Nas trojica imamo jedinstven stav po ovom pitanju. „Važna je činjenica da komisija Međunarodnog Crvenog krsta nije imala bitnih zamerki o tretmanu zarobljenih ljudi kada ih je nedavno posetila u silosu u Tarčinu.“ – kaže Delalić sa pritajenim zadovoljstvom.

Večeras **Arif Pašalić**, komandant Mostarske brigade i njegov pomoćnik **Safet Oručević** referišu o stanju na prostoru Hercegovine i Mostara. Situaciju ocenjuju fluidnom; u vazduhu se oseća nadolazak bure! Po ustaljenom običaju, Pašalić ide „na prvu loptu“: „Mostar je zapostavljen od Sarajeva, a Glavni štab ne vodi nikakvog računa o Mostarskoj brigadi i odbrani ovog dijela Bosne i Hercegovine.“

Ovu tvrdnju komandant Mostarske brigade argumentira podatkom da su do sada iz Sarajeva dobili ukupno 220 pušaka!? Pašalić navodi da nije zadovoljan. Hrvati su u Posušju zaustavili konvoj sa oružjem, tako da od očekivanih 800 pušaka nije stigla nijedna! Jučer su (27. oktobra – nap. autora) bili na razgovorima sa HVO u Grudama. Sastanku su sa hrvatske strane učestvovali **Mate Boban**, **Jadranko Prlić**, Slobodan Praljak, **Velimir Stojić** i drugi. Tema razgovora - odnosi Armije i HVO. Pašalić nije zadovoljan razgovorom. „Došlo je do žučne polemike oko toga ko je odbranio Hercegovinu od četnika.“

Hrvati ističu da su već februara 1992. godine imali dobro organizovane postrojbe HVO, koje su se oružano suprotstavile jedinicama JNA. Omaložavaju ustrojstvo, opremljenost i sposobnost Armije RBiH. Smatraju da ona nije sposobna da se ozbiljnije suprotstavi srpskoj vojsci.“- kaže Pašalić Zatim nam navodi argumente koje je saopštio hrvatskoj delegaciji: saraduju sa Srbima, zaustavljaju konvoje koji su namenjeni RBiH, plene naoružanje, municiju i drugu vojnu opremu, prisiljavaju Muslimane da predaju naoružanje i da se stave pod komandu HVO, da su snage HV i HVO nasilno ušle u Prozor, palile i rušile kuće Muslimana i proterivale stanovništvo iz grada.

Boban je na to odgovorio: «Ovo je Herceg-Bosna i u njoj vladaju naši zakoni i te zakone moraju poštovati svi koji su nastanjeni i žive na ovoj teritoriji. Kome se to ne sviđa, može ići gdje god mu je volja!»

Oručević, pomoćnik komandanta, deli zabrinutost sa Pašalićem. Sa zebnjom gleda na buduće odnose sa Hrvatima. Problem je što su dobro naoružani i opremljeni. Oficiri na najvišim dužnostima su bili profesionalci u Hrvatskoj vojsci. „Ako se HVO odluči za sukob kao onaj u Prozoru, naše mogućnosti za uspešan otpor su minimalne. Mostarski, stolački i nevesinjski odredi su popunjeni ljudstvom, ali su naoružani s minimalnim količinama oružja i vojne opreme.“ – kaže Oručević.

„Boban nam je u Grudama tvrdio da su Izetbegović i ARBiH dobili 8 miliona dolara od islamskih zemalja za opremanje muslimanske vojske. Možda je to propaganda, ali mi u Mostaru o tome ne znamo ništa i nismo dobili ni marke za odbranu!“ - rezignirano zaključuje Safet Oručević.

Sastanak je završen nejasnim zaključkom da se problemi rešavaju na nivou predsednika Izetbegovića i Bobana, odnosno Glavnog štaba Armije i Glavnog stožera HVO, i da se izbegavaju sukobi i provociranja

Nigde kraja mom neznanju. Mene niko o odnosima sa HVO ne informiše i zato ponekad donosim odluke koje sa stvarnošću nemaju nikakve veze. Izmiču mi stvari što ih kao član Glavnog štaba moram znati kako bih profesionalno, i sa savešću, mogao da radim vojnički posao. Delom i od mojih odluka ovise životi vojnika i sudbina ove zemlje. Moram biti odgovoran i prema drugima i prema sebi. Mogu li to u ovakvim okolnostima? Tek iskustveno, sa terena, doznajem stvari od vitalnog interesa za odbranu zemlje. Zašto?

Komandant Halilović mora pod hitno da se nađe na Igmanu, u dolini reke Neretve, da ode do Gruda, da zaustavi ovu lavinu nedaća za ARBiH i R BiH. Pitam se da li su njemu poznate činjenice koje sam doznao ovih desetak dana? Ako ih ne zna, to ipak ne umanjuje njegovu odgovornost za haotično stanje. A ako ih zna, a nije preduzimao adekvatne mere, to gore po ARBiH!

Sve će biti jasnije kada komandant izađe na Igman, siguran sam u to.

Crne se slutnje nadvijaju

29.oktobar 1992.

Odlučujem se za ponovni obilazak Igmana. U Delalićevom štabu me odgovoraju, Danju je opasno putovati automobilom. Dobili smo vest da su četnici krenuli tenkovima na Koščan. Ne pomažu upozorenja.

Ališpago (ili od milja Špago) je za volanom. Vozi pažljivo i smireno. Prolazimo kroz Bradinu. Vidim spaljene kuće. Pitam: "Ko je to uradio?"

"Ne zna se tačno, odgovara Špago. Ili neće da se zna. Poslije borbi u maju sa paravojnim jedinicama bosanskih Srba i četnika, naši teritorijalci su zauzeli selo i izbili na Ivan-sedlo. U tim borbama je oštećeno nekoliko kuća. Dva-tri dana poslije borbi u selo su uletjeli vojni policajci, koji su ga opljačkali i zatim spalili. Naši govore da su to uradili policajci HVO, njihovi da su to učinili muslimanski teritorijalci. Biće da je bilo i jednih i drugih."

Iskren je ovaj odgovor. I logičan.

"To je glupost šta rade. Ljudima paliti kuće!? Ako ništa drugo, danas su ovde mogle živjeti izbeglice, a ne da se potucaju između Jablanice i Konjica."

Špago me pita: "Gdje vam je pancir? Treba da ga stalno nosite, posebno kad krenete na Igman."

"Nemaš ga ni ti! Šta onda meni vredi?" - kažem kroz smeh. „Usput, nikad mi ga niko nije ni ponudio, ali je istina da ga ja, verovatno, ne bih ni uzeo. Bosanac čojek!"

Špago ne odustaje: "Vi ga morate nositi! Vrijedite za tri 'ljljana!'"

Aha, baš smešno upoređenje, mislim se!

U logističkoj bazi trebalo je da me čeka **Nihad Bojadžić**, zamenik komandanta jedinice „Zulfikar“, kako bi osigurao bezbedan prolaz do Igmana. Nema ga! Komandant baze upozorava da je bez pratnje nesiguran put do planine. I Špago je protiv. "Tako mi je **Delalić** naredio." Tvrdoglavo ne slušam preporuke. Samo mi je trebalo da ispadnem kukavica pred ljudima koji se, ionako, svakodnevno susreću sa smrću! "Krećemo!", naređujem „Povratka više nema!"

Put ide od kamenoloma do Lokve, pa iznad Kasatića, na otkrivenom terenu. U sumraku se već vide udaljena svetla Hadžića. Zbijam šale sa Špagom, pričamo viceve, razgonimo strah. Kad uđosmo u desni vidokrug oružja iz Hadžića, mahinalno se prikućih vozaču ulevo i glavu uvukoh u ramena. To će mi kao pomoći, šta li? Kad se konačno spustismo sa Karaule na asfaltni put nasta opuštanje, pa izgovorih besmislen ukor Špagi: "Vidiš, nema opasnosti! Jači smo i od straha „

Kapetan **Muhamed Nogo** referiše o borbenoj gotovosti jedinice, te izveštava da nedostaje ljudstvo, naoružanje i municija za aktivna dejstva, ponestaje hrane zbog velikog priliva izbeglica. „Njih treba nahraniti i nakratko zbrinuti i uputiti dalje ka Konjicu i Jablanici.“ – jada se Nogo. Dakle, situacija se ništa nije poboljšala od mog prethodnog boravka na Igmanu.

Odlučio sam da sadašnji boravak na Igmanu posvetim organizovanju inženjerijskog i vatrenog sistema odbrane, da utičem na organizovanje sadejstva između velikog broja sitnih jedinica i, posebno, pružim moralnu podršku komandirima i vojnicima. Jer, sjajni su borci ARBiH u vrljetima Bjelašnice i Igmana! Zato, u toku noći krećem u obilazak Odreda Visoko, koji brani taktičko-operativni objekat Straište.

Amira (ne zapamtih joj prezime!), načelnik bezbednosti u odreda Visoko, dobila je zadatak da me upozna sa zadatkom i položajem koji brani jedinica. Povremeno, pod svetlom bateririje, uočavam njeno lice, glavu, stas. Deluje veoma ozbiljno, ali odlučno i energično. Niskog je rasta, sportski građena, hod muški! Kosa pod beretkom, žuta kao boja jesenjeg lišća u šumama Igmana. „Kako ste tako bujnu kosu smestili pod beretku?“ - pitam šaljivo. „Potišiao me limar kako bih svu kosu strpala pod beretku!“ - kaže šaljivo, ali ne primetih osmeh.

Dok obilazimo položaje tiho razgovaramo. Od nje doznajem da je diplomirana žurnalistkinja i predratni taksista! Ljuti se što vojnici u njoj i dalje gledaju samo ženu. "Nisam žena. Samo sam vojnik, kao i oni!" - oštra je Amira.

Ne slažem se i to joj kažem: "Neka ste vojnik, i treba da budete! Ali ste i žensko, i neka ste!"

U odredu je započela službu kao operativac. Sada je to što jeste. "Ne volim prebirati po ljudskim dušama i vršljati po papirima. Ipak, moram, služba nalaže!" Poštuje komandanta Odreda **Alibegovića**, pedesetogodišnjaka. Ranije se iskušao na nekim svetskim ratištima. Odličan je strelac.

"Brižan je starješina. Ne vodi nas nepromišljeno i čuva nam glave. Vojnici ga vole i poštuju." Kakva divna satisfakcija za napore komandanta Alibegovića!

Imam primedbe na uređenje položaja odbrane na Stratištu. Urađeno je samo nekoliko zaklona i to samo za ležeći stav na čistini, bez grudobrana. Nemaju ni jednog bunkera, rova, saobraćajnice, skloništa. Na položaju dežuraju samo dva vojnika, ostali su u pripravi u nekoj napola porušenoj kući. Noć hladna, pa sede jedni drugima naslonjeni leđima kako bi se telima grejali. Vatru ne lože, bili bi pogodna meta za tenkovsku vatru sa Vidovca. Od protivtenkovskih sredstava imaju samo jedan RPG sa tri mine i jedan ručni bacač bez mina!? Komandir nije sa vojnicima. „Eno ga u hotelu!“ - referiše Amira.

Osećam da sam među vojnike došao u nevreme. Razbuđeni su, pa su mrzovoljni. Nešto im se popravi raspoloženje kada svakom dadoh po dve cigarete. **Edib Šarić**, kada sam polazio u obilazak Odreda Visoko, dao mi dve kutije „Drine“ – „da vam se nađu pri ruci“. Zna fakin šta treba vojnicima!

Obraćam se sanjivim vojnicima. Naglasak stavljam na značaj odbrane Straište za Igman i za Sarajevo. Ne znam da li su išta prihvatili od onoga što sam im govorio.

U povratku sa položaja prekorevam Amiru, ni krivu ni dužnu, zbog veoma lošeg stanja na položaju za odbranu. „Prenesite komandiru naređenje da mi se u 10.00 sati javi na raport. Očitaću mu bukvicu. Da li je svestan odgovornosti za ugrožavanje celokupne odbrane Igmana? O ovom stanju, Amira, izvestite komandanta Alibegovića!“

Amira vojnički odgovori: „Razumem, gospodine pukovniče!“, i ništa više od toga! Mislim da je njoj neprijatno što je borbeno stanje Odreda slabo. „Gospodine pukovniče, hvala što ste obišli vojnike, to je za njih veliki događaj. Uveravam vas da ćemo otkloniti sve slabosti na koje ste nam ukazali!“ Amirin ženstveni i milozvučni glas pomogao mi je u trenutku da stavim pod kontrolu bes koji je izazvan stanjem na Straištu.

Stižem iza ponoći u hotel „Igman“, gde me čekao Edib Šarić, načelnik bezbednosti. TG. „Gospodine pukovniče, znam da ste umorni, ali molim da mi posvetite desetak minuta, kako bih vas informisao o stanju na Igmanu, koje je haotično i izmiče kontroli 1. korpusu, pa i Glavnom štabu.

„Na Igmanu se nalazi nekoliko jedinica koje samostalno, izvan sistema 'vladaju' na ovim prostorima.“ - počinje Šarić opis stanja. Šariću je nepoznata namena i uloga jedinice „Zulfikar“, te pod čijom je komandom! „To je elitna jedinica, komandant je Zulfikar Ališpago Zuka, a logističko obezbeđenje organizuje **Senad Šahinpašić Šaja**. Prehrambeni artikli, benzin, nafte, a posebno oružje i municija „prolaze kroz Šajine ruke“, tvrdi Edib i nastavlja: „Priča se da su „velike pare“ u pitanju. Novac je od naših izbjeglica iz Evrope i prekomorskih zemalja. Šuška se da dolaze od prijateljskih islamskih zemalja. I sve se to slijeva kod Šaje u Zagreb, u „Interkontinental“ gdje mu je centrala!“ - temperamentno govori Edib, ali ne iznosi još ni jedan argument sem trača! A, onda ponovno o jedinici „Zulfikar“. «Vojnici i oficiri ove jedinice javno se hvališu da su garda predsjednika Izetbegovića i da izvršavaju samo njegova naređenja i ničija više!“

„Ne znam koliko i šta znate o bojniku **Mati Šarliji**, zvanom **Daidža**. Za mene je on dokazani ustaša. Predstavlja se za Muslimana, porijeklom Hrvat. Bogami, veliki je Hrvat! Eto, taj čovjek ima dil sa **Jukom Prazinom** i Šahinpašićem. Za velike

pare doprema oružje iz Hrvatske na Igman. Možda je to isto oružje koje je HVO zaplijenio ARBiH u Hercegovini?" - pita Šarić i dovršava misao na sarkastičan način.

„Kriminal i anarhija su uzeli toliko maha, da me strah da ćemo, ako to ne počnemo energično suzbijati, još moliti četnike da dođu i zavedu red!“

A što se tiče Daidže, komandant Hrasničke brigade **Fikret Prevljak** ima oprečno mišljenje. Inače, kada je referisao o stanju na Igmanu, Ilidži i Hrasnici spomenuo je Daidžu u vrlo pozitivnom smislu. „Zahvaljujući Šarliji moja je brigada odbranila od četnika i zadržala pod kontrolom zonu koja nam je dodijeljena u odbrani grada. Teško naoružanje, minobacače, PAT i PAM dopremio nam je Daidža. Preko njega smo uputili na liječenje u Hrvatsku više od 50 ranjenika“. Jedan od njih dvojice nije u pravu. Ja to ne mogu da presudim.

Ne komentarišem Šarićeve stavove. Zbunjen sam i na ivici nepoverenja. Može li biti ovo istina? Naša istina? Teško se mirim sa tom mogućnošću. Šarića pažljivo slušam, a sa Delalićem ću prodiskutovati o valjanosti njegovih navoda. Ipak, zebem: “Šta ako je istina? Kako onda?”

Nastavak Šarićevog poverljivog monologa ne donosi ničeg utešnog. Reč je o famoznom odnosu Armije i policije. Rezervni sastavi policije odbijaju potčinjavanje komandi Armije.

“Komandiri stanica policije takav stav pravdaju sa - ‘tako (je) naredio ministar **Pušina**’! I ratna predsedništva su izvan sistema rukovođenja i komandovanja, čak znaju, iz samo njima znanih razloga ili interesa, da opstruiraju rad štabova i komandi.“ – pojašnjava Šarić. “Neću se začuditi ako jednog dana vidim kako borci odoše da sijeku drva za zimu ili da kose sijeno, ugledavši se na pojedince iz civilne vlasti, koji ‘hlade muda’ po Zagrebu!” - već ljutito i pretemperamentno Šarić oslikava zabrinjavajuće stanje na Igmanu.

Komandanti opštinskih štabova su neretko eksponenti civilne vlasti koja ih je postavila na tu dužnost. Oni opstruiraju stvaranje jedinica manevarske i prostorne strukture, ne učestvuju u borbama izvan opštinskog atara.

“Gospodine pukovniče, evo vam šlagvorta na ovo. U većini opština civilne vlasti su naklonjenije opciji ‘džihada’, očekujući veliku pomoć islamskih zemalja. Za šta se mi borimo? Za islamsku ili građansku republiku?” - pita Šarić. Ne očekuje moj odgovor. Zna ga! Ali, ne zna kako i šta dalje, pa mi na kraju monologa i postavi tako formulisano pitanje: “Pukovniče, kako dalje?”

“Jedino rešenje, Šariću, za sada je najavljeni izlazak Halilovića sa užim delom Glavnog štaba iz Sarajeva, na Igman. Ovde će biti u mogućnosti da uspostavi sistem rukovođenja i komandovanja na celoj slobodnoj teritoriji Bosne i Hercegovine. To, između ostalog, podrazumeva da će sve jedinice tipa Juka, Zuka i druge, ali i ratne sastave milicija, staviti pod komandu OS i ostvariti punu koordinaciju Glavnog štaba sa ratnim predsedništvima. Tajko će omogućiti svim činiocima oružane borbe da profesionalno i odgovorno urade svoj deo zajedničkog posla: oružane snage svoju zadaću u odbrambeno-oslobodilačkom ratu, a civilna vlast obavezu mobilizacije žive sile i tehničko-materijalnih sredstava, te logističko obezbeđivanje oružanih snaga,”

Edib se saglasio s mojim mišljenjem. Međutim, skeptičan je u pogledu Seferove ocene značaja Igmana za sveukupnu odbranu i deblokadu Sarajeva. Sumnja u izvodljivost ideje izlaska komandanta iz Sarajeva.

Odjednom, u hodnicima hotela zavlada užurbanost, galama se poveća i u toj kakofoniji usplahirenih pokreta i reči iskoči razgovetan glas, koji je nekom saopštavao novost: “Tenkovi iz Hadžića idu prema Brezovači.”

Tad se jasno čula potmula eksplozija iz tog pravca. Ediba ovo nije osobito dojmilo. Rutinerski je kazao: “To četnici gađaju iz voćnjaka u Gladnom polju iz topova-haubica. Idem da vidim o čemu se radi. Vidimo se ujutro.”

Jedva sam ga stigao pred vozilom, tipa 'kedi': "Hoću i ja s vama!"

Nije me odgovarao, pa smo odmah krenuli. Vozimo se put igmanskih Pala. Tik iznad Hadžića. U kišnoj noći, na klizavom asfaltu, po mokrom kolskom putu, "kedi" klizi sad na jednu, sad na drugu stranu, ja sve čvršće i čvršće stežem rukohvate u automobilu. Nakon tridesetak minuta vožnje sa prigušenim svjetlima, zaustavlja nas straža. Također sa prigušenim baterijskim svetlom. Kontolišu nas i vozilo. Šabić im daje naše generalije. Upoznajem momke sa straže i krećem za jednim koji nas vodi na prvu liniju.

Nisam čestito ni zakoračio na mračnu stazu, a već se okliznuh na mokro lišće, padoh celom dužinom tela na tlo, pa se na leđima i stražnjici otisnuh niz padinu. Jedva se zaustavih kod neke breze. Svuda iz mraka, ili se meni postidjenom samo tako činilo, odjekivao je smeh. Dižem se, a jedan od vojnika me, kao, teši:

"To se i nama događa, gospodine pukovniče, iako smo ovdje dva mjeseca!"

Pažljivo saslušah **Kasumovića**, komandira voda na Palama. Svojski se trudi da mi, u skoro praskozorje, pokaže položaje srpske vojske. "Ovih dana su četnici baš nemilosrdni. Iz voćnjaka u Gladnom polju su večeras ispalili 14 granata iz haubice 155 mm. Jučer je palo 690 minobacačkih mina po Igmanu. Znamo da je tamo razmještena komanda i jedinice Armije, pa eto im živa mesa!"

Dok to govori Kasumović rukom pokazuje dole, u mraku, položaje srpskih tenkova. Ima ih, po njegovoj proceni, oko dvadesetak. Da ga ne povredim u naporu da me što potpunije informiše, prešućujem da tenkove uopšte ne vidim. Mračno je, a moje oči više nisu mladalačke.

"Šta je sa tenkovima koji su krenuli na Brezovaču?" - pitam komandira, jer njih nikako ne spominje. "Bio je lažnjak! Stražar je primijetio pokret tenkova u Hadžićima i prebrzo reagovao. Dao je uzbuću. Nije sačekao i uvjerio se u kome su pravcu stvarno krenili." Šabić asistira komandiru upadicom da se to dešava mladim vojnicima, malo iz straha, a više iz borbenog neiskustva.

Obišao sam kompletan položaj, prozborio sa svakim vojnikom pokoju reč, pohvalio njihovu hrabrost. Komandir me pozdravlja na rastanku i zahvaljuje na poseti. Na upit zašto mi se zahvaljuje, odgovara: "Gospodine pukovniče, vi ste prvi iz Komande iz Sarajeva koji nas obilazi i daje moralnu podršku da uspijemo u borbi sa četnicima"

U inspekciju jedinice «Zulfikar» stižem sa izvesnim predubeđenjem. Ono je posledica „poverljivog“ razgovora sa Edibom Šarićem, kome ova jedinica nije prirasla srcu. Međutim, u momentu prvog kontakta sa jedinicom menjam mišljenje.

Dočekuje me postrojen počasni stroj, pravi-pravcati vojnički stroj, poravnat po frontu i dubini. Na moj vojnički pozdrav „POZDRAV DOMOVINI!“ čujem složan i uigran u gromoglasni otpozdrav – "POZDRAV!" Strojem komanduje Nihad Ališpago, zamenik komandanta Zuke. Smotru vršim u prostorijama hotela "Mrazište" gde su smešteni. Brade vojnika sveže obrijane, dugmad sva na broju, propisno zakopčana, čizme izglancane, devojke uredne kose, nenametljivo našminkane, u čistim vojničkim uniformama. Milina gledati! Takvu jedinicu do sada nisam video u Armiji RBiH.

U spavaonicama, u kuhinjskom bloku i radnim prostorijama uočljivih slabosti nema. Cepidlačim, ali u duši sam zadovoljan što pred sobom imam tako ustrojenu vojsku.

Nihad saopštava kratak istorijat jedinice. Na Igmanu su od maja 1992. godine. Kroz nju je prošlo oko 600 boraca, s tim da ih danas ima oko 150. Vojnici su poreklom iz desetak većih bosanskohercegovačkih mesta (Bihać, Tuzla, Mostar, Zenica, Sarajevo i dr.), a 30 procenata sastava čine Sandžaklije. Zajedno su srednjoškolci, radnici, profesori, studenti. Dvadesetak je devojaka. Multinacionalna je jedinica. Do sada su učestvovali u svim borbama na Igmanu i u operaciji "Jug-92". Imaju 16 poginulih boraca, najviše u napadu na Krupac, čak šestoricu. Ranjenih je 74.

Impresioniran onim što sam vidio i čuo, obratio sam se vojnicima emotivnim i vatrenim rečima: "Hoćemo, možemo i moramo osloboditi Sarajevo i Bosnu i Hercegovinu!" Interesuju me procene stanja na Igmanu, pa se upuštam u kraći razgovor sa

komandirima. Juka, sarajevski intelektualac, procenjuje da neće biti ništa od deblokade Sarajeva spolja, ako se stanje na Igmanu radikalno ne poboljša.

Kako je život nepredvidiv! S dozom istinskog straha krenuo sam u obilazak jedinice, iz nje izlazim s novom energijom, "napunjenih akumulatora". Njihovo poverenje u mene i podrška koju mi daju obavezuju, podstiču na još veću aktivnost i požrtvovanje. Ništa od Šarićeve sumnje u jedinicu!

Nihada nasamo, pri rastanku, upitah za sudbinu bolničarke **Vesne**. Nestala je prateći ranjenika u bolnicu u Hrasnicu. Govori se da je silovana, pa ubijena!? Iznenađen mojim pitanjem. Odgovara: "Tačno je da je nestala. Sumnjamo da je pobjegla svojim. Poduzimamo sve da doznamo istinu. Zasad nemamo nikakvih tragova. Izvijestiću vas čim nešto saznam. " Bio je veoma ubedljiv.

Posle obilaska jedinice „Zulfikar“ krećem sa **Vehbijom Karićem** i njegovim sinom u obilazak Opštinskog štaba Trnovo.

Beležim već hronični, do bola uobičajni spisak problema: nemaju municije ("imamo samo po jedan borbeni komplet pješadijske municije"); nije regulisano logističko obezbeđenje; svega 50 procenata boraca uniformisano; nema sredstava veze, goriva, vojnostručnih kadrova, nema..., nema ... Pa i onog što bi moglo biti, nema, ili ga ima malo, okrnjenog. Morala!

Na samom vrhu Rogoja, u blizini porušenog motela, utrkujući se u priči, grupa vojnika nam pripoveda o hrabrosti **Čede Domuza**. Kakav je to junak bio! Pripadao je rezervnom sastavu policije. Nenametljiv i skroman izvan borbe, u borbi prava suprotnost - energičan, hrabar, eksplozivan. Na trnovskim bojištima uvek prvi u napadu, u odstupanju poslednji, dok se svi ne izvuku na pogodniji položaj. Bio je neumoran. Danima nije silazio sa položaja, na više nego zaslužen odmor.

"Ovdje se osjećam najbolje i najsigurnije" - zapamćene su Čedine reči. U predasima borbi voleo je šalu, vic i priču o svojoj ženi Vesni, kćeri i sinu. "Samo da se 'ovo' što prije završi, da se vratim porodici!" - bila je njegova neskrivena želja. Za hrabre govore da ih "prati sreća!" Da je tako, Čedo bi bio uz svoje najbliže. Nije. Poginuo je jednog ranog jutra kada je izlazio na položaj, u smenu svojim saborcima. Tek što je zakoračio u zaklon, pao je ničice na tlo, pogođen metkom u čelo. **Miralem**, Čedin saborac i drug, nadgrađuje ova kazivanja patetičnom dodatkom "da su i ptice tog momenta zanijemile, a naš Vučko zaurlao da mu se pasji urlik čuo do Trnova. Takav je Čedo bio... "

Suton se počeo spuštati kada smo se sa Rogoja vraćali na Igman. U meni je narasla bojazan hoće li ovi hrabri ljudi, prekaljeni u borbama za Trnovo, snaći snage i mogućnosti, jer hrabrosti im ne nedostaje, da odbrane položaje zavučene u dubinu neprijateljske teritorije. Treba im hitno pomoći. Tražiću od Glavnog štaba stručne kadrove da im pomognu u planiranju i organizovanju odbrane. Upozoriću komandanta Halilovića na važnost ovog kraja za odbranu, a i za deblokadu Sarajeva.

Odavde nosim i divnu legendu trnovskog kraja, priču o Srbinu Čedi Domuzu, što nije mogao drugačije nego što je uradio: živeti i mreti među ljudima!

"Ključevi južne kapije grada su u vašim rukama"

30.10.1992.

Prešli smo Igman i u noći, bez svetala, spuštamo se „fićom“ u Hrasnicu. Za volanom je onizak čovek, srednjih godina, kaže da je student Akademije likovnih umetnosti. Vozi, a znoj mu curi niz lice. Vozilo skakuće po rupčagama, pa klizi po putu izlokano od skorašnjih kiša, velike upotrebe i slabog održavanja. Likovnjak stalno nešto petlja oko menjača brzina i kvačila. Zastaje, izlazi iz kola, ide pedesetak metara niz put, osmotri ga dobro, vraća se i nastavlja vožnju. Sa Ilidže i Gavrića brda, ispred, iznad, iza vozila doleću zrna PAT-ova i PAM-ova, poput roja svitaca. Uzbudljivo, zanimljivo i opasno! Igra mačke i miša. Ne znaš hoćeš li uleteti u roj ili će te mimoići. A mene je, kakve li morbidnosti, ova igrarija počela zabavljati!

“Gospodine pukovniče, molim vas, iziđite i sa baterijom mi pokazujte pravac. U ovoj magli ništa ne vidim” - trgao me glas vozača-likovnjaka. Nevoljko, ali disciplinovano, dva-tri puta sam napuštao vozilo i navodio ga putem. U jednom trenutku je izgledalo da se vozilo “otrglo” vozačevoj kontroli i krenulo ka ivici puta, u ambis. Likovnjak je nešto uradio s menjačem, zakrkljali su zupčanici, šta li, i mi smo se zaustavili na rubu puta. Pa, onda vratismo fiću u kolotrag i opet nekako krenusmo dalje....

I tako sat i pol putovanja da se pređe petnaest kilometara do Hrasnice. Evo nas na poslednjoj krivini, uz stanicu vodovoda. Likovnjak se ohrabri, otpusti kvačilo i mi krenusmo brzo niz strminu do punkta sa našom stražom. Iznad vodovoda odjeknuše dve eksplozije jedna za drugom. Vozač otpuhnu punim plućima i samo reče: “Hvala ti, Bože!”

Na prilazima komandi umetnik se oraspoloži, nudi me cigaretom, ali odbih, on je zapali, pa mi šeretskim tonom priopći: “Vile su nas, pukovniče, večeras pronosale! Sišli smo niz igmansku strminu bez kočnica!”

Komandant **Prevljak** se najpre iznenadio, pa začudio kad nas je ugledao. A kad mu, nesmotreno, spomenusmo našu kočnicu i kvačilo, e, onda se i naljutio. “U mojoj zoni odgovornosti za vas ja odgovaram. Da vam se nešto desilo, ja bih bio kriv! Ne radite mi to. Dobro ste prošli, Bog vas je spasio. Sad se odmorite, pa sutra rano na posao.”

“Neću u postelju, komandante. Za večeras sam planirao obilazak vojnika i položaja u Hrasnici.” Prevljaku nije baš jasna moja upornost, ali mora prihvatiti volju nadređenog. **Karić** je umoran od obilaska položaja na Rogoju, pa me neće pratiti u večerašnjem obilasku.

Krećemo u 22,00 sata put fabrike “Famos”. Nameravam otići na položaje iznad i oko fabrike. Dve trećine vojnika su na položajima, jedna trećina je na spavanju. Smena se vrši svaka dva sata. Vojnici su iznenađeni mojim dolaskom. Nisu navikli da ih u mrkloj noći posećuju 'strane' starešine, a sad još iz Glavnog štaba! Iskazuju odobravanje za taj gest, poštovanje i pažnju. Srdačno se pozdravljamo.

“Noć je saveznik četnicima, mogu iznenaditi i stoga sada imamo veći broj vojnika na položajima nego danju” - objašnjava **Hajro Hasanović**, komandant odbrane Hrasnice. Inženjerijsko uređenje odbrane je na zavidnoj visini. Izgrađeni su pojedinačni i grupni zakloni i skloništa, na većini položaja rovovi i saobraćajnice. Nemaju druge linije odbrane, nemaju rezervnih položaja i zaklona. Komandant odreda odbrane Sokolović kolonije, **Mirso**, prokomentarisao moju primedbu: “Na ovim položajima ćemo izginuti ako treba, ali nema odstupanja!”

Komandant Prevljak je saglasan sa mojim opaskama. Obećava da će već od sutra jedinica otpočeti sa izradom druge linije rovova i rezervnih zaklona i skloništa.

S vremena na vreme, iz pravca Ilidže, četnici ispaljuju svetleće rakete. Zaležemo hitro kad je nebo osvetljeno, a posle toga produžavamo dalje. Igmanški put je gotovo stalno pod vatrom PAT-ova i PAM-ova.

Stižem do Stojčevca. obilazim vojnike na položajima oko objekata, gde je „u ona dobra vremena“ povremeno boravio Tito i visoke državne zvanice prilikom posete Sarajevu. Stojčevac je bio naročito popularan u vreme XIV zimskih olimpijskih igara,

1984. Sada je samo pusto zgarište i tužna deponija ostataka hotelskih sadržaja.

Vojnici sa mnom vode razgovor, iako su vidno iscrpljeni i bunovni. Postavljaju pitanja kao i njihovi saborci, vršnjaci na linijama u Sarajevu, Jablanici, Igmanu, Rogoju: "Kad ćemo u napad?" , "Kad ćemo osloboditi Sarajevo?" i sl.

"Za odlučan napad i oslobođenje Sarajeva i cele Bosne i Hercegovine moramo prethodno formirati krupnije jedinice, brigade i korpuse, što je u toku. Treba ih dobro opremiti naoružanjem i vojnom opremom, artiljerijom i tenkovima, i snabdeti velikom količinom municije. Komandire i vojnike treba uvežbati za aktivna borbena dejstva. Sve to zahteva vreme, novac i žrtve, a Boga mi i enormna tehničko-materijalna sredstva.

U mraku, vojnicima samo nazirem lica i ne mogu utvrditi kako prate moje kazivanje. Da li su im argumenti prihvatljivi, logični? Da li me mogu i hoće razumeti? Mladost je nestrpljiva, hoće odmah i sada. A kad protiv sebe imaš ovakvu neprijateljsku silu, onda svaka nepromišljenost i brzopletost može biti i obično biva plaćena najvećom cenom!

31.10.1992.

Zadnji je dan oktobra. Dan kada je pre 55 godina rođen **Veroljub, Mišek**, moj drugi kum iz zrenjaninske gimnazije. Ovo je svetski dan štednje. Mišek sam do rata redovno upućivao čestitke za rođendan. Stalno se hvalio da je od mene mlađi. Čuj, to je sedam meseci razlike! Sad to ne mogu da uradim. Ne znam zašto, ali imam osećaj da na ova naša stradanja u Bosni gleda ravnodušnim očima, s kakvim sigurno gleda i na ratove negde daleko u Africi ili na Dalekom istoku.

Sa načelnikom Štaba hrasničke brigade **Emirom Redžovićem** obilazim položaje na padinama Igmana, na Grlici i kod kamenoloma Krupac. Načelnik je mlad čovek, bivši oficir JNA, vedrog duha, sklon šali i smeću kad je u neslužbenim situacijama. Inače, ozbiljan, stručan, racionalan i realan u analizama i procenama vojne situacije. Meni prirastao srcu. I drugima. Vidim da ga komandiri i vojnici cene i poštuju.

Uzaludno me odgovara da obilazak odgodimo za noć. U zoni smo svakodnevnog dejstva PAT-ova i PAM-ova po položajima. Danju imam bolji pregled situacije, bolju procenu šta i kako uraditi da ljudi na položajima budu još zaštićeniji, a linije neprobojnije. Stoga preuzimam rizike. Sa nama je **iBinesa**, novinarka lokalnog radija. Hoće da autentično zabeleži susrete sarajevskog pukovnika i hrasničkih hrabrih boraca. Devojka je krhka, vesele naravi, energična, što je u neskladu sa njenim fizičkim izgledom. Kratko podšišane kose. Emir joj kavaljerski daje vetrovku. Kiša promiče, a Binesa je lako obučena.

Dugo se penjemo uz strmu stazu. Veoma je klizavo, pa nekoliko puta padam na tle. Pravim od toga šale, a zapravo hoću da prikrijem stid što mi se to dešava Do đavola!

Pretrčavam otkrivene prostore i, zadihan, grabim ka položajima na jugoistočnim padinama Igmana. Prokisao od uporne kiše, ali i znoja, na vrhu jedne vododerine uz koju smo se jedva 'uspentrali', nailazimo na "lepotana" - četverocevni PAT. Naš. Nišandžija je **Nusret**, Sarajlija, čiji je sin također u Armiji. "Pobjegao sam od onih minderpuza u Sarajevu!" - govori prezrivo i hvali se da je nanio četnicima velike gubitke sa ovog položaja. Često je na meti, ali "za sada sam bolji od njih, ništa mi ne mogu!" - ne prestaje Nusretovo kočoperenje. „Čuvaj se, nišandžijo, čuvaj! Bog te sačuva!" – bodrim ga.

Kiša, pa sunce, pa opet kiša, sunce.... Varljiv jesenji dan. Kako kiša počne padati oblačim vetrovku, kad sunce grane skidam je, i tako ukруг, kao onomad u Spiljanima kod Konjica. Živcira me. Umor se uvlači u noge, usputne priče i šale jenjavaju. Srećom, još je ostao obilazak položaja iznad kamenoloma. Sa radošću gledam dobro urađene inženjerske radove. Sistem odbrane solidno organizovan, ratni sistem uvežban i funkcionalan. Pohvaljujem **Emira**. "Dobro urađen posao, načelniče!"

Vojnici gledaju radoznalo, neki me i prepoznaju. Razmenjujemo pozdrave, pokoju reč i šalu. Binesa snima.

Malo se razvedrilo. Sunce se već priklonilo zapadu kad sam završio inspekciju. U Opštinskom štabu odbrane Ilidža čekao me komandant Hasanović sa nekoliko članova štaba. Komandantu i Štabu odajem priznanje. Primećujem da me prate sa odobravanjem.

Večeras nastavljam obilasku položaja odbrane podno Igmana Cilj je Butmir i njegovi borci. Do njih mi valja preko nabujale Željeznice. Za prelaz se koristi bager, kojeg četnički PAT-ovi i PAM-ovi sa Gavrića brda "časte" direktnom vatrom. Nije im ni to dovoljno, već svakih desetak minuta ispaljuju svetleće rakete nad Butmirom. Ako uoče živost na Željeznici otpočne kiša zrna iz protivavionskog oruđa.

Čekam gašenje četničke raketne iluminacije i počinjem prebacivanje s leve na desnu obalu reke. Prvi i drugi pokušaj ne uspevaju. U trećem pokušaju. skupljen na «kašici» viljuškara, prebačen sam na desnu obalu Željeznice. Malo, malo, priznajem, nagutao sam se straha! Koračam u mrkloj noći, pod gustom hladnom i dosadnom kišom, po butmirskim deset kilometara dugim položajima. Više od tri sata. Zakloni, rovovi, saobraćajnice i skloništa su uređeni po najvišim standardima inženjerskog utvrđivanja. Bravo Sejo, komandante!

Do rata, komandant **Sejo Hasibović** je bio građevinski poduzetnik u GP Butmir. Svoje mašine je u celosti stavio "u vojnu službu" i ovo je rezultat njihovog angažovanja. Mnoge mašine su uništene od neprijateljskog dejstva. Bezbednost utvrđenja ima psihološki odraz i stvara osećaj sigurnosti kod boraca. Na položajima obilazim svakog vojnika, rukujemo se i razmenjujemo rečenicu, dve. Saobraćajnice su pune vode, gazim po blatu ali ne odustajem. Na dva, tri mesta ulazim u skloništa gde su vojnici na toplom, u dobrom raspoloženju, u očekivanju svog reda da posednu položaj. Oduševljavaju me pozitivnim razmišljanjem i visokim moralom. Govorljivi su: "Odavde nas niko ne može istjerati!" Hvale svog komandanta. Niko nema ni najmanju primedbu na "komandanta Seju".

Nakon obilaska položaja, mokar do kože ulazim na komandno mesto butmirskog bataljona. To je velelep stan. „Skinite se i osušite odeću i obuću!“ – „naređuje“ komandant. „Neću vam dozvoliti da se tako vratite u Hrasnicu.“ Uz kamin i čašicu domaće "šljive"(!?), Sejo mi odgoneta tajnu svog velikog autoriteta kod boraca.

“Radili smo skupa u građevinarstvu. Većina ih je bila zaposlena kao građevinski radnici u preduzeću 'Butmir'. Dakle, poznavali smo se. A zatim, tu je i moja stvarna briga za vojnike i njihove familije. Nastojim da im obezbijedim sve ono što im u ratnim uslovima pripada. Svakom dajem šansu da se iskaže u borbi i afirmiše. Niko nema privilegija. Sve ću učiniti da im sačuvam živote, a da bezuslovno izvršimo sve borbene zadatke.”

Prilikom napuštanja Štaba Sejo i ja pozdravili smo se čvrstim stiskom ruku i zagrljajem. Za mene je to bio znak da smo se nas dvojica, do ove kišne noći neznanci, našli, kao dva prijatelja, na zajedničkom putu do uspeha, bilo kada i bilo gde! Kakva li bi nam ARBiH i odbrana R BiH bila da ima još stotine Seja? - pitam se gazeći u praskozorje prema Željeznici.

01.11.1992.

Jutros sa komandantom Opštinskog štaba Iliđža Hasanovićem obilazim hrasničku ratnu bolnicu. Ima karakter "medicinske transmisije". Ranjenicima se ovde pruži prva medicinska pomoć, pa pripremljene za transport upućuju u ratne bolnice u Suhodolu i Konjicu, po potrebi i dalje. Ima i ranjenih civila. Najčešće zbog nepažnje prilikom četničkih granatiranja.

U 11 sati sam u Radio Iliđži. U intervjuu iskazujem visoku ocenu borbene gotovosti jedinica i štabova opštine. Hvalim zasluge građana Hrasnice, Sokolović-kolonije, Butmira i izbeglica sa Iliđe u odbrani Sarajeva.

U 13 sati prisustvujem referisanju u Opštinskom štabu. Komandanti ponavljaju svu onu silu standardnih i već hroničnih nestašica.

...Načelnik bezbednosti **Vlado Topalović** referiše o veoma slabom stanju bezbednosti vojnika, komandi, štabova, jedinica i stanovništva, kao i vojnih i vladinih objekata i privatnog vlasništva.

„U zatvoru ima 29 lica srpske nacionalnosti. Osumnjičeni su za saradnju sa četnicima, ali nisu provedeni istražni postupci. Nema ljudi od struke koji to mogu riješiti. Rasvijetljeno je pet ubistava. Počinioci su napustili opštinu. Pljačke, krađe i nezakoniti upadi u stanove uzimaju maha. Rješenje za ove boljke je formiranje istražnog suda i izdvajanje istražnog zatvora

iz kompetencija komande. U okviru organa bezbjednosti treba oformiti kriminalističku službu s ciljem stručnog suzbijanja kriminaliteta.“ Načelnik ima jasnu viziju resenja ovog problema.

Ukazuje na krucijalni problem u opštini Ilidža:

„Među malobrojnim građanima srpske i hrvatske nacionalnosti, odnosno pravoslavne i katoličke vjere, koji su ostali, uvlači se sve veći strah od „mafijaša“, samostalnih vojnih grupa, koji otimaju i pljačkaju privatnu imovinu ili vrše pritisak da napuste kuće. Tu se umiješao i HDZ, koji vrši pritisak na Hrvate da se isele iz Ilidže u Kiseljak. Gospodo, ovom pitanju Opština zajedno sa Armijom BiH, MUP-om i opštinskim organima mora posvetiti najvišu pažnju. Ova opština pripada i Muslimanima i Hrvatima i Srbima i oni treba da budu temeljac odbrane Ilidže i Sarajeva!«

Vlado je Hrvat. To je agilna i racionalna ličnost. Kod Prevljaka u štabu je i jedna Srkinja. To me raduje, u tom vidim snagu ideje i borbe. Biće zajedničke Bosne! – mislim se u sebi.

Istapanje **Fikreta Prevljaka**, komandanta Hrasničke brigade, pratim sa posebnom pažnjom. “Vašu posjetu smatram direktnom moralnom podrškom vojnicima i nama komandantima. Vojnici i starješine se ovih dana osjećaju mnogo sigurnije i odlučniji su da izvrše svaki borbeni zadatak.”. Pa nastavlja: „Veći dio problema je subjektivne prorode. Tu spada i operacija „Jug-92“ kao primer lošeg planiranja i slabog rada Štaba operacije, komandi i jedinica. **Najetović** i Džambasović moraju podnijeti račun za slabo izvedenu akciju!“ – odlučan je **Prevljak**. Na umu verovatno ima strahovito negativni učinak akcije na moral boraca i stanovnika ilidžanskog kraja.

“Ako ništa” - istakao je komandant - “ovo je strašna pouka da se buduća borbeno dještva moraju kvalitetnije planirati, organizovati i voditi. Sarajevo moramo deblokirati uz učešće svih slobodnih snaga izvan i unutar grada. Bolje je da nam pogine i 3.000 boraca u deblokadi grada i da ga oslobodimo, nego da nam u gradu izgine od granata i umre od hladnoće i gladi preko 10.000 ljudi!” - podiže tonus Prevljak. I, onda je ponovo, kao pre neki dan na Igmanu, izrekao reči pohvale Dajidži za pomoć koju pruža u odbrani Ilidže.

“Gospodine pukovniče, sve zadatke koje nam budete odredili ova komanda i jedinica su sposobne da izvrše. A, posebno, onaj zadatak koji će se odnositi na oslobađanje Sarajeva.” - efektno je završio referisanje komandant Prevljak.

Nakon toga nije mi teško da naredim zadatke i zaključim sastanak. „Gospodo, prioritetni zadaci sa kojima treba da se angažuje Štab, komandni sastav i borci jesu:

- formirati motorizovanu brigadu, do kraja novembra;
- uvezati u jedinstven sistem komandovanja Armiju BiH, policiju MUP-a, civilnu zaštitu i odbrambene strukture sa opštinske vlasti;
- ojačati sistem logističkog obezbeđenja, sa naglašenom ulogom opštinskih organa vlasti za neborbena materijalna sredstva;
- organizovati i izvoditi svakodnevno vojno-stručnu obuku komandi, jedinica i boraca;
- organizovati kasarnski smeštaj brigade i
- podići borbenu gotovost, a posebno moral na viši nivo!

„Otpočnite odmah pripreme za oslobađanje Sarajeva. Ključevi južne kapije grada su u vašim rukama!” - završio sam u Prevljakovom stilu.

Dok sam nabrajao zadatke, pratio sam ponašanje prisutnih. Čini se da veoma pažljivo slušaju, poneko od njih i zapisuje, a klimanjem glave daju podršku onome što govorim. „Sluti na ozbiljno i obećavajuće! - konstatujem za sebe samozadovoljno.

Planirao sam razgovor sa ratnim predsedništvom opštine Ilidža. Tačno u dogovoreno vreme (16,30 sati) Prevljak i ja našli smo se u kabinetu predsednika **Huse Mahmutovića**. Sa njim su predsednik opštinske vlade i njegov zamenik te načelnik MUP-a **Vehbija Vekić** i njegov zamenik **Mujo Golub**. Prvi kontakt sa „civilnom vlašću“ veoma je topao, moglo bi se reći prijateljski. Popila se kafa i sok. „Ovaj je od zove, napravila ga je moja mama“ - hvali se predsednik.

Prisutne upoznajem sa vojno-političkom situacijom u RBiH i susedstvu, o reorganizaciji Armije i pripremama za predstojeću deblokadu Sarajeva. Prevljaku prepuštam da predstavi zajedničku ocenu vojne situacije na Ilidži i Igmanu.

„Civilni“ veoma objektivno razlažu stanje u opštini. Malo je odbranaškog u istupima, što je dobro. Slažu se da je situacija veoma složena, ali su saglasni da se može i mora uraditi više.

Dok govore, prisećam se da početkom rata na ovom lokalitetu nije postojala vlast. Sve relevantno je ostalo na užem području Ilidže, u četničkim rukama, pa se u stvaranju vlasti moralo krenuti bukvalno od nule. Mukotrpano organizovanje vlasti se vršilo paralelno sa grčevitom odbranom slobodnog teritorija Ilidže. Dve trećine predratnog stanovništva je živelo od rada u “Famosu”, a onda su ugasili svi njegovi pogoni. Na tako osiromašen prostor pristiglo je 3.000 izbeglica. Trebalo ih je negde smestiti i prehraniti. Povećao se broj kriminalnih radnji, pa je ratna policija angažovana u održavanje javnog reda i bezbednosti, pa je iz tog razloga samo manji deo policije uključen u odbranu opštine.

Opštinari su svesni da se hitno mora nešto kvalitetno promeniti. Pre svega, Armija i policija moraju zajednički biti na prvim linijama odbrane. Opštinski problem je osiguranje energenata za vojsku, bolnicu, porodice boraca, stanovništvo. Hrasnica je većim delom ostala bez grejanja. Ranije su se grejali iz toplane “Famosa”, ona je sada u četničkim rukama. Imaju svega 10 javnih skloništa, stanovnici nemaju ratne discipline. HVO vodi destruktivnu politiku. Umesto borbe bezrazložno izvodi Hrvate iz Hrasnice, Ilidže i drugih mesta.

Da jedna nesreća za sobom povlači drugu primer je nafte. Naime, Ilidža je uplatila novac za 6.000 tona nafte koja nalazi na stovarištu u Pločama. Već dva meseca pokušava se transportovati na Ilidžu, ali bez rezultata.

„Gospodine pukovniče, nama je ARBiH na Igmanu zaplenila 8 tona nafte. Šta na to reći, dok se ranjenici, stari i iznemogli smrzavaju!?” - pita predsednik ratnog predsedništva i nastavlja: „Ozbiljan problem predstavlja ponašanje HVO. Vodi destruktivnu politiku. Umesto da zajedno sa ARBiH vodi borbu protiv četnika, bezrazložno vrši pritisak na domaće Hrvate, katolike da se isele u Kiseljak. A, Boga mi, ovo ide u korist paljanskih Srba! Opštinska vlada ne sjedi skrštenih ruku. Eto, donijela je odluku da se svakom ko izbjegava vojnu obavezu u roku od 5 dana konfiskuje imovina. Stanje ishrane je slabo, ali su u toku pregovori sa Komesarijatom za humanitarnu pomoć u Vitezu. Nadam se pozitivnim reezultatima. Sa UNPROFOR-om odnosi nisu dobri. Polovinom maja su prevozili iz Hrasnice u Sarajevo sedam ranjenika koji su nestali bez traga i glasa, valjda su ih oteli četnici!“

Oštro zameraju vladi u Sarajevu koja je za grad obezbedila struju, vodu, telefon, a za naselja Hrasnicu, Sokolovića koloniju i Butmir ništa.

I pored ovih nagomilanih problema predsednik zaključuje: „Prošla je kritična faza rata! Počeli su nam se vraćati neki od mještana koji su početkom rata bili naopustili Ilidžu. Uvjeravam Vas da idu svjetliji dani! „Daj Bože da je tako, predsedniče!“ – mislim usebi.

Optimizam je veoma pozitivno psihičko stanje kod svakog pojedinca, ukoliko se temelji na čvrstim osnovama uverenja u uspeh i napredak. Optimističke izjave organa vlasti u Ilidži ne podudaraju se sa stanjem kod boraca i građana. Kako to uskladiti - zadatak je svih faktora oružane borbe, a ne kabinetskog zaključivanja. Voleo bih da sam u zabludi što se tiče stanja na Ilidži, u Sarajevu i na Igmanu.

„Uvažena gospodo“ - izgovaram završnu rečenicu – „neka vam je na ponos sve što ste dobro uradili. Neka vam bude opomena sve ono što nije urađeno kako je bilo za očekivati. Pozivam vas da još više i odlučnije pomognete u obezbeđenju neborbenih sredstava, da se jedinice popune 100% i da sistematski radite na smanjenju kriminala. Na vama je da date puni doprinos u deblokadi Sarajeva. Očekujemo vas na kafi u Sarajevu narednih meseci!“

Eto, i ja euforično prihvatih da će se Sarajevo deblokirati! „Uz Allahovu pomoć!“ - kako sve češće govore pojedinci u štabu BH Armije.

Vraćam se na Igman. Noć je hladna, surova zimska. U hotelu nema grejanja. Nabacao sam na sebe 5-6 ćebadi. Ne spavam, vrtim u glavi svu onu silu problema koji pritišću svaki pedalj ovog dela nesretne i raskomadane Bosne i napaćene ljude i borce koji obavljaju nemoguć posao, borbu Davida protiv Golijata. Teško, naporno, klecajući, ali ga obavljaju. I dok se napinju sve ljudske snage patriota, često do pucanja kičme i života, dotle igmanskim vrletima krstare brojni "mercedesi" i "opeli" za koje nema energetske krize kao za naše ratne bolnice, i u čiju toplu i mirisavu unutrašnjost zaviruju promrzle oči naše mladosti, vojnika stražara, na kišnom i hladnom planinskom putu, koji za Sarajevo život znači!

Dokazaću na čijoj je strani istina

2. novembar 1992.

Ujutro, 2. novembra 1992, sa **Nihadom Ališpagom**, zamenikom komandanta jedinice "Zulfikar", odlazim u obilazak položaja jedinice na Golom brdu. Vozimo i doručak za borce. Znatiželjno se raspitujem šta im šalju za obrok – konzervu ribe, belu kafu i 1/4 hleba po vojniku.

Krećemo sa Malog polja, za koje je paljanska agencija "Srna" javila pre dva dana da je u rukama "hrabrih srpskih boraca". Vozimo devet kilometara oštećenim asfaltnim putem, pa nakon toga skrećemo na kišnim bujicama izlokan makadamski put. Prolazimo tik pored razvalina planinarskog doma na Brezovači. Prisećam se da su tuda, hladnog februara 1942. godine, prolazile partizanske brigade, boreći se protiv fašista. Sada, pedeset godina kasnije, mi se borimo protiv domaćih, povampirenih neonacista, za rodnu Bosnu i Hercegovinu.

Po uskom putu, s ostrim krivinama i strminama, vozilom vešto upravlja stasit i pričljiv momak, lepog lica i indikativnog nadimka **Kec**. Napustio je mesto konobara u Nemačkoj i vratio se u ratnu Bosnu. Sa njim je vreme brzo prošlo i eto nas na samom vrhu Debelog brda, kota 1050 m n/v. Pred polazak u obilazak jedinice **Nihad** mi uruči desetak kutija „Drine“, da podelim borcima. "To će ih obradovati, posebno što je to iz vaše ruke!"

Primitili su naš dolazak iz daljine. Već su bili u pripremama za doručak kad smo se zaustavili. Pozdravljamo se, prozborimo po neku... Uz pošalice delim cigarete. Uzimaju ih sa zahvalnošću. Obilazim zaklone u kamenjaru. Vojnici su dobro uradili pojedinačne zaklone. Podučavam ih kako da naprave širi grudobran od zemlje i busenja. „Pri udaru metka u kamen, on se najčešće rasprsne i kameni "geleri" mogu naneti velike povrede, pa čak i da usmrte!“ - objašnjavam vojnicima. Na položajima nema skloništa! Vojnici slobodno vreme provode i spavaju na otvorenom! Nihad me ubeđuje da su vojnici istrenirani da 24 sata provedu na otvorenom, na kiši, vetru, snegu, suncu. Ne mirim se s tim objašnjenjem. Naređujem da se u roku od pet dana uradi grupno sklonište. Nihad disciplinirano prima naređenje sa "Razumijem, gospodine pukovniče!", ali sam u glasu osetio nezadovoljstvo. Nisam se na to obazirao.

Doručak vojnicima dele dve nasmešene devojke, poreklom iz Novog Pazara u Sandžaku. Mene su ponudile sudžukom (tur., goveđa kobasica – nap. autora) i sirom. Zahvalio sam se i uzeo vojnički doručak. Kec se nije libio, u slast je pojeo "moju" sudžuku i sir.

Komandir položaja nam priča o jučerašnjim borbenim dejstvima na pravcu Žunovnica – Lokve. Čuli su na radiju da je Mladić naredio da se preseče igmanski put i spreči snabdevanje Armije RBiH u podnožju Igmana. U osvit dana, četnici su pokrenuli tenkove, artiljerija tuče svaki metar između Karaule i Lokava. Stigli su bili čak do Kasatića. Naši su ih borci teškom mukom, ali uspešno, zaustavili. Oštetili su im dva tenka, ubili desetak vojnika: "I to u baš u trenutku kada se čuo ezan (tur., grleni poziv na molitvu sa džamije – nap. autora) iz Lokava!"

Napregao sam pažnju. Dole, u Hadžićima, čujem zvuk motora i škripu gusenica, pokret vozila. Vojnici mirni, ne reaguju. Jedan mi nemarno objašnjava: "Neće ovamo. Jučer su dobili lekciju. Neće da prave novu grešku".

Vraćamo se šumskim putem. Odmaram pogled na jesenjem šarenilu lišća na drveću. Jele i borovi dosežu oblake, breze se podvukle pod krošnje bukava. Put nam presecaju hitri zečevi, a veverice radoznalo gledaju. Zakleo bih se da nas jedna prati akrobatskim skokovima, s grane na granu, s drveta na drvo duž puta. Da nas ne sustižu udaljene eksplozije, pomislio bih, grešan, da sam u raj!

Sunce se penjalo prema svodu, a s njim i temperatura. Sarajevo je u magli, nadam se da će se podići i da ću ga moći videti. Uželio sam ga! Jedva čekam da se vratim. Magla se nije digla.

U hotelu "Borik" zatičem **Mirsada Čauševića**, člana Obaveštajne uprave Glavnog Štaba i **Aliju Ismeta**, operativca 1. Korpusa. Stigli su iz Sarajeva kao prethodnica veće grupe oficira koji imaju zadatak da pruže stručnu vojnu pomoć komandama i štabovima u Goraždu, na Igmanu, u Konjicu, Mostaru i Zenici.

Čaušević, ne baš ljubazno (ili mi se tako čini!), pozdravlja se i upoznaje me sa naređenjem komandanta **Halilovića**. „Gospodine pukovniče, vama je naređeno da pomognete u formiranju brigada u Konjicu i Jablanici, koje će, nakon formiranja, biti uključene u deblokadu Sarajeva!“ I, kao da je jedva čekao, reče: „Vi se više ne trebate pojavljivati na Igmanu!“

Ne znam da li je to bilo Seferovo uputstvo ili me Mirsad ne želi na Igmanu. Sada je Igman potpao pod njegovu vojnu nadležnost.

Nevoljko prihvatam naređenje. Mislim da mi je, kao stručnoj ličnosti, mesto na Igmanu, gde će se vršiti pripreme za deblokadu Sarajeva. Mislim da će **Sefer** promeniti odluku kad izađe na Igman.

U jednom zavučenom delu hotela očekivao me komandant fočanske brigade **Zaim Beširević**. Mnogi su mi pričali o Zaimu, koji je samoorganizovao narod u dolini Drine i vodio borbena dejstva u dolini reke Sutjeske. Krase ga odvažnost, odlučnost i hrabrost. Nprekidno je uz borbe i sa izbeglim stanovništvom. Obljubljen je i poštovan. Oficir bivše JNA još u toku agresije na Hrvatsku prozreo je namere vojnog rukovodstva i vlasti u Srbiji, pa je JNA napustio krajem 1991. godine. Srdačno smo se rukovali i upitali za zdravlje, kako je i običaj, iako se ranije nismo videli.

Crna gusta brada na preplanulom licu odavala je sliku umornog i napaćenog čoveka. Vuk-samotnjak! Ali, čim je počeo referisati o brigadi, poprimio je izgled osobe koji sa dubokom verom u sebe i ono što radi ne može biti ni umoran, i nikako napaćen! Sa pažnjom slušam vrsnog komandanta.

“Brigada je više od četiri meseca uspešno odolevala napadima JNA, a potom srpske bosanske vojske, sve dok je bilo municije. Danas je razvučena od Goražda do Igmana. Na Igman je došao iz Sarajeva, gde je otišao da od Sefera Halilovića zatraži pomoć u oficirskom kadru i municiji, da postavi jedinicu ponovo na noge. Misli da je najbolje rešenje da uđu u sastav goraždanske operativne grupe, čiji je komandant **Ferid Buljubašić**. Iako razočaran, siguran sam da neće odustati od namere da okupi saborce i da se ponovo uključi u odbranu Bosne i Hercegovine. To mu i kažem. Kroz jedva primetan smeh upita: “Zar sumnjate u mene?” Preporučujem ga **Vehbiji Kariću**. On je sada nadležan za jedinice od Grepka do Goražda.

Presrećem **Ediba Šarića**. Kaže da ima problema na Stratištu, Borci iz Visokog već dva dana nemaju smene. Hranu primaju neredovito, gladni su i umorni. Poslali poruku: “Napuštamo Stratište!”

Edib krenuo da ih zadrži. “Idem da ih urazumim. Ne smiju napustiti položaj”. Ide prema “kediju”. Dovikujem mu: “I ja ću sa vama! Ja sam ih posetio prošle noći!”

“Ne, veoma je opasno ići u pō bijela dana”, namerava Edib da me spreči. “Odlučio sam da idem i tako će biti!” - odlučno odgovaram i ulazim u automobil.

Edib ima problema da pokrene motor. “Desi se da motor iznenada stane i u punoj brzini. Istrošen je, a benzin je pun vode.” - pravda se. Opet, sumnjam da je u pitanju strah. Koči ga pomalo. No, učas već jurimo asfaltnim putem niz Igman. Šutimo. Desnom rukom čvrsto se pridržavam za rukohvat. Strah me da ne sletimo s puta. Pred nama, u daljini, odjekuju eksplozije. Uz put, desno, skriveni iza velike kamene gromade, trojica vojnika daju nam rukama znakove da ne idemo dalje. Edib malo prikoči, vešto zaobiđe manjerku za hranu koja je nekome ispala i naglo skrenu udesno na kolski put. Gotovo da smo se prevrnuli. Sjurismo se putem i evo nas začas među vojnicima na Stratištu.

Vidimo da su pratili našu vratolomiju i da su se lepo zabavljali! To nije uticalo na njihov naum da napuste položaj. Edib pokuša da objasni kako je došlo do problema sa hranom i kašnjenja smene. Vojnici ga ne slušaju, u horu dobacuju i protestuju. Najgrlatiji mi se obrati: „Gospodine pukovniče, gde vam je oficirska riječ. Obećali ste prije dvije noći i za hranu i za smjenu! Pa ništa“. I ostali ga podržase.

Mislim se: u pravu si momak, ali nisam moćan da rešim vaš problem! Ne reagujem na vojnikovu kritiku. U trenutku kada je

došlo do malog pada tenzije među vojnicima, obraćam im se rečima: "Hajdemo svi odavde. Prepustimo Igman četnicima. Vi se vratite u Visoko, a Sarajevo ćemo prepustiti na milost i nemilost krvožednim, ostrašćenim ratnim zločincima. Ako je cena za ovo što ste vi ovde dva dana više, zbog toga što je vaša smena imala problema da dođe iz Zenice, i što, zbog stalnog granatiranja, ne može da vam se doturi hrana u toku dana, onda tu cenu treba da platimo žrtvama Sarajlija."

Govorim, gledam u njih, osluškujem reakciju. Slušaju u tišini, bez dobacivanja. "Zamislite kako bi se neprijatelj radovao kad bi znao da borci Armije BiH, "zlatni ljiljani", beže s položaja bez opaljenog metka? Jučer vam je drug poginuo na položaju i umesto da ga osvetite, vi ćete da napustite položaj. Znam da jedva čekate da se vratite u Visoko, roditeljima i porodici. Ako ste izdržali na ovoj vetrometini četiri dana, izdržite još nekoliko sati, dok ne stigne smena. Hrana će vam biti dostavljena do tri sata!", govorim s naprezanjem, promuklim glasom.

Ćutim. Očekujem reakciju. Pogledam u Ediba. Na licu mu skriven smešak. Nastade komešanje među vojnicima. Dogovaraju se po grupama. Čini se da traje večnost. "Hoće li poslušati?" - odzvanja mi u glavi. A onda, izdvoji se na korak-dva ispred vojnika crnomanjast mladić, nabildanih mišića, srednje visine, duge kose vezane u rep, ispod razdrljene košulje vide se istetovirane grudi i ruke, pa će:

"Pukovniče, mi smo vojska, nismo mala djeca da nam ispirate mozak. Ostajemo do večeras. Ako ne dođe smjena, eto vas, pa se vi borite s četnicima!" Pa se okrenu saborcima i komandova: "Razlaz, vojsko!" Ejub i ja nemušto se pogledasmo, pa bez reči put „kedijski“. Jedan brižni vojnik (alal mu vera!) dobaci: „Čuvajte se, tenk gađa cijeli dan!"

Na asfaltu Edib prikoči, izađe iz vozila, dogradi praznu manjerku za hranu. Baci je u zadnji deo kola. I baš tada, na stotinjak metara ispred nas, prolomi se prasak i stotine parčadi metala i kamena poleti na sve strane. "Šta to bi?" - pitam iznenađeno, a Šarić viče: "Tenkovska granata. Sada će odmah još jedna".

I zbilja, druga gotovo istog momenta 'roknu' skoro gde i prva. "Prve dvije su automatsko punjenje. Za treću, 30 sekundi vremena." - objašnjava Edib i punom brzinom provodi nas kroz mesto eksplozije. Osećam, bledim u licu, stežem grčevito rukohvat, skupljam se u nekakvu loptu na sedištu. Hteo bih da se smanjim.

Trojica vojnika još čuče iza stene. Aplaudiraju nam i podižu palčeve uvis, veseli što smo izmakli granatama. Sad i ja, smejući se, osokoljen tim činom, pružam ruku Šariću i kažem: "Čestitam Vam!" Edib podiže ruku s volana da primi čestitku, u brzini izgubi kontrolu nad vozilom, „kedijski“ zaplesao po asfaltu: Edib je grlato ispuštao čudne krike. Nisam mogao da shvatim da li to Edib radi od radosti ili iz nekog drugog osećanja. A onda viknu:

"Sad će i treća!" Istog momenta nov prasak potvrdi njegovo proricanje. Okrenuo sam se i na pedesetak metara iza nas ugledao zadimljeno mesto na asfaltnom putu. "E, ja vama sada čestitam... Sad je sigurno... Hteo sam iskušati vašu hrabrost. Niste se uplašili!" - vragolasto se Edib cerio, mirno upravljajući vozilom, ničim ne podsećajući na onog malopredjašnjeg urlatora.

Obećanje dato visočkoj jedinici na Straištu odmah smo ispunili. Po povratku u Štab zatražili smo hitnu smenu za njihovu jedinicu. Momci su je doista zaslužili, premda način na koji su je iznudili nije bio vojnički uzorit. Vreme i život kojeg živimo nisu normalni, zar jedino od vojske tražiti, u tim okolnostima, da bude njegov normalniji deo?

2. decembar 1992.

Prohladno zimsko jutro u Konjicu, oko 10.30 sati. Uz **Đaninu** kafu, u Zejnilovom domu, dovršavam čitanje romana "Žudnja za životom", romansirana priča o velikom slikaru Van Gogu.

Iznenada, buka u dvorištu. Glasovi i repetiranje oružja. Povik "Ruke uvis!" nadjača celu buku. Nova komanda: "Stoj! Nazad!" Potom, dvojica vojnika upadoše u prostoriju sa oružjem u rukama. Jedan se ustremio prema Đani, a drugi se obrati meni: "Hajde, diži se! Brže! Izlaz!" Zbunjen sam, ne znam šta da radim. Izvode Đanu, a ja ne reagujem. Petljam nešto oko stvari. Stavljam, vraga stavljam, pokušavam staviti beležnicu u oficirsku torbicu, ali mi papiri ispadaju iz ruku i padaju po podu.

Grdosija, vojnik, nervozno viče: "Hajde! Brže, šta čekaš!? Izlazi, izlazi, kad ti kažem!". Dere se iz petnih žila i otima mi torbicu. Izlazim. U dvorištu grupa naoružanih ljudi. "Mitketovo maslo!" - pade mi na um prva suvisla misao u ovoj nejasnoj situaciji.

Na ulici masa ljudi. Znatiželjno gledaju šta se to događa u Zejnilovoj kući i dvorištu. "Ovuda!" - upućuje me grmalj i vodi prema zidu. "Gore ruku, gore!" - sad me prihvata jedan zdepasti vojnik i počinje pretresati. Ništa ne nađe, pa ponovi opipavanje. "Traži pištolj!", - prođe mi kroz glavu. E, baš ćeš ga naći! Nikad ga i nisam nosio sa sobom.

Dok držim ruke naslonjene na zid, po zapovedi zdepastog pretražitelja, probada me bol u predelu bubrega i grudnog koša. To mi se redovno dešava kada doživljavam velika uzbuđenja.

Poredani uza zid, sa rukama nad glavom, stoje **Irfan**, Đana, **Zajkin** sin, **Ališpago**, načelnik veze, vojnici iz našeg obezbeđenja. Đana traži dopuštenje da uđe u kuću i isključi električni šporet, vojnici joj ne dopuštaju. Mirujemo, šta drugo možemo, i čekamo rasplet događanja... Bol u telu popušta.

Neprijatnost je zamenila strahovanje. Ljudi nas sa ulice posmatraju i dobro znam da među njima ima i onih koji me prepoznaju. Šta li sada oni misle o **Jovanu Divjaku**, čoveku i zameniku Glavnog štaba? Kakva ljaga na naše ličnosti, Bože!?

"Gdje su ključevi od kola?" - vrište dvojica vojnika. Niko ne odgovara. "Pukovniče, gdje su ključevi?" - obraća mi se ona grdosija od vojnika.

"Ne znam"- odgovaram iskreno. "Ako nam ne date ključeve, nećete se dobro provesti!" - preti dugajlija. "Nek' dobro zna onaj kod koga ih nađemo šta će mu se desiti!"- nastavlja.

Irfan nevoljko vadi iz džepa ključeve "patrola" i "micubišija". Vidi da je šejtan odneo šalu i da su ovi spremni na sve. Dobro je uradio.

"Penjite se na kamion!"- sledi nova zapovest. "Brže! Brže!" Penjem se šesti na kamion, sedam na klupu i čekam. Očima propitujem Irfana i Ališpagu o čemu se radi. Sležu ramenima, ni oni ne znaju što se događa. Kamionu prilazi neki vojnik i naređuje:

"Gospodine pukovniče, siđite! Idete sa mnom u džipu!" Sa mnom privode i Ediba Šarića, koji protestuje: "Dobro što mene hapsite, ali zašto to činite pukovniku?"

Ignorišući Edibovo pitanje, vojnik kaže: „Pukovniče, nema nikavih problema, samo vi uđite u kola!" Vozimo se u "micubišiju". Dan je prekrasan, sunčan. Posmatram zelenu Neretvu do Čelebićkog mosta. Mislim, vode nas u zatvor u Čelebiće. Ne. Vozilo nastavlja putem uz levu obalu Jablaničkog jezera. Gledam visoki jesenji vodostaj jezera i po glavi motam pitanje: „Ko su? Kuda nas vode?" Za sada nemam odgovor.

Vozač započinje običan razgovor. "Kako se osjećate? Nemate se čega bojati. Biće sve u redu!" Nemam volje za tako neutralan razgovor. Nisu ovo dečja posla! Stoga šutim.

Približavamo se Orahovici. Tu je odmaralište "Oslobođenja", kojeg je "rekvirirao" **Juka Prazina**. "Hoće li nas tamo?"- brinem. Prolazimo pokraj odmarališta i nastavljamo put. Odahnih primetno. Nisu Jukini!

Ubrzo skrećemo desno u Ostrošcu. Znam put. Uputili smo se ka visećem mostu i Kostajnici. Nov strah ovlada mnome. "Možda je HVO? Stiže li me to konjička optužba da sam onomad „zavadio muslimane i Hrvate u dolini Neretvice"?"

Kostajnica je prepuna vojne tehnike i vojnika. Na položajima vidim protivavionske mitraljeze i topove. Strepim, šutim i iščekujem. Prolazimo i Kostajnicu. Nije ni HVO Nastavljamo put Buturovića polja. Smiruje me saznanje da naša kolona skreće put škole u Parsovićima.

Koji čas kasnije uvode nas u učionicu. U njoj sam prošli mesec dva puta držao sastanke sa komandom brigade koja je u fazi formiranja. Poslužiše nas kafom! Nakon izvesnog vremena u učionicu udoše komandant brigade **Hakalović** i njegovi pomoćnici **Homeini** i **Jusuf**.

“Ovo nije nikakvo privođenje, ovo se čini iz bezbednosnih razloga” - objašnjava nam neuverljivo. Komandant me poziva u kancelariju. Tamo se kao još jednom izvinjava: “Nismo znali da ste i Vi u Zejnilovoj kući. Mislili smo da ste u ARKU. Biće sve u redu! Ovdje ćete biti bezbjedni, niko vas neće dirati!”

Usledi dug Hakalovićev monolog o velikom kriminalu od Igmana do Mostara i nemoći civilnih vlasti i vojne komande da se suprotstave "mitkićima" i "jukićima". Puno je priče potrošio na Zejnila: “Pobjegao je prije nedelju dana iz Konjica. Kažu da su ga četnici helikopterom prebacili u Beograd. Ustašama je prodao municiju iz 'Igmana'. Puštao je Srbe iz zatvora u Čelebiću..... Sve se to mora raščistiti ... ovako dalje ne može!...”

Slušam Hakalovića bez komentarisanja i upadica. Ne znam o čemu govori u vezi sa Zejnilom Delalićem. U dva meseca mog boravka u Konjicu nisam ništa lošega vidio u njegovom radu i ponašanju. Naprotiv, sve je radio profesionalno. Na kraju poduže tirade saglasio sam se stavom „da treba raščistiti sa svim vrstama kriminala“.

Čim mi se pruži prilika, po povratku u Sarajevo, upoznaću komandanta Halilovića o tome što ste sada govorili i o mojim saznanjima u dva meseca boravka u Hercegovini.

Pri kraju razgovora priključio se **Arif Pašalić**, novopostavljeni komandant 4. Korpusa. Pašalić se izvinjava zbog neprijatnosti koju sam doživeo. Objašnjava: „Iz Konjica smo vas izveli zbog vaše sigurnosti. Prijetili su da će vas ubiti. U Parasovićima, ostaćete na sigurnom nekoliko dana, dok se strasti ne smire, a poslije ćete nazad u Sarajevo. Sefer je naredio da se što prije nađete u gradu. Ovdje ćete imati sve što vam treba, sve što poželite.”

Tako reče i ode iz kancelarije, a meni se nova pitanja i pregršt dilema motaju po glavi. Naime, Pašalić je održao sastanak sa Štabom brigade „Neretvica“. Mene nije pozvao, iako mi je, tako sam mislio, bilo mesto po funkciji. A, kada je napuštao Parsoviće nije se udostojio da me pozdravi. Zašto? Sumnjam da li ovo moje privođenje nije neka Pašalićeva ujdurma!?

9.12.1992.

Sedmu sam večer u selu Parsovići, četrdesetak kilometara od Konjica, a treću u “apartmanu 3 x 3 metra”, s betonskim podom i hladnim zidovima, ofarbanim masnom bojom, i podplafonskim prozorom, 300 cm dugačkim, a 60 cm uskim. Pre dve večeri sam prebačen, s **Draganom Andrićem**, u “apartman” iz sobe gde je bilo devetnaest “osumnjičenih osoba”. Ovdje smo zatekli **Sadika**, koji dobro igra šaha. “Naučio sam ga u zatvoru gdje sam odležao dva mjeseca zbog šverca kafom” - pohvali se Sadik.

U sobi pucketa vatra, dim kulja na sve strane iz dotrajale školske peći, koja je desetinu godina grejala kliške školarce. Iz daljine dopire huk nabujale Neretvice i čuje se kapkanje kiše niz krov. I prasak metka u nekom od školskih hodnika. Skoro će 18.00 sati. Mrak je već uveliko prekrilo brda koja su od pre neki dan dobila snežni pokrov.

U neredu, na klupi su dve prazne čaše i kese u kojima su Sadikovi prijatelji **iMuamer** doneli jabuke nama, zatvorenicima. Muamer je mladić koji me dovezao “micubišijem” u Klis stalno ponavljajući: “Biće sve u redu!”. On je diverzant u Begovoj jedinici. Tu je i kesa s kolačima koju je donela Draganu supruga. Hediju delimo drugarski. Na klupi Draganov crtež hemijskom olovkom – Stari most u Mostaru.

Nutrina mi odgovara Stonovom sentencom iz “Žudnje za životom” – “Čovjek nije na svijetu zato da bi bio sretan; on je tu da bi učinio velike stvari za čovječanstvo, da dostigne plemenitost i uzdigne se iznad niskosti kojoj svojim postojanjem teže gotovo svi pojedinci” i Šimićevim stihom, uklesanim na spomeniku u Drinovcima: “Čovječe, ne idi malen ispod zvijezda”.

Vreme sporo protiče. Gledam na sat, tek je 19.20, a duga je noć pred nama. Spas sam uludo potražio u kartama. Otvarao

sam gotovo 45 minuta "pasijans". Nikako da mi se „otvori“. I umesto da me smiri, učini trpljivijim, što i jeste značenje ove francuske reči, "pasijans" me toliko razdražio, da sam gotovo hitno špil po "celoj" našoj sobi. Gubim nerve.

Vojnik iz obezbeđenja nam nudi „jelovnik“ za večeru: krompir-paprikaš, makarone ili pire-krompir u saftu. Biram krompir-paprikaš. Jedem svoj obrok halapljivo. Tako prekidam četverodnevni štrajk glađu. Na protest sam se odlučio trećeg dana boravka u Parsovićima kada mi je Hakalović neuvijeno rekao:

“Što se mene tiče, vi ste u u zatvoru dok se ne utvrdi vaša odgovornost u vezi saznanja da ste sarađivali sa četnicima”. Iznerviran, odgovorio sam britko: “O ovome ću izvestiti radio i televiziju. Ja sam zamenik komandanta Armije RBiH, tako ne možete sa mnom razgovarati”.

Hakalovića moje reči nisu impresionirale. Hladno je odgovorio: “I televizija i radio su već javili da ste privedeni sa još dvadesetak drugih lica radi ispitivanja. Sada je ovo za vas zatvor!”

To je izgovorio pred svima u onoj skupnoj sobi i nonšalantno išetao. Rečeno me je prenerazilo! Znači, ipak, zatvor! Zašto? To sebi ne mogu objasniti. Znaju li oni koji su me strpali ovamo? Zna li Pašalić? Možda Begić, s kojim sam u konjičkom ARKU skupa stanovao? Ili Vehbija Karić? Zna li, možda, Bilajac? A komandant Halilović? Znaju li šta mi rade? Šta rade mojoj supruzi Veri, sinovima, mojoj sestri Nadi, koja muku svoju beogradsku muči zbog brata, i mojim prijateljima, koji znaju da Divjak ne može izdati?

Jedini mogući odgovor na zlo kojeg su mi priredili bila je moja odluka da štrajkujem. Mislio sam da će ih to urazumiti. Mislio sam da će ih to naterati na korektan odnos prema meni i mom delu. Mislio sam da će se “neko” zabrinuti za moje zdravlje. Mislio sam.. i pogrešio! Štrajkovanje ta četiri dana nikom nije probudilo savest, niko nije ni mrdnuo prstom da moju situaciju izmeni. Samo se zabrinuo mladi lekar. Odgovarao me od štrajka, podsećajući na porazne posledica po zdravlje štrajkača u Irskoj.

Tek četvrtog dana shvatio sam da je moje štrajkovanje nova iluzija i da njime neću doprineti mom oslobađanju iz zatvora, ni rehabilitaciji svoje ličnosti. S tom spoznajom je došla i druga – kakvom sam se ruglu i podsmehu izložio štrajkačkim potezom kod onih koji mi krivnju hoće navaliti na ramena!? Za taj podsmech jesam kriv i to sada javno obelodanjujem. Prekidam štrajk, uzimaću hranu, preživeću podsmech, ali i dokazati, u to nemam sumnje, na čijoj je strani istina.

Moram nešto sada uraditi, hitno i neodložno, ako želim ostati pribran. Ni šah, ni "pasijans", ni Sadik, ni Dragan, ni dobra večera nakon gladovanja, ni jabuke i kolači, ni umna sentenca i stih nisu mi doneli mir. Znam šta treba! Treba pisati, istisnuti iz sebe bar deo jeda, zbog ovoga što mi se događa. Odlučio sam – pisaću Arifu Pašaliću, u čijoj sam zoni odgovornosti ovako nepravedno optužen i sramotno zatočen.

„Gospodine Pašaliću,

Dao sam zakletvu da ću braniti Bosnu i Hercegovinu, a vi mi sada tu svetu obavezu uskraćujete. Zbog čega? U više navrata ste mi rekli da sa ovim što se dešava nemam nikakve veze i da se to ne čini zbog mene. A znate dobro da se od svih privedenih i ispitivanih tražilo da pismeno iskažu sve što znaju o meni. Da li je to vaša oficirska etika, etika civilizovanog čoveka? Ja sam na prevaru i na grub način doveden ovde. Osećam se bedno, ali sam dostojanstven i ponosan. Niko mi ne može osporiti osmomesečnu borbu za zajedničke ideale – slobodnu Republiku BiH. Pitanje oficiru Armije RBiH: - Gdje je etika suborca prvoborca koji bi časno i nepristrasno stao uz svog sudruga? Da nabrajam što sam i koliko doprineo borbi Bosne i Hercegovine bilo bi suvišno. O tome će svoj sud reći istorija. Verujem, ostaću zapamćen kao oficir džentliment, oficir sa dušom, oficir borac i oficir sa visokom oficirskom etikom. A, vi gospodine Pašaliću, moraćete objasniti kakvu etiku gajite u Armiji RBiH? Ne znam da li je Predsjedništvo donelo odluku o mojoj smeni, ali ja sam još uvek zamenik načelnika Štaba VKOSRBiH. Šta ste vi učinili da ovo poštujete? Čini se da sam za vas samo neko ko je učinio nekakvu kriminalnu radnju, koja će se dokazati kad-tad. Mislim da i sada, ja, Jovan Divjak, optužen od četnika kao izdajnik srpskog naroda i ratni zločinac, od HVO da sam ortodokсни četnik i da stalno održavam vezu sa Miloševićem, a od vas, sada, da sam destruktivno

delovao u stvaranju Armije i deblokadi Sarajeva, još uvek trebam Republici Bosni i Hercegovini. Možda će, ipak, o tome odlučiti gospodin **Alija Izetbegović**, ako ništa drugo, ono zbog Dobrovoljačke ulice ....

Ako ništa drugo, ostaje mi porodica i mnogobrojni prijatelji koji mi život znače, i kad mi se dopusti, nastaviću borbu za Bosnu i Hercegovinu na mestu gde neće biti presudna titula. ....

Ni završetak pisma, kojeg nikada nisam poslao adresantu, nije doneo željeni smiraj.

Sedim, ne smem leći i zaspati, bojim se snova....

Islednik me pita: Kakav ste, kao čovjek?

11.12.1992.

Osam dana se nisam okupao, ni obrijao!? Nikad duže, od kako znam za sebe. Presvlaka i pribor su ostali u ARKI. Gnušam se vlastite prijavštine. I svega što mi se dešava. Uvukla se golema tuga u mene. Dva dana ne mogu ništa zabeležiti. Gubim li to snagu? Pozitivnu energiju? Hoću li se lomiti? Sve češće i intenzivnije mislim na svu moju decu, sinove, unuke, snahe. Na bolesnu suprugu, moju Veru. Sanjam ih i mučim se. Zadnji san sam upamtio: u nepoznatoj kući gomila ljudi, a među njima i moje troje, sinovi i **Vera**. **Želimir** lomi sve stakleno po kući, a gomila vrišti, plače, kuka. Po svuda srča (tur., staklo – nap. autora)! Vrišti i Vera: “Sine, što nas brukaš!?” Nalazim **Želimira** u jednoj prostoriji. Lepi parčiće vaze i, smejući se, kaže mi: “Nema problema, sve će biti u redu!” Pitam se, da li sme zakleti ironičar tumačenja snova kao što sam ja, zatražiti da mu neko protumači bar jedan? Ako smem, želim da mi protumače baš ovaj. Sad i odmah, jer mnogo brinem za svoje u Sarajevu, strepim da se nešto strašno nije dogodilo!?

Sve ove dane u „apartmanu“ vraćam se na razgovor (06.12.1992) sa **Hadžovićem**, predsednikom Vojnog suda 4. K., poznanikom iz preratnog vremena, kada sam bio komandant TO okruga Mostar. Snebivajući se, moli da ga izvinim što mora po profesionalnoj funkciji i po naređenju komandanta Pašalića provesti postupak isleđivanja. Moli za razumevanje i saradnju. Preporučuje iskrenost i iscrpnost. “Kažite sve što znate!”

Nisam bio sposoban, smiren i koncentrisan da odmah po razgovoru notiram silu pitanja koja su mi postavljena. Tek desetak dana kasnije zapisujem ona koja ću pamti do kraja svoga života.

“Kako ste, kao čovjek?”

“Teško mi je odgovoriti, neko drugi treba reći da li sam ja čovek...»

“Dobro, kako vi to kažete. Prvo ćemo uzeti vaše osobene podatke. Ime i prezime, ime oca, datum i mjesto rođenja”, počeo pravo isleđivanje.

“Na kojoj ste dužnosti u Štabu VK OS RBiH, ko vas je postavio i kada?”

Znam dobro da sudija itekako zna sve ove podatke, imam apsolutno svest o njihovoj suvišnosti, ali strpljivo i korektno odgovaram na njih. “Od kada ste u Konjicu, po čijem naređenju, sa kojim ciljem?”, slede nova pitanja.

“Bio sam sa predsednikom Izetbegovićem u SAD na zasedanju UN. Trebalo je da se prikaže multinacionalni karakter ARBiH. U Konjic sam došao da se priključim **Seferu Haliloviću**, koji je trebalo da formira IKM na Igmanu. Radio sam sa Delalićem, Karićem, Rekićem od Igmana do Jablanice i Prozora”, odgovorio sam u jednom dahu.

“Šta znate o **Delaliću**? Kada je i kako napustio Konjic? Da li je nagovještavao da će pobeći iz Konjica?”, pita **Hadžovićev** asistent **Amar**.

“Ono što znam o **Delaliću** je pozitivno. Čuo sam da je uložio velika lična sredstva za odbranu Konjica. Poštovan je i cenjen, i od vojnika i od civila. Direktno je kontaktirao sa komandantom. Znam da **Sefer** ima u njega puno poverenje. Pričao je da mu prete iz HVO i da je neko pucao na njega. Ne znam kako je napustio Konjic.”

Potom je usledila serija pitanja na koje sam odgovarao kratko, sa “da” i “ne”. Imao sam živu asocijaciju na postupak u Vojnom sudu u Sarajevu, ujesen 1992. godine.

I, onda, kao uzgredno, pitanje: “Gde vam je porodica?”

“Supruga u sarajevskoj bolnici već devet meseci. Sinovi **Želimir** i **Vladimir** negde na linijama odbrane Sarajeva” - odgovorio sam ponosno. Kad je isto pitanje istražni sudija ponovio malo kasnije, sa skrivenom ljutnjom dao sam isti odgovor.

“Pa, priča se da su u Podgorici!” - procedio je kao za sebe, a onda nastavio: “Da li znate, to jeste da li su vam poznati podaci o dvadesetak ubijenih civila u zatvoru Čelebići?”

“Ne znam ništa o tome” - rekao sam sa mnogo negativnog naboja u glasu.

“Šta znate o komandantu Seferu Haliloviću?”

“O komandantu sve najbolje. To je moj princip. Ovih meseci često smo se čuli putem radioveze. Davao je upute Delaliću i meni, i odobravao naše odluke bez sustezanja.”

“A, da li ste vi njega izveštavali o stanju na ovim prostorima, o ubistvima u Čelebiću, o otuđivanju naoružanja i municije, o puštanju zarobljenika, i dugom?” - uporan je islednik.

“O svemu što sam znao, što sam sâm proverio, izveštavao sam ga lično. Uostalom, Delalić je sa Karićem i Pašalićem pisao dnevne izveštaje u vreme oružanog sukoba, napada HVO na Prozor i selo Doljane.”

“Izjavili ste da ste imali zadatak da formirate brigade u Konjicu i Jablanici. Do sada niste uradili gotovo ništa. Kažu da ste opstruirali formiranje jedinica.” – Hadžović se ne libi da me optuži.

“Gospodine Hadžoviću, upozoravam vas da sam zamenik komandanta i treba da vodite računa kako razgovarate sa mnom. O tome zašto ne ide brže formiranje brigada treba pitati ljude u Konjicu i Jablanici, predsednike ratnog Predsjedništva i komandanta brigade. Karić, Alija i Brada su opstruirali moj rad na formiranju jedinica. Uvredljivo je kada čujem da kažu: ‘Pukovniku ne treba vjerovati’. Vi ste na pogrešnom tragu, ako me dovodite u vezu s neuspehom u formiranju brigada” - govorio sam veoma žustro i nedovoljno kontrolisano.

“Dobro, nemate razloga za takvo reagovanje. Ja sam dužan da proverim optužbe koje postoje. Prema vama se ponašam kao prema zameniku komandanta, ali moram postupiti kako mi je naređeno. Još nekoliko pitanja oko zatvora u Čelebiću. Vi ste potpisali naređenje o zatvaranju zatvora i prebacivanju zatvorenika u Zenicu. Istovremeno ste upravnika zatvora poslali za upravnika zatvora u Tarčinu, a za njega se priča da je odgovoran za ubistva u zatvoru!”

“Jesam, po odluci Sefera Halilovića, a na zahtev Međunarodnog komiteta Crvenog krsta napisao sam to naređenje. Upravnika zatvora uputio sam u Tarčin na predlog **Zejnila Delalića**. Ja nemam nikakav podatak o njegovoj odgovornosti za ubistva. I, gospodine, ne znam zašto stalno dovodite u vezu mene i Čelebiće!”

Oglušivši se na pitanje, istražitelj je nastavio u svom stilu: “Zašto ste suđeni od JNA?”

“Već sam vam rekao. Naredio sam da se iz magacina TO opštine Kiseljak, isporuči policiji ove opštine oko sto cevi pešadijskog naoružanja i 20.000 metaka. To je bilo suprotno odluci komandanta Republičkog štaba TO RBiH i Saveznog sekretarijata za narodnu odbranu. Zato sam osuđen na devet meseci zatvora. Kakve sad to veze ima sa današnjim proveravanjem?”

Opet, oglušivši se na moje pitanje, nastavlja: “Kažu da ste od Hrvata dobro naplatili to davanje oružja. Koliko ste novca dobili?”

Ustao sam ljutito i napustio kancelariju. Što me pita, kada “svi znaju” da sam dobio od ustaša 80.000 DM, Pale o tome „objektivno svedoče“; pa argumentira da sam ostao u „Alijinoj vojsci“, jer sam od ustaša dobio novac i da bi izbegao zatvor u JNA zbog dezerterstva i prodaje oružja.

Istražni sudija me ostavio izvesno vreme na miru. Pustio me da se malo “ohladam”. Nekoliko sati kasnije nastavlja sa isleđivanjem.

“Gospodine pukovniče, vjerujte mi, čudi me vaše ponašanje. Meni je naloženo da podignem optužnicu protiv vas. Iz vaših odgovora i podataka sa kojim raspolazem moram donijeti odluku. Jer, otkud vi, Srbin, na tako visokoj dužnosti na ovim

prostorima, gdje s dešavaju čudne stvari? Hrvati vas optužuju za četništvo, za saradnju sa Miloševićem, da svađate muslimanski i hrvatski narod. Srbi vas optužuju da ste prodali oružje Hrvatima i izdali sopstveni narod. A prije nekoliko dana ovdje su neki Muslimani htjeli da vas ubiju, jer opstruirate formiranje jedinica i borbu sa četnicima. Pa, sada, kažite u kakvoj se situaciji ja nalazim? Zato je za vas najbolje da odgovarate na postavljena pitanja.”

Zvučalo mi je uverljivo.

“Šta znate o **Edibu Šariću, Draganu Andriću, Nadi Hajduk**? Oni se dovode u vezu sa vama.” - nastavio je istražitelj svoj posao.

”Šarića sam upoznao prvi put kada sam došao u Konjic kod Zejnila Delalića. Hrabar i odvažan čovek. Stručan i veoma odan Bosni i Hercegovini. Radili smo zajedno mnoge borbene dokumente. Dragana Andića znam više od deset godina. Bio sam sretan kada sam ga vidio u Štabu odbrane Konjica i kod Zejnila. Iako je rezervni starešina, u vojnom znanju odskače od većine oficira bivše JNA koji su sada u Armiji RBiH. Vrstan je operativac, odlično crta radne karte, planove borbenih dejstava. S njim sam obišao najveći broj jedinica u Konjicu i Jablanici. Mnogo mi je pomogao da se snađem u ovoj sredini. Nadu Hajduk sam vidio tri-četiri puta. Znam da drži neku kafanu u gradu. Druži se sa Đinom i Mirom. Kad sam je prvi put sreo, rekla mi je: ‘Sada će nam biti malo lakše od ove policije.’ Ne znam šta je time htela da kaže? Eto, toliko o njima.”

“Prisjetite se da li ima još nešto važno sa vašom povezanošću sa ove tri osobe” - insistira islednik.

“Ne, za sada toliko. Ako se još nečega setim, reći ću vam naknadno.”

“Šta znate o operaciji ‘Jug-92’?”

“Veoma malo. Samo onoliko koliko su mi rekli Delalić, Andrić i Prevljak. Pokušana je deblokada Sarajeva, ali nije bilo sinhronizacije sa napadom iz grada. Mali broj ljudi učestvovao je u deblokadi, minimalna podrška artiljerije i slabo rukovođenje i komandovanje borbenim dejstvima. To je njihovo mišljenje. Svi smo u Sarajevu od te operacije mnogo očekivali.”

“Dobro. Po vašem mišljenju zašto komandant Halilović nije izišao iz Sarajeva, iako je to, kako vi kažete, dogovoreno sa predsjednikom Izetbegovićem?”

“Pa, ni meni nije jasno. Uostalom, dvadesetak oficira Vojne komande Oružanih snaga izišlo je iz Sarajeva i otišlo u Goražde, Mostar i Zenicu. Jedva čekam da se komandant pojavi na Igmanu i stane u kraj javašluku koji vlada. Ovako, zaista, ne može dalje!”

A da li ste vi razmišljali o tome da ste žrtvovani od vašeg Štaba?” - pita Hadžović kao iz zasede.

Nasmejao sam se. Nisam odmah odgovorio. Zašto bih o tome razmišljao? Zašto bih mislio da me hoće žrtvovati? Odgovorio sam: “Ne, nisam razmišljao. O tome neću ni da razmišljam.”

Tu noć sam dugo analizirao razgovor. Postalo mi je jasno da ono o čemu su govorili Pašalić i Hakalović “ne pije vode”. Nije to tako naivno. Jasno sam osetio da istražitelj sumnja u mene. Optužbe o saradnji s četnicima, da sam kriv za svađu Muslimana i Hrvata, za trgovinu oružjem, za logor Čelebići - nisu davali mesta bezbrižnosti. Rojile su se sumnje i u meni samom. Ko su njihovi svedoci? Ko će meni posvedočiti? Hoće li mi istražitelj poverovati?

13.12.1992.

Proveo sam dva dana u razmišljanju i čitanju fotomonografije “Drugi svjetski rat”. Niko me nije uznemiravao, niko nije dolazio po mene. Iz knjige sam doznao da su Francuzi osudili na smrt generala De Gola!? Istina, oni nacisti, iz Višija! Ako su mogli suditi De Golu, pa zašto ne mogu i meni suditi? U mucu postavljam ovo stupidno pitanje. Kakvog li bestidnog upoređenja mene i De Gola, pa makar se radilo i o osudi! Ovo upoređenje mi je došlo kao da sam sam sebi stavio melem na ranu!

Do mene je doprla vest, preko stražara na obezbeđenju, kako je **Juka Prazina** rekao: „Tamo mu je odavno mjesto. Govorio

sam ja vama kakvo je on đubre!" Znam da nije on jedini što tako misli: Uz njih, bez ikakve sumnje, stavljam i dojučerašnje „drugove“ koji ni nosa da povire i upitaju „Kako ste pukovniče? Da li vam treba šta?» Gde su sada **Begić, Bilajac, Karić, Pašalić, Ćatić, Prevljak?**

Ostale osumnjičene viđam tek povremeno. Gledam **Šarića, Zajku, Miru, Ališpagu**....Svi su odreda utučeni, umorni, neispavani i zaplašeni. Neki mi krišom došaptavaju da se „interesuju sa Vas“. Mučno, brate!

Dopire vest da je predsednik Izetbegović već dan-dva u Konjicu. Dragan od nekog čuo. Jesam li se ponadao? Pokrio sam se ćebetom po glavi, nemam rupu da u nju dreknem “U cara Trojana kozje uši!” i poveo tih dijalog sa mojim predsednikom. Kao, pita me: “Šta se to sa tobom dešava?” Odgovaram mu: “Ispituju. Mene brine što mi je sa decom i suprugom Verom. Znate li kako je njima, predsedniče?” Mislim, znaće, kao što sam ja hteo da znam kako je njemu u transporteru u Dobrovoljačkoj.

Čujem korake i glasove u hodniku. Dižem ćebe sa glave. Očekujem. Nadam se. Koraci i glasovi odoše niz hodnik.

Večerašnji razgovor sa Draganom Andrićem do bola me rastužio. Govorio mi je o zločinu koji se dogodio u Konjicu u noći između devetog i desetog jula 1992. godine. “To je bio stravičan događaj, nezapamćen ni u prošlom ratu. Ubijena je poznata, časna konjička porodica **Đure Golubovića**. Ne znam ni razlog, ni povod tom brutalnom činu“ - sa bolnom grimasom na licu i drhtavim glasom priča Dragan. „Porodica Golubović je stanovala u novom konjičkom naselju Orašje. Đuro je bio profesor geografije. Bio je civilni invalid, teško se kretao. Žena Vlasta, po profesiji arhitekta, rodila mu je sinove Petra (7) i Pavla (5). Građani su bili šokirani masakrom porodice koja je bila poštovana i uvažavana, a skladan brak bio je primjer za druge. Šta se, zapravo, desilo ni sam ne znam. Raščišćavanje slučaja je u nadležnosti konjičke policijske uprave, a koliko znam istraga tapka u mjestu“ - objašnjava Dragan. „Gradom kolaju razne priče. Jedna, koja je svjedočenje komšije, govori o tome da je troje, četvoro maskiranih lica došlo u kuću Golubovića, naredili im da izađu iz stana i utrpali ih u **Đurin** auto. Porodicu su kroz selo Borce dovezli do Neretve, gdje su Vlastu, Petra i Pavla zaklali, a Đuru ubili“ - skoro jecajući objašnjava Dragan. „Dobro sam ih poznavao, ni mrava nisu zgazili! Njihova beživotna tijela nalazila su se tri, četiri dana na obali Neretve, a zatim su sahranjeni na pravoslavnom groblju na Musali“ - završio je rezignirano moj sapatnik u zatvoru u Parsovićima.

Naviralo mi na um bezbroj pitanja, ali posle šoka u kojem sam se nalazio nisam ni bio u stanju da dalje povedem razgovor o stradanju porodice Golubović. Kako do sada nisu pronađeni počinioci zločina? Zašto Vojna komanda nije povelu istragu o tome da nisu, možda, pripadnici Armije BiH učinili masakr? Da li je to gnusno delo poruka građanima srpske i hrvatske nacionalnosti da im nije mesto u Konjicu, koji je primer antifašizma, tolerancije i suživota? Sa Draganom ću o ovim i drugim sličnim pitanjima razgovarati nekom drugom prilikom.

14.12. 1992.

Nedelja je, 16.35 sati. Sneg je na visovima okolnih brda. Hladno je, u sobi puno dima. Od slabog sagorevanja vlažnog drveta. Sadika više nema. Pre nekoliko dana ga pustili, bez ikakvog objašnjenja zbog čega je bio 10 dana u pritvoru. Od podneva je otišao i Dragan. Ostavio mi je papirić sa potpisom o predaji u kartaškoj partiji, kod stanja 41:16 za njega! Priželjkivao je da ga puste dan ranije, da prisustvuje 16. rođendanu sina. Nisu. Ipak je otišao sretan. Teško mu je pao nezasluzen pritvor. Još će mu sada biti teže živeti u Konjicu. Obeležen je zatvorom i sumnjom. Mali grad zna, inače, biti nemilosrdan prema svojim žiteljima, pogotovo u ovako teškim okolnostima. Mnogo smo pričali ovih uznickih dana. Izbegavali smo, razumljivo, priče iz isleđenja. Jedino o čemu je razdragano pričao bilo je uvek o njegovoj muzičkoj grupi “Neretva”. Brat mu davno pre rata preselio u Suboticu. Trener je rukometnog kluba, sportski radnik. “Četnik za konjičku čaršiju!” - nevoljno mi je kazao Dragan.

I meni je „krenulo“ nabolje. Dobio sam pre dve noći pismenu potvrdu da se prekida istražni postupak, da nema indicija za podizanje optužnice i krivično gonjenje. U potpisu, komandant 4. Korpusa, Pašalić!? Vest me obradovala. Ali me i nagnala da se priupitam što je izazvalo obrat u procesu? Ako činjenice nisu bile sporne, da nisam uradio ništa od onog što su mi imputirali, ali nisu bile ni dovoljne da me zaštite, poštede muke i poniženja istrage? Mislim da je pravi uzrok obrta gospodin **Emir Bijedić**, crnomanjasti četrdesetogodišnjak, organ bezbednosti 4. Korpusa. Pre pet dana nonšalantno je ušao u naš “apartman”, zamolio Sadika i Dragana da „malo prošetaju“, uljudno se predstavio i objasnio razlog dolaska.

“Pošao sam sa jedinicom na Igman. Komandant Pašalić nije zadovoljan dosadašnjim radom istražnog suca Hadžovića, pa mi je naredio da dođem i obavim razgovor sa Vama. Od Vas tražim da kažete istinu (sic!). Od mene Vam zavisi kako će se završiti Vaš slučaj. Ovo što sam vam rekao i ono o čemu budemo razgovarali ne treba drugi da znaju. Popodne dolazim na razgovor.”

Otišao je onako kako je i došao, nonšalantno. Deluje prepotentno. Po govoru i akcentu rekao bih da je rođeni Mostarac. Možda je iz porodice **Džemala Bijedića**? Kako je samo uvereno izgovorio: “Od mene vam zavisi...” Ko je on da može mimo moje istine, prave istine, odlučiti drugačije? Kakvu to novu istinu traži? Moja istina je ona koju sam već dao istražnom sucu i mogu se samo u beskraj ponavljati.

Emirov nastup u razgovorima nije se bitno razlikovao od Hadžovićevog. Ista pitanja o generalijama, ali i ostala, gotovo po identičnom šablonu. U dvodnevним razgovorima on je polako proširivao teme interesovanja, pa su se tu našla i pitanja u vezi s mojim komandovanjem TO okruga Mostar od 1984 – 1989. Stekao sam utisak da je dobro informisan o „problemu“ i da nastoji brojnim pitanjima i gomilom odgovora, pronaći “pukotinu” i tako otkriti “važno” za njihove optužbe.

Drugog dana razgovora, da ne kažem isleđenja, Emir me stavio na kušnju, ili možda nije. U jednom trenu njegova ljudska mekoća odnela je prevagu nad profesionalnošću, pa mi je rekao: “Gospodin Izetbegović se nalazi kod komandanta Hakalovića. Možda bi bilo dobro da se ‘nađete’ u trpezariji kad bude izlazio iz komande, da vas vidi. Sigurno će poželjeti da porazgovara s Vama”.

Pogledao sam ga upitno i odgovorio na njegovu ljubaznost: “Hvala, gospodine Bijediću. Ne moram to učiniti. Gospodin predsednik sigurno zna da sam ovde uhićen, kako kažu naša braća Hrvati, ili kako se lepše kaže – ushićen, pa, ako ima nameru, pozvaće me na razgovor.”

Emir je kratko prokomentarisao: “Kako god hoćete, ali bi za Vas bilo dobro da vas Predsjednik primijeti”. Pri odlasku srdačno me pozdravio. “Komandanta ću upoznati o saznanjima do kojih sam došao. Imao sam dosta okršaja zbog Vas. Ne znam kakva će biti odluka.”

Kasnije je došao Pašalićev dokument o prekidu istrage. Izostao je poziv gospodina Izetbegovića za kratak susret i reč-dve. Njujorška predstava je završena. Ostaje narod. Šta ćemo sa njime? Sa Zuhrom i njenim ushićenjem? Hoćemo li joj uniziti veru da će “sve ovo u istoriju”!? Zna li ona da su umni ljudi već davno spoznali da se istorija jednom javlja kao tragedija, a drugi put kao komedija? Moramo shvatiti, nažalost, da postoji i njena treća varijanta. Tragikomična.

Melodičan ezan dopire sa seoske džamije i nadjačava huk nabujale Neretvice i galamu po hodnicima “školskog zatvora”. Zimski je akšam, mrak u 17,40 sati. Dok sam vodio belešku (pre desetak minuta) vrata sobe otvori s treskom neka spodoba, do zuba naoružana. U dovratku se pojaviše još trojica. Galame, ispuštaju neartikulisane glasove, mašu oružjem iznad glava. Idioti, primitivci. “Gledaj ga, gledaj Divljaka, četnika!” - hihoće se najviši i najgrlatiji. Manji, zdepasti, „s tri zuba u glavi“, dobacuje, kreveljeći se:

“Evo, sada će Zejnil doletiti iz inostranstva, dovešće kralja. ‘Narod se pita, hoće kralja, neće Tita! Hej, ti, imaćeš kralja!’ Prozbiori i treći, s maramom na glavi kao gusar, i s mitraljezom M-84 u ruci: “Inspektore!” - zove nekog - “Inspektore, da ga vidiš, ba, kako leži i piše”. Još jedna dugokosa glava proviri u sobu i pozva: “Idemo!” Odoše bučno, s kikotom, kao što su i došli. Nemoćni stražar pred vratima samo me gleda i, valjda osjećajući se krivim, procedi: “Nisam mogao da ih zaustavim, Alaha mi!” - i zatvori vrata.

Nastavljam beleške, ali primjećujem da mi slova idu ukrivo. Postbarbarski sindrom straha, što li? Ne, za pisanje treba koncentracija, moja se izgubila. Spas je možda u kartama, u slaganju “pasijansa”. Pokušavam, ne ide. Napuniću “bubnjaru” drvetom i ugljem. Možda će mi toplota navući dremež i san. Treba pobeći iz stvarnosti, u njoj više nema ničeg lepog. U snu se nekad i dogodi.

Opet smo izigrani pukovniče

15.12.1992.

Zapisujem i vreme kad pravim dnevnu zabelešku. -18,30 sati. Jutros me pozvao **Hakalović** u komandu brigade. Ljubazan je. I previše. Nudi me kafom i "šljivom". Znam da on ne pije. Ovakva ponuda je izraz njegove „velikodušnosti“. Iako je očima pijem, odbijam ponudu. Neću je. Ne nutka me po bosanski još jednom. Neka.

“Eto”, - širi ruke - “i to je prošlo. Na Vama je da odlučite – ostajete li ili pravac Sarajevo. Komandant Sefer insistira da vas odmah pošaljemo u grad. Ja vama za sada ne bih preporučio da idete preko Igmana. Put do Hrasnice nije siguran. Rado bi Vas vidjeli Juka, Mitke, Zuka, i ne znam sve koji. Ja vam ovdje garantiram sigurnost. Neću dozvoliti da padnete u ruke HVO. Hrvati se živo interesuju za vas. Eto, dolazili su i novinari ‘Slobodne Dalmacije’, raspituju se o vama. Kažu: ‘Nema Jove već dugo, šta se sa njim dešava?’”

Verujem u ono o čemu govori. Ali, smatram ga sukrivcem za moje trinaestodnevne muke i strahovanja. Nemam boljeg rešenja nego da još neko vreme ostanem u brigadi. Hakalović mi nudi da izradim planove i programe obuke komandi i jedinica brigade i da učestvujem u obuci starešina komande. Dakako, prihvatam.

U podne, izlazim u šetnju, uz desnu obalu Neretvice. Prvi put posle trinaest dana, koliko prinudno boravim u Parsovićima. Na platou, iza školske zgrade u kojoj je komanda brigade, nailazim na grupu vojnika. Gledaju me s podozrenjem i nepoverenjem, a na moje “Zdravo!” ne odgovaraju. Šta li su im ispričali o meni? “Progutah knedlu” u grlu i s osećanjem neprijatnosti nastavim relaksaciju. Idem dalje, zamišljen, kad pređoh koji par stotina metara, preda mnom se zaustavi vozilo, “nissan”. Jedno od onih što su zapljenjeni u Zejnilovom dvorištu na dan našeg hvatanja.

“Šta radiš?” - pita me onaj isti vojnik, grubijan što me izvukao iz Delalićeve kuće.

“Šetam!”, - odgovorih drhtavim glasom. Mrznem kad vidim tog čoveka.

“Je li ti neko dozvolio?” - pita. Oslovljava me sa “ti”. Može mu se.

“Naravno da jeste. Komandant mi je dozvolio svakodnevnu šetnju.” - rekoh nesigurno. Ovom ne bi bilo teško slagati da sam pokušao beg.

“Neka, da se mi ipak vratimo. Da proverim. Posao je posao!” Pokaza mi da uđem u kola, a onda me minut kasnije privede komandantu. Vojnici gledaju junaka i pomoćnika načelnika Vojne komande Oružanih snaga RBiH. Vodaju ga pod paskom, kao kriminalca.

Policajac verovatno misli kako je savesno obavio svoj “odgovorni” posao. Komandant samo potvrdi da mi je odobrio slobodu kretanja. Policajcu krivo, pa procedi: „Možete nastaviti šetnju!“. Kakve li ironije! Možda bi mi dan-dva ranije sve to priselo, pa bih se sâm zatvorio u “apartman”. Sada neću, idem da udahnem vazduha, nedostaje mi u plućima.

Od komandanta dobih stalnog pratioca. Više se ne osećam siguran u Parsovićima. **Faik** mu je ime, mlad čovek, uvek spreman za razgovor, dobronameran i pouzdan. Smiruje me prisustvom, a svojim odnosom budi nadu da su bolji dani preda mnom. Uverava me da većina vojnika nema negativno mišljenje o meni. Ne veruju da sam “nešto” zgrešio.

“Čudna su vremena. Razne priče su o Vama kolale ovih dana. I one najružnije, o vašoj izdaji i saradnji s četnicima. Mi se Vas sjećamo kad ste dolazili u oktobru i novembru. Na nas ste ostavili dobar utisak. Mislim da Homeini ima nešto protiv Vas. Ipak, ima Boga! Čuli smo da su Vas oslobodili optužbi. I one su druge namjeravali optužiti, ali nemaju nikakvih dokaza ni protiv njih. Čudan je rat!”

“Čudni su ljudi, moj Fajko!”, mislim, ali osećam izvesno olakšanje nakon njegova monologa. Oduvek mi je bilo važnije šta o meni misle borci, nego pretpostavljeni.

Faik me živo podseća na moje sinove. Iako je mlađi od obojice, u njegovim crtama licu, glasu i gestovima vidim likove moje dece. Iz dana u dan sve mi bolnije nedostaju. Svaki čas se podsećam na Vladino: “Hej, rista, što se ne javljaš? Mama je i

dalje u bolnici, brine za tebe! Hajde, siđi u grad, pojavi se. Trebaš nam. Ovdje svašta pričaju o tebi. 'Pobjegao!', te, 'Otišao četnicima!', i druge stupidarije."

Faik priča da je završio osnovnu školu. Onda je "batalio" školovanje, prihvatio se očeve zemlje. "Od nje se može dobro živjeti. Prodavao sam povrće i voće svuda. U Sarajevu, Dubrovniku, Splitu. Išao sam ja na pijace i preko Drine. Jašta!". Ima desetomesečnog sinčića, ubavu ženicu, bogato imanje, jednu kravicu, "maleni" auto. Dovoljno za ugodan život. Verujem mu, jer doista deluje kao zadovoljno, mlado a miroljubivo, ljudski toplo biće.

Višednevni pritvor je oslabio moju fizičku kondiciju. Šetnja me fizički zamorila. Lagana bol se pojavljuje u nožnim mišićima, ali je u duši nešto svetlije. Dišem punim plućima, osećam malo psihičko opuštanje. Sām sebi obećavam: "Popraviću ja fizičku kondiciju". To je mnogo lakše, nego zaceliti vlastitu dušu.

Izgleda da nije sve tako crno, propalo u mojim odnosima sa ovdašnjim ljudima, kako sam mislio, posramljen, nakon susreta sa vojnicima na školskom platou. Memić me odveo u goste kod svojih prijatelja Sejfe i Džule. Neprijatno mi, danima se nisam kupao. Imam utisak da smrdim. Ljubazno mi nude svoju banju. Kupanje! Kakav blagodar. Pod tušem sam, prvi put nakon 15 dana. Niz telo mi curi crn mlaz, isti onakav kao iz čarapa koje sam prao u koritu školskog nužnika. Čist, osećam se bolje. Lakši sam, nekako, i u telu, i u duši. Dobro je, biće i bolje.

19.12.1992.

Moj sve brži oporavak ne prati, nažalost, i želja za pisanjem. Sve ređe, a s mukom pravim svoje dnevničke zapise. U nekom trenutku se i latim olovke i beležnice. Pomislim, i to se, eto, vraća na svoje mesto. Pisanija mi krene lako, obećavajući. Javi se i radost, zapisano ostaje, trga od zaborava. A onda se i elan i radost brzo priguše, misao oteža, ruka još više. Apatija i nemoć pretegnu, strpljenje izda, pisanje sustane. Tako, već šest dana. Ni slova, ni reči.

Ne odriču me se svi ljudi. Eto, došao **Nusret Avdibegović Beg**, komandant odreda iz sela Repovaca, predratni građevinski tehničar, da me vodi svojoj kući poviše Bradine.

"Kod mene će Vam biti ugodnije i sigurnije. Mi ćemo vas čuvati. Ima mlijeka, hrane. Odmorićete se od ovih budalaština. Znam da ste dobar čovjek. Ne znam šta su htjeli od Vas?"

Borac, komandant, učesnik igmanskih priprema za deblokadu Sarajeva. Zahvaljujem na pozivu, mnogo mi više znači od mleka i ugodnog doma.

Rado zalazim u prostorije opšteg odela brigade u Parsovićima. Svako jutro ispijam kaficu sa **Devlom Uzunović**, pravnicom iz predratnog "Feroelektra" u Sarajevu, rodom iz Konjica. Rat ju je zatekao kad je bila u poseti roditeljima u Konjicu, gde je i ostala. Kao dobrovoljac iz juna 1992. godine, nalazi se na rasporedu kod komandanta Hakalovića. Ljubazno me snabdeva knjigama za čitanje. Sa njom je bila i rodica **Sena Zuković**.

'Kahvenisanje' započinje novostima koje su prikupile za mene, uzvraćam im nekom davnašnjom pričom ili vicem, anegdota iz svakidašnjeg života. Kad ponekad poranim, založim vatru, da im bude toplo kad dođu na posao.

Sa **Senadom Memićem** sam već napravio planove i programe stručne obuke za vojnike, pa do onih za komandire bataljona. Pomažem i pri izradi podsetnika, planova časova za izvođenje obuke. I sa vojnicima prištapskih jedinica uspostavio sam prisnije odnose. Stičem ponovo njihovo poverenje, koje je mojim uhićenjem dobro poljuljana u njima.

Kurs komandira vodova otpočinje 20. 12. Ljut sam što Memić nije uradio podsetnik, odnosno lični plan izvođenja obuke, pa zakratko odlažem početak kursa. Za sat i po vremena uradismo podsetnik sa metodičkim uputstvom za izvođenje vojno-stručne nastave. To mi ide od ruke. 18 godina bavio sam se veoma uspešno vojnim školstvom u kasarni „Maršal Tito“.

Kursisti sa velikom pažnjom i ozbiljnošću otpočeli su obuku. Na početku upoznao sam ih s ciljevima, zadacima i našim

očekivanjima. „Dobar i sposoban komandir, visokih moralnih i stručnih kvaliteta, naša je prevaga u odnosu na tehnički nadmoćnog agresora!“ Moja je poruka ovim silnim momcima. Nema sumnje da im ovo nije bilo neophodno reći, ali kada se neka poruka ponovi po stotinu puta ona postaje svojina onoga kome je poručena.

Razgovaram sve češće i sa Šarićem. U početku istrage svaki kontakt i razgovor bili su nam zabranjeni. Sada su zabrane otpale, znamo o čemu možemo razgovarati, da ne budimo sumnje, jer njega i dalje isleđuju. Nikako da dokuči što hoće od njega, za kakve ga grehe optužuju.

Neki dan mi pokaza koncept opširnog pisma svojimima – majci, bratu i ženi. Neke je redove posvetio i meni. Nimalo laskave. Piše da sam ga i razočarao, kao i mnogi drugi. „Otišao je sa predsednikom Izetbegovićem u Sarajevo, izvukao se iz ove grdne situacije, bez pozdrava. Vjerovao sam u Divjaka, ali me je ovaj njegov postupak duboko razočarao“. – piše svojimima.

“Želio sam da vam kažem koliko sam bio i sâm u zabludi. Drago mi je što ste ostali. Izvinite, Vi ste za mene ono što sam o Vama uvijek mislio. Na prvom mjestu čovjek!“ Šetam sve duže, vremenski i prostorno. Vidno sam popravio kondiciju, a i psihično stanje se polako kreće nabolje.

22.12.1992.

Dvadeseti je drugi dan meseca decembra. U brigadi Hakalovića je velika gužva. Čujem priče od vojnika, a starešine mi o tome ne govore, da je bitka za deblokadu Sarajeva trebalo da počne dvadesetog decembra. Već poslovično: naoružanje i municija nisu stigli, pa je deblokada odložena za 24. decembra. Čujem, Vehbija Karić komanduje operacijom deblokade. Nisam siguran da je to dobro rešenje. Uz svo ljudsko i oficirsko poštovanje ličnosti **Vehbije Karića**, profesionalno ne mislim da poseduje znanja i kapacitete da osmisli, planira i rukovodi tako složenom i zahtevnom borbenom akcijom. Pred njim je neprijatelj koji ima potpunu nadmoć u tehnici i u borbenim sredstvima. Da li je dorastao takvim okolnostima? Stoga mislim da za komandante snaga za deblokadu Sarajeva treba postaviti pukovnika **Delića**, načelnika Uprave, koji je smešten u Visokom. Ispred Karića su svakako **Arif Pašalić**, komandant 4. Korpusa i **Enver Hadžihasanović**, komandant Trećeg. Ne znam da li su u komandnoj grupi **Mustafa Polutak** i **Jusuf Kadrić**, ali tu je i njihovo mesto. I ja bih, skromno mislim, bio od koristi!

Zebem za uspeh novog pokušaja. Ozbiljnost akcije zahteva silu oružja i municije kojih na Igmanu i okolini nisam vidio. Ne mislim da se u ovih 20-tak, za mene burnih dana odsustva sa Igmana, tamo nešto bitnog uradilo na prikupljanju potrebnih količina tehnike i municije.. Tamo nema ni jednog artiljerijskog divizionara. Ko će dati artiljerijsku podršku pešadiji u spoljnom probodu odbrane? Koje su to jedinice iz ovog kraja osposobljene za dejstva u zimskim uslovima i još na planini? A HVO neće učestvovati u operaciji, neće čak ni dati artiljerijsku podršku. To ne moram nikoga ni pitati, to svi, sada, znaju.

Unatoč svemu, unatoč sili nedostataka, Vehbiju Karića guraju i požuruju u probod, a on te pritiske najverovatnije prihvata!?

Stigla je naredba iz Karićevog štaba da se iz brigade “Neretvice” uputi na Igman četa od stotinu ljudi, uz obećanje da ih tamo čeka zimska uniforma, oružje i municija. Četa je otišla. Nije dobila obećano, prema vestima koje do nas dopiru. Stigao je i nov Karićev zahtjev u Parsoviću da mu brigada pošalje još dve čete!?

24. 12.1992.

Petak je, 16,30 sati. Mrak. Iako veselo pucketa bukovina u “bubnjari”, u sobi je hladnjikavo, ili se to meni uvukla zima dublje u kosti, pa se ne mogu zagrejati. Imam malo ogreva, ne zato što ga stvarno nema, već su se dežurni vojnici ulenili, pa ga retko donose, ako ga uopšte i donesu. Moram sa njima oprezno, još oni nisu načisto sa mnom i optužbama koje su izrekli drugi o meni.

Da popravim sumornu atmosferu u “apartmanu 3 x 3 m”, očistio sam stvari po njoj, pomeo sobu, obrisao pod, pa se umio do pasa s mrzлом vodom i obrijao, pa “novim sjajem zablista soba”, ali i ja u njoj.

Upozoren sam da iz Parsovića ne mogu nigde, dok se operacija deblokade oko Sarajeva ne završi. Na sve je strane, inače,

razglašena predstojeća bitka za grad, i vrapci o njoj pevaju po krovovima. Pa, kakvog smisla ima ovo upozorenje meni i moje zadržavanje? Kako to ja mogu naškoditi našoj zajedničkoj borbi? Ili misle i dalje da "to i nije moja stvar", već njihova? Neće tako biti, gospodo!

Za doručkom sam čuo da je jutros, u 5,00 sati, započela borbena akcija. Obuzima me strepnja, roje sumnje u glavi, ali se budi i skrivena nada u pobjedu, slabašna vera da to "nekako" može da uspe. Neka pođe "po dobru" i za Sarajevo, i za mene, jer su, sada, sudbina deblokade Sarajeva, tamo, i moja, ovde, još čvršćim nitima povezane.

Ne mirim se stanjem u kome se nalazim. Ne mirim se s optužbama koje iznose, isleđuju, pa samo formalno povlače, a u praksi ostavljaju vidljive tragove svog nepoverenja i njime truju neupućene ljude. Niko se nije uspeo oprati od greha koji ne postoje. I kako bi to bilo uopšte moguće? Nametnuli su mi kafkijansku poziciju i sada puštaju da jurišam na vetrenjače svoje rehabilitacije. Kako se izbaciti iz krivnje koju nemam? Ništa drugo mi ne preostaje nego da se oglasim, napišem u sarajevskim novinama otvoreno pismo mojim drugarima i rodbini, mojim iskrenim saborcima, i javno posvedočim, pred licem celokupne javnosti, da izdati ne mogu i neću, da se neću nikada prestati boriti za naše zajedničke ideale, da neću nikome, ni po koju cenu, dopustiti da mi to pravo uskrati.

Osvežen brijanjem i hladnom kupkom, u čistoj prostoriji u kojoj teško gori, tinja vatra u peći, pišem pismo "Oslobođenju" s napomenom Redakciji da ga objavi pod mojim autentičnim naslovom – "Nikom ni dva prsta obraza!"

Dragi prijatelji sarajevski,

Sakibe, Grado, Sefere, Stjepane, Grebo, Cigo, Trifune, Kimeta, Jelice, dragi sinovi **Vladimire i Želimire**, draga moja **Vera**, saborci moji, Muslimani, Hrvati, Srbi, i svi ljudi dobre volje.

Nekima je 8. aprila 1992. godine zasmetalo što sam ja, Jovan Divjak, stao u redove boraca za slobodu, teritorijalnu celovitost i nedeljivost Republike Bosne i Hercegovine. Svih ovih devet ratnih meseci prati me nepoverenje, sumnjičavost i podozrenje uticajnih pojedinaca, pa čak i pretnje ubistvom.

Napadi i optuživanje u sredstvima javnog informisanja, posebno poslednjih tridesetak dana, veoma su gnusni i uvredljivi, jer me kvalificiraju kao "ekstra-četnika, s ekstremnim četničkim pogledima". Optužuju me da održavam vezu s njima, da sam prodao Sarajevo, da zavađam muslimanski i hrvatski narod, da se bavim kriminalnim radnjama, i ne znam za šta još ne. Te optužbe većinom dolaze iz "najdemokratskijeg tiska na svijetu", iz nama prijateljske, susedne zemlje.

Nisam četnik i ne mogu to nikada biti, verujem da znate, isto kao što ja to za sebe zasigurno znam. Prodaja Sarajeva? Optužba smišljena da me isključi iz zajedničke borbe za Bosnu i Hercegovinu i Sarajevo, da mi se ospori pravo da s vama, Muslimanima i Hrvatima podelim taj teret. Niko mi neće i ne može to pravo osporiti.

...

Srećni vam predstojeći novogodišnji praznici, prijatelji moji sarajevski, uz pozdrav, Smrt četnicima i neofašizmu, sloboda Republici Bosni i Hercegovini!

Zadimilo u sobi. Cvrči sirova bukovina u "bubnjari", a ja se raspisao. Pozno je doba. U tišini noći oštro odjekuju glasovi smene straže pred Štabom, potom se čuje zvuk motornog vozila koje se tamo zaustavlja, i snažan, muški tresak zabavljenja vrata na vozilu. Buljim u uzan prozor podno plafona iz koga ne dopire nikakva svetlost. Napolju je gust mrak. Slutim i vanjsku hladnoću. Mislim na borce i starešine na Igmanu i na prostorima gde ratuju. Lome li daviteljsku omču grada? A ja ovde sâm, beskoristan, suvišan i zaboravljen. Stid me, junaci moji!

25.12.1992.

Danas je, inače, treća sedmica izolacije! Datum me podseća na prošlogodišnji događaj u Kiseljaku. Godinu dana ranije sam se rastrčao po gradu s molbom da mi vrate 110 cevi i 22.000 metaka koje sam dao. Vojni sud me zbog toga osudio na 9 meseci zatvora. Eto sudbine, umesto u vojnom zatvoru u Nišu, "sedim" u Parsovićima.

Pređa mnom je 143. stranica Zolinog romana "Uspon Rugonovih". Juče dovrših čitanje knjige „Osmjeh anđela“ Sidneja Šeldona. Knjige posuđujem od Devle. Bežim u svet literature. Sadržaji knjiga zaokupljaju svest i donose duševni mir. On me spasava Nažalost, nakratko.

Doživih, konačno, i nešto radosnije. Muamer donosi utešnu vest iz Sarajeva: sinovi živi i zdravi, a Vera dobro.

Sa neba dopire brujanje transportnih aviona. Od jutros ih je već šest prošlo ovim pravcem. Ovo je zračni koridor za avione koji nose humanitarnu pomoć Sarajevu. Ne radujem im se. Svojim letom potvrđuju da Sarajevu treba i dalje spoljna pomoć u hrani. I da može doći samo vazdušnim putem. Potvrđuje li i to da stvar sa deblokadom stoji loše?

Po selu kola glas da je u borbama na Igmanu poginulo sedam Klišana i da je bosansko-srpska agencija "Srna" precizirala da su iz Buturović polja.

Pred zgradom vika i plač. Prepoznajem jedan među glasovima, Hamidov. Čuo je za smrt nekih Klišana, a brat mu tamo, na ratištu. Strepi, pun nervoze i bola. I besa. U istinskoj nemoći laća se onog što može: preti, hoće da se sveti! Celom svijetu i ljudima. Ne zna kome, ali zna da je izdaja. Tako viče: "To je izdaja! Izdaja!" Ljudi ga sažaljivo slušaju i šute. Ušutio se i Hamid. Ne zna šta će, i kako će. Tajac. Pa opet njegov krik: "To je izdaja odozgo. Za to neko mora da odgovara!"

Do mene iz sela stižu glasine. Svakog časa poneka nova. Jedni govore o napuštanju položaja na Igmanu, drugi o pogibiji i ranjavanju domaćih ljudi, pa, onda, o rasulu u Kliškom bataljonu.

U deblokadi Sarajeva kliškom jedinicom komanduje Beg. Jedan njegov komandir je napustio jedinicu i vratio se preko Trnova u selo Džepi. Njegova priča je doprla i do nas. Nisu, po priči, dobili municiju i zimске uniforme na Igmanu. Dva dana nisu ništa jeli. Izgubili su kontakt s drugim jedinicama u deblokadi. Demoralisali su se i samoinicijativno povukli s položaja. Priča se za Bega da luta s 30–40 svojih boraca negde po Trebeviću ili po padinama Jahorine.

Muamer, komandir diverzantske grupe u jedinici Nusreta Avdibegovića Bega, došao u Parsoviće da referiše komandantu Hakaloviću o događajima na Igmanu. A zatim meni. Njegov jed i jad urezali su mi se duboko u sećanje.

“Moj pukovniče, opet smo izigrani. Dobili smo zadatak da izbijemo na Crni vrh. Kad smo došli u njegovu blizinu, zaustavljaju nas i izdaju novo naređenje: "Pravac kota 825!" Kad tamo, nikoga! Ni žive duše! Stiže nova naredba: "Prema koti 1.225!", negdje na Jahorini. Naš vodič kaže da je nemoguće stići tamo. Šta sada? Vojnici umorni, gladni, demoralisani. Hoće nazad. Molim ih da to ne uradimo, iako sam i sâm ranjen. Dva naporna dana žvačemo stari keks. Jedino što smo imali. Ostali smo i bez municije. Na kraju, što smo drugo mogli uraditi? Vratili smo se u Trnovo. Pri povratku, naišli smo još i na minsko polje. Srećom, pao mraz pa nije pokrio minske žice. Potezne. Lako sam ih našao. Razminirao sam ih tridesetak." - preteruje Muamer.

„Šta je sa komandantom Begom?“ - pitam Muamera.

„Ne znam! Vezu sa komandantom izgubio sam još prije dva dana. Idem u Konjic da utvrdim podatke o mrtvima i vojnicima koji su preživjeli zarad roditelja koji sa strepnjom očekuju vijesti o svojoj djeci.“

Šabić raspolaže neproverenim informacijama da je 150 (!?) boraca Mostarskog bataljona nestalo između Igmana i Jahorine. Mostarci se nisu snašli na zimomrazicama bosanskih snežnih planina. I još su bez zimskih, vojničkih uniformi. Deca sunca.

Duboko u sebi nadam se da je to preterivanje, "kvar na prenosu" nepotvrđenih informacija od usta od usta, iz mesta u mesto. Svaka nova karika glasine umnožava grozomnost podataka. Daj Bože da je i sad tako!

Lišen iluzija i zabluda vraćam se kući

26.12.1992.

Pred Štabom je mnoštvo ljudi. Okuplja ih lična i zajednička briga za decu i roditelje, borce njihove jedinice. Uspaničile su ih glasine koje stižu sa svih strana. Traže zvanična obaveštenja, a ko im ih može dati u ovim trenucima? Verujem, ni komanda brigade nije načisto što je istina, a što izmišljotine i preterivanja. Što li će se događati kad stignu proverene vesti, a poginule donesu u Parsoviće, u Štab, pred komandu brigade? Ko će imati snage i istupiti pred njih, rođene, i objasniti im zašto su te i tolike žrtve?

Osećam kako me poslednjih dana, uz talas ove grozne neizvesnosti i alarmantnih vesti, prati poneki pogled mržnje. Shvatam bol, potrebu oduška, ali bih želeo da i oni shvate moj bol, koju mi nesvesno nanose. Bol čoveka koji je bez krivice kriv!

27. decembar 1992.

Zimsku decembarsku noć nekako predeverah ispod čebadi nabačenih i preko glave. Jutros sam se obrijao gledajući lice na beloj keramičkoj pločici. Tamo se nazire mutni i umorni lik. Postajem bezličan. Tuga me ubija. Apatičan sam. Kada ću u Sarajevo, kući?

Idem u šetnju. Do rudnika. Dan prolejetnji a vreme decembarsko. Na um mi pade režiser **Gegić**. Juna me prisiljavao da prognoziram kraj rata! „Trajaće dugo, veoma dugo moj Gegiću!“ Nije zadovoljan, traži precizan odgovor. „Eto, neka bude do septembra!“ Ni to ne prihvata. Umislio Gegić da iskoristi lepe jesenje dane i da u pejzažu okoline Sarajeva napravi film o gradu heroju.

Baš zgodno, umetnički. Gde si sada, Gegiću, da me upitaš? Ne znam da li bi se moj odgovor uklopio u novu filmsku viziju i tajming. Rekao bih ti: „Možda ćeš početkom narednog leta izaći na sarajevske meraje (tur., livade – nap. autora). Kažem, možda, jer mi se i to čini teško dostižnim.“

Iz pravca Konjica dopire potmula grmljavina. „To je sa položaja HVO, više nego ikad gađaju grad i okolinu.“ - objasnio mi je Beg. Prekjučer je iz zaselaka Neretvice, gde žive Hrvati, odjekivala celodnevna pucnjava iz ličnog i artiljerijskog oružja. Slavljenički se šenlučilo (tur., slavilo – nap. autora). Slavio se katolički Božić. Municija se nije štedela. Imaju, a nama je nedostajala i za deblokadu Sarajeva. A tek kako se pucalo u zapadnom Mostaru!? Kanonada, kažu.

Sa Igmana i oko njega i dalje su pristizale brojne kontradiktorne vesti. Svako ima „svoju priču“, zvaničnih informacija nema. U Štab brigade su doveli četvoricu dezertera, optužujući ih za izdaju i petokolonaštvo. Sada su u pritvoru u jednoj učionici, gde čekaju daljnju sudbinu. Jučer su tamo privedene i dve srpske porodice s pet članova. Taoci, hoće da ih, mimo njihove volje, zamene za poginule borce iz Klisa i Parsovića.

Priča se da je konačno utvrđena lista poginulih i ranjenih iz brigade Neretvice. Pet vojnika je poginulo, ranjena su dvojica, a tridesetak ih je nestalo. Nema nikakvih podataka o njima. Ponovo slušam starog Mehmeda. Vidno utučen i onemoćao, s malo snage i puno pritajenog bola, u nedogled ponavlja: „Alahova je volja. Od njega je suđeno. Šta ćeš?!“

Beg mi priča svoju verziju igmanskog debakla. Akcija je prilično dobro zamišljena. Jedinice su prvog dana stigle do Crnog brda i Crvene stene na Jahorini. Tamo je naišla i fočanska brigada. Tokom napada je popalila dva srpska sela i tako otkrila naše namere. Nije čudo da je potom upala u zasedu. Druga jedinica se probila u Jasik i na Brus. Tada se pojavilo vozilo sa oznakom Armije BiH. Radosni, naši vojnici su mu pošli u susret. Onda je grupa četnika, skrivena iza vozila, otvorila žestoku vatru i pokosila nesmotrene ljude. Begovo izlaganje je nesistematično, delimično nelogično i nejasno. No, to tako vidi komandant, učesnik u deblokadi Sarajeva, zato ga slušam ne prekidajući ga.

„Veza među jedinicama je bila slaba, ništavna. U jednom trenutku je neko, jednostavno, naredio da se povučemo i mi smo to kao ovce uradili. Vratili smo se, a bili smo samo na sat, sat i pô hoda od centra Sarajeva. Jedan se moj čovjek čak spustio niz

trebevičku stranu i kroz Širokaču ušao u Sarajevo. Drugi isto tako do Dobrinje, pa pošto nije znao da je naselje u našoj vlasti, eto ga, vratio se ovamo, u jedinicu.”

Zapucalo negde iznad Parsovića. Pojačao se lavež pasa u zaseocima, ustrčali se vojnici po kasarni. Osluškujem, ne bih li doznao šta se dešava. Nikog ne pitam. Imam svoje razloge. Ponoć je davno minula. U sobi hladno. Čuje se ponovo huk Neretvice. Smirio se lavež pasa i metež u hodniku. Možda neka lažna uzbuna? Svukao sam se, ništa mi drugo ne preostade, legao sam, da budan sanjarim o boljim vremenima, sve dok mi san ne dođe na oči.

30.12.1992.

Zbog događaja koji su se menjali iz sata u sat u poslednja dva dana nisam bio u prilici da vodim ovaj dnevnik. Evo redosleda zbivanja.

U ponedjeljak, 28. decembra, u Parsovićima, u ranim jutarnjim satima, probudi me dežurni vojnik i prenese poruka - da se hitno javim komandantu Hakaloviću. Preskočivši ritual jutarnje toalete, javih mu se u trenu “Sefer naređuje da se morate što hitnije vratiti u Sarajevo.” - saopštio mi je novost, glasom u kome nije bilo saučesničkog radovanja. To je njegova stvar, mislim, ja sam novost primio sa veseljem.

“Evo i Pašalićevog naređenja. On me čini odgovornim da Vas proslijedim do Konjica, a drugi će Vas dalje odvesti do Hrasnice, do komandanta Prevljaka. Spakujte stvari i čekajte da Vam obezbijedim prijevoz.” - kratko i jasno mi naredi Hakalović.

Spremanje je potrajalo samo časak. Otrčah do Devle i Sene, logističara Ibrahima Turka, mojih hranitelja, kuhara i kuharica, da se oprostim i zahvalim za druženje i pažnju. I tako radostan, s nestrpljenjem sam čekao čas polaska Ali se čekanje neočekivano odužilo, raspoloženje splasnulo, pa se nevoljno otpustih i stoički čekah vozilo. U Konjic sam krenuo tek pred mrak.

Tamo me ljubazno sačekao komandant **Midhat Cerovac**. Prisutnim starešinama i vojnicima je ispričao da je bio moj slušalac na studiju odbrane i zaštite. Čak me i pohvalio: “Pukovnik je najbolji nastavnik. Na ispitima strog i pravičan. I danas je na pravoj strani.”

Drugi deo razgovora je mnogo ozbiljniji. “Svašta ima na Igmanu. Tamo su i Jukini, i Zukini, i “Crni labudovi”. Sa njima teško sarađujemo. Juka ima pik na Vas, pukovniče, od momenta kada je bio u pritvoru u Konjicu. Bio bi pravi trijumf za njega da Vas se dokopa. Ali, ne trebate se bojati. Moji ljudi će Vas bezbjedno prevesti preko Igmana. Bez problema. Ja Vam to garantujem.” Nije baš zvučalo uverljivo. „Ne plašim se, a i da se bojim, moram u Sarajevo, kući. Više ovako ne mogu. A i Sefer zove ...“ – mislim u sebi.

Pojeo sam ponuđeno: kafu, mleko i svež hljeb. Nisam gladan, ali ‘trpam’ jelo u sebe, jer nemam predstavu kakva je igmanska avantura preda mnom. Šta god da bude, neću biti gladan.

Došao drugar, **Dragan Andrić**, da me vidi i da se pozdravimo pred moj odlazak za Sarajevo. Radosno mi saopštava da je onomad na vreme stigao sinu na rođendan!? U gužvi parsovičkog zatvora bio se preračunao u vremenu. Nije ni čudo. Nova vojna komanda u Konjicu ne raspoređuje ga na dužnost. Sumnja i nepoverenje se sada vuku za njim kao usrane gaće za čovekom. Uludo što je istraga prekinuta, a optužbe otpale. Andrić je, bez sumnje, najkvalifikovaniji oficir jablaničkog i konjičkog štaba. Šteta je, velika je šteta za našu Armiju. Šta li mene čeka u mojoj čaršiji?

Koraci ubrzaše, galama se pojača. Lupa vrata učestala. Vidljivi znaci pripreme odlaska. I zaista, krenuli smo ubrzo, malo iza 19,00 sati. Na rastanku, komandant me znatiželjno zagledao. Ne znam šta hoće, šta ga interesuje? Možda traži na meni tragove straha od neizvesnog puta ili nešto drugo što ne mogu da dokučim. Ja sam se začahurio, zaključao iznutra, ne dajem šansu da išta sazna od onog što je u meni. Neka uči, možda će i njemu, da zlo ne čuje, nekad trebati da se samosavlada pred ljudima.

“Nissan” brzo grabi kroz mrklu noć i po oštećenom putu. Po mome sudu **Nazif** prebrzo vozi, ali se ne mešam u njegov posao. Neka vozi po svome. Brže ćemo stići, kući ili u provaliju, ko zna! - filozofiram rezignirano u sebi. Srećom, kolovoz je suh.

Uz Nazifa sedi neki vojnik, kasnije ću razabrati da mu je ime Mevludin, sa “škorpionom” i “kalašnikovim” preko krila. Ja sedim pozadi, sām. Njih dvojica povremeno tiho razgovaraju, gotovo šapuću. Ne znam o čemu pričaju. I ne interesuje me. Ovako, u polumraku vozila, na pustom, mrkom putu, u tamnoj noći, sve izgleda mistično, nestvarno. U svetu bez sveta. Zalutali u prostoru, u vremenu. Izgubljeni.

Tek negde na polovici puta Nazif se seti da postojim, pa me preko ramena pita: “Kako si? Treba li ti nešto?” To me prenu, nakratko, iz osame. Mevludin pali cigaretu s vremena na vreme. U jednom momentu, sebi u bradu procedi, iznenada i nesvesno, misao koja ga verovatno duže muči: “Svi vojnici u Sarajevu, kažu, dobijaju svaki dan kutiju cigara, a ovde ništa. Kao da nismo u istoj vojsci!”.

Kontrolne vojne punktove na Ivan-sedlu, Tarčinu i Pazariću prošli smo bez problema. Pa i onaj na putu za Lokve. Tamo zatičemo veliki broj vojnika i civila. Čekaju odobrenje za prelaz preko Igmana. Slušam, neko im govori:

“Večeras su četnici pobjesnili. Tenkovima i minobacašima tuku put između kamenoloma i Lokvi. Rizično je sada tuda prolaziti, ljudi!” Mevludin vojniku na kontrolnom punktu kaže da je dobio naredbu da „važnu“ ličnost „predati“ još noćas komandantu u Hrasnici. Baš tako je rekao, “predati”. Kao stvar, šta li? I sada, dok zapisujem ove redove, u očima mi blešti svetlost mina i granata, a u ušima buče eksplozije. Pratile su nas celim putem do Lokava, i dalje, preko Malog polja do Igmana.

Nazif je vozio po putu neku vrstu slaloma, s ugašenim svetlima. Začudo, i on i **Mevludin** su se živo zabavljali u ovoj burnoj noći pomahnitalog oružja i pogibelji. Stalno su se kikotaali, a ja sam, pozadi, doživljavao toplo-hladne stresove. Nisu se obazirali na mene, niti na na vlastitu sigurnost, već su se svim srcem predali dramatici trenutka. U jednom momentu Nazif mi je dobacio: “Gospodine pukovniče, nemojte se plašiti. Prolazio sam ovuda desetinu puta, i to u još težim situacijama, pa eto me, još sam živ. Ako dragi Allah dā, tako će biti i večeras.”

Otegao se put do Igmana u nedogled. Činilo se da je Hrasnica nedostižna, iako je do nje svega tridesetak kilometara.

Mevludinovo je kikotanje utihnulo. Utišao se u neko doba, malo i uzvrpoljio na sedištu. Kad Nazif zakoči u jednom trenutku i izađe u neku inspekciju vozila, Mevludin mi reče: “Uskoro trebamo, gospodine pukovniče, proći kroz dva punkta. Jedan drže Zukini, a drugi Jukini policajci. **Juka** je poručio da Vam neće dati prolaz kroz Igman. Šta misli **Zuka**, to ne znamo. Nas dvojicu, Nazifa i mene, vojnici na punktovima dobro poznaju i neće biti problema da Vas provedemo. Najbolje je da šutite, da ste što manje primjetni. Pravite se da spavate. Vrag bi ga znao šta su u stanju napraviti ako Vas otkriju”? Mevludinovo upozorenje je bilo suvišno. Brinulo me da se pred eksplozijama granata kikotao i podvriskivao, a pred barikadama utihnulo i malo unervozio. Istrpiću ja i ovo, ali nikada neću znati sebi odgovoriti zbog čega sam ja ovo sve zaslužio? Šta sam i kome zlo uradio?

Skupio sam se na sedištu, glavu uvukao u ramena, natukao kapu na čelo i oči, i tako se pripremio za Jukine i Zukine. “Noj!” - ismejavam sebe, napeto očekujući šta će se desiti. Ništa se dramatično ne dešava. Na kontrolnim punktovima zaustavljaju i prilaze s jedne i druge strane vozila, kako bi proverili propusnice. Jarani su se prepoznali umesto kontrole vodi se šaljiv razgovor.

Mevludin šeretski objašnjava: “Ma, nosim poštu i neki paket Prevljaku u Hrasnicu. Treba ih prosljediti komandantu u Sarajevo.” Nekog od policajaca interesuje drugo, važnije: “A ima li ‘šljive’?” “Nema, jebi ga, znaš da nam ne daju piti!”, - odgovara kroz smeh Nazif.

Oko tri sata ujutro stižemo u štab brigade u Hrasnici. Bude komandanta Fikreta Prevljaka. „Gospodine pukovniče, dobro

došli. Drago mi je da ste došli. Večeras vam obezbijediti da pređete aerodromsku pistu. Sada se odmorite. Vidimo se ujutru!“
-. odsečno i precizno „naredi» Prevljak.

Nije mi bilo prijatno onako kasno, ili rano, kako se uzme, doći u kuću nepoznatih ljudi. Ipak, ušao sam u njihov dom sa snebivanjem i neugodnošću. Domaćini, mlad bračni par sa dvoipogodišnjom bebom, prijazno me primaju. Ponudili mi najljepše osveženje pod tušem! Okrepio sam umorno i zapušteno telo dugom kupkom. Izvinjavam se domaćinima za „zloupotrebu“ kupatila i njihovog doma.. Neugodnost mi otkloniše rečima: „Imate sreću, pukovniče. Već pet dana nismo imali vode Zatvaraju je četnici na Igmanu. Hoće i tako da nas demorališu. Ne znaju, jadni, da nas tako samo snaže.“ Kafu i koji zalogaj nisam uspeo odbiti, premda sam žarko želeo zavući se pod pokrivač i spavati. Umor je nadvladavao sve moje gostinske obzirnosti. Zaspali, samo malo odspavati ...

Probudio me glasić deteta i ugodan miris supe koji se iz kuhinje širio po stanu. Živo podsećanje na svečani nedjeljni ručak i maminu prazničnu supu u Zrenjaninu.. Gde su se dela ta siromašna, a sretna vremena mog detinjstva!? Gledaju me dva znatiželjna, a nepoverljiva dečja okanca. „Čekaj samo – mislim - još ćemo se mi malo kasnije s poverenjem igrati, imam ja iskustva sa dečicom, unucima.“

U kasno poslepodne je serviran ručak. Došli su domaćinima gosti iz susedstva. Svugde ima divnih ljudi u ovoj nesretnoj Bosni! Ugodan, opušten razgovor nakon obeda, već zaboravljena atmosfera, iako rat traje nepunu godinu dana. Ne smeta nam ni uporno granatiranje koje, kažu domaćini, ne prestaje ni časak poslednjih dana. Pitam je li kao u oktobru, kada sam u Hrasnici boravio u inspekciji položaja. „Još su žešća, još intenzivnija.“ - odgovara mi jedan od prisutnih, predstavio se kao Smajo. „A nama sve više nedostaje granata da im odgovorimo, da ih malo ušutkamo!“

Pala je noć. Zahvaljujem ljubaznim domaćinima i polazim „patrolom“, ugašenih farova, do reke Željeznice. Reka nadošla, s vremena na vreme je osvetli raketa, a sa Gavrića brda se oglašava PAT. Preko reke u „kašiki“ bagera. Trojica nas je. Sejo „butmirski“ smislio originalan način. Svaka čast, majstore!

Krećemo prema ivici aerodroma. Bride uši od hladnoće, a srce malo zebe od iskušenja koje me neposredno čeka. Svaki čas zapinjem o zamrznute grudve zemlje na polju preko kojeg gazimo. Je li od nevidelice, zaplašenosti ili od velikog uzbuđenja pred susret sa gradom, sinovima, suprugom, prijateljima i onim drugima?...

U kući smo nedaleko od aerodromske piste. Dvadeset osoba, a možda i više. Svi su pod golemim rancima i sa paketima u rukama. Asim, organizator prelaska preko piste, objašnjava i upućuje: "Svaku noć francuski legionari uhvate desetine ljudi u pokušaju prelaska piste. Znam jednog koji je već dvadesetak puta uhvaćen. Stoga oprez i brzina. Da bi Vam obezbijedili uspješan prelaz, pukovniče, koristićemo večeras jedan od naših trikova. Podijelićemo ljude u više grupica i istovremeno ih uputiti na drugu stranu. Francuska patrola ne može fizički ovladati svima i u tome je šansa da se dokopate druge strane. Nadajmo se i malo j sreći!"

S radošću preskačem ogradu od žice i uskačem u rov dubine 2 metra. Sportski, nošen krilima sreće što sam na pragu Sarajeva. Na doskoku žestok bol po telu. Skočio sam na bodljikavu žicu. Puno uboda po rukama i po nogama, kroz pantalone. Ugrižoh se za usnu da ne jauknem. Nekako uklonim žicu sa jedne strane i istovremeno se nabodem s druge. Izvlačenje iz ove bedne situacije traje celu večnost. Kada se nekako iskobeljah, natrapah na trojku čiji je zadatak bio da me obezbeđuju. „Što niste pošli za nama?“ - pita me Asim. Vidim da su oni zdravi i čitavi. Ljut sam na sebe, krećem sa njima u „proboj“. Najpre kroz rovove sagnuti, a onda dvadesetak metara puzeći, jer nam se približavalo lako oklopno vozilo francuske patrole. Zaustavljamo se i čekamo. Na nebu povremene svetleće rakete, a PAT s Gavrića brda opali da upozori da bdiju i da obeshrabre one koji su noćas naumili preći pistu. Nastavljamo još pedesetak metara rovom.

Na pisti pred nama gužva i oštar glas na francuskom jeziku: „Stoj!“ Mesto osvetljavaju farovi i u svetlosti vidimo grupu koju su otkrili. „Sigurno je jedna od naših.“ - kaže mračno Asim. Zastoj traje dvadesetak minuta, a mene, pod težinom ranca i nenaviklog na čučanje, zaboljela koljena i nožni mišići. Nedaleko od nas, u mraku, stoji drugo patrolno vozilo. Iz njega dopire muzika. Šarl Aznavur. Učas se prisetih njegovog koncerta 1965. godine u Parizu, kojem sam prisustvovao. „Bilo davno i lepo!“ - pomislih, a iz trenutačne odlutalosti me povraća korak francuskog vojnika koji je izašao iz topline kola da u mraku pi-pi!

Prilegismo da nas ne primeti, a on se gotovo po nama ispiša! Koji časak kasnije iskoristismo novu gužvu na pisti i dok se Francuzi njom zabaviše mi se neopaženo prebacismo dalje. I tako, još tri-četiri puta, pređosmo na drugu, dobrinjsku stranu aerodroma. Poslednjim atomima snage prebacujem ranac preko ograde i povlačim kroz otvor napravljen u njoj.

Iako željan sinova i Vere, morao sam odmah raščistiti dilemu vezanu za moje zatočenje u Hercegovini i istragu. Hteo sam se uveriti da zli vetrovi na mene i moje delo nisu zapuhali odavde, iz Štaba. U mojoj kancelariji nisam zatekao nikog. Nisu me očekivali u ovo gluho doba. Krećem komandantu Haliloviću u kabinet.

Tačno je 23,15 sati, 29.12.1992.

Komandant je nagnut nad kartom i rukopisima. Pozdravljamo se više drugarski nego vojnički. Čvrst stisak ruke i zagrljaj. Želi mi dobrodošću. „Jeste li posumnjali u mene?“ – pitam, a mislim da je bilo suvislo s obzirom na način kako me je pozdravio. „Ne, nisam!“ - odgovorio je, uobičajeno kratko, ali odlučno. I dodao: „Sada se odmori, pa sutra dođi i referiši o stanju u Hercegovini.“

Sledeća adresa je bolnica na Koševu. Probudili su Veru. Gleda me s nevericom Kad je postala svesna mog prisustva, suzama je iskazuje radost. Moja draga, zaplašena supruga!

Sinove sam jedva pronašao u Hrasnom. „Bilo je krajnje vrijeme, rista!“ ,govorili su mi neprekorno, a naš susret smo proslavili s čašicom žestokog pića, dar snahinog oca Slavka. U 2 sata posle pola noći vrato sam se u kancelariju u zgradi IP „Svjetlost“. Noć je bila mrazna, u kancelariji je bilo ispod – 10° C. Ostatak noći proveo sam u vreći za spavanje na poljskom krevetu.

Branka i Srđan nisu krili iznenađenje kada su me ujutro, 30.12.1992, zatekli na spavanju. Našla se i kafa, pa smo uz topli napitak i njihove duvanske dimove, proslavili moj povratak i naš susret .

I onda, kao što je uhodana praksa, priključujem se jutarnjem referisanju načelnika uprava i odeljenja. Gledam u lica starešina Glavnog štaba i hoću da dokučim šta misle u ovom trenutku. Jedni ne skrivaju iznenađenje što me vide. Drugi pokazuju izvesnu suzdržanost, a oni treći iskazuju radost posle tri meseca mog izbivanja. Ipak, kod svih uočavam znatiželju da saznaju iz „prve ruke“ šta je to bilo u Hercegovini. Ljudi, ko ljudi!

Naravno, „hit“ današnjeg referisanja bio je moj izveštaj o stanju u Hercegovini. Vidim da ih to baš mnogo ne interesuje. Zato sam dosta vremena posvetio ličnom iskustvu iz boravka u Hercegovini. Posle svega što sam objasnio, odnosno prepričao moje „hercegovačke“ dane, nisam ljudski odolilo da ih, zajedljivim tonom u glasu, ne upitam kako se niko od njih nije zainteresovao šta se to događa sa Jovanom Divjakom? Ja sam deo ovog kolegija, član Glavnog štaba! Čute, ne reaguju. A, bili su formalno obavezni, ako ih ništa drugo ljudski nije obavezivalo. „Čak su neki, poput **Bilajca, Karića, Begića** i predsednika **Izetbegovića** bili u neposrednoj blizini, a da me u zatočeništvu nisu posetili.“ – kažem zajedljivo. Reakcija nema.! Nikakvog odgovora prisutnih! Da li se osećaju krivima ili su okupirani sopstvenim problemima, vrag će ga znati!

Sa velikom znatiželjom i malom strepnjom očekivao sam susret sa gradom, sa prijateljima, poznanicima, građanima Sarajeva, sa sarajevskom „čaršijom“ koja je nezamenjiv indikator koji će mi jasno reći jesam li, nakon svih ovih obeda i medijskog unižavanja, još uvek „jedan od naših“ ili su ta zlatna vremena radosnih susreta i poverenja ostala zauvek za nama. Pred izlazak na ulice svog grada, sebi sam citirao kinesku mudru sentencu: „Ne treba svi da me vole! Dovoljno je da te dobri vole, a oni drugi ne treba!“

Iskoračio sam napolje hrabro i krenuo ka svojoj sudbini. Nepoznati građani su me prepoznali, u žurbi dovikivali: „Dobro došao!“ Neki su me zaustavljali, tapšali me i uveravali: „Znao sam da je laž to što pišu i govore na TV! Ko je častan, ostaje častan!“ Bilo je sentimentalnih preterivanja. Ni ona mi u tim momentima nisu smetala. Bila su jasna potvrda da „stvar Jovana Divjaka ovde nije izgubljena“. Radostan i ohrabren, kročio sam dalje u nove susrete sa ljudima.

Sretao sam poznanike i prijatelje i uveravao se u davno iskustvo čovečnosti da „snijeg pada da zvijeri pokažu svoj trag...“

Neki su me videli, a „nisu“, drugi jesu, pristojno su me pozdravljali sa distance i brzo se udaljavali, treći...

Sretali su me i „dobri“, koji me vole. Numankadić je bio među prvima kojeg sam na ulici sreo. Prišao mi je, toplo i dugo me držao u naručju. Rekao je samo: „E, sad mi ne možete odbiti poziv na kafu!“. Aludirao je na naše ranije susrete i njegove pozive da kafenišemo, koje nisam bio u prilici da prihvatim. Sad hoću i trebam. A on mi dodaje: „A poslije idemo na izložbu Affana Ramića, jednog od najboljih bosanskohercegovačkih slikara!“. Baš, lepo! I poziv, i kazivanje kolege slikara o svom kolegi **Ramiću**. Ramića i njegove slike smo našli u Muzeju književnosti. Prilazi mi novinar **Pavle Pavlović**, srdačno se pozdravljam, a on mi pokazuje na čoveka u crnom. Sedeo je nekako sićušan na stolici u uglu prostorije. „Izložba je hommage poginulom sinu od oca. Sin mu je kao pripadnik Armije poginuo na Otesu početkom decembra.“ - kaže mi Paja

Pregledao sam izložene radove i prikupio odvažnosti da priđem nepoznatom čoveku i slikaru i da mu iskažem svoje saučešće i divljenje. „Mi se lično ne poznajemo. Ja sam Jovan Divjak, zamenik...“ Prekinuo me jednostavnom, tužnom upadicom: „Hvala Vam, ja Vas dobro poznajem.“ I dodao: „Nisam našao drugi način da iskažem svoju tugu za sinom, nego ovaj, za nekoga čudan, način. Hvala Vam što ste svojim prisustvom odali čast mom poginulom Damjanu!“

Paja me odveo u redakciju „Večernjih novina“. Tamo – fešta! Slave Novu, 1993. godinu. Živi taj kolektiv nekim profesionalno – porodičnim životom. Geslo im je mušketirsko: „Svi za jednog, jedan za sve!“ Uklopio sam se brzo u razdraganu atmosferu. Srdačno me primaju, rukuju se, slikaju, teraju na priču. Interesuju ih događanja kroz koja sam prošao. Da nepotrebnom ozbiljnošću ne pokvarim njihovu feštu, izmišljam anegdodu. Kao, pustio ja u Parsovićima brkove da se maskiram od HVO koji me se hteo domoći, a potom i Juka. Za Juku moja brkata kamuflaža nije bila dovoljna, pa sam se kroz njegove punktove na Igmanu morao provući skriven u gepeku vozila. Kad sam primetio da me neki ozbiljnije slušaju, shvatio sam da sam preterao u šali, malo sam „zakočio“ svoju neozbiljnu pripovest.

Tako je stigla i 1993.godina.